

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SAHBÂ-YI MÜKERREM
(İnceleme-Metin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Cafer MUM

HAZIRLAYAN
Ayşegül AYDIN GÖKSOY

MALATYA-2019

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SAHBÂ-YI MÜKERREM
(İnceleme-Metin)**

Ayşegül AYDIN GÖKSOY

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Cafer MUM**

MALATYA-2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

SAHBÂ-YI MÜKERREM
(İnceleme-Metin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. CAFER MUM

HAZIRLAYAN
AYŞEGÜL AYDIN GÖKSOY

Jürimiz 06.03.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bularak Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvanı, Adı ve Soyadı, İmzası

1. Dr. Öğrt. Üyesi.....Sevim.....Birici
2. Dr. Öğrt. Üyesi.....Sadık.....Armutlu
3. Prof. Dr.Cafer.....Mum (Danışman)

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “SAHBÂ-YI MÜKERREM (İnceleme-Metin)” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakları hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterdiğimi belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Ayşegül AYDIN GÖKSOY

ÖN SÖZ

Milletlerin kültürlerini oluşum ve yapıları itibariyle bir ırmağa benzetebiliriz. Irmaklar nasıl ki küçük büyük derelerin birleşmesinden oluşuyorsa kültürler de o milletin dilinin, edebiyatının, sosyal, ekonomik ve siyasi hayatının bir bütünüdür. Toplumsal hayattaki her gelişme ve değişme kültürü etkilerken dilde de ifadesini bulur. Sözlü ve yazılı tüm edebiyat ürünleri milletlere ait bir kültür ırmağı olup dünden bugüne akar gider.

Altı yüz yıl süren Osmanlı döneminde binlerce yazar ve şair kültür ırmağını besleyen birer kaynak olmuştur. Üç kıtada hüküm süren bu büyük devletin kültürü de o denli geniş ve çeşitlidir. Bir ırmağın kolları ne kadar çoksa etkisi o kadar çok, etki alanı da bir o kadar geniştir. Geniş bir coğrafyadan beslenen klasik Türk edebiyatının da beslendiği kaynakları sınırsız, verimi boldur.

Orta Asya'dan Avrupa içlerine kadar medeniyet taşıyan Türkler, geçtikleri bölgelerin dilinden ve kültüründen etkilenmişler; Arapça ve Farçadan beslenen zengin bir edebiyat dili geliştirmişlerdir. Yüksek bir medeniyete sahip bir devletin ilmi ve fikri anlayışı derin, hayal dünyası geniş, edebi mahsülleri bol olur. Çok farklı ırkların rahat ve özgürce yaşadığı bu devlette Hindistan'dan Arabistan'a; Azerbaycan'dan Anadolu'ya birçok yazar ve şair, kendi dili döndüğünce bu kültüre katkıda bulunmuş, altı yüz yıldır akan kültür ırmağına su taşıyan birer pınar olmuştur.

Osmanlının son dönemlerinde Batılılaşma merakı da kültür ırmağına kaynak teşkil eden başka bir gelişme olmuştur. Batı'dan esinlenen edebiyatçılarımız Batılı tarzda eserler yazarken, köklü bir geçmişin derin etkisi de bir yanda devam etmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi (1860-1895) bu iki akımın etkisinin yan yana sürdüğü yıllardır. Bir yanda altı yüzyıllık ırmak çağlayan olmuş akarken, diğer yanda Batı esinli bir pınar bu çağlayana katılmaktadır. Bir pınarın koca bir nehri etkisi altına alması mümkün olamaz. Olsa olsa bu ırmağa, geldiği bölgelerin alüvyallerini taşıyan dereler gibi kültürel zenginlik katar.

Tanzimat Dönemi'nde divan edebiyatı etkisinin, gücünün ve zenginliğinin devam etmesini amaçlayan şair ve yazarlarımız da olmuştur. Bu amaçla divan edebiyatının ana

temaları ve kaynaklarını yeniden gün yüzüne çıkarmak amacıyla Arapça ve Farsça metinleri tercüme etmişler ya da bu eserleri konu alan yeni eserler yazmışlardır.

Bizim tez çalışmamıza konu olan Şükrü Bey, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış bir aydındır. Hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında hiçbir bilgi bulamadık. Ancak tezimize konu olan *Sahbâ-yı Mükerrer* adlı kitabın üzerinde yazan “*Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Evrak Odası Hulefâsından Şükrü Bey*” ibaresinden İçişleri Bakanlığında çalışan bir memur olduğu sonucunu çıkardık. Yine adı geçen eserin kapak sayfasında el yazısıyla yazan “*Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Talebelerinden 255 Numerolu*” ifadesinden kitabın sahibinin bir talebe olduğu ve mevzu bahis kitabın da mülkiyede okutulmak üzere yazıldığı kanısına vardık. *Sahbâ-yı Mükerrer*'in de aruz vezni, kafiye, redif ve söz sanatlarının örneklerle anlatıldığı bir ders kitabı niteliğinde olması bizim bu görüşümüzü desteklemektedir. Her ne sebeple yazılmış olursa olsun Şükrü Bey de diğerleri gibi Osmanlının kültür ırmağına su taşıyan bir pınardır. Onun emeğini boşa saymak bir pınarı görmezden gelmektir.

Bu çalışmamızda hem *Sahbâ-yı Mükerrer*'i hem de Tanzimat Dönemi'nde aruz risaleleri yazarak divan edebiyatı etkisini devam ettiren yazarlarımızı konu edindik. Bu sebeple tez çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tanzimat Dönemi'nde yazılmış aruz risaleleri, ikinci bölümde ise *Sahba-yı Mükerrer*'in tanskripsiyonu ve incelemesi vardır.

Hocalarım çalışmalarında bilgi ve tecrübeleriyle hep yolumu aydınlattılar. Bu bağlamda başta danışman hocam Prof. Dr. Cafer MUM olmak üzere, Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK, Doç. Dr. Korkut ÇEÇEN ve diğer hocalarıma teşekkür borçluyum. Ayrıca varlıklarıyla hayatıma anlam katan, bana çalışma azmi veren eşim ve çocuklarım Yusuf, Betül ile Kadir'e en kalbîduygularla teşekkür ediyorum.

AYŞEGÜL AYDIN GÖKSOY

2019

ÖZET

Tanzimat Dönemi'nde başlayan Batılılaşma hareketi edebiyat sahasında bazı değişme ve gelişmelere sebep olmuştur. Bazı sanatçılar Batılı tarzda yeni ürünler ortaya koymuşlardır. Ancak klasik Türk edebiyatı geleneğine bağlı kimi sanatçılar da eskide bırakılmaya çalışılan edebiyat geleneğini devam ettirebilmek adına klasik tarzda eser vermeye devam etmişlerdir. Özellikle aruz vezninin Batı tarzı ölçülerden daha köklü ve ahenkli olduğunu düşünen sanatçılar bu vezni anlatan eserler yazmışlardır.

Biz bu tezde Tanzimat Dönemi'nde divan geleneğine uygun tarzda düzenlenen Sahbâ-yı Mükerrer adlı eseri sizlere tanıtmayı amaçladık. Bunun yanında Tanzimat Dönemi'nde yazılmış diğer aruz risalelerini de çalışmamıza ekledik.

Anahtar Sözcükler: Sahbâ-yı Mükerrer, Şükrü Bey, Tanzimat Dönemi, aruz risaleleri.

ABSTRACT

The Westernization movement, which started in the Tanzimat Period, caused some changes and developments in the field of literature. Some artists have introduced new products in Western style. However, some of the artists based on the tradition of classical Turkish literature continued to write works in classical style in order to maintain the tradition of literature that was tried to be left in the past. Especially those who think that the prosody meter is more rooted and more harmonious than the Western style, these artists wrote works that describe this verse.

In this thesis, we aimed to introduce the work called Sahbâ-yı Mükerrerem, which was organized in a style appropriate to the divan tradition in the Tanzimat Period. In addition to this, we added the other aruzal treaties written in the Tanzimat Period to our study.

Key Words: Sahbâ-yı Mükerrerem, Şükrü Bey, Tanzimat Period, Aruz.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
A. TANZİMAT SONRASI YAZILMIŞ VE YAYIMLANMIŞ ARUZ RİSALELERİ.....	3
A.1. TESHİLÜ’L-ARÛZ VE’L-KAVÂFÎ VE’L-BEDÂYÎ	3
A.2. MEBÂNÎ’L-İNŞÂ.....	4
A.3. ARÛZ-I TÛRKÎ, İLM-İ KAVÂFÎ, SANÂYİ’-İ Şİ’RİYYE VE İLM-İ BEDÎ’	5
A.4. LÛBBÜ’L-ARÛZ	6
A.5. ZÛBDETÜ’L-ARÛZ	6
A.6. Mİ’YÂRU’L-KELÂM.....	7
A.7. MECÂMÎÜ’L-EDEB: İLM-İ ARÛZ	8
A.8. NUMÛNE-İ Şİ’R VE İNŞÂ	9
A.9. ARÛZ NUMÛNESİ.....	10
A.10. İLM-İ ARÛZ	11
A.11. ARÛZ-I OSMANÎ	11
A.12. MÛLHAKÂT-I İLMÜ’L-ARÛZ	12
A.13. NAZM VE EŞKÂL-İ NAZM	12
A.14. TÛRKÇE ARÛZ.....	13
A.15. MİLLÎ ARÛZ.....	14
A.16. ARÛZ VE VEZN-İ MİLLÎ	15
B. ŞÛKRÛ BEY VE SAHBÂ-YI MÛKERREM’İ.....	16
B.1. HAYATI.....	16
B.2. SAHBÂ-YI MÛKERREM (İNCELEME)	16

B.2.1. METİN TEŞKİLİNDE İZLENEN YÖNTEM	16
B.2.2. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	17
B.2.3. DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ.....	18
B.2.4. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	19
B.3. SAHBÂ-YI MÜKERREM (TRANSKRİPSİYONLU METİN).....	64
MUKADDİME	65
FASL-I EVVEL	67
FASL-I SÂNÎ.....	74
FASL-I SÂLİS	83
FASL-I RÂBÎ‘	89
FASL-I SÂDİS-HAMİS.....	120
FASL- I SÂDİS.....	129
FASL-I SÂBÎ‘	134
FASL-I SÂMİN	154
HÂTİME	186
SÖZLÜK.....	189
KAYNAKÇA.....	199
SAHBÂ-YI MÜKERREM (TİPKİBASIM).....	201

KISALTMALAR

C. : Cilt

d. : doğumu

h. : hicri

m. : miladi

ö. : ölümü

s. : sayfa

S. : Sayı

vb. : ve benzerleri

GİRİŞ

Her milletin edip ve şairleri dillerine, kültürlerine, anlatacakları konunun içeriğine ve türüne göre kelimeler seçmişler; bunları belli bir usûle göre tertip ve tanzim etmişlerdir. Türk şairlerinin de tercihi hece ölçüsü olmuştur, ta ki İslamiyet'i kabul edip Arap ve Fars kültürü, edebiyatı ile karşılaşınca kadar...

Talas Savaşı'yla (751) İslamiyet'i kabul eden Türkler, bu dinin temel hükümlerini birinci elden yani Kur'an-ı Kerim'den öğrenmek için Arapça öğrenmişlerdir. Dinî alandaki bu değişiklik, kültürel alanda ve edebiyat alanında da etkisini göstermiştir. Türkçe, etkileşim içinde olduğu Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalmış; dildeki bu etkileşim şiirimize aruz ölçüsünü kazandırmıştır.

Aruz, ilk olarak Arap edebiyatında ortaya çıkmış, oradan İran, Hindistan, Afganistan, Anadolu ve Orta Asya'ya yayılmış bir ölçüdür. Arap şiirinde İmam Halil b. Ahmed El- Ferâhidî (ö. 175/791) adlı bir dilci tarafından ortaya konan aruz, *“çadırın ortasına dikilen ve çadıra desteklik eden direk”* anlamına gelir. Aruzun kökeni tam bilinmese de İmam Halil'in bu vezni Mekke'de tesis ettiği ve Mekke'nin de bir adının aruz olması nedeniyle bu ismin verildiği düşünülmektedir. Bir başka görüşe göre de aruz, develerin yürüyüşünden, demircinin çekiç vuruşundan veya kadınların çamaşır yıkarken çıkardıkları tokaç sesinden gelmektedir. Bazı aruz terimlerinin bedevi Arapların hayatları ile ilgili olması bu görüşü destekler mahiyettedir (İsen, 1977: 165; Devellioğlu, 2000: 39; İsen, 1977: 165; Pala, 1999: 34-35; İpekten, 1986: 9-10).

Edebiyatta ise aruz, delalet ettiği vezin içinde ilk mısra'nın son tef'ilesini gösterir. Bu son tef' ile beytin tam ortasında olduğu için beyti dengede tutan bir terazi gibidir. İlm-i aruz, Arap dili ve yazısına göre düşünülmüş, hecelerin harekeli ve sakin oluşuna göre açık ve kapalı heceler oluşturulması esasına dayandırılmış bir ölçüdür (İpekten, 1986: 12). Türkçenin yapısının Arapça ve Farsçaya benzememesi ve Türkçede uzun sesli bulunmaması, Türk şairlerin aruz ölçüsünü kullanırken güçlüklerle karşılaşmasına yol açmıştır. Bu problemler ilk zamanlarda hece ölçüsüne en yakın olan kalıpların seçilmesiyle aşılmıştır. Türkler, *“aruz ölçüsünü alırken ilkin hece ölçüsüne yakın kalıpları kullanmayı tercih etmişlerdir”* (Macit, 2015: 224).

Divan edebiyatında aruz konusu Arap ve Fars edebiyatındaki örneklerin tercümesi yoluyla öğrenilmiştir. Ali Şir Nevayî'nin *Mizânü'l- Evzân*'ı, Gülşehrî'nin *Arûz-ı Gülşehrî* adlı eseri, Bâbü'r Şah'ın *Arûz Risâlesi*, Ahmed Bardahi'nin *Cami'ü'l-Fâris*'i, Cevherî'nin *Kitâbü Arûzi'l-Varaka* ve *Kitâbü'l Kavâfî* gibi eserleri klasik edebiyat döneminde yazılmış, aruz hakkında bilgiler içeren, geneli Arap ve Fars edebiyatındaki aruz konulu eserlerin tercümesi olan eserlerdir. Yine son zamanlarda Kamil Ali Gıynaş ve Özer Şenödeyici tarafından tanıtılan Sûdî'nin *Der-Beyân-ı Istılahat-ı Arûz*'u, Gedâ'nın *Arûz Risâlesi* ve Fedâyî'nin *İcmâl-i Arûz* adlı küçük risaleleri ile Koca Ragıp Paşa'nın "*Arûz Risâlesi*"de divan edebiyatı döneminde yazılmış aruz konulu eserlerdir.

A. TANZİMAT SONRASI YAZILMIŞ VE YAYIMLANMIŞ ARUZ RİSALELERİ

Osmanlı İmparatorluğu, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla yönünü Batı'ya dönmüş; toplum hayatında sosyal, kültürel ve ekonomik alanda birçok değişiklik olmuştur. Toplumsal alandaki bu değişiklikler edebiyata da yansımış; yeni konular, yeni türlerde farklı bir üslupla ifadesini bulmuştur. Yeni bir edebiyat anlayışı getirmek isteyenler eskiye dair ne varsa yıkmışlardır. Tanzimat devri şair ve yazarları da Batı'da gördüklerini bizim edebiyatımıza uygularken önce eski edebiyatı ele almışlar, onun artık dönemini kapadığını, söylenecek sözün kalmadığını ve artık kendi kendini tekrar eden bir edebiyat hâline geldiğini söyleyerek Batılı yeni anlayışa zemin hazırlamışlardır.

Asırlardır Türk aydınlarını ve şairlerini etkileyen, köklü bir geçmişe sahip olan aruz vezni yeniden aydınların gündemine oturmuştur. Bu tarihten sonra dile ve vezne bakış geleneksel çizgiyi aşmış; Batı'nın retorik anlayışıyla yeniden şekillenmiştir. Bu dönemde özellikle Fransız edebiyatından etkilenen şair ve yazarlar, belâgat kitapları yazarak vezin, sanatlar, fesahat, bedi ve beyan konularına açıklık getirmişlerdir.

Arap belâgati ile Batılı anlamdaki retorikten faydalanmaya başlayan Tanzimat edebiyatçıları bu alanda birçok eser ortaya koymuşlardır. Tanzimat Dönemi'nde yazılan ve sadece aruz konusunu işleyen kitap sayısı azdır. Geneli belâgat konusunun içinde vezne de yer vermiştir. Bu konuda yazılmış müstakil aruz risaleleri ve içinde aruz bilgisine yer veren diğer belâgat kitapları ile ilgili araştırmamız neticesinde varlığını tespit edebildiklerimiz aşağıda verilmiştir:

A.1. TESHİLÜ'L-ARÛZ VE'L-KAVÂFÎ VE'L-BEDÂYÎ

Teshilü'l-Arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyî, Ahmet Hamdi'nin aruz üzerine yazdığı bir eseridir. Ahmet Hamdi'nin hayatı hakkında elimizde fazla bir bilgi yoktur; yegâne bilgi Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde yazdıklarıdır. Bu eserde kaydedilen bilgilere göre ilim ve irfan sahiplerinden bir zât olup 1828'de Şirvan'da doğmuştur. İstanbul'a gelip tahsilini tamamlayarak bazı memuriyetlerde bulunduğu bilinmektedir.

Ahmet Hamdi, eserinin takdiminde Muhammed b. Kays'ın *Mu'cem*'i ile Behrâm-ı Serahsî'nin *Gâyetü'l-Arûzeyn*'inden istifade ettiğini söylemektedir. Yazar, “*önce şiir üzerinde durur, şiirin tarihçesini verir; sonra aruz ve kafiye'yi ayrı ayrı ele alır ve nihayet edebî sanatları sıralar, nazm çeşitlerini ve şiirle ilgili bazı terimleri açıklar*” (Yetiş, 1992: 385).

Kitap iki mukaddime ve altı fasıldan oluşmaktadır. Yazar birinci mukaddime'de şiir hakkında bilgiler verir ve şiirin tarihini anlatır. İkinci mukaddime'de şiir söylemek için gerekli bilgileri ele alır. Kitabın ilk kısmında aruz veznini, ikinci kısmında kafiye'yi, üçüncü kısmında edebî sanatları açıklar. Diğer bölümler nazım çeşitleri ve şiirle ilgili bazı terimleri içermektedir (Zent, 2016: 47)

Eser h. 1289 / m. 1872 yılında İstanbul'da Terakki Matbaası'nda 52 sayfa olarak basılmıştır.

A.2. MEBÂNİ'L-İNŞÂ

Mebâni'l-İnşâ, Süleyman Paşa'nın(1838- 1892) Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'de kitabet hocalığı yaptığı esnada lisanımızın edebiyatına dair bir kitaba ihtiyaç duymasıyla ortaya çıkmış iki ciltlik bir eserdir. Bu zaman kadar alışlagelmiş geleneği kıran Süleyman Paşa, Arapça ve Farsça belâgat kitaplarının dışına çıkmış, dönemin Batı eğilimini de göz önünde bulundurarak Fransızca “rhétorique” kitaplarından da çeviriler yaptığı bu eseri kaleme almıştır.

Eser iki cilt halinde düzenlenmiş olup birinci cilt mukaddimeden sonra yedi fasla ayrılır. Birinci fasılda kelime ve kelâm incelenir. “Havass-ı kelâm” başlıklı ikinci fasılda kelâm Batılı anlayışla yeniden yorumlanır.Üçüncü fasılda kelimelerin şartları, dördüncü fasılda beyanın şartları, beşinci fasılda fesahat ve belâgat, altıncı fasılda ifade çeşitleri, yedinci fasılda mektuplaşma ve yazışma usulleri anlatılır. Kitabın ikinci cildinde ise “sanâyi'-i ma'neviye” başlığı altında edebî sanatlar, vezin, kafiye ve şiir türlerini anlatmıştır. *Mebâni'l-İnşâ* 'da en dikkat çeken bölüm Türkçe örneklere bolca yer verilmesidir. Bu yönüyle kitap kendisinden sonra gelenlere örnek teşkil eder. (Yetiş, 1992: 385; Zent, 2016: 48).

Eser, h. 1289 / m. 1872 yılında İstanbul'da Mektebi Fünûn Harbiye-i Şahane Matbaası'nda basılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Yetiş, Kâzım (1984), “*Edebiyat Nazariyesi Sahasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâni’l-İnşâ*”, Mehmet Kaplan’a Armağan, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Yıldız, Fatma (2016), *Mebâni’l-İnşâ Cild-i Evvel*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Aydın.

A.3. ARÛZ-I TÜRKÎ, İLM-İ KAVÂFÎ, SANÂİYİ-İ Şİ‘RİYYE VE İLM-İ BEDÎ‘

Ali Cemâleddin tarafından yazılmıştır. Eser, klasik eser tertibine uygun olarak besmele, hamdele ve salvele ile başlar. İlk on beş sayfayı kaplayan bu bölüm, ağır bir dille yazılmış olup yazar, Arapça hadis ve kutsi hadislerle bu bölümü zenginleştirmiştir. Bu bölümlerden sonra hata savap cetveli vardır. Burada yazar kaçınıcı sayfada kaçınıcı satırda hangi kelimeyi yanlış yazdığını ve doğrusunu belirtmiştir. Kitap “eser” diye ayrı bir başlıkla başlatılmış olup giriş bir “sebeb-i te’lif” mahiyetindedir. Yazar bu bölümde *Arûz-ı Endülüsî* ve *Arûz-ı Câmî* gibi eserleri okuduğunu ve onlardan faydalanarak eserini oluşturduğunu beyan eder.

Arûz-ı Türkî üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, arûz-ı Türkî; ikinci bölüm, ilm-i kavâfî; üçüncü bölüm, sanâyi-i şî‘riyyedir. İlk bölümde mısra, şiir, arûz ve aruz kusurları hakkında bilgiler verilir. Mısra ve beyitler üzerinde vezinlerin taktîsi gösterilir. İkinci bölümde kafiye ele alınır. Üçüncü bölüm, şair olacak bir kimsenin neleri bilmesi gerektiği konusunda açıklamaları havidir. Bu açıklamalardan sonra gazel, kaside, rubaî, müsemmen, müseddes, terkîb-i bent, tercî-i bent gibi nazım türleri ile söz sanatları örneklerle anlatılır. Yazar hamdele ve salvele bölümlerinde Arapça ağırlıklı ağır ağıdalı bir dil kullanmasına rağmen metin içindeki örnekleri daha çok Türkçe’den almıştır. “Bu eserin edebiyatımızın nazariyesi açısından önemi, yazarın konularını Türkçe örneklerle açıklamasıdır. Artık bundan sonra Arapça ve Farsça örnekler gittikçe azalacaktır” (Yetiş, 1992: 385).

Eser bu “üç ana bölüm ile sonda bulunan yedi fasikül halindeki aruz cetvellerinden oluşmaktadır. Fasiküller hariç toplamda 168 sayfa olan eserin 2-105. sayfaları arası tamamen aruz bahsine ayrılmış bulunmaktadır” (Öztürk, 2011: 374).

Eser, İstanbul'da h. 1290 / m. 1873'te Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda 168 sayfa olarak basılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Öztürk, Erdem Can (2010), *Alî Cemâleddin Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfî, Sanâyi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî' (inceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yozgat.

Öztürk, Erdem Can (2011), "Ali Cemaleddin'in 'Arûz-ı Türkî' Eserine Dâir", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi: Prof. Dr. Mahmut Kaplan'a Armağan Sayısı*, C. 9, S. 2, s. 374-388.

A.4. LÜBBÜ'L-ARÛZ

Müftizade Mehmet Şakir (1855-1914) tarafından h. 1296 / m. 1878 yılında yazılmış, İstanbul'da basılmıştır. 11 sayfalık küçük bir risaledir. Besmele ile başlayan risalede açıklamalar Arapçadır. Aruz, aruz bahirleri, bahir daireleri ve zihaf kusurları Arapça anlatılmakta Arapça beyit ve kelimelerle örneklendirilmektedir. Daire-i muhtelif, daire-i mü'telif, daire-i müctelibe, daire-i müştebihe, daire-i müttefika şekillerle gösterilmiştir. Çok az da olsa bazı örneklerde Türkçe kelimeler kullanılmıştır.

A.5. ZÜBDETÜ'L-ARÛZ

Mihalici Mustafa Reşid'in konusu aruz olan *Zübdetü'l- Arûz* adlı küçük bir eseri vardır. İstanbul'da Mihran Matbaası'nda h. 1297 / m. 1880' de eski harflerle basılmıştır. 93 sayfalık bir risaledir.

Müellif, eserinin mukaddimesinde, Câmi'nin *Câm-ı Muzaffer* adlı eserini *Zübdetü'l-Arûz* adıyla tercüme ettiğini belirtir.

“İranlı büyük şair Molla Cami (ö. 898/1493)'nin aynı konuya dair yazdığı eserin adı Risâle-i Arûz'dur. Câm-ı Muzaffer ise, eserin orijinalinin değil, Ahmed Sâfî tarafından 1851'de aynı esere yapılan şerhin adıdır. Kitabın ilk sayfasında bir daire biçiminde verilen şu kayıt yer almaktadır: “İşbu kitâb beş fasla taksim olunup birincisi evzân-ı asliyyenin binâsıyla keyfiyyet-i terkîblerini ve ikincisi zihâfât u fûrû'âtını ve üçüncüsü mısraların eczâsıyla beytlerin aksâm-ı evveliyyesini ve dördüncüsü taktî'âtı ve beşincisi arûzun bahirlerini beyân u ta'dâd eylediği gibi mübtediyâna suhûlet olmak üzere mevâkı-ı münâsibesinde es'ele vü ecvibe dahi ityân olunmuşdur” (Mum, 2010: 124).

Yazar eserini “fasıl” adını verdiği beş bölüme ayırmıştır. Fasl-ı evvel “Evzân-ı Asliyyenin Binâsı ve Keyfiyyet-i Terkîbleri Beyânındadır.”; fasl-ı sâni “Zihâfât ve

Fürû'ât Beyânındadır"; fasl-ı sâlis "Mısra'ların Eczâsıyla Beytlerin Aksâm-ı Evveliyyesi Beyânındadır"; fasl-ı râbi' "Takti'ât Beyânındadır" ; fasl-ı hâmis "Arûzun Bahirleri Beyânındadır" ibareleriyle her faslın içeriğini belirlemiştir.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Mum, Cafer (2010), "Mustafa Reşid'in Arûza Dâir Bir Eseri: Zübdetü'l-Arûz", *Hikmet Yurdu*, Yıl 3, C. 3, S. 6, s. 123-133.

A.6. Mİ'YÂRU'L-KELÂM

Mi'yâru'l-Kelâm, "Türkiye'nin ilk çağdaş eğitim bilimcisi" (Öztürk, 2009: 429) Selim Sâbit (1829-1910) tarafından rüştiyelerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. "Sözün Ölçüsü" anlamına gelen eserin besmele ile başlayan giriş bölümünde Osmanlıcanın Çağatay, Arapça ve Farsçadan mürekkep bir dil olduğunu, öğretmen ve öğrenmenin zor olduğunu, bu yüzden birçok vatan evladının okuyup yazmaktan yüz çevirdiğini, kiminin de uzun müddet Arapça ve Farsça öğrendiğini; ama onların da dürüstçe okuyup yazmadıklarını söyler. İnsanın doğduğu ve yaşadığı vatana hizmet etmesi gerektiğini düşünen yazar, kendisinin bu risaleyi "lisanımıza nâcizâne bir hizmet" olması amacıyla yazdığını ifade eder (Sabit, 1302: 1-3).

"Tevdi'a" bölümünde *"Bu risâle üç fasl ve hâtimedden ibâret olup fasl-ı evvel te'lîf-i kelâm, fasl-ı sâni ifâde-i merâm, fasl-ı sâlis nazm u neşr, hâtîme dahi muhassinât-ı kelâmiye beyânında olacaktır."* (Sabit, 1302: 4-5) şeklinde içerik hakkında bilgi verir.

Eser, üç fasl ve bir hâtimedden meydana gelir. "Fasl-ı evvel der-beyân-ı telif-i kelâm" adı verilen birinci fasılda isim, fiil ve inşa cümlesi, sebk-i mevsûl, sebk-i mefsûl, sebk-i mürekkep, icaz ve çeşitleri, ıtnap ve çeşitleri, müsâvât, tenâfûr-ı kelimât, tetâbu' -ı izâfât, garâbet, ta'kid konuları incelenmektedir.

"Fasl-ı sâni der-beyân-ı ifâde-i merâm" adı verilen ikinci fasılda hakikat, mecaz, mecaz-ı mürsel, kinâye, istiare ve çeşitleri açıklanmaktadır.

"Fasl-ı sâlis der-beyân-ı nazm u neşr" adı verilen üçüncü fasılda kelâm-ı mensûr, mensûr yazı türleri, seci, şiir, kafiye ve çeşitleri; mesnevî, rubâî, kıta, gazel gibi nazım türleri örneklerle açıklanmıştır. Yine bu bölümde aruz vezni üzerinde durulmuş, cetvel-i evzânda vezinler tablo halinde gösterilmiştir. Aruz kusurları da kısa kısa anlatılmıştır.

“Hâtîme-i der-beyân-ı muhsinât-ı kelâmîye” başlığı ile hatime bölümü verilmiştir. Hatimede cinas ve çeşitleri, iktibas, telmih, seci, tezat, tenasüp, aks, mübalağa gibi edebî sanatları açıklayan bilgiler vardır. Esede en dikkat çeken taraf şiir örneklerinin Türkçe şiirlerden seçilmesidir. Az da olsa Farsça şiire rastlanmaktadır.

Miyâru'l-Kelâm, belâgatın konularını rüştiye öğrencilerinin anlayabileceği seviyede anlatmakta ve basit düzeyde edebiyat bilgileri vermektedir. Dersa'adet'te 1302/1885'te Matba'a-i Osmanîye'de basılmıştır. 47 sayfadır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Gökçe, Hasan (2007), *Selim Sabit (ölümü 1911) Mi'yâru'l- Kelâm (metin-inceleme-sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul.

A.7. MECÂMÎÜ'L-EDEB: İLM-İ ARÛZ

Osmanlı devlet adamı, oyun yazarı ve dilci olan Mehmet Rıfat (ö.1907) 1851'de Manastır'da doğdu (Kahraman, 2003a: 520).

Mecâmiü'l-Edeb, Mehmet Rıfat'ın h. 1308 / m.1891 yılında İstanbul'da bastırıldığı eseridir. Kitabın kapağında,

“Tedrisât-ı İdâdiye Kütüphanesi (on üçüncüsü) Mecâmiü'l-Edeb [Usul-i Fesâhat, İlm-i Me'âni, İlm-i Beyân, İlm-i Bedî', İlm-i Arûz, İlm-i Kafiye, Aksâm-ı Şi'r, Ahvâl-i Tahrir, Usûl-i Kitâbet ve Hitâbet, Usûl-i Tenkîd] gibi fenleri hâvi on kitab-ı aslî ile tercümelerden mürekkep diğer dört kitabı fer'iden ibarettir. Beşinci kitap ilm-i arûz, muharriri erkân-ı harbiye kaymakamlarından Manastırlı Mehmet Rıfat maârif nezâreti celîlesinin ruhsatı ile tab' olunmuştur. Dersaâdet Kasbar Matbaası- Bâb-ı Âli Caddesi, numro 25. Sâhip ve nâşiri kitapçı Kasbar 1308” (Rıfat, 1325: 1) ifadeleri yer almaktadır.

İç kapakta, “Mecâmiü'l-Edeb 2. Cild [usûl-i şî'r (arûz, kâfiye, aksâm-ı şî'r)] ilimlerini hâvi olup üç kitap üzere müdevvendir” (Rıfat, 1325: 2) yazılıdır. Eser, şiirin ne olduğunu açıklayan beş sayfalık bir “mukaddime” ile başlar. Mukaddimede şiir, kelâm-ı mevzûn terimleri üzerinde duran yazar arûzun temel terimleri olan sadr, haşv, aruz, ibtida, veted, sebep, fasıla gibi terimleri açıklar, örnek beyitler üzerinde gösterir.

“İkinci cild olan usûl-i şî'rden birinci kitab 'ilm-i arûz” bölümüyle aruz veznini anlatmaya başlar. Aruz, bahirler ve aruz kalıpları örneklerle anlatılır. Eserin en çarpıcı yanı hemen hemen tüm örneklerin Türkçe şiirlerden seçilmiş olmasıdır.

Eser Dersaâdet'te Kasbar Matbaası'nda 48 sayfa halinde basılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Dinç, Yasemin (1994), *Mecâmiü'l-Edeb'in Şiirde Ahenk Kavramı Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.

Güneş, Halit (2009), *Mehmet Rifat Mecâmiü'l-Edeb Birinci Cilt (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne Trakya Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Edirne.

Sar, Fatma (1994), *Mecami'ü'l-Edeb Adlı Eserin Bazı Açılardan Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara.

Tünbel, Aydın (2010), *Mehmet Rifat'ın Mecamiü'l Edeb isimli eserinde mevcut olan İlm-i Ma'âni'nin Latin harflerine aktarılması ve incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Edirne.

A.8. NUMÛNE-İ Şİ'R VE İNŞÂ

Edebiyat tarihi ve hal tercümeleleri sahasındaki çalışmaları ile tanınan Faik Reşad, aynı zamanda şair, eğitimci, gazeteci ve hattattır. 1851 yılında İstanbul'da doğduğu ve 1914'te yine İstanbul'da vefat ettiği bilinmektedir (Akün, 1995: 103-109). *Numûne-i Şi'r ve İnşâ*, Fâik Reşat'ın nesre ve şiire ait malumatlarını ihtiva eden kitabıdır.

Eserin başında bir "Risalenin Münderecâtı" bölümü vardır. İçindeki ana başlıkların verildiği bu bölümde sayfa sayıları verilmemiştir. Bu bölümden sonra üç sayfalık bir mukaddime bölümü gelir. Mukaddime bölümünde yazar kitâbet ve inşâyâ ait görüşlerine yer verir. Kitâbeti bazılarının fen, bazılarının ilim, bazılarının da sanat olarak gördüğünü söyleyen yazar, aslında kitabetin bir ilim olduğunu örneklerle açıklar. Katipleri de bu ilme vakıf olmaları bakımından dörde ayırır: yazıcılar, alalâde katipler, edip veya münşîler ile edîb-i kâmiller.

Risale "Bâb-ı evvel ve Bâb-ı sâni" olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Bâb-ı evvelde "mâlûmât-ı ibtidâiyye" başlığı altında güzel yazı yazmanın önemine değinen yazar, katiplerin imla ve yazım kurallarını iyi bilmeleri gerektiğini anlatır. "Nesir" başlığı altında mektuplar, farklı mektup örnekleri, ihtarlar, teşekkür-nameler, taziyet-

nameler, tezkireler, davet tezkireleri ile cevapları, tesliyet-nameler, telgraf-nameler gibi mensur türler anlatılır. Bâb-ı sâni ise iki fasla ayrılmıştır. Birinci fasılda “şiiir” başlığı altında gazel, kaside, mesnevi, muhammes, müseddess gibi nazım şekillerinden; fasl-ı sâni’de vezin ve bahirlerden bahsedilir. Farklı şairlerden alınan dize ve beytlerde vezin taktisi uygulanır.

Eserin sonunda yazar bir “Tashih ve İ’tizâr” başlığı açarak burada risalede yaptığı hatalar için düzeltme yapmıştır.

Eser, Asır Kütüphanesi sahibi Kirkor tarafından h. 1308/m. 1892 yılında Dersa’ âdet’te Kasbar Matbaası’nda 136 sayfa olarak basılmıştır.

A.9. ARÛZ NUMÛNESİ

Muallim Naci (1849-1893), yazar, şair, öğretmen ve eleştirmen olarak edebiyatımıza damgasını vurmuş önemli şahsiyetlerdendir. Aruz veznini Türkçeye kusursuzca uygulamak için çalışmış bir Tanzimat dönemi şairidir. Eski ile bağları koparmadan yenileşmeyi, savunmuş; edebiyat tarihinde “eski şiiir”in temsilcisi sayılmıştır (Uçman, 2005a: 315).

Muallim Naci, aruza dair bir kitap yayımlamak istemiş, bunun ön çalışmalarını yapmış; ancak ömrü eserini tamamlamaya vefa etmemiştir. Onun bu müsvedde halindeki notları ölümünden sonra “*Hazine-i Fünûn gazetesi müdürü ve Asır Kütüphanesi sahibi Kirkor tarafından “Arûz Numunesi/Taktî” adıyla kitaplaştırılmıştır*” (Muallim Naci, 1313: 1). Bu bilgi risalenin ilk sayfasında “ifade-i mahsusa” başlığı altında kitapçı Kirkor tarafından verilmektedir.

Eserde takti hakkında verilen bilgilerden sonra, remel bahrinden yirmi bir, hezec bahrinden on bir, recez bahrinden yedi vezne dair örnek beyitler zikredilmiş ve lafızların vezne tatbiki gösterilmiştir.

“Arûz Numûnesi, her ne kadar yarım kalmış olsa da ihtiva ettiği malumat bakımından değerlidir. Muallim Naci’nin bilgisi ve dikkatiyle örülen notlarda, aruz bilimine dair önemli noktalara temas edilmiş, yeni aruz kitaplarında hemen hemen hiç işaret edilmeyen hususlar hakkında bilgi verilmiştir” (Zülfe, 2011: 190).

Naci’nin bu eseri h. 1313 / m. 1895 yılında İstanbul’da Kasbar Matbaası’nda, 24 sayfa olarak basılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Zülfe, Ömer (2011), “Muallim Naci’nin Aruza Dair Eseri: Arûz Numûnesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.6, s. 189-208.

A.10. İLM-İ ARÛZ

İbni Mahmud Asım tarafından h. 1314 / m. 1897 yılında yazılmış, İstanbul’da basılmıştır. Eserin “ifâde-i mahsûsa” adı verilen giriş bölümünde yazar kitabının beş bölümden oluştuğunu anlatır. Her birine “bâb” adını verdiği bu bölümlerde “birinci bâb, aruzdan; ikinci bâb, bihûr-ı asliye ve sâlîmeden; üçüncü bâb, bihûr-ı gayr-ı sâlîmeden; dördüncü bâb, eczâ-yı asliyenin fûrû’âtından ve beşinci bâb eş’ârımızın bir kısmından bahisdir” (Mahmut Asım, 1314: 2) diyerek eserini tanıtır.

Eser sadece bir aruz risalesi değildir. Eserde birinci bâbda aruz, şiir, kafiye, beyt gibi ıstılahların yanında tevhit, münacat, naat, kaside, gazel, tarih, muhammes, müseddes, rubai, hiciv, meth, terkeb-i bent gibi nazım türleri hakkında da bilgi verir. İkinci bâbda, aruz bahirleri ve beyitlerde taktisi anlatılır. Üçüncü bâb, kasr, zihaf, med, izmar gibi aruz kusurlarından; dördüncü bâb, eczâ-yı asliyenin fûrû’âtından bahseder. Özellikle beşinci bölümde Nedim, Fuzulî, Şeyh Galip, Haşmet, Fehim, Enverî, Bakî, Şeyhülislam Tevfik, Koca Ragıp gibi şairlerden örnek beyitler vardır. Eserde örnekler hep Türkçe beyitlerden alınmıştır.

Eserin sonunda fihrist ile hata ve savap cetveli bulunur. Asır Kütüphanesi külliyyatından olan eser, 80 sayfadır.

A.11. ARÛZ-I OSMANÎ

Ali Sedat (ö. 1919), ilmî ve siyasî faaliyetleriyle son devir Osmanlı aydınları arasında önemli bir yere sahip olan Ahmed Cevdet Paşa’nın oğludur.

Eserinin 19 sayfalık “Mukaddime” bölümünde aruz vezninin Araplar tarafından ortaya konulduğunu, Arapların Kur’an’ın nüzulünden sonra onun insanüstü fesâhat ve belâgatini görerek mislini meydana getirmeyi amaçladıklarını, bu yolla vadi-i belâgatte bir merteye daha ilerlediklerini söyler. Avrupa medeniyetlerinde kafiye ve veznin olmadığını, ancak İspanya’daki Araplar sayesinde şiir ve inşada bir nebze ilerleme

kaydedebildiklerini savunur. Mukaddimenin sonlarına doğru Türklere ait parmak hesabı da denilen hece veznine değinir ve hece ölçüsüyle yazılmış birkaç dörtlük örnek verir.

“Şi‘riñ erkân ve eczâsı” başlığı verdiği bölümde aruz bahirleri, devâir-i evzan ve taktisi anlatılmış, iki aruz dairesinin resmi verilmiştir. Hece ölçüsü şiirler üzerinde gösterilirken aruz vezni için şiir örneği verilmemiş olması dikkat çekicidir.

Eser İstanbul’da Malumat Matbaası’nda h. 1314 / m. 1897 yılında 56 sayfa olarak basılmıştır.

A.12. MÜLHAKÂT-I İLMÜ’L-ARÛZ

Akşehirli Mehmet Lütfü tarafından h. 1330 / m. 1912 yılında İstanbul’da neşredilmiştir. Eserin üzerinde “Mülhakât-ı İlm-i ârûz nam eseriñ mü’ellifi müderrisinden ve mekâtib-i askeriye mu‘allimîn-i mütekâ‘idlerinden an-aslı Akşehirli müftüzâde ve’l-yevm Üsküdarlı” yazılıdır. Eserin ilk sayfasında müellif “Mülhakaât-ı İlmü’l- Arûz iki fenden ibarettir: Biri karazu’ş-şi‘r ve diğeri ilmü’l- kâfiyedir.” (Lütfü, 1330: 2) diyerek eserinin aruz ve kafiye olmak üzere iki bölümden oluştuğunu söyler. Eserde Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin şiirde vezin gereği değişik şekillerde okunuşu verilmiştir. Aşağıya Farsça kelimelerin farklı yazılışlarından küçük bir örnek alınmıştır:

آفتاب - فتاب ، آکاه - آکه ، آمینه - آینه

(Lütfü, 1330: 6)

Eserde ilk 22 sayfa aruz bilgisine ayrılmıştır. 23. sayfadan sonra kafiye, kafiye türleri, kafiye kusurları ve redif anlatılır. Şiirlerin üzerinde redif ve kafiye olan kelime ve harfler ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Eserin sonunda hata ve savap cetveli bulunur.

Eserin son sayfasında satış yeri ve bu satış yerinde aynı yazara ait “*Menba‘u’l-Bahreyn ve Mecmû‘u’l- Arûzeyn*” adlı bir eserin daha olduğu yazılıdır. 52 sayfadır.

A.13. NAZM VE EŞKÂL-İ NAZM

Mehmet Tâhir Olgun ya da bilindik adıyla Tahiru’l-Mevlevî (d. 1294 / m. 1877-ö. 1951) İstanbul’da doğmuş, büyük şair, yazar, öğretmen ve gazeteci olarak edebiyatta

kendine bir yer edinmiştir. *Nazm ve Eşkâl-i Nazm*, Tahirü'l-Mevlevî'nin Darüşşafaka'da okuttuğu edebiyat derslerinin notlarından oluşan bir eser olup şiirle ilgili teknik meseleler, vezin ve kafiye üzerine bilgiler verir. Bunun yanında eserde bazı edebiyatçıların kısa biyografilerine de yer verilmiştir (Kahraman, 2010b: 407-408).

Eser iki kısımdan oluşmaktadır. Eserin birinci bölümüne yazar, “Efendiler!” hitabıyla başlar. Daha sonra nazım musiki arasında ilişki kurar. Bu bölümde on adet aruz bahri ve bu bahirlerin vezinleri, kafiye ve nazım türleri anlatılmıştır. Birinci kısım 88 sayfa olup 1329/1913'te İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda basılmıştır. İkinci kısımda ise nazım şekilleri anlatılmıştır. İkinci kısım 111 sayfa olup yine İstanbul'da Yeni Osmanlı Matbaası'nda basılmıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

Turan, Muhittin (2015), *Tâhirü'l-Mevlevî Tadrîsât-ı Edebiyye'den Nazm ve Eşkâl- i Nazm*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Baran, Yılmaz (2016), Tahirü'l-Mevlevî'nin Tedrisat-ı Edebiyye'den Nazm ve Eşkal-i Nazm'ı, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Aksaray.

Tanzimat döneminde aruz vezni işleyen bu eserler yanında Türklerin millî vezni olan hece vezni üzerine yazılmış ve basılmış risaleler de vardır. Bu risalelere “arûz” adı verilmesi dikkat çekicidir. Bu eserlerin mukaddimelerinde yazarların aruz veznine ve divan edebiyatına dair görüşlerine de yer verilmiştir. Bunları da buraya almayı uygun gördük.

A.14.TÜRKÇE ARÛZ

Manastırlı Faik Salih tarafından yazılmış, yazarın aruz ve hece veznine dair şahsi görüşlerini içeren risalesidir.

Eserin girişinde yazar, ilim ve kemal sahibi bir zatın salhanesine ziyarete gittiği bir gün, o zatın kendisinden Türki evzânı anlatan bir eser yazmasını istediğini; bu yüzden bu eseri yazdığını anlatır.

İkinci bölümde yazar, şiir ve vezin konusundaki fikirlerini açıklar. Her milletin kendi lisanına has bir aruz seçtiğini beyan eden yazar, aruz vezninin İmam Halil tarafından ortaya konulduğunu, Farsların onun veznine ilaveler yaparak kendilerine has bir aruz-ı Farsî oluşturduklarını, bazı Türk şairlerinin de Farslardan etkilenecek Fars aruzuyla şiirler yazdığını, bunu yaparken de birçok Arapça ve Farsça kelimeler kullanarak şiirleri Türkçelikten çıkıp bütün bütün Farisî şiir sayılacağını söyler. Bunun için risalesine daha çok millî aruzla yazan şairlerden örnekler aldığını da ifade eder.

Bu açıklamalardan sonra Niyazî-i Misrî, Âşık Yunus, Gazi Sultan Osman Han, Derviş Himmet, Âşık Ömer, Eşrefoğlu Rumî, Akif Paşa, İzzet Molla gibi şairlerden aldığı beyit ve şiirlerde hece veznini ve taktisini basitçe anlatmıştır. Hatime ile bitirilen eserde hatimeden sonra Ahmet Cevdet Paşa'nın ve Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi'nin birer "takrîz" yazısı vardır.

İstanbul'da Alem Matbaası'nda h. 1314 / m. 1896 yılında neşredilmiştir. 25 sayfadır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

KALYON, Abuzer; ÇELİK, Nebi (2017), "Manastırlı Sâlih Fâik'in "Türkçe Aruz" Eserinden Hareketle Aruzdan Kastedilen Şiir Ölçüsü", *Külliyyât Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.3, s.38-49.

A.15. MİLLÎ ARÛZ

Necip Âsım Yazıksız (1861-1935) Türkiye'deki ilk Türkçülerden, Türk tarih ve dil âlimidir. İstanbul'da çeşitli askerî rüştiyelerde ve Mekteb-i Harbiyye'de Fransızca, Türkçe ve tarih muallimliği yapmıştır (Uçman, 1988b: 483).

Millî Arûz, Necip Asım Yazıksız'ın 1329/1911 yılında yazdığı eseridir. Eserin başında "Milli Arûz" başlığı altında 10 sayfalık bir giriş bölümü vardır. Yazar bu bölümde aruz ve hece veznine ait düşüncelerine yer verir. Ziya Paşa'nın bir makalesinde Acem taklidi aruz vezni yerine hece veznini kullanmayı tavsiye ettiğini, günümüz şairlerinin bu tavsiyeye pek uymadığını, divan şairlerinin kendilerini dev aynasında gördüğünü, halkı hiçe saydıklarını, beş on kuruş caize almak için padişahların ve paşaların zevkini okşayan Acem taklidi gazel ve kaside yazan bu şairlere halkın

tepkisinin de unutmak olduğunu söyler. Bu risaleyi yazmaktaki amacının bizim dilimizin de Arapça, Fransızca, Acemce, İngilizce gibi ilerlemesine katkıda bulunmak olduğunu söyleyen yazar, Türkçe kelimelerle yazmanın önemi üzerinde durur. Yazar eserini yazarken Velet Çelebi (İzbudak)'nin ve Manastırlı Bey'in bu konuda yazılmış eserlerinden istifade ettiğini beyan eder (Yazıksız, 1329: 3-10).

Yazar, eserini önce Asya Encümeni Mecmuası'nda Fransızca olarak, sonra takti ilavesiyle Bosfor Mecmuası'nda neşrettiğini anlatır.

Hece taktilerine ve kafiyeyle ait kısa bilgilerin yer aldığı eser 31 sayfadır. İstanbul'da Kanaat Matbaası'nda basılmıştır.

Eser üzerine yapılan çalışmalar:

GÜNGÖR, Bilgin; BÜYÜKER GÜNGÖR, Nilgün (2018), “*Necip Asım'ın Millî Arûz Risalesi (İnceleme-Metin)*”, *Journal of Turkish Language and Literature*, S.4, s.953-974.

A.16. ARÛZ VE VEZN-İ MİLLÎ

Mustafa Nasır tarafından yazılmıştır. Eseri üzerinde “Tab^c ve nâşirleri Niyazi, Fevzi, Gaib ve Şevket”, Dersaadet / Necm-i İstikbal Matbaası, 1329” (Nasır, 1329: 1) yazılıdır.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde aruz vezni anlatılmaktadır. Eserin ilk sayfasında aruzu “inci ile kumaşı tezyîn etmek demektir.” diye tarif eden yazar, ilk on sayfada aruz veznini, bahirleri ve şiirler üzerinde örneklerle taktisini gösterir. İkinci bölümde Türkçede vezin iki türlüdür diyen yazar, birinin aruz diğeri de vezn-i milli olduğunu söyleyerek hece ölçünü beyana geçer. Bu bölümde “parmak hesabı” diye açıkladığı hece vezni üçlülerden onbeşlilere kadar basitçe anlatılmakta ve örneklendirilmektedir (Nasır, 1329: 2-16).

Risale 16 sayfa olup h. 1329 / m. 1911 yılında İstanbul'da Necm-i İstikbal Matbaası'nda basılmıştır.

B. ŞÜKRÜ BEY VE SAHBÂ-YI MÜKERREM'İ

B.1. HAYATI

Şükrü Bey'in hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. *Sahbâ-yı Mükerrerem* adlı kitabının üstünde müellife dair şu bilgi yer almaktadır: “*Dahiliye nezâret-i celilesi evrak odası hulefâsından Şükrü Bey.*” Bu ibareden Şükrü Bey'in İçişleri Bakanlığı'nda çalışan bir memur olduğu sonucunu çıkardık. Yine adı geçen eserin kapak sayfasında el yazısıyla yazan “Mekteb-i Mülkiye-i Şahane talebelerinden 255 numarolu” ifadesinden kitabın sahibinin bir talebe olduğu ve mevzu bahis kitabın da mülkiyede okutulmak üzere Şükrü Bey tarafından yazıldığı kanısına vardık. Sahba-yı Mükerrerem'in de aruz vezni, kafiye, redif ve söz sanatlarının örneklerle anlatıldığı bir ders kitabı niteliğinde olması bizim bu görüşümüzü desteklemektedir.

B.2. SAHBÂ-YI MÜKERREM (İNCELEME)

B.2.1. METİN TEŞKİLİNDE İZLENEN YÖNTEM

1. Metin çevirisinde tam transkripsiyon yapılmamış, sadece aslî uzunluklar, ayn ve hemze harflerinin işaretleri ile nazal n gösterilmiştir.
2. Metinde ayetler tespit edilmiş, anlamları dipnotta verilmiştir.
3. Metin içinde bulunan ayetlerin çevirisi, Elmalılı M. Hamdi YAZIR'ın *Kur'ân-ı Kerim ve Meâli* kitabından alınmıştır.
4. Bölüm başlıkları metin içerisinde koyu renk ile gösterilmiştir.
5. Asıl metinde yer alan sayfa numaraları transkripsiyonlu metinde [] içinde gösterilmiştir.
6. Bağlaç olan “ve” yi karşılamak için uygun yerlerde “ve, u, ü, vu, vü” şekilleri kullanılmıştır.
7. Metne bağlı kalınarak “hangi” sözcüğünün yerine “kangı” sözcüğü kullanılmıştır.
8. Metinde müellifin uyguladığı şekil özelliklerine bağlı kalınmıştır. Müellifin parantez içinde verdiği bölüm ve başlıklar yine parantez içinde verilmiştir.
9. Metnin transkripsiyonu yapılırken müellifin “konub (s. 18), bilüb (s. 57), olub (s. 58)” şeklinde yazdığı yerlerdeki zarf-fiil ekleri “konup, olup, bilip” şeklinde yazılmıştır.

10. Metnin transkripsiyonu yapılırken müellifin “diyü” şeklinde yazdığı zarf-fiil eki “diye” şeklinde yazılmıştır.

11. Aruz dairelerinin şekilleri aynen kopyalanmıştır.

12. Yazarın sanatları anlatırken kullandığı bazı Farsça şiirler çevirisi yapılmadan aynen kopyalanmıştır.

13. Eserin sonuna aruz terimlerini günümüz okuyucusunun anlamasını kolaylaştıracak şekilde bir terimler sözlüğü konulmuştur.

B.2.2. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Sahbâ-yı Mükerrerem, doksan sekiz sayfalık bir eserdir. Eserin tek nüshası matbu nüshadır. Eser klasik divan tertibine uygun olarak besmele, hamdele ve salvele bölümleriyle başlar. Bu bölümlerden sonra iki sayfalık mukaddime bölümü ve diğer bölümler gelir. *Sahbâ-yı Mükerrerem*’in belirleyebildiğimiz şekil özellikleri şöyledir:

Eserin Adı : Sahbâ-yı Mükerrerem

Müellifi : Şükrü Bey

Sayfa Sayısı : 98

Basım Yeri : Dersaâdet Mahmut Bey Matbaası

Basım Yılı: h. 1303 / m.1887

Ebadı : 23 cm

Dili : Türkçe

Bölümleri:

1. Kapak
2. Besmele-hamdele- salvele (2)
3. Mukaddime (2-3)
4. Fasl-ı evvel (4-11)
5. Fasl-ı sâni (11-18)
6. Fasl-ı sâlis (18-24)
7. Fasl-ı râbi‘ (25-44)

8. Fasl-ı hâmis (45-52)
9. Fasl-ı sâdis (52-57)
10. Fasl-ı sâbi‘ (58-74)
11. Fasl-ı sâmin (74-95)
12. Hâtime (95-98)

Bulunduğu Yerler: Eserin TBMM arşivinde, Süleymaniye Kütüphanesi’nde, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi’nde, Millî Kütüphane’de kitabı ve dijital kopyası mevcuttur.

B.2.3. DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Sahbâ-yı Mükerrerem, günümüze çok yakın bir dönemde yazılmıştır. Şükrü Bey’in gayet oturmuş bir imlası vardır. Eserin besmele ile başlayan hamdele bölümü ile mukaddime bölümünde ağır, ağıdalı bir dil kullanılmıştır. Esas konunun anlatıldığı yerlerde Türkçe kelimeler vardır; ancak anlatılan konunun zorluğundan olsa gerek Arapça, Farsça kelime ve tamlamalar fazladır. Bu da anlaşılmayı zorlaştırmaktadır. Özellikle aruz vezni ile ilgili terimler kitabın dilini ağırlaştırmıştır. Cümlelerin sürekli “ki” ve “ve” bağlacıyla bağlanması da anlaşılmayı zorlaştıran başka bir etkidir. Noktalama işareti kullanımı yeterli değildir. Nokta konulması gereken kimi yerlerde biraz boşluk bırakılmıştır.

Metinde tespit edilen dil özellikleri şunlardır:

1. Bulunma durumu ekinin ötümlü (yumuşak) şekilleri olan “da,de” kullanılmış, ötümsüz şekilleri kullanılmamıştır. Bu bakımdan Türkçedeki ünsüz benzeşmesi kuralına uyulmadığı görülür: kitâbet-de (s. 18), beyt-de (s. 21), sûret-de (s. 57)
2. Ayrılma durumu ekinin kullanımında da ünsüz uyumuna dikkat edilmemiştir: illet-den (s.77), lügat-den (s. 78)
3. Görülen geçmiş zaman ekinin tonlu şekilleri olan “-dı /-di” ekleri kullanılmış, ünsüz uyumuna dikkat edilmemiş, yuvarlak şekillerine de yer verilmemiştir: olun-dı (s. 3)
4. Zarf-fiil eklerinden olan “-dığında /-diğinde” ekleri “-dık-da /-dik-de” şeklinde kullanılmış, sessiz benzeşmesine uyulmamıştır: kaldık-da (s. 8), olunduk-da (s.18)

5. Bildirme eki olan “-dİr / -tİr,” ekinin sadece tonlu hâli kullanılmış, yuvarlaklık uyumuna uyulmamıştır: düşmüş-dir (s. 21), sâkıt-dır (s. 23), harf-dir (s. 23)

6. Küçültme eki olan “-ca / -ce / -ça / -çe”nin sadece tonlu şekilleri kullanılmıştır: hurûf-ca (s. 75)

7. Zarf-fiil eki olan “-a / -e” yuvarlak şekilde yazılmıştır: diyü (s. 17)

8. Zarf fiil eki olan “-ıp / -ip”ekleri “b” harfi ile yazılmıştır: konub (s. 18), bilüb (s. 57), olub (s. 58)

9. Şimdi kelimesi “imdi” şeklinde ifade edilmiştir: imdi (s. 17)

10. Bugün kullandığımız hangi, kangı (s.24); dahi, dahı (s. 58) şeklinde kullanılmıştır.

11. Tamlayan ekleri nazal n ile yazılmıştır: bunun (s. 21), harfin (s. 23), bahr-ı hezeciñ (s. 25)

12. Geniş zaman ekinde yuvarlaklaşma görülür: olunur (s.18), kılınur (s. 24), yazılır (s.19)

13. Sıra sayı ekleri “-ıncı / -inci” şeklinde kullanılmış, yuvarlak şekillerine yer verilmemiştir: üç-inci-si (s. 19), dörd-inci-si (s.19)

14. “etmek, vermek, demek” fiilerinde kapalı e kullanılmıştır: dimek (s. 5), idilmiş (s. 5), dirler (s.7), virilür (s.7), itmek-de (s. 9)

15. İsim-fiil eklerinden “-mak / -mek” eki “ile” edatı ile birleşik yazıldığında olunmağla (s. 21) şeklinde yazılmıştır.

16. Noktalama işaretlerinden sadece nokta kullanılmıştır. Virgül de bir iki beytin taktisini yaparken tefileleri ayırmak amacıyla kullanılmıştır.

B.2.4. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

“Kutsal Şarap” manasına gelen *Sahbâ-yı Mükerrerem*’in tek nüshası matbu nüshadır. Şükrü Bey tarafından yazılmış, h. 1303 / m. 1886 yılında İstanbul’da Mahmut Bey Matbaası’nda basılmıştır. 98 sayfa olan bu eserin son sayfasında el yazısıyla şu

ifade bulunmaktadır: “*Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne talebelerinden 255 numarolu*”. Kitabın sahibi bir talebe olduğu için bu ifade bize kitabın mülkiyede okutulmak üzere yazıldığını düşündürmektedir.

Sahbâ-yı Mükerrerem’e besmele ile başlayan Şükrü Bey, bu kısa bölümde hamdele ve salveleye yer verir. Hamdele ve salvele bölümlerinde gayet süslü bir nesir dili kullanılmıştır.

Hamdeleden sonra “Mukaddime” bölümü gelir. Bu bölümünde yazar, eserini Sultan Abdulhamit Han’a sunduğunu, eserini yazarken Vahidüddin Tebrizî ve Abdulfettah Nişaburî’den etkilendiğini ifade eder.

Sahbâ-yı Mükerrerem sekiz bölümden oluşmuştur. Müellif her bölümü ve içeriğini eserinin başında kendisi açıklamıştır:

“Bu risâle sekiz fasl üzerine müretteb olup {fasl-ı evvelde} binâ-i erkân u evzân ve ezâhif-i şî’r {fasl-ı sâlide} devâ’ir-i şî’r {fasl-ı sâlisde} taktî’at {fasl-ı râbi’de} tafsîl-i bihâr {fasl-ı hâmisde} kâfiye {fasl-ı sâdisde} ‘uyûb-ı kavâfi ve ıstılâhât-ı şî’riye ve imlâ ve kitâbet {fasl-ı sâbi’de} sanâyi’-i ma’neviye {fasl-ı sâminde} ıstılâhat-ı lafziye beyân olunur. Hâtime dahi şeref-i şî’r hakkında bir makaleyi hâvîdir.”

Kitabın içeriğinin bu şekilde başta belirtilmiş olması kitabın kullanımını ve aranılan bilginin bulunmasını kolaylaştırmaktadır.

Şükrü Bey’in **Fasl-ı Evvel** adını verdiği ilk bölüm yaklaşık on sayfadır. Bu bölümde şair, şiirin binası, vezinler ve şiirde yapılan zihafklar üzerinde tek tek durmuş ve her terimi şiirlerle örneklendirmiştir.

Şiir üç temel rûkn üzerine bina edilir. Bunlar:

1. Rûkn-i Evvel: SEBEP

İki harfin bir araya gelmesidir ve ikiye ayrılır:

- a) **Sebeb-i Haff:** Bir harekeli ve bir sakin harfe denir: “*Gül, mül gibi.*”
- b) **Sebeb-i sakîl:** İki harekeli harfe denir: “*Size, bize gibi.*”

2. Rûkn-i Sâni: VETED

Üç harfin bir araya gelmesiyle oluşur ve ikiye ayrılır:

- a) **Veted-i mecmû’:** “Birleşmiş veted” demek olup iki harekeli harften sonra gelen bir sakin harfe denir: “*Semen, çemen gibi.*”

b) **Veted-i mefrûk:** “Ayrılmış veted” demek olup iki harekeli harfin arasında gelen bir sakin harfe denir: “*Jâle, lâle gibi.*”

3. Rûkn-i Sâlis: FÂSILA

“Üç veya dört harekeli harften sonra bir sakin harfin gelmesidir (Tural, 2011: 21) ve ikiye ayrılır:

a) **Fâsıla-i suğrâ:** “Küçük fasıla” demek olup üç harekeli harften sonra gelen bir sakin harfe denir: “*Sanemâ, güzelim gibi.*”

b) **Fâsıla-i kübrâ:** “Büyük fasıla” demek olup dört harekeli harften sonra gelen bir sakin harfe denir: “*Fikenimiş, şerefınız gibi.*”

Şiirin temel rûknlerini veren yazar “[...] aksâm-ı mezkûra sırasıyla burada mûndericdir.” diyerek bahsi geçen üç unsurun alt başlıklarıyla birlikte içerisinde yer aldığı Farsça bir mısra örnek vermiştir:

Bî-gül-i ruhet lâle be-çemen ne-nigerem

Burada: “bî, sebab-i hafîf; gül-i, sebab-i sakîl; ruhet, veted-i mecmû; lâle, veted-i mefrûk; be-çemen, fâsıla-i suğrâ; ne-nigerem, fâsıla-i kübrâ”dır.

Bu kapalı ve açık hecelerin değişik şekillerde bir araya getirilmesiyle arûz kalıpları oluşturulmuştur. Bunlar: “*fe‘ûlün fâ‘ilâtün müstef‘ilün müfâ‘aletün mütefâ‘ilün mefâ‘ilün mef‘ûlât fâ‘ilün.*”

Ya‘ni bir veted-i mecmû‘la bir sebab-i hafîf cem‘ idüp *fe‘ûlünü*, bir veted-i mecmû‘ ‘akîbinde iki sebab-i hafîf getirerek *fâ‘ilâtün* ve iki sebab-i hafîf ‘akîbine bir veted-i mecmû‘ getirip *müstef‘ilün* ve bir veted-i mecmû‘a bir fâsıla-i suğrâyı rabt etmekle *müfâ‘aletün* ve ‘aksiyle *mütefâ‘ilün* ve *müstef‘ilün’ü* ‘aksiyle *mefâ‘ilün*ve *fâ‘ilâtün’ü* kalb iderek *mef‘ûlât* ve *fe‘ûlün’ü* maktûbiyle *fâ‘ilün’ü* teşkil etmiştir. Ve bu evzâna **efâ‘îl u tefâ‘îl** denilmiştir. Ve bu asıllarda bir takım te‘ayyürât dahi icrâ idilerek zihâf ve cem‘ine ezâhif u zihâfât ta‘bîr olunmuştur.

Bu açıklamaya göre *fe‘ûlün* kalıbı “*bir veted-i mecmû‘la bir sebab-i hafîf cem‘*” ederek oluşturulmuştur. Örnekten uygularsak veted-i mecmû‘ semen kelimesi bir açık bir kapalı heceden oluşur. Buna sebab-i hafîf örneği gül kelimesini eklersek açık-kapalı-kapalı heceler dizini oluşur. Bunun arûzdaki karşılığı *fe‘ûlün* kalıbıdır. Yine “*iki sebab-i hafîf ‘akîbine bir veted-i mecmû‘ getirip müstef‘ilün*” kalıbının oluşturulmasını da örnekler üzerinden açıklarsak; iki sebab-i hafîf gül, mül kelimeleri iki kapalı hecedir. Bunlardan sonra bir veted-i mecmû‘ gelirse yani semen kelimesi gelirse kapalı-kapalı-açık-kapalı heceler dizini oluşur ki bunun da aruzdaki karşılığı *müstef‘ilün*’dür. Bu

şekilde aruz kalıplarının oluşumunu açıklayan müellif, Türkçe ve Farsça şiirlerde bu sekiz kalıptan beşinin çok kullanıldığını *mütefâ‘ilün*, *müfâ‘aletün* ve *fâ‘ilün* kalıplarının az kullanıldığını beyan eder.

Aruz kalıplarının kusursuz kullanımıyla sâlim beyitler yazılır. Ancak her zaman salim beyt yazmak mümkün olmayabilir; o zaman aruz tef‘ilelerinde birtakım değişiklikler meydana gelir. Bunlara **zihaf** ve **illet** adı verilir. Zihaf kendi içinde müfret zihaf (izmâr, habn, vaks, tayy, asb, kabz, akl, keff, harm) ve mürekkep zihaf (habl, hazl, şekl, naks) olarak ikiye ayrılır. İletler de ya harf ziyadesi (terfîl, tezyîl, tesbîğ) ya da harf eksilmesi (hazf, katf, kasr, kat‘, teş‘îs, harez, salm, keşf, vakf, betr) yoluyla tef‘ilelerde değişiklikler meydana getirir. (Tural, 2011: 30-42) .

Zihafın ayrıntılarına inmeyen yazar, aruz zihaflarının toplam otuz üç nev‘ olduğunu, bunlardan on yedisinin Arap ve Fars şiirinde ortak kullanıldığını ifade eder. Bunlar: “Kabz, keff, habn, hazf, kat‘, kasr, beter, teş‘îs, tesbîğ, izâle, terfîl, tayy, hazz, habl, vakf, keşf, salm.” Ve on dördü de yalnız Farsçaya mahsusdur ve bunlar Türkçede de kullanılmıştır: “Harm, harb, şeter, hetm, cebb, zeel, şekl, cahf, reb‘, ref‘, ced‘, nahr, serm, selm.” Şu üç zihaf da sadece Arapçada kullanılmıştır: “İzmâr, ‘asb, katf.”

Bahsi geçen zihaflar *mefâ‘ilün*’de on bir, *fâ‘ilâtün*’de on beş, *müstef‘ilün*’de on dört, *mef‘ûlât*’ta on dört ve *fe‘ûlün*’de altı ayrı kalıp türetmiştir. Burada örnek olması bakımından *mefâ‘ilün* fer‘ine ait ferlerin tablosu verilmiştir:

Ahrem	<i>mef‘ûlün</i>	mekfûf	<i>mefâ‘ilü</i>	makbûz	<i>mefâ‘ilün</i>
Mahzûf	<i>fe‘ûlün</i>	eşter	<i>fâ‘ilün</i>	ahreb	<i>mef‘ûl</i>
Mecbûb	<i>fe‘ul</i>	ehtem	<i>fe‘ûl</i>	maksûr	<i>mefâ‘il</i>
	Ebter	<i>fâ‘</i>	ezell	<i>fâ‘</i>	

Fürû‘-ı mefâ‘ilün (Şükrü Bey, 1303: 10).

Mefâ‘ilün’e ait on bir fer vardır ve şunlardır:

Ahrem: mef‘ûlün

Mahzûf: fe' ûlün

Mecbûb: fe' al

Mekfûf: mefâ' ilü

Eşter: fâ' ilün

Ehtem: fe' ûl

Ebter: fa'

Makbûz: mefâ' ilün

Ahreb: mef' ûlü

Maksûr: mefâ' il

Ezell: fâ'

Fâ' ilâtün'e ait on beş fer vardır ve şunlardır:

Meşkûl: fe' ilâtü

Müşa'as: mef' ûlün

Merbû' : fe' al

Maktû' musabbağ: fa' lân

Maksûr: fâ' ilân

Mekfûf: fâ' ilâtü

Maktû' : fa' lün

Mahbûn musabbağ: fe' iliyyân

Mahbûn maksûr: fe' ilân

Machûf: fa'

Mahbûn: fe' ilâtün

Mahzûf: fâ' ilün

Musabbağ: fâ' ilıyyân

Mahbûn mahzûf: fe' ilün

Machûf musabbağ: fâ'

Müstef' ilün'e ait on dört fer vardır ve şunlardır:

Maktû' : mef' ûlün

Merfû' : fâ' ilün

Müzâl: müstef' ilân

Matvî müzâl: müfte' ilân

Matvî: müfte' ilün

Ehazz: fa' lün

Müreffel: müstef' ilâtün

Matvî müreffel: müfte' ilâtün

Mahbûn: mefâ' ilün

Muhallâ: fe' ûlün

Mahbûl: fe' iletün

Mahbûn müzâl: mefâ' ilân

Mahbûl müzâl: fe' iletân

Mahbûn ehazz: fa' lün

Mef' ûlât'a ait on dört fer vardır ve şunlardır:

Mahbûl: fe' ilâtü

Aslem: fa' lün

Menhûr: fâ^ˆ

Matvî mevkûf: fâ^ˆ ilân

Matvî: fâ^ˆ ilâtü

Mekşûf: mef^ˆ ûlün

Mecdû^ˆ : fâ^ˆ

Matvî mekşûf: fâ^ˆ ilün

Mahbûn: mefâ^ˆ îlü

Mevkûf: mef^ˆ ûlân

Merfû^ˆ : mef^ˆ ûlü

Mahbûn mekşûf: fe^ˆ ûlün

Mahbûn aslem: fe^ˆ ilün

Mahbûn mevkûf: fe^ˆ ûlân

Fe^ˆ ûlün'e ait altı fer vardır ve şunlardır:

Mahzûf: fe^ˆ al

Ebter: fa^ˆ

Maksûr: fe^ˆ ûl

Esrem: fâ^ˆ lü

Makbûz: fe^ˆ ûlü

Eslem: fa^ˆ lün

Müellif **fasl-1 sâni** adını verdiği ikinci bölümde şiir, beyt ve mısra terimlerini açıklamış, bahirler ve vezinler hakkında bilgi vermiştir.

“**Şi‘r** (kelâm-ı mevzûn mukaffâ bi‘l-kasd) ‘ibâresiyle ta‘rîf olunur. Ya‘ni kasden vezin ve kâfiyeli olan kelâma **şî‘r** denir. (Ba‘zılar ‘ibâreye (ve mütehayyil) dahi ‘ilâve etmişlerdir)”. Kasıtlı olarak vezinli ve kafiyele söylenen hayal ürünü söze **şîir** denir.

Vezn-i kelâm aruz kalıbına uygun söylenen sözdür. Vezinler ve zihafı dördüncü fasılda uzun uzun anlatan müellif, burada sadece *mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün* kalıbında söylenen “Efendim sen gül-i ‘âlem- bahâsın” dizesini örnek vermiştir. Burada olduğu gibi “bir vezin ve buna tatbîk olunan kelâm, **kelâm-ı mevzûn** olur.” (Şükrü Bey, 1303: 11) Vezinle yazılmış bir dizeye **misra**, iki dizeye **beyt** denilir. Asıl salim vezinler on dokuz tanedir ve her birine **bahir** denir.

Şükrü Bey, ikinci bölümde daireleri resimle göstermiş, meşhur vezinlerini örneklemiştir. Altı aruz dairesi resimle gösterilmiş olup şunlardır: dâ‘ire-i müttehîde, dâ‘ire-i müctelibe, dâ‘ire-i mü‘telife, dâ‘ire-i muhtelif, dâ‘ire-i müntezia, dâ‘ire-i müttefika. Bahirler ve meşhur vezinleri şunlardır:

1. DÂ‘İRE-İ MÜTTEHİDE

Bahr-i tavîl

fe‘ûlün mefâ‘ilün fe‘ûlün mefâ‘ilün

fe‘ûlün mefâ‘ilün fe‘ûlün mefâ‘ilün

Bahr-i medîd

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Bahr-i basît

müstef‘ilün fâ‘ilün müstef‘ilün fâ‘ilün

müstef‘ilün fâ‘ilün müstef‘ilün fâ‘ilün

2. DÂ‘İRE-İ MÜCTELİBE

Bahr- kâmil

mütefâ‘ilün mütefâ‘ilün mütefâ‘ilün mütefâ‘ilün

mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün

mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün

mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün

Bahr-i vâfir

müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün

müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün

müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün

müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün

3. DA'İRE-İ MÜ'TELİFE

Bahr-ı hezec

mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

Bahr-ı recez

müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

Bahr-i remel

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün

fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün

4. DA'İRE-İ MUHTELİFE

Bu dokuz bahirde şiir söylemek pek makbul değildir.

Bahr-i münserih

müstef' ilün mef' ûlât müstef' ilün mef' ûlât

müstef' ilün mef' ûlât müstef' ilün mef' ûlât

Bahr-ı muzâri

mefâ'ilün fâ'ilâtün mefâ'ilün fâ'ilâtün

mefâ'ilün fâ'ilâtün mefâ'ilün fâ'ilâtün

Bahr-ı muktezab

mef'ûlât müstef'ilün mef'ûlât müstef'ilün

mef'ûlât müstef'ilün mef'ûlât müstef'ilün

Bahr-ı müctes

müstef'ilün fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün

müstef'ilün fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün

Bahr-ı serî

müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlât

müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlât

Bahr-ı cedîd

fâ'ilâtün fâ'ilâtün müstef'ilün

fâ'ilâtün fâ'ilâtün müstef'ilün

Bahr-ı karîb

mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilâtün

mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilâtün

Bahr-ı hafîf

fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün

fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün

Bahr-ı müşâkil

fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün

fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün

5. DÂ'İRE-İ MÜNTEZİ' A

Da'ire-i muhtelifenin dokuz bahrinden serî', cedîd, karîb, hafîf ve müşâkil bahirlerine müseddes olduklarından **dâ'ire-i müntezi' a** denir.

6. DA'İRE-İ MÜTTEFİKA

Bahr-ı mütekârib

fe' ûlün fe' ûlün fe' ûlün fe' ûlün

fe' ûlün fe' ûlün fe' ûlün fe' ûlün

Bahr-i mütedârik

fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün

fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün

Acem ve Türk şairlerinin daha çok dört dairede olan on dört bahirde şiir söylediğini ifade eden müellif bu bilgiyi ihtiva eden şu Farsça beyti yazmıştır:

Dâ'ire-i şi' r-i 'Acem mü'telife muhtelife

Sâlis-i ân müntezi' a râbi' -i ân müttefika

(Şükrü Bey, 1303: 18)

Bölümün sonunda müellif, vezinler ve zihafaların dördüncü bölümde gösterileceğini söyler.

Müellifin **fasl-ı sâlis** adını verdiği üçüncü bölüm şiirde aruz tatbikatına ayrılmış olup taktide yapılması gerekenler anlatılmıştır. Öncelikle taktiyi açıklayan müellif bir dizede bunu uygulamalı göstermiştir:

Ma'lûm ola ki kelâmın 'arûza tatbikiçün cüz'lendirilmesi lâzım gelmekle ana **taktî'** denir ve taktî' atda nefis-i harekeye nazar olunup ahvâline bakılmaz. Ya'nî müteharrike müteharrik ve sâkine sâkin taktî' olunur. Mesela '**Efendim sen gül-i 'âlem- bahâsın**' mısra'ı taktî' olundukda '**E fen dim sen**' *mefâ' ilün 'gü li 'â lem*' *mefâ' ilün 'ba hâ sın*' *fe' ûlün* diye taktî' olunur. Ya'nî nasıl *mefâ' ilün*'de ibtidâ bir veted-i mecmû' ve sonra iki sebeb-i hafif var ise '**Efedim sen**' cüz'ü de ol sûrete konup '**efen**' veted-i mecmû' '**dim sen**' iki sebebi hafif addolunmuşdur. Ve taktî' kelimenin okunuşuna göre icrâ olunup yazılışına nazar olmaz.

Takti, sözün aruz veznine uygulanmak için cüzlendirilmesine denir. Takti yapılırken açık hece açık hece ile, kapalı hece kapalı hece ile uygun getirilir. Taktide kelimenin okunuşu önemlidir, yazılışına bakılmaz. “*Ve taktî kelimeniñ okunuşuna göre icrâ olup yazılışına nazar olmaz. Bu cihetle ba‘zı hurûf ve hareke taktî de iki nev‘ olup biri telaffuzda olarak kitâbetde bulunmaz ve diğeri kitâbetde bulunup telaffuza gelmez.*”

Müellif taktiyi bazı harf ve harekede uygulanışına göre ikiye ayırır:

a) Telaffuzda olup kitabete (yazımda) olmayanlar

b) Kitabette (yazımda) olup telaffuzda olmayanlar

a) Telaffuzda olup yazımda olmayanlar

Bunlar kendi içinde dört tane olup müellif bunları örneklerle açıklamıştır.

Bunlardan birincisi hurûf-ı müşeddede ve hemzenin işba‘ından hâsıl olan **elif**’ dir ki ikişer harf makâmında olduğundan taktî de öyle yazılır. (*Ey kadd-i tu âfet-i cihânî*) mısra‘ı taktî olundukda ‘**ey kad di**’ *mef‘ûlû* ‘**tu â fe tî**’ *mefâ‘ilün* ‘**ci hâ nî**’ *fe‘ûlün* diye taktî olunur. (*Legad rabbî cerven tavl-i dehrî*) (*Felemmâ sâre kelben gada racî*) bu beytin taktî i böyledir. ‘**Le gad rabbî**’ *mefâ‘ilün* ‘**tü cer ven tav**’ *mefâ‘ilün* ‘**li deh rî**’ *fe‘ûlün* ‘**fe lem mâ sâ**’ *mefâ‘ilün* ‘**re kel ben ga**’ *mefâ‘ilün* ‘**da rac lî**’ *fe‘ûlün*.

Açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla uzun â sesi veren elif harfleri iki harf değerinde kabul edilerek taktî olunur. Örnekte “âfet” kelimesindeki â harfî tek *elif* harfî ile yazılmasına rağmen iki *elif* varmış gibi uzun â okunmuş, bu yüzden kapalı hece sayılmıştır. Uzun harfler kapalı hece olur.

Ve ikincisi muzaf veya mevsûf olan lafızların âhir harfidir ki eğer bir sebep-i hafif mukâbilinde bulunur ise taktî de bir **yâ** harfî ile beraber yazılır. Zikrolunan mısra‘da olan ‘*tu âfet-i cihânî*’ gibi ki *tâ mefâ‘ilün* lafzının *lün* sebep-i hafifi mukâbilinde olduğundan taktî de bir **yâ** harfî zuhûr eder. ‘**Ey kad di**’ *mef‘ûlû* ‘**tu â fe tî**’ *mefâ‘ilün* ‘**ci hâ nî**’ *fe‘ûlün*’de olduğu gibi.

Açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla isim ve sıfat tamlamaları arasında ortaya çıkan tamlamayı sağlayan -i harfidir. Ancak bu kapalı hecelerden sonra gelen tamlama “-i”sidir. Bu harf de yazımda olmadığı halde telaffuzda söylenir. Örnekteki dizede “âfet-i cihan” tamlamasında tamlama “-i”si harf olarak yoksa da hareke ile gösterilebildiği için telaffuzda vardır.

Ve üçüncüsü âhiri hâ-i resmiye lafızların diğer lafza muzâf veyâ sıfat veyâhud nekre edildiği halde hemze tahtında zuhûr eden “**î**” harfidir ki esnâ-yı taktî de kendisi eğer bir harf makâmında ise bir *yâ* ve iki harf mukâbilinde ise iki *yâ* harfî yazılır. Meselâ (*Gamze-i hûn-*

hâre-i ‘ayyâre-i zedrehî ser-geşte-i bî-çâreî) beytinde olan hemzeler gibi ki bu beyt bahr-ı remel üzere taktîc olundukda ‘**gam ze î hûn**’ *fâ‘ilâtün ‘hâ re î ‘ay’ fâ‘ilâtün ‘yâ re yî’ fâ‘ilün ‘zed re hî ser’ fâ‘ilâtün ‘geş te yî bî’ fâ‘ilâtün ‘çâ re yî’ fâ‘ilün* olur. Veyâhud bu beyt bahr-ı serîc üzere taktîc olunsa bir *yâ* mukâbilinde olan hâ-i resmîli hemzeye misâl olur ki ‘**gam ze î hûn**’ *müfte‘ilün ‘hâ re î ‘ay’ müfte‘ilün ‘yâ re yî’ fâ‘ilün ‘zed re hî ser’ müfte‘ilün ‘geş te î bî’ müfte‘ilün ‘çâ re yî’ fâ‘ilün* diye taktîc olunur.

Açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla güzel he ile yani açık hece ile biten kelimeler başka bir kelimeye tamlanan olduğunda araya tamlama “-i”si girer. Bu harf de yazım da olmadığı halde telaffuzda vardır. Açık hece gerektiği yerde bir harf, kapalı hece gerektiği yerde iki harf değerinde sayılır. Yani tamlama “-i”si gerektiğinde açık gerektiğinde kapalı hece sayılır. Örnekte “gamze-i hûn” tamlamasında tamlama “-i”si *fâ‘ilâtün* diye takti olunca kapalı hece alınırken, *müfte‘ilün* diye takti olunca açık hece alınabilir. “*Ve âhiri vâv-ı mazmûme veyahûd elif-i memdûdeli olan elfâzın izâfet ve sıfat ve nekre hallerinin taktîc-i dahi zikrolunan hâ-i resmî üzerindeki hemzenin taktîc-i hâli gibidir.*”

“Ve dördüncüsü tenvindir ki taktîc de nûn yazılır (K’o nâm-ı mâ ziyâd be-‘umden çi mî-burf) mısra’ı ‘k’o nâ mî’ mef’ûlü ‘mâ zi yâ dü’ fâ‘ilâtü ‘be ‘um den çi’ mefâ‘ilün ‘mî bu rî’ fâ‘ilün diye be-‘umden lafzının tenvini nûn yazılarak taktîc olunur.”

Açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla tenvin işareti taktide *nun* yazılarak kapalı hece sayılır.

Bu ilk grupta olan telaffuzda olup yazılışta olmayanlar; uzun harfler, kapalı hece ile biten kelimelerin tamlanan olması durumunda tamlanan “-i”si için yazılan *y* harfî, açık hece ile biten kelimelerin tamlanan olması durumunda vezne göre bir veya iki kere yazılan *y* harfî ve tenvindir.

b) Kitabette (yazımda) olup telaffuzda olmayanlar

Bunlar kendi içinde sekiz tane olup müellif bunları da örneklerle açıklamıştır:

“Birincisi lisân-ı ‘Arabîde lâm-ı ta‘rif ta‘bîr olunan “el” harfidir ki “ص ش س ز ر د ذ ث ت” Bu on üç harfî evveline dâhil olur ise behemehâl taktîc den sâkıt olur. Ve bâkî on beş harfî evvelinde bulunur ise lâm’ı taktîc de mahsûb olur ve elif’ i her hâlde taktîc den sâkıttır.”

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **birincisi** el-ل takısıdır. Şemsi harflerden önce yazılan bu takı okunmazken kamerî harflerden önce yazılanlar okunur. Bu el takısındaki *elif* harfî her iki durumda da takti olmaz.

Yâ haliyye'l-bâl kad belbelte bi'l-bilbâli bâl
Bi'n-nevâ zelzelte-nî ve'l-'akl u bi'z-zilzâli zâl

Beytini örnek veren müellif “el-bâl” kelimesinde kamerî harf öncesine geldiği için okunan el takısını “bi'z-zilzâl ve bi'n-nevâ” kelimelerinde de şemsî harf öncesine geldiği için okunmayan el takısını göstermiştir.

Ve ikincisi evâil-i elfâzda olup esnâ-yı kırâ'atde harekesi mâ-kabline nakl olunan müteharrik elif'dir ki taktî'e gelmez. Meselâ (*Harâbi-i men ez-ân nergis-i humârî purs*) mısra'ının taktî'i 'ha râ bî î' mefâ'ilün 'me ne zân ner' fe'ilâtün'gi sî hu mâ' mefâ'ilün 'rî purs' fâ'lân olur ki ez'îñ elif'i mâ-kablinde olan nûn'a fetha gibi okunmakla taktî'de tayy olunur.

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **ikincisi** kelimenin ilk harfî olup da vezin gereği kendinden önceki kelimeye ulanınca kaybolan *elif* harfidir. “**Harâbi-i men ez-ân nergis-i humârî purs**” beytinde “**men ez-ân**” ifadesi vezin gereği ulama yapılıncâ “**me ne zân ner**” diye takti olmuş ve aradaki *elif* taktiden düşmüştür.

Ve üçüncüsü ‘ا, ي, و’den sonra gelen **nûn-ı sâkinedir** ki eğer meyân-ı beytde olur ise taktî'den sâkıtdır ve eğer âhir-i beytde bulunur ise efâ'ilün sâkinine mahsûb olur ve eğer mâ-ba'dında *elif* olur ise o *elif* ile beraber okunarak taktî'e dâhil olur. Meselâ (*Çün feşândî zülf-i müşkîn müşk-i çîn-âmed birûn*) mısra'ı taktî' olununca 'çü fe şâ dî' fâ'ilâtün 'zül fi müş kî' fâ'ilâtün 'müş ki çî nâ' fâ'ilâtün 'med bi rûn' fâ'ilün diye.

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **üçüncüsü** uzatma harflerinden sonra gelen sakin **nûn**'dur. Örnekte görüldüğü gibi beytin ortasında olan “**feşândî müşkîn**” lafızlarının **nûn** ları düşürülmüş, beytin sonunda olan “birûn” lafzının **nûn**'ı kalmış ve kendisinden sonra elif geldiği için “çîn” lafzının **nûn**'ı önündeki *elif* e ulanarak “çi nâ” şeklinde taktiye dâhil olmuştur.

“Ve **dördüncüsü** vâv-ı işmâmdır ki “h^vâb”, “h^vâr” lafızlarında olduğu gibi her hâlde ve bu vâv'ın önünde olan elif de ba'zen taktî'den sâkıt olup i'tibâr olunmaz.”

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **dördüncüsü vâv-ı ma'dûle** dediğimiz okunmayan vâv harfidir. Vâv-ı ma'dûlenin vâvı hiçbir zaman takti olmaz; ancak vâv harfinin önündeki *elif* bazen takti olur, bazen olmaz. Yine Farsça sayılardan olan iki manasındaki “**dü**” kelimesi ve sen manasındaki “**tu**” kelimelerindeki ötre yi işaret eden vâvlar, önlerindeki harf efâilin harekeli bir harfine karşılık gelirse takti olmaz. Müellif şu dizede bu vâvları göstermiştir.

(H^vâb u h^vurem zülf-i düâtâ-yı tu bürd)

“Bunun taktî’i böyledir. ‘H^vâ bu h^vu rem’ müfte‘ilün ‘zül fi dü tâ’ müfte‘ilün ‘yî tu bürd’ fâ‘ilân. Burada u h^vur’uñ vâv-ı işmâmları ve ikincinin *elif*’i dahi bi’l-îcâb taktî’ den düşmüşdür.”

Burada Farsça kelimelerdeki vâvları uzun uzun anlatan müellif örnekler üzerinde de göstermiştir. Daha sonra Türkçe kelimelerdeki vâv harflerinin yazımına geçer. Türkçede “o, ö, u, ü” sesleri de vâv harfi ile verilir. Bunlar ikiye ayrılır:

1. Zamme-yi sâkîle

- a) Zamme-yi sakile-i makbûza: “çok, tok” vavları gibi.
- b) Zamme-i sakîle-i mebsûta: “tuz, buz” misüllü.

2. Zamme-i hafife

- a) Zamme-i hafife-i makbûzâ: “gör, kör” gibi.
- b) Zamme-i hafife-i mebsûta: “küf püf” misüllü.

Bu dört çeşit vâv mısra sonunda bulunur ise uzun okunur, kapalı hece olur. Kısa söylendikleri halde ise açık hece olur. Şair bu dört çeşit vâvı şu dörtlükte örneklemiştir:

Ümîd nâmına hâtırda bir kumaş yatur
O cünbiş ile gönül şimdi bî-telâş yatur
Nihân-hâne-i endişede nühüfte velî
Hayâl-i ye’s dinür fikr-i dil-hırâş yatur

Ve işbu mısra’ -ı sâniler bu vecihle taktî’ olunur: ‘O cün bi şî’ mefâ‘ilün ‘le gö nül şim’ fe‘ilâtün ‘di bî te lâ’ mefâ‘ilün ‘ş ya tur’ fe‘ilün ‘ha yâ li ye’’ mefâ‘ilün ‘s di nür fik’ fe‘ilâtün ‘ri dil hı râ’ mefâ‘ilün ‘ş ya tur’ fe‘ilün.’ Bu dörtlükte “o, gönül, yatur ve dinür” kelimelerinde kullanılan vâv’lardır.

Ve beşincisi “güfte, şüküfte, ki, çi” gibi âhirinde **hâ-i resmî** olan lafızlardır ki eger mâ-kablindeki harf ile beraber bir müteharrik mukâbilinde bulunur ise taktî’ de sâkıt olur. Ve eger o harf ile beraber bir sebep-i hafif karşılığında getirilir ise taktî’ e mahsûbdur.

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **beşincisi** sonunda güzel *he* bulunan sözcüklerdir. Bu harf, önündeki harf ile beraber harekeli bir harfin önünde bulunur ise takti olmaz, ancak sebep-i hafif karşılığında getirilir ise takti olur.

“Ve **altıncısı** bir sâkinden sonra vâki’ olan harfdir ki “mest, dest, yâr, bâr” gibi eğer meyân-ı beytde olur ise ba‘zen müteharrik olarak taktî’ e gelir ve ba‘zen taktî’ den sâkıt olur. Ve eğer âhir-i beytde bulunur ise ‘efâ‘il’iñ sâkinine mahsûbdur.”

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **altıncısı** sakın harflerden sonra gelen harflerdir. “mest ve dest” sözcüklerindeki “**t**” harfi ile “yâr ve bâr” sözcüklerindeki “**r**” harfi bazen harekeli olarak takti olur bazen hiç olmaz Beytin sonunda bulunursa tef’ilenin sakın harfine dâhil olur. Burada (*Z’ân nergis mest şod dilem bâde perest*) mısrasını örnek veren şair ‘zâ ner gi’ mef’ûlü ‘s mes t şod’ mefâ’ilün ‘di lem bâ de’ mefâ’ilü ‘pe rest’ fe’ûl diye taktisini yapmış; “bunda mestin tâ’sı mefâ’ilün’ün ‘ayn’ı mukâbilinde olduğundan müteharrik ve perestîñ tâ’sı fe’ûlün’ün lâm’ı karşılığında bulunduğundan sâkindir” demiştir. Ve yine;

Dakîk-şinâs-ı zemân ol karışma hikmete hîç
Hamîr-kâr-ı cihânı kader yapar yoğurur

beytini takti ederken ‘da kî şî nâ’ mefâ’ilün ‘sı ze mân ol’ fe’ilâtün’ka rış ma hik’ mefâ’ilün ‘me te hîç’ fe’ilân. İlâ âhire böyledir ki bunda ‘dakîk’ mefâ mukabilinde bulunduğundan ikinci sâkini olan kâf harfinin taktîden düşürüldüğünü söylemiştir.

“Ve **yedincisi** iki sâkinden sonra vâki’ olan harftir ki “sûht, rîht, dâşt” lafızlarının tâ’sı gibi eğer meyân-ı beytde olur ise ba’zen taktî’de mâ-kabliyle beraber müteharrik olur ve ba’zen taktî’den düşer.”

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin **yedincisi** iki sakinden sonra gelen harflerdir. “sûht, rîht, dâşt” kelimelerindeki “**t**” harfi gibi. Eğer bu kelimeler beytin ortasında gelirse önündeki harf gibi harekelenir, bazen de hiç takti olmaz. Örnek olarak;

(**sûht- dil z’îştîyâk**) mısrasını vermiş ve şu şekilde takti etmiştir: “ ‘sû h t dil’ müfte’ilün ‘ziş ti yâk’ fâ’ilân diye taktî’ olunarak “sûht”ün tâ’sı müfte’ilün’ün müteharrik ‘ayn’ına mukâbil olmuşdur. Ve taktî’den düşmesine misâl (**sûht dilem z’îştîyâk**) mısra’ı olur ki ‘sû h di lem’ müfte’ilün ‘ziş ti yâk’ fâ’ilân diye taktî’ edilir.”

Aruzda hiçbir zaman üç sakın harfin yan yana gelemeyeceğini belirten müellif,
Bende-râ bâ-tu dûst dârî hûst
Gerçi tû bende-râ ne-dârî dûst

beytinin sonunda gelen hûst ve dûst” kelimelerindeki üç sakinden sonra gelen “**t**” harflerinin muteber olmadığını, bu yüzden taktiden düşürüldüğünü beyan eder.

“Ve **sekizinci** kendisinden sonra bir müteharrik olan harf-i yâdır ki ba‘zen mâ-kabliyle berâber vezniñ bir müteharriki mukâbilinde gelerek telaffuz olmadığı cihetle taktî‘den düşer.”

Kitabette olup telaffuzda olmayan harflerin sekizincisi kendisinden sonra harekeli bir harf olan **yâ** harfidir. Bazen önündeki harfle beraber veznin müteharriki karşılığında bulunur ve taktiden düşer. Buna örnek olarak (**Reftî ez- çeşm u burdî ez-dil hûş**) mısrasını veren yazar, bunun taktisini şu şekilde yapar: “ ‘ref t ez çeş’ fâ‘ilâtün ‘mu bur d ez’ mefâ‘ilün ‘dil- hûş’ fâ‘lân olur ki reftî burdî’nin yâ’ları mâ-kablindeki tâ ve dâl harfleriyle berâber fâ‘ilâtün ve mefâ‘ilün’ün ‘ayn’ları mukâbilinde bulunduğundan esnâ-yı taktî‘de mu‘teber değildir.”

Buraya kadar şiirin esas ve usulü, daireler, bahirler ve takti kaidelerini açıkladığını ifade eden yazar bundan sonra birkaç ıstılah ile bahirlerdeki zihafaların anlatılacağını söyleyerek diğer bölüme geçer.

Müellifin **fasl-ı râbî‘** adını verdiği dördüncü bölüm ilk üç bölümde anlatılan bahir, vezin ve zihafaların beyitler üzerinde uygulanışının gösterildiği bölümdür. Beyitler üzerinde uygulamalı anlatıma geçmeden önce müellif sadr, aruz, ibtidâ ve haşv terimlerini açıklar:

Bir beytiñ mısra‘-ı evveliniñ birinci cüz’üne **sadr** ve sonraki cüz’üne ‘**arûz** denir. Ve mısra‘-ı sâniñ cüz’-i evveline **ibtidâ** ve cüz’-i âhirine **darb** ta‘bîr olunur. Ve sadr ile ‘arûz ve ibtidâ ile darb meyânında olan cüz’lere **haşv** itlâk edilir.

Bu terimlerin (**Müjde ey dil ki Mesîhâ nefesî mî-âyed**) (**ki zi-enfâs-ı hoşş bûy-ı kesî mî-âyed**) beyti üzerinde gösterimini anlatmıştır. Tefileler, vezin ve bu terimleri şu şekilde gösterebiliriz:

Müjde ey dil / ki Mesîhâ / nefesî mî / âyed

fâ‘ilâtün / fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fa‘lün

Sadr / haşv / haşv / arûz

Ki zi-enfâ / sı hoşş bû / yı kesî mî / âyed

fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fa‘lün

ibtidâ / haşv / haşv / darb

Müellif, bundan sonra arûz ve darb tefilelerine bakılmaksızın sadr, haşv ve ibtidâ tefilelerinde zihaf olmayan beyitlere salim beyit denildiğini açıklar: “Ve sadr ve ibtidâ ve haşvlarında zihâf vâkı‘ olmayan beyte **beyt-i sâlim** denir. ‘Arûz ve darbında zihâf olup olmamasına bakılmaz ve cüz’-i asliye de cüz’-i sâlim denilir.” Tanımdan da anlaşılacağı gibi yukardaki beyt salim bir beyittir; çünkü sadr, ibtida ve haşv cüzlerinde zihaf yoktur.

Bunun yanında “*Vâsıl-ı dâ’iresi eczâsından bir mısra’da bir cüz’ü noksân olan beyte **meczû**, dâ’ire-i aslîsi eczâsından nasfî noksân olan beyte **meştûr***” adı verildiğini ifade eden yazar, bundan sonraki bölümde dört daireden birincisi olan da’ire-i mü’telifenin ilk bahri olan hezec bahrine ait zihafı göstereceğini söyler. Bu bölüm müellifin de söylediği gibi üç sütundan oluşmuştur. Yazar anlaşılmayı kolaylaştırmak için ilk sütunda zihafın beytin neresinde olduğu gösterilmiştir. İkinci sütunda örnek teşkil eden beyitler, üçüncü sütunda da zihafı vezinler yer almıştır. Beyitler daha çok Farsça ve Türkçede en çok kullanılan vezinlerden tercih edilmiş ve hezec bahrinin yirmi yedi çeşit zihafı örneklendirilmiştir.

Örnek olması bakımından Türkçe beyitlerden birkaçını buraya alıyoruz. Cüz aralarını virgül (,) ile belirten şair hezec bahrinin salim beytine şu örneği vermiştir:

Sabâ ağyâ, rden pinhân, ğamım dildâ, re izhâret
Habersiz yâ, rimî hâl-i, harâbımdan, haberdâret

Hezec bahrinin asıl vezni dört *mefâ’îlün*’dür. Bu beyt de dört *mefâ’îlün* ile yazılmış cüz araları virgülle belirtilmiştir. Sadr, ibtida ve haşv cüzlerinde zihaf olmadığı için de salim bir beyittir. Ancak;

Hırâm itdik, çe kadd-i ser, v refâtârı
Olur enda, mınâ ‘ âlem, giriftârı

Beyti üç *mefâ’îlün* vezni ile yazılmış, bir cüzü eksik olduğu için de **meczû** olarak adlandırılmıştır. Bunların yanında veznin yarısı noksan olan şu beyt de **meştûr** bir beyittir:

Saşa ey gon, ca-i zîbâ
Ne giysen ya, raşur a’ lâ

Bu beyit, hecez bahrinin asıl vezni olan dört *mefâ'îlün*'ün yarısı ile yani sadece iki *mefâ'îlün* ile yazılmıştır; bu yüzden **meştûr** bir beyittir.

Sütunun ilk bölümünde salim, meştûr ve meczû beyitlere üçü Türkçe üçü de Farsça olmak üzere altı beyit örnek veren yazar bundan sonraki sütunlarda beyitler üzerinde zihafı anlatmıştır. Yazar her ne kadar burada Farsça beyitlerden örnekler verse de biz anlaşılmalıyı kolaylaştırmak için nadir olan Türkçe beyitlerdeki zihafıdan birkaç örneği buraya alıyoruz:

Ol gamze /-i yağma ger /müjgânı /idüp leşker

mef'ûlü / mefâ'îlün / mef'ûlü / mefâ'îlün

Sadr / haşv-ı evvel / haşv-ı sâni / arûz

Urdu di / l-i nâlânı / kopdu yi /ne vâveylâ

mef'ûlü / mefâ'îlün / mef'ûlü / mefâ'îlün

İbtidâ / haşv-ı evvel / haşv-ı sâni / darb

Müellif müsemmen yani sekizli olan bu beyt için “*Sadr u ibtidâ ve haşv-ı sâni*ler *ahreb*, *haşv-ı evveller* ve ‘*arûz u darb sâlimdir*.” değerlendirmesini yapmıştır. Ahreb, hecez bahrinin yirmi dört vezni içinde ilk cüzü *mef'ûlü* olan vezinlere denilmiştir. Harb¹ zihafına uğrayan kelimeye de **ahreb** denir. Yani beyitte sadr, ibtida ve haşv-ı sâni *mef'ûlü* kalıbında olduğu için ahreb, haşv-ı evveller, arûz ve darb cüzleri de *mefâ'îlün* kalıbında olduğu için sâlimdir.

Sekizli kalıpla yazılmış başka bir Türkçe beyitte zihafı şu şekilde gösterilmiştir:

¹**Harb:** Mürekkep zihafıdan olup keff ile harmin ictimâ'ına denir. Yalnız *mefâ'îlüne* mahsustur. *Mefâ'îlün* kalıbı keff zihafına uğrayınca sonundaki sakın olan **nun** düşerek *mefâ'îl* kalır. Kalıp harm zihafına uğrayınca da ilk harekeli harf olan **mim** düşer ve vezin *fâ'îl* kalır; ancak yerine kendi bahrinden olan *mef'ûl* zikredilir. Harb zihafına uğrayan kelimeye **ahreb** denir.

“Her kim ki /gam-ı dilbe / r ile zâ r /değildir

mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ûlün

Sadr / haşv-ı evvel / haşv-ı sâni / arûz

Lutf u ke /rem-i 'aşka /sezâ-vâr /değildir”

mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ûlün

İbtidâ / haşv-ı evvel / haşv-ı sâni / darb

Bu beyitte sadr ve ibtidâ *mef'ûlü* ile başladığı için ahreb, haşvler keff zihafına uğradığı için yani mekfûf², arûz ve darb ise hazf³ zihafına uğradığı için mahzûftur.

Murabba yani dörtlü kalıpla yazılmış bir beyt de şu şekilde değerlendirilmiştir:

Ey dilbe / r-i mehpâre

mef'ûlü / mefâ'ilün

Sadr / arûz

Rahm it di / l-i bîmâre

mef'ûlü / mefâ'ilün

İbtidâ / darb

Bu beyitte “sadr u ibtidâ ahreb, aruz u darb sâlimdir.” Yani sadr ve ibtidâ *mef'ûlü* ile başladığı için ahreb; arûz ve darb veznin asıl kalıbı olan *mefâ'ilün* ile yazıldığı için sâlimdir.

Müellif burada dokuzu Türkçe otuz dört beyitte hecez bahrinin dörtlü, altılı ve sekizli kalıplarındaki zihafı örnekendirir. Sütunu arada kesen yazar burada ahreb, ahrem ve rubai terimlerini açıklar:

² **Keff:** *Mefâ'ilün* ve *fâ'ilâtün* kalıplarında sebab-i hafiflerdeki sakin olan **nûn** harfleri düşürülünce *mefâ'ilü* ve *fâ'ilâtü* kalır. Bunlara keff zihafına uğradıkları için **mekfûf** adı verilir.

³ **Hazf:** Veted-i mecmû' dan sonra gelen sebab-i hafifin lağvedilmesiyle olur. Yani *mefâ'ilün* 'de sebebi hafif olan **lün** düşer *mefâ'i* kalır, yerine *fe'ûlün* getirilir. *Fâ'ilâtün* 'de sebab-i hafif olan **tün** düşer, *fâ'ilâ* kalır, yerine *fâ'ilün* getirilir. *Fe'ûlün* 'de sebab-i hafif olan **lün** düşer, *fe'û* kalır, yerine *fe'al* kullanılır. Hazf zihafına uğrayan kelimeye **mahzûf** denir.

Bahr-ı hezecî müsemmenü'l-eczâ olarak dil-keş ve makbûl evzânından ikişer beyt olmak üzere bir usûl-i mevzû'ada yigirmi dört nev' mısra' vezni daha vardır ki iki kısım olup bir kısımda olan mısra'ların evvelki cüz'leri *mef'ûlün* olduğundan ol kısma **ahrem** ve diğerini evvelki cüz'leri *mef'ûlî* bulunduğundan mebnî aña **ahreb** tesmiye olunur. Ve işbu kısımların her iki beytine **rubâ'î** veyâhud **terâne** ıtlâk olunup evvel ve sâni ve râbi' mısra'larının kâfiyesi bir siyâkda olması lâzımdır.

Ahreb ve ahrem parçalarından arûz ilmine mensup kişilerin birer şecere tertip ettiklerini ifade eder. Yine üç sütun açan yazar ahreb ve ahrem kalıplarına üçer rubâî örnek verip zihafalarını açıklar. Bu altı rubâî de Farsçadır. Sütunları bölerek ahrem kalıbında vezinlerin nasıl oluştuğunu anlatır. Bunu da bir ahrem ağacı çizerek modeller.

Yaklaşık yirmi sayfa süren dördüncü fasılın kalanında müellif; dâ'ire-i mü'telifeden hezec, recez, remel; dâ'ire-i muhtelifeden münserih, muzari, muktezab, müctes; dâ'ire-i müntezi'adan serî', cedîd, karîb, hafîf, müşâkil; dâ'ire-i müttefikadan mütekârib ve mütedârik bahirlerinde yazılmış zihafı beyitler örnek vermiştir.

Aşağıya daireler, bahirler, asıl vezinler ve şairin en çok kullanılan vezinlerden seçtiği zihafı kalıplar bir tabloda gösterilmiştir:

1. DÂİRE-İ MÜTTEHİDE		
Bahirler	Asıl vezinler	
Bahr-i tavîl	<i>fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün</i> <i>fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün</i>	Sâlim
Bahr-i medîd	<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> <i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	Sâlim
Bahr-i basît	<i>müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'lün</i> <i>müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün</i>	Sâlim
2. DÂİRE-İ MÜCTELİBE		
Bahr- kâmil	<i>mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün</i> <i>mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün</i>	Sâlim
	<i>mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün</i> <i>mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün</i>	Meczû

Bahr-i vâfir	<i>müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün</i> <i>müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün</i>	Sâlim
	<i>müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün</i> <i>müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün</i>	Meczû
3. DA'İRE-İ MÜ'TELİFE		
Bahr-ı hezec	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	Sâlim
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	Meczû
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	Meştûr
	Hezec bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü mefâ' ilü mefâ' ilü</i>	Sekizli
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ûlün</i>	
	<i>mefâ' ilün fe' ûlün mefâ' ilün mefâ' il</i>	
	<i>mefâ' ilü fe' ûlün mefâ' ilü fe' ûlün</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilün mef' ûlü mefâ' ilün</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilü mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilü mefâ' ilün mefâ' ilü</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilü mefâ' ilü mefâ' il</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ûlün</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ûl</i>	
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilü</i>	Altılı
	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ûlün</i>	
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü mefâ' ilü</i>	
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ûlün</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilü mefâ' ilün</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilü mefâ' ilü</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilü fe' ûlün</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilün mefâ' ilü</i>	

	<i>mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün</i>	
	<i>mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilün</i>	
	<i>mef'ûlün fâ'ilün mefâ'il</i>	
	<i>mef'ûlün fâ'ilün fe'ûlün</i>	
	<i>mefâ'ilü mefâ'ilü</i>	Dörtlü
	<i>mefâ'ilü fe'ûlün</i>	
	<i>mef'ûlü mefâ'ilün</i>	
Bahr-ı recez	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i>	Sâlim
	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i>	
	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i>	Meczû
	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i>	
	<i>müstef'ilün müstef'ilün</i>	Meştûr
	<i>müstef'ilün müstef'ilün</i>	
	<i>müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlün</i>	Salim
	<i>müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlün</i>	sayılır
	Recez bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün</i>	sekizli
	<i>müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün</i>	
	<i>mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün</i>	
	<i>müfte'ilün müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün</i>	
	<i>müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mef'ûlün</i>	
	<i>mefâ'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün</i>	
	<i>mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün</i>	
	<i>mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	
	<i>müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün</i>	Altılı
	<i>müfte'ilün müfte'ilün mef'ûlün</i>	
	<i>mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	
	<i>müfte'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	
	<i>müstef'ilâtün müstef'ilâtün</i>	

	<i>müfte' ilün müfte' ilün</i>	Dörtlü
Bahr-i remel	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i>	Sâlim
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i>	Meczû
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i>	Meştûr
	Remel bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilân</i>	Sekizli
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	
	<i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün</i> (fâ' ilâtün)	
	<i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilân</i> (fâ' ilâtün)	
	<i>fâ' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün</i>	
	<i>fe' ilâtü fâ' ilâtün fe' ilâtü fâ' ilâtün</i>	
	<i>fe' ilâtü fâ' ilâtün fe' ilâtü fâ' iliyyân</i>	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilân</i>	Altılı
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fe' ilân</i>	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fa' lün</i>	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fe' ilün</i>	
	<i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün</i> (fâ' ilâtün)	
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i>	Dörtlü
4. DA'İRE-İ MUHTELİFE		
	<i>müste' ilün me' ûlât müste' ilün me' ûlât</i> <i>müste' ilün me' ûlât müste' ilün me' ûlât</i>	Sâlim
	Münserih bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ' ilân</i>	

Bahr-i münserih	müfte‘ilün fâ‘ilât müfte‘ilün fâ‘ilün	Sekizli	
	müfte‘ilün fâ‘ilât müfte‘ilün fâ‘		
	müfte‘ilün fâ‘ilât müfte‘ilün fa‘		
	müfte‘ilün fâ‘ilât mef‘ûlün fâ‘ilün		
	müfte‘ilün fâ‘ilâtü mef‘ûlün fa‘		
	mefâ‘ilün fâ‘ilün mefâ‘ilün fâ‘ilün		
	müfte‘ilün fâ‘ilâtü müfte‘ilün	Altılı	
	müfte‘ilün fâ‘ilâtü mef‘ûlün		
	müfte‘ilün fâ‘ilân	Dörtlü	
	müfte‘ilün fâ‘ilün		
müfte‘ilün fe‘ûlân			
Bahr-i muzâri‘	mefâ‘îlün fâ‘ilâtün mefâ‘îlün fâ‘ilâtün mefâ‘îlün fâ‘ilâtün mefâ‘îlün fâ‘ilâtün	Salim	
	Muzâri‘ bahrinin zihafı kalıpları		
	mefâ‘îlü fâ‘ilât mefâ‘îlü fâ‘ilân	Sekizli	
	mefâ‘îlü fâ‘ilün mefâ‘îlü fâ‘ilün (fâ‘lân)		
	mef‘ûlü fâ‘ilâtün mef‘ûlü fâ‘ilâtün		
	mef‘ûlü fâ‘ilâtün mef‘ûlü fâ‘iliyyân		
	mef‘ûlü fâ‘ilâtün mefâ‘îlü fâ‘ilân		
	mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilün		
	mef‘ûlü fâ‘ilâtün mef‘ûlü fâ‘ilün		
	mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilâtün		
	mefâ‘îlü fâ‘ilâtü mefâ‘îl	Altılı	
	mefâ‘îlü fâ‘ilâtü fe‘ûlün		
	mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlün		
	mef‘ûlü fâ‘ilâtü fe‘ûlün		
		mef‘ûlât müstef‘ilün mef‘ûlât müstef‘ilün mef‘ûlât müstef‘ilün mef‘ûlât müstef‘ilün	Sâlim
		Muktezab bahrinin zihafı kalıpları	

Bahr-1 muktezab	fâ' ilâtü müfte' ilün fâ' ilâtü müfte' ilün	Sekizli
	fâ' ilâtü mef' ûlün fâ' ilâtü mef' ûlün	
	fâ' ilâtü müfte' ilün	Dörtlü
	fâ' ilâtü mef' ûlün	
	mefâ' il müfte' ilün	
	fâ' ilâtü müste' ilün	
Bahr-1 müctes	müste' ilün fâ' ilâtün müste' ilün fâ' ilâtün müste' ilün fâ' ilâtün müste' ilün fâ' ilâtün	Sâlim
	Müctes bahrinin zihafı kalıpları	
	mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün	Sekizli
	mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilân (fa' lân)	
	mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün	
	mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fa' lün	
	mefâ' ilün mef' ûlün mefâ' ilün fa' lân	
	mefâ' ilün mef' ûlün mefâ' ilün fa'	
	mefâ' ilün fe' ilâtün	Dörtlü
	mefâ' ilün fâ' ilân	
5. DÂ'İRE-İ MÜNTEZİ' A		
Da'ire-i muhtelifenin dokuz bahrinden serî', cedîd, karîb, hafîf ve müşâkil bahirlerine müseddes olduklarından dâ'ire-i müntezi' a denir.		
Bahr-1 serî'	müste' ilün müste' ilün mef' ûlât müste' ilün müste' ilün mef' ûlât	Sâlim
	Serî' bahrinin zihafı kalıpları	
	müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilân	Altılı
	müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün	
	müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilân	
	müfte' ilün müfte' ilün fa' lün	
	mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilün	
	müste' ilün müste' ilün fe' ilün	

Bahr-1 cedîd	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün müstef' ilün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün müstef' ilün</i>	Sâlim
	Cedîd bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>fe' ilâtün fe' ilâtün mefâ' ilün</i>	Altılı
Bahr-1 karîb	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilâtün</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilâtün</i>	Sâlim
	Karîb bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>mefâ' ilü mefâ' ilü fâ' ilân</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' ilü fâ' ilâtün</i>	
	<i>mef' ûlü mefâ' il fâ' ilân</i>	
Bahr-1 hafîf	<i>fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün</i>	Sâlim
	Hafîf bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün</i>	Altılı
	<i>fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ' lün</i>	
	<i>fe' ilâtün mefâ' ilün fâ' lün</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fa' lân</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fa' lân</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün mef' ûlün</i>	
	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ'</i>	
Bahr-1 müşâkil	<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün</i> <i>fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	Sâlim
	Müşâkil bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>fâ' ilâtü mefâ' ilü mefâ' il</i>	Altılı
	<i>fâ' ilâtü mefâ' il</i>	Dörtlü
	<i>fâ' ilâtü fe' ûlün</i>	
6. DA'İRE-İ MÜTTEFİKA		
	<i>fe' ûlün fe' ûlün fe' ûlün fe' ûlün</i>	Sâlim

Bahr-1 mütekârib	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün</i>	
	Mütekârib bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl</i>	Sekizli
	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ul</i>	
	<i>fa'lün fe'ûlün fa'lün fe'ûlün</i>	
	<i>fe'ul fe'ûlün fe'ul fe'ûlün</i>	
	<i>fe'ûlün fe'ul fe'ûlün fe'ul</i>	
	<i>fe'ûlü fa'lün fe'ûlü fa'lün</i>	
	<i>fe'ûlü fa'lün fe'ûlü fa'lün</i>	
	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün</i>	
	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ul</i>	
Bahr-i mütedârik	<i>fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün</i> <i>fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün</i>	Sâlim
	Mütedârik bahrinin zihafı kalıpları	
	<i>fe'ilün fe'ilün fe'ilün fe'ilün</i>	Sekizli
	<i>fa'lün fa'lün fa'lün fa'lün</i>	
	<i>fâ'ilün fe'ul fâ'ilün fe'ul</i>	
	<i>fe'ilün fe'ilün fe'ilün</i>	Altılı
	<i>fa'lün fa'lün fa'lün</i>	

Beyit yönünden en zengin bölüm fasl-ı râbî'dir. Bu bölümde 42'si Türkçe, kalanı Farsça olmak üzere toplam 170 beyit, altı tane de Farsça rubâî vardır. Ayrıca üç tane de iki dille yazılmış mülemma beyit vardır:

Ruh-ı musavver meh-i hurşîd-fer
Böyle güzel görmedi çeşm-i beşer
 Bu beyit Farsça-Türkçedir.

Hest kilîd-i der-i genc-i kadîm
Bismi'llâhirrahmânirrahîm

Bu beyit Farsça-Arapçadır. Hatta Kur'an- Kerim'den alıntı olduğu için iktibas da yapılmıştır.

**Beni yakdı firâk-ı ‘ârız-ı yâr
Ve gınâ rabbenâ ‘azâbe’n-nâr**

Bu beyit de Türkçe-Arapçadır. Hatta Kur’an- Kerim’den alıntı olduğu için iktibas da yapılmıştır.

Müellif bundan sonraki bölümde kafiye konusuna değineceğini belirterek bölümü sonlandırır.

Müellifin **fasl-ı hâmis** adını verdiği beşinci bölüm, yaklaşık yedi sayfa sürmekte olup kafiye konusuna ayrılmıştır. Kafiye’yi “eczâ-yı şî‘riñ evâhirini bir suretle yekdigere rabt etmeğe **kâfiye** itlâk olunur” diye tanımlamış ve kafiye’nin **revi** harfinden ibaret olduğunu söylemiştir. Yani kafiye bir harftir. Revînin, revâ kelimesinden türediğini ve deve üzerindeki yükü bağlamaya yarayan ipe **revi** denildiğini ifade eden müellif, manzum kelamı birbirine bağladığı için kafiye’ye de **revi** denildiğini açıklar. **Revi**, kelimenin asli harfidir, mısra sonlarında bulunur ve her beyitte tekrar eder. **Revi** harfî olmadan şîirin sahih olmayacağını ifade eden şair **revi** harfine sekiz harfin tabi olduğunu söyler. Bunların dördü **reviden** önce gelir, dördü de sonra gelir. Müellif önce **reviden** önce gelen harfleri anlatmış sonra kafiye’yi en son da **reviden** sonra gelen harfler anlatmıştır. Bu terimleri şu şekilde açıklamıştır:

Revi harfinden önce gelen harfler:

- a) **Te’sîs**: Revîden bir harf yukarıda olan eliftir.
- b) **Dahîl**: Revî ile elif-i te’sîs beyninde olan harfe denir.
- c) **Ridf**: Harf-i revîniñ mâ-kabli harf-i ‘illet ola ki “vâv, yâ, elif”dir.
- d) **Kayd**: Revîniñ mâ-kabli sâkin ola.

Revi harfinden sonra gelen harfler:

- a) **Vasl**: Revîden sonra gelen birinci harfe denir.
- b) **Hurûc**: Revîden sonra gelen ikinci harfe denir.
- c) **Mezîd**: Revîden sonra gelen üçüncü harfe denir.
- d) **Nâire**: Revîden sonra gelen dördüncü harfe denir.

Bu harflerde altı tane **hareke** kullanıldığını ifade eden yazar onları da şu şekilde açıklar:

Ress: Elif-i te'sîsden evvel olan harfîn harekesine,

İşbâ': Dahîlîñ harekesine,

Hazf: Ridf ve kaydîñ harekelerine ,

Tevcîh: Ridf ve kaydîñ gayrı onların yerinde olan harf-i mücerredîñ harekesine,

Mecrâ: Mütiharrik harf-i revîñîñ harekesine,

Nefâz: Revîden sonra olan hurûf-ı erba' anıñ harekâtına **nefâz** ıtlâk olunur.

Bu kafiye harflerini ve harekelerini bir tabloyla göstermek gerekirse:

	Reviden önce gelen harfler			Kafi- ye harfi	Reviden sonra gelen harfler			
	3.harf	2.harf	1.harf		1.harf	2.harf	3. harf	4.harf
Kafiye harfleri ve hareke-leri	Herhan- gi bir harf- harekesi ress	te'sîs (elif-i te'sis)	Dahîl- hareke- si işbâ	revî	Vasl- hareke- si nefâz	Hurûc- Hareke- si nefâz	Mezîd- Hareke- si nefâz	Nâ'ire- Hareke- si nefâz
			Ridf (elif, vâv, yâ)- harekesi hazf	revî				
			Kayd (sakin harf)- harekesi hazf	revî				
			Herhangi bir harf- harekesi tevcîh	revî				

“*Ve elif-i te’sîs ve dahîl harfleri ile ress ve işbâ‘ harekeleri mü’essese ta‘bîr olan kâfiyeye mahsûsdur ki bu kâfiye beyne’l-‘Arap mu‘teber ve kesîru’l-vukû‘dur.*” diyen müellif **müessese kafiye**yi aslî ve mâ‘ mûlî kafiye olmak üzere ikiye ayırır:

a) **Aslî kâfiye**: “rast / mast” kelimeleri gibi farklı manaya gelen kök halindeki kelimelerin kafiye olmasıdır.

b) **Ma‘mûlî kafiye**: “gedâ-est / koça-est” kelimeleri gibi kelimenin aslından olmayan -est takısının kafiye olmasıdır. Aynı şiirde bu iki kafiyenin kullanılmasının caiz olmadığını söyleyen şair, “rast / mast / kast / hevâ-est”in kafiye olamayacağını örnek verir.

Müessese kafiye verilen iki harf ve iki harekeden geri kalan altı harf ve dört harekeden oluşan kafiyenin daha çok Acem ve Türk şairlerince üçe ayrıldığını ifade eder ve sonunda şâyegân kafiye de ekleyerek dört tip kafiye anlatır:

1. **Kafiye-i Mücerrede**: Harf-i revîniñ mâ-kabli harf-i ‘illetden ve harf-i sâkinden‘ârî ola.

سنسین اول سرتاپا پیغمبرانه تاج سر جله فرمانبرک انس وملائک مجرور

Kafiye harfleri ve harekeleri Osmanlıca yazımda daha iyi anlaşıldığı için örnek olması bakımından ilk beyti buraya alıyoruz.

“Beytinde “ser / ber” lafızlarının *ra*’ları revîdir ve *sin* ile *bâ*’nın fethaları tevcîhdir ve bu beyitte kâfiye bir harf ve bir harekeden ‘ibâretdir.”

2. **Kâfiye-i Mürdefe**: Revîniñ mâ-kabli harf-i ‘illet ola. Mürdefe üçe ayrılır:

a) **Mürdefe be-elif**:

Ne bende kaldı tahammül ne dilde sabra mecâl
O şâh-ı hüsne ise ‘arzu hâl emr-i muhâl

Bunda “mecâl ve muhâl” lafızlarının *lâm*’ları revî ve *elif*’leri ridf ve *cim* ve *hâ*’nın harekeleri hazırdır.

b) Mürdefe be-vav:

Ey ki n'eb'ved be-hüsn-i rûy-ı tu hûr
Bâd çeşm-i bed ez-cemâl-i tu dûr

Beytinde “hûr ve dûr” lafızlarının *râ*’ları revî ve *vâv*’ları ridf ve *hâ* ve *dâl*’ın zamme harekesi hazırdır.

c) Mürdefe be-yâ:

Geldi kurbân olduğum imdi mübârek vakt-i ‘ıyd
Dîde-i bedden ola nev-mâh-ı ruhsârın ba‘ıyd

Beytinde *dâl*’lar revî *yâ*’lar ridf ‘*ayn*’ların harekeleri hazırdır ve bunlarda kâfiye iki harf bir harekedir.

Bu üç mürdefe çeşidini açıkladıktan sonra şair, “kâfiye-i mürdefede ridf ile revînin meyânına ba‘zan bir harf daha gelir ki aña **ridf-i zâ’id** derler ve ridf-i aslînin harekesi tahtındadır.” diyerek ridf-i zâid hakkında bilgi verir ve örnekler üzerinde gösterir.

3. Kâfiye-i Mukayyede: Revînin mâ-kabli sâkin olup gerek işbu sâkinin kendisi ve gerek mâ-kabli harf-i ‘illetden ‘ârî ola.

Ey vahîd-i er şûy-ı zi-‘âlem ferd
Ne-bûd der-zamâne misl-i tû merd

Beytinde olduğu gibi ki bunda *dâl*’lar revî ve *râ*’lar kayd ve *fâ* ve *mîm*’in harekeleri hazırdır.

4. Kâfiye-i Şayegân: Mahall-i kâfiyede ma‘nâ-yı cem‘i ifâde eden elfâz ola. Bu tür kâfiyede kendi içinde dörde ayrılır.

a) Şayegân be-elif ve nûn: Şi‘rin âhirinde *elif* ve *nûn* ile cem‘lenmiş elfâz buluna. Meselâ bu beyitte olduğu gibi:

Dirîgâ rûz-ı ‘ıyş u vasl-ı yârân
Dirîgâ sohbet-i zîbâ nigârân

Bunda *râ*’lar revî ve *elif* ve *nûn* şayegândır.

b) Şayegân-ı mugâyebe: Ahir-i şi‘rde *nûn* ve *dâl* ile cem‘lenmiş elfâz ola. Bu beyitte olduğu gibi:

Kesân ke'z mâh-ı rûy-ı dûst dûrend
‘ Aceb dârem ki der- dûrî sabûrend

Bunda *râ*’lar revî ve *nûn* ve *dâl* şâwegândır. Ve bu iki beyitlerde kâfiye dört harf iki harekedir.

c) **Şâwegân-ı muhataba:** Ahir-i şî’r *yâ* ve *dâl* ile cem’lenmiş elfâzdan ma’ mûl ola.

Der- çemen bâ-serv-i simîn ber-çemîd
Behr-ı çeşm bed-du’ â be-rûy demîd

Bu “çemîd / demîd” lafızları emr-i hâzır sîgâsıdır ve bunda *mîm*’ler revî ve *yâ*, *dâl* şâwegândır ve bunda kâfiye üç harf ve iki harekedir.

d) **Şâwegân-ı mütekellim:** Ahir-i şî’rde *yâ* ve *mîm* ile cem’lenmiş elfâz ola. Bu dahi bu beyitden anlaşılır:

Çü dâ’im bâde-i ‘ aşk-ı tu nûşîm
Sezed ger hil’ at-ı vasl-ı tu pûşîm

Bu beyitte *şîn*’lar revî ve *yâ* ve *mîm* şâwegândır ve bunda kâfiye dört harf ile iki harekedir.

Kafiye anlatırken revîden önce gelen harfleri de açıklayan müellif revîden sonra gelen harfleri kafiye türlerinin sonrasında anlatmış ve beyitlerle örneklemiştir. Revîden sonra gelen harfler yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığından örnek olması bakımından buraya kâfiyeye harf-i mezîdin teb’iyetini yani revîden sonra üçüncü kafiye harfinin nasıl geldiğini gösteren şu beyti alıyoruz:

Çü ber serv ü sehî berg-i gülisteş
Çü men her sû hezârân bülbülesteş

“Harf-i mezîd *şîn*’lar ve harf-i hurûc *tâ*’lar ve harf-i vasl *sîn*’ler ve revî *lâm*’lardır ve *kâf* ve *bâ*’nın harekesi tevcih ve *lâm*’ların harekesi mecrâdır.”

Kafiye konusunda anlatılması gereken bir diğer nokta da rediftir. Müellif redifi “gerek revîye teb’iyet eden hurûf-ı erba’ a-i mezkûreden sonra gelen lafızlara **redif** itlâk olunur.” şeklinde tanımlamış ve birkaç beyt üzerinde redifi de anlatmıştır:

Mukavves kaşların kim vesme ile reng tutmuşlar
Kılıçlardır ki kanlar dökmek ile jeng tutmuşlar

Bunda *kâf*’lar revî ve *nûn*’lar kayd olup “*tutmuşlar*” lafızları da rediftir.

Eyyâm-ı bahâr oldu açıldı gül-i ümîd
Pejmürdelik âr oldu açıldı gül-i ümîd

Bu beyitte “bahâr u âr” *râ*’ları harf-i revî ve *elif*’leri ridf olup “*oldu* ve *açıldı* ve *gül* ve *ümîd*” lafızları dahi birer redîfdir.

Bölümün sonunda şair tenbih adı altında şiirde şayegân kafiye kullanımında dikkat edilmesi gereken hususları anlatmış, bahsettiği usullere uygun Hâce Hâfız-ı Şîrâzî’nin bir gazelini örnek vermiştir.

Şair, şiir ve kafiyenin ayıplarını diğer bölümde anlatacağını ifade ederek bölüme son verir.

Müellifin **fasl-ı sâdis** adını verdiği altıncı bölüm 5,5 sayfa kadardır. Kısa bir bölüm olup şair burada şiire ait bazı ıstılahlardan, nesirden, rabt-ı kelâmdan ve kâfiyenin uyûbundan bahseder.

Müellif burada matla‘, makta‘, kaside, gazel, mesnevî, kıt‘a, mersiye, sevkend-nâme, câ’ize, beytü’l-kasîde, na‘t, methiye, hicviye, nazîre, nesip, teşbîp ve nakarat terimlerini açıklar; ancak hiç beyt örneği vermez. Şiirin en makbulünün sözlük kullanmaya gerek duyurmayan, içinde gereksiz sözcük bulunmayan, okuması kolay ve gönle hitap eden şirler olduğunu vurgular.

Sahbâ-yı Mükerrrem her ne kadar nazım ve aruza dair malumatları anlatan bir kitap olsa da müellif az da olsa bu bölümde nesirden ve bağlama edatlarından bahseder. Nesri “Efâ‘îl ve tefâ‘îl üzere mevzûn olmayan kelâm” olarak tarif eder ve üçe ayırır:

1.Nesr-i müreccez: Vezin olup kafiye olmayan kelâma denir.

2.Nesr-i müsecca‘: Kafiye olup vezin olmayan kelâma denir.

3.Nesr-i âdi: Vezin ve kafiye olmayan kelama denir.

Şiiri; “nesrin hilâfında olarak hem vezinli hem de kafiye kelâm” olarak tarif eden müellif manalı olmayan şiir ve nesri “*kalıb-ı bî-cân*” yani “*cansız kalıp*” olarak nitelendirir. Ona göre şiirde kullanılan sanatlar hem şiirin hem de nesrin ziynetidir. Nesrin en makbulünün nesr-i müsecca‘ olduğunu söyler.

Kelamı mensurda asıl aranılan özelliğin kitâbet olduğuna dikkat çeken müellif, biraz sarf-nahiv ilimlerini tahsil edip lafızların yazılışını belledikten sonra Türkçe kelimelerin de yazımlarını belleyip doğru imla ve renkli, manalı kelimelerle kitabetin mümkün olacağını ifade eder. İmlanın doğru yazılışının kitap ve gazete okuyarak öğrenilebileceğini söyleyen şair, özellikle Türkçe kelimelerinin imlasında cümledeki anlamına uygun yazılmasına da dikkat etmek gerektiğini vurgular. Bu konuda “etmek” fiilini örnek verir. Eğer cümlelerin manasına dikkat etmezsek Osmanlıca yazımda “etmek(yapmak), itmek ve ayıtmak” kelimelerinin aynı yazılabileceğini; oysaki yenilen ekmeğin *kaf* harfi ile; itmek kelimesinin *elif*’ten sonra bir *yâ* ilavesiyle; yapmak manasında olan etmek fiilinin de “icrâ etmek, beyân etmek” gibi Arapça veya Farsça kelimelerle birleşerek yazıldığını bilmesi, en azından cümlelerin bağlamından çıkarması gerektiğini belirtir.

Kitabeti öğrendikten sonra bireye elzem olan bir başka hususun da rabt-ı kelâm olduğuna dikkat çeken müellif, “*rabtsız kelâm çivisiz hana ve dikişsiz câmeye benzer*” demektedir. Rabt-ı kelâmın sözü biri birine bağlamak olduğunu söyleyen şair, cümlede “nereye ve ne için ve niye ve neden dolayı gibi su’aller gûyâ muhâtabdan vârid oluyor gibi kelâmı beyân etmekle ve ef’âl ve esmânîy zamâyirini yek-dîgere bağlamakla” sağlanacağını ifade eder. Türkçede kullanılan edatların da cümleyi bağladığını söyler ve bu edatları üçe ayırır:

a) Edat-ı tatvîl: “Etmek” mastarından “eden, ettiren, edip, edilen vb.”, olmak mastarından “olan, olunan, olup, olarak vb.” gibi cümleyi temdit eden edatlardır.

b) Edat-ı ta’lîliye: “Olduğu için, olacağı için, olduğundan, çünkü” gibi sebep bildiren ve kelamı az çok temdit eden edatlardır.

c) Edat-ı kat’: “Olmakla, bulunmakla, olduğu cihetle, bulunduğu mebnî, olduğuna nazaran, çünkü” gibi elfazın zikrinden sonra gelip kendisinden sonra hüküm verilen edatlardır.

Kitabeti ve rabt-ı kelamı öğrenen kişilerin bundan sonra yapması gereken erbabının elinden çıkmış yazıya dikkat etmektir. Özellikle rikada yapılan sayfa düzenini iyi anlamaları ve uygulamaları gerekir:

Hatt-ı rik‘ada satırın istikâmetini biraz yukarı getirmek ve satırın âlet-i harflerini oldukça bir hizâda bulundurmak ve eğer satırın âhîrinde bir mikdâr yer açık kalıp da alt tarafındaki lafz sığmaz ise en sonraki harfleri mümkün ise bir mikdâr uzunca yazıp satırı doldurmak ve eğer orada hâ-yı resmîli bir lafz kalır ise ‘âdî bir (he) harfî yazıp orasını kapamak ve eğer satır âhîrinde sıfat ve mevsûflu veyâhud muzâf ve muzâfun-ileyhli terkîb bulunduğu halde sıfatı mevsûfdan ve muzâfun-ileyhi muzâfdan ayırıp birisini aşağıki satıra almağa mümkün merteye dikkat etmek dahi lâzımedendir.

Kafiyede yapılan hatalara da değinen müellif, **kafiyenin kusurlarını** dokuz başlık altında toplar:

1. İkvâ

2. İkfâ

3. Sinâd

4. İtâ’

4.a) İtâ’-i celî

4.b) İtâ’i hafî

5. Lisân-ı Türkîde olan zamme-i erba‘anın ve fetha ve kesre-i ma‘lûme ile mechûlenin mahall-i kâfiyede muhtelifen vâkı‘ olmasıdır.

6. Münâkaza

7. Tazmîn

8. Meddi, kasr veyâhud kasrı, medd eylemek

9. Tahlî’

Müellifin **fasl-ı sâbi’** adını verdiği yedinci bölüm şiirin süsü olarak adlandırdığı sanatlara ayrılmıştır. Şiirde kullanılan sanatlar **sanâyi’-i ma‘neviye** ve **sanâyi’-i lafziye** olmak üzere ikiye ayrılır. Sanâyi’-i ma‘neviyenin yani manaya dayalı sanatların otuz adet olduğunu belirten şair şu sanatlara yer vermiştir:

1. **Sanâyi’-i tıbâk ve tezâd**

2. **Mürâ‘ât-ı nazir** : Tenâsüb ü tevfi‘ ve itlâf u telfik de denir. Tteşâbüh-i etrâf sanatını da bu sanatın içinde değerlendirir.

3. **İhâm**: Tevriye de denir.

3.a) İhâm-ı tezâd

3.b) İhâm-ı tenasüp

3.b.1) Mücerred

3.b.2) Müreşşah

4. İrsâd

5. Müşâkele

6. Müzâvece

7. Rücû‘

8. Leff ü neşr

8.a) Mürettep leff ü neşr

8.b) Gayr-ı mürettep leffü neşr

9. Cem‘

10. Tefrîk

11. Taksîm

12. Cem‘ -i me‘ a’t-tefrîk

13. Cem‘ -i me‘ a’t-taksîm

14. Cem‘ -i me‘ a’t-tefrîk ve’t-taksîm

15. Tecrîd

16. Mübâlağa:

16.a) Tebliğ

16.b) İğrâk

16.c) Gulüvv

16.c.1) Makbûl

16.c.2) Mezmûm

17. Mezheb-i kelâmî

18. Hüsn-i ta'îl

18.a) Sâbit

18. b) Gayr-ı sâbit

18.b.1) Mümkün

18.b.2) Gayr-ı mümkün

19. Tensîku's-sıfat

20. Te'kîdü'l- medh-i bimâ yeşbehu'z-zem

21. Te'kîdü'z-zemm-i bimâ yeşbehu'l-medh

22. İstidrâk

23. Tecâhülü'l- i' ârif

24. Ta' accüp

25. Kavı-i bi'l- mûcep

26. Hüsn-i talep

27. Taklîb

28. Su'âl ve cevap

29. Teşbîh

29.a) Teşbîh-i mutlak ve sarîh

29.b) Teşbîh-i meşrut

29.c) Teşbîh-i kinâye

29.d) Teşbîh-i tesviye

29.e) Teşbih-i 'aks

29.f) Teşbih-i ızmâr

29.g) Teşbih-i tafsîl

30. İsti'âre

31. Mu'ammâ

32. Lügaz (Bilmece)

33. İrsâl-i mesel ve meseleyn

34. Haşv

34.a) Haşv-ı melîh

34.b) Haşv-ı mutavassıt

34.c) Haşv-ı kabîh

Yedinci faslın başında manaya dayalı sanatların otuz türlü olduğunu ifade eden müellif, bölümde otuz dört sanata yer vermiştir. İstiarenin de tafsilatının olduğunu söylemişse de ayrıntıya girmemiş, kitaplardan öğrenilebileceğini beyan etmiştir.

Her sanatı beyitlerle örnekleyen şair, hangi kelimedeki sanat olduğunu uzun uzun açıklamıştır. Bu bölümde toplam 62 Farsça, 7 Türkçe beyte yer vermiştir. Farsça şiirleri Sulan Mesut, Unsûrî, Muhtârî Gaznevî, Hakânî, Mevlâna Kemâleddin Hocendî, Selman, Celal Azudiddin, Hacı Hafız Şîrâzî, Hakânî-yi Şîrvânî, Enverî, Hacı İmâd, Sultan Mahmut, Hammam, Hüsrevî Delhî, Kemâlddin İsmail ve Kemaleddin Azet adlı şairlerden almıştır. Burada Sultan Mahmut ve Kemaleddin İsmail'in şiirlerinin hepsini eserine almıştır. Biz bu şiirleri orijinal haliyle almayı uygun gördük. Türkçe şiirlere bu bölümde az yer vermiş, iki beytin şairini belirtmemiş, diğer beş şiiri Ruhi-yi Bağdadî ve Fuzulî'den almıştır. Ayrıca Ruhi-yi Bağdadî'den bir Türkçe kıta, Celal Azudiddin, Kemaleddin Azed, Hakani-yi Şîrvânî ve Unsûrî'den birer Farsça kıta ile kime ait olduğu belirtilmeyen üç Farsça olmak üzere toplamda sekiz kıtaya yer verilmiştir. Yine bu bölümde sanatlar ayetlerle desteklenmiş yedi ayet-i kerimede sanat gösterilmiştir. Ruhi-yi Bağdadî'ye ait bir Türkçe rubai ve kime ait olduğu belirtilmeyen bir tane Farsça mısra da vardır.

Müellifin **fasl-ı sâmin** adını verdiği sekizinci bölüm mana sanatlarına ayrılmıştır. Şair bölümün başında yirmi bir sanata yer vereceğini söylemiş fakat yirmi üç sanat anlatmıştır. Şiirlerle de örneklenen bu sanatlar şunlardır:

1. Tecnis

- 1.a) Tecnîs-i tâm
- 1.b) Tecnîs-i muharref
- 1.c) Tecnîs-i terkip
- 1.d) Tecnîs-i nâkıs
- 1.e) Tecnîs-i mutarraf
- 1.f) Tecnîs-i hat
- 1.g) Tecnîs-i muzârî^ç
- 1.h) Tecnîs-i lahik
 - a) Tecnîs-i lâhik-i musahhah
 - b) Tecnîs-i lâhik-i mu^ç allel

2. Sec^ç

- 2.a) Sec^ç -i mütevâzin
- 2.b) Sec^ç -i mütevâzi
- 2.c) Tersî^ç
- 2.d) Mümâsile
- 2.e) Taştîr
- 2.f) Mutarraf

3. İştikâk

4. Maklûb

- 4.a) Maklûb-ı ba^ç z
- 4.b) Maklûb-ı gül
- 4.c) Maklûb-ı mücennah

4.d) Maklûb-ı Müstevâ

5. Mevkûf

6. İ' nât: Lüzûm-ı mâ-lâ-yelzûm da denir.

7. Lüzûm

8. Mütenevvin

9. Nazîre

10. Zü'l- kâfiyeteyn

11. Tekrâr

12. Tesmîd: Müsecca' da denir.

12.a) Murabba'

12.b) Muhammes

12.c) Tahmis

12.d) Müseddes

12.e) Müsemmen

13. Müstezâd

14. Mukatta'

15. Mevsil

16. Raktâ

17. Hayfâ

18. Bi'n-nukat

19. Menkût

20. Tercüme

21. **Cezâlet** (Bu başlık altında mürdefe, mütezelzil, musahhah, berâ'atü'l-istihlâl ve mülemma^ç sanatları da anlatılmıştır.)

22. Târîh

22.a) Târîh-i tâm

22.b) Târîh-i mühmel

22.c) Târîh-i mücevher (Târîh-i cevher, Târih-i güher)

23. Müşâ'are

Bu bölümde sanatlar anlatılırken mürdefe için yazar: *“Ve şî'rde redîf îrâd etmeğe dahi sanâyi'den 'addedip öyle şî're mürdefe ta'bîr etmişlerdir”* derken mürdefeyi sanattan saymadığını bu yüzden de maddelemekten geçtiğini hissettirir. Yine *“Ve eğer bir mâdde o mâddeye münâsîp elfâzla beyân olunur ise aña berâ'atü'l-istihlâl ta'bîr olunur. Ve bu san'at 'inde'l-üdebâ gâyet makbûldür.”* diyerek bera'atü'l-istihlâl sanatının makbul olduğunu belirtse de hem bu sanatı hem de mütezelzil, musahhah ve mülemma sanatlarını maddelemekten cezâlet sanatının içinde verir.

Şiir açısından zengin olan sekizinci bölümde diğer bölümlerde olduğu gibi daha çok Fars şairlerden şiirler ve gazeller alınmıştır. Bazılarının şairi belli olmayan kırk dört Farsça beyit; Hafız İstanbulî ve Vasıf'a ait iki Türkçe beyit; kime ait olduğu belirtilmeyen bir Türkçe mısra; birisi Abdurrahman Cami'ye ait dört Farsça rubâî; Abdurrahman Cami, Enverî, Muhtârî Gaznevî ve İbni Şeyh Şah'a ait dört kıta; Amikî, Şeyh Attar, Hâce Hâfız-ı Şîrâzî ve Abdurrahman Cami'ye ait beş Farsça gazel; ikisi Vasıf'a, biri Alicenap Pertev Paşa'ya, biri de Hafız İstanbulî'ye ait olmak üzere dört Türkçe gazel örneği vardır. Bunun yanında Hakânî, Ezherî, İmâd-ı Kirmânî, Abdulfettah Nişabûrî, İbni Yemin, Şeyh Irâkî'ye ait nazm örnekleri; Farsça nazire örneği; Ali Rıza Paşa'ya ait olup Bağdâdî Fevzi Efendi'nin tahmis ettiği bir Türkçe gazel ile Türkçe-Arapça mülemma bir beyt de vardır.

Şairin bu bölümde en çok üzerinde durduğu sanat tarih sanatıdır. Tarih düşme türlerini anlatan şair her türe ait tarihi de kendisi yazmıştır. Bu şiirlerde mukaddimede eserini ithaf ettiği Sultan Abdulhamit Han'ın cülusuna tarih düşmüştür. Tarih-i tam

örneğini Farsça yazması, eserinde daha çok Farsça şiirlerden kullanması göz önünde bulundurulursa Şükrü Bey'in Farsçayı iyi derecede bildiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Tarih sanatını açıklarken **ebced hesabını** da anlatmıştır.

Bu bölümde şair, anlattığı sanatı haiz olan beyt dışında bütün şiiri verdiği için Farsça olan birçok beyt ve gazeli orijinal almayı uygun gördük.

Sahba-yı Mükerrerem divan edebiyatı geleneğine uygun tertiplenmiştir. Eserin “besmele” ile başlaması, mukaddimede hamdele ve salveleye yer verilmesi, sonunda da “hatime” başlığı altında sonsözün yazılması bu düşüncemizi pekiştirmektedir.

Hatime'ye Şükrü Bey, “*bazı faide beyânındadır*” diye başlayarak şiir hakkında önemli bilgiler verir. İlk paragrafta Hz. Peygambere Kur'an indiğinde bazı ayet-i kerime ile ehadis-i şerifeyi şiir olarak niteleyen birtakım cahil ve inkarcı kişilere karşın Yasin Suresi'nin “*Biz o peygambere şiir öğretmedik, bu ona yakışmaz da.*” ayetinin nüzul ettiğini hatırlatır. Bu ayetle şiirin tanımında da geçen “*şî'r kelâm-ı mevzûn ve mukaffa bi'l-kasd u mütehayyil*” terkinin de göz önünde bulundurularak Kur'an'ın kafiyeli ve hayal ürünü olamayacağı hususu vurgulanır.

Bununla beraber şiirin önemli bir ilim dalı olduğunu düşünen müellif, bu düşüncesini kanıtlamak için Hz. Peygamberin şairleri ve şiiri öven hadislerinden örnekler verir: “*Şairlerin lisanı cennetin anahtarındır*”, “*Şairlerin kalbi Allah'ın hazinesidir*”, “*Muhakkak ki şiirde hikmet vardır.*”, “*Rahmanın hazineleri*” gibi hadislerin şiirin ne kadar yüce ve şerefli bir ilm olduğunun göstergesi olduğunu söyler. “*Senedü's-suarâ*” adlı kitapta şiirin Hz. Adem'den beri varolduğunun ve yüceliğinin yeterince bahsolunduğundan burada tekrar anlatmayacağını ifade eder.

İkinci paragraf aruz ilminin nasıl ortaya çıktığı bilgisine ayrılmıştır. Şükrü Bey, aruzun Basra ulemasından İmam Halil b. Ahmet tarafından ortaya konulduğunu söyler. İmam Halil'in insan ve cinlere hükmeden Süleyman peygamberin “*Ey Rabbim, bana benden sonra kimseye nasip olmayacak bir mülk nasip et!*” duası gibi Kâbe'nin örtüsüne yapışarak “*Ya Rabbî, bana bir 'ilm ihsân et ki benden mukaddem kimseye verilmemiş ve benden sonra da herkese bâ'is-i istifâde ola.*” diyerek dua ettiği ve duasının kabul olduğunu söyler. İmam Halil'e kadar şiirin bir düzeninin olmaması sebebiyle aruzun sekiz asıl ve zihafının İmam Halil'in gönlüne ilham olduğunu,

Basra'ya döndüğünde bunları bir küpün içinde yazdığını belirtir. Bu ilme arûz denmesinin sebebinin de o zamanlar Mekke'ye bazı kişilerin aruz demesinden ve bu ilmin Mekke'de ortaya çıkmasından dolayı olduğunu ifade eder. Yine bazı kişilerin aruzun nahiye anlamına geldiğini belirtmesinden dolayı erkân ve hususiyeti sınırlı bu ilme aruz dediklerini belirtir.

Üçüncü paragraf rubai üzerinedir. Rubainin Abbasiler döneminde Acem diyarında Yakup b. Leys-i Sâgar tarafından geliştirildiğini ifade eder. Leys-i Sâgar'a atfedilen şu hikâyeyi anlatır: Yakup'un oğlu bir gün arkadaşlarıyla "çukura bırakma ceviz" oyunu oynar. Pederi de o esnada onu izlemektedir. Çocuğun attığı sekiz cevizden yedisi çukura girdiği halde biri dışarıda kalır. Bir daha dener, yine biri dışarıda kalır. Üçüncü deneyinde son ceviz önce kuyuya girmez, sonra dönerek girer. Buna sevinen çocuğun "*Galtân galtân hemî-reved tâ bün-i kûr*" demesi pederinin hoşuna gider. Bu sözün şiir cinsinden olup olmadığını ulemasına tahkik ettirip aruz bahirlerinden münasip bir kalıp bulmalarını ister. Bu dizeye bir beyit daha ekletip nihayet dü beyti dört mısraya tamamlar. Dört mısra olmasından dolayı **rubâî** ve okunuşunun neşe vermesinden dolayı da **terâne** olarak adlandırılır.

Hatimenin dördüncü paragrafında yazar, şiir yazmanın doğuştan gelen bir yetenek olduğunu savunur. Tabiatında şiire meyl ve kabiliyeti olmayanların belki bir dereceye kadar öncekilerin divan ve şiirlerinden dizeler ezberleyip yaratılışı cilalanır ve ilerde şiir söyleme yeteneği gelişebilir. Yine de bu kişilerin şiirlerinin sakt u galattan uzak olabilmesi için bu kitabı düzenlediğini beyan eder.

Hatimede yazar kitabını Allah'ın yardımıyla tamamladığını ifade eder. "*Es-selamu alâ menittebea'l-hüdâ (selam ve selamet hidâyete tabi olanlara olsun.)*" diyerek Kur'andan şu ayeti verir:

"*Yerzuku men yeşâ' bi-ğayri hisâb*" (Allah dilediği kimseyi hesapsız rızıklandırır.)⁴⁴

Hatime bir tarihle son bulur. Müellif, kitabını hicrî 1302 yılında bitirdiğine dair şu tarihi düşmüştür:

⁴⁴ **Nur Sûresi**,38. Ayet: "...Allah dilediğine hesapsız rızık verir."

“Hamdu li-llâh oldu Sahbâ-yı Mükerrerem ihtitâm
Dolduruldu âb-ı nâb-ı şî‘rile bi’l-ihtimâm
Vâki‘ oldıysa derûnunda eger gerd-i kusûr
Himmet-i ağmâz-ı ehl-i fazl-ı mercûdur müdâm
Eyledi tebşîr târîh-i güher ikmâlini
İşte Sahbâ-yı Mükerrerem lutf-ı Hakkile temâm”

B.3. SAHBÂ-YI MÜKERREM (TRANSKRİPSİYONLU METİN)

[1]

SAHBÂ-YI MÜKERREM

Mü'ellifi

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Evrâk Odası Hulefâsından Şükrü Bey

Tekrâr-ı Tab'ı Mü'ellifine 'Â'iddir

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesinin Ruhsatıyla Tab' Olunmuştur

Der-sa'âdet

(Mahmûd Bey) Matba'ası- Bâb-ı 'Âlî Civarında Ebus'su'ûd Caddesi'nde Numeru 72

1303

[2] Bismillâhi'rrahmânirrahîm

Mezâyâ-yı manzûme-i şî'r u inşâ merâyâ-yı tabâyî'-i kâbiliyet-mend-i benî Âdemde rû-nümâ ve metâlî'-i merâtib-i şu'arâ-yı memdûhu'l-edâ envâr-ı medâyh u tahsînât-ı şeref-bahşâ ile rûşenâ buyurulmasından ve sadr-ı dîvân-ı dâ'ire-i şâ' iriyyet-i âsâr-ı ber-güzîde-i mütenevvi'a ile numûne-yâb-ı beytü'l-ma'mûr-ı mu'allâ kılınmasından dolayı evvelâ pîşgâh-ı 'azamet-penâh-ı cenâb-ı nâzım-ı erkân-ı kâ'inâta kasîde-i muntazame-i hamd u senâ 'arz u i'lâ ve sâniyen dâ'ire-i fâhire-i hazret-i rûhu'l-mevcûdâta niyaz-nâme-i zarâ'at-ı 'alâme-i salât u selâm takdîm u isrâ ve ebyât-ı ferhunde-mesâri'-i âl u ashâba dahi kîtâ'at-ı ber-ceste-edât-ı durûd u du'â ba's u ihdâ kılınması tensîb-kerde-i şu'arâ-yı şûrâ-yı müşâ'are-hâne-i ehl-i dilândır.

Be-şükr ü hamd-i Hudâ müstedâm-ı rûkn-i cihân

Be-hürmet-i salavât-i Nebî emîn-i zamân

MUKADDİME

Çün mihr-i münîr-i sipihr-i hüner ü ma'ârif evc-i şeref ü i'tibâra ref'-i mekân ile reşk-âver-i hurşîd-i cihân oldu. Ya'ni neyyir-i bürc-ı şevket ve dürr-i dürc-i [3] 'azamet revnak-efzâ-yı saltanat-ı Âl-i 'Osmân ve gıpta-bahşâ-yı hükümdârân-ı zamânü's-sultân bin sultânî'l-gâzi ('Abdu'l-hamîd) Hân ebede'llâhu mülkehu ve devletehu ilâ âhiri'd-devrân efendimiz hazretlerinin cülûs-ı füyûzât-me'nûs-ı mülûkânelerinden bir ve her nev' 'ulûm ve fûnûnuñ levâzım-ı 'azîme-i insâniyeden olduğı her yerde bi'l-idrâk nâ'iliyet ve iktisâbı ve sâ'iliniñ istihsâline dâmen-der-meyân olundu. Bu 'asr-ı ma'ârif-i hasr-ı cenâb-ı cihân-dârı erbâb-ı h'âhiş u dirâyete âvân-ı terakkiyât olmasına ve 'ilm-i şî'ir dahi bir fenn-i celîl ve ehl-i kâbiliyet u isti'dâda bir zîver-i bi-'adîl olup re'isü's-u'arâ vü ser-firâz-ı füsehâ Mevlânâ 'Abdu'r-rahmân Nûre'd-dîn Câmî kaddese sırrehu hazretlerinin esâs-ı şî'r olan 'arûzı hâvî kitâb-ı müstetâbı ise bir 'arûs-ı haclegâh-ı zebân-ı Fârsî olarak müşâhede-i cemâl-i bâ-kemâli vesâtat-i ta'lîme menût bulunmasına mebnî ber-tertib-i dil-peziir üzre rûy-ı dil-cûsundan ref'-i nikâb ve irâ'e-i dîdârı ile ber-â-ber Cenâb-ı Vahidü'd-dîn Tebrîzî ve 'Abdu'l-fettâh Nişâbûrî-nâm iki fâzılıñ mü'ellifât-ı 'aliyelerinden kâfiye ve sanâyi'-i şî'ir bahslerinin zamm u ilâve ve esâs-ı imlâ-yı elfâz ve kitâbet hakkında ma'lûmât-ı müfide derc ile dahi tezyîn ve tanzîmi nezâret-i celîle-i dâhiliye evrâk odası hulefâsından ve sâye-i devlet-i ebediyyü'd-devâmda rûtbe-i sâniye sınıf-ı sânisî ile mübâhi Mir Şükrî tarafından bi't-tensîb zirde

ba‘zı fevâ‘idde münderiç olduğu halde işbu risâle tertîb ve {Sahbâ-yı Mükerrerem}
nâmıyla bezm-gâh-ı heves-kârân-ı fenn-i şî‘re yâdigâr ve tesrîb kılındı.

Ve mine’llâhi’t-tevfîk

[4] Bu risâle sekiz fasl üzerine müretteb olup {**fasl-ı evvelde**} binâ-i erkân u evzân ve ezâhif-i şî'r, {**fasl-ı sâni'de**} devâ'ir-i şî'r, {**fasl-ı sâlisde**} taktî'ât, {**fasl-ı râbi'de**} tafsîl-i bihâr, {**fasl-ı hâmisde**} kâfiye, {**fasl-ı sâdisde**} 'uyûb-ı kavâfi ve ıstılâhât-ı şî'riye ve imlâ ve kitâbet, {**fasl-ı sâbi'de**} sanâyi'-i ma'neviye, {**fasl-ı sâminde**} ıstılâhat-ı lafziye beyân olunur. Hâtime dahi şeref-i şî'r hakkında bir makâleyi hâvîdir.

FASL-I EVVEL

Ma'lûm ola ki şî'riñ esas binâsı üç rûkn üzerine mevzû' olup (rûkn-i evvele) **sebeb**; (rûkn-i sâniye) **veted**; (rûkn-i sâlisde) **fâsıla** ta'bir olunur.

Rûkn-i evvel iki kısım olmağıla kısm-ı evvele (**sebeb-i hafif**); kısm-ı sâniye (**sebeb-i sakîl**) denilir.

Rûkn-i sâni de ikiye münkasım olarak birinci kısma (**veted-i mecmû'**), ikinciye (**veted-i mefrûk**) denir.

Rûkn-i sâlis dahi iki türlü olmağıla (**fâsıla-i suğrâ**), (**fâsıla-i kübrâ**) nâmıyla yâd olunur.

İmdi bir müteharrik ve bir sâkin harfe (**sebeb-i hafif**) ve iki müteharrike (**sebeb-i sakîl**) denilmiştir: “gül, mül, size, bize gibi.”

Ve iki müteharrik 'akîbinde bir sâkine (**veted-i mecmû'**) ve iki müteharrik beyinde bir sâkine (**veted-i mefrûk**) ta'bir edilir: “semen, çemen, jâle, lâle [5] gibi.” (Bu misüllü hâ-i resmîler fasl-ı sâlisde gösterilir.)

Ve üç müteharrik 'akîbinde bir sâkine **fâsıla-i suğrâ** ve dört müteharrik 'akîbinde bir sâkine **fâsıla-i kübrâ** nâmı verilmiştir: sanemâ, güzelim, fikenimiş, şerefiniz gibi. Aksâm-ı mezkûra sırasıyla burada mündericdir: (**Bî-gül-i rûhet lâle be-çemen ne-nigerem**) Her lafzın harekât ve sükûnâtı bu aksâmdan hâli olmadığı cihetle vâzı'-ı 'arûz harekât ve sükûnâtı elfâzı sekiz sûretde irâ'e edip o sekiz lafzı 'ilm-i şî're vezni esâs ittihâz eylemiştir. Ve bunlarla ber-vech-i zîr ta'rîfâta 'arûz denilir ve o lafızlar bunlardır: (*fe'ûlün fâ'ilâtün müstef'ilün müfâ'iletün mütefâ'ilün mefâ'ilün mef'ûlât fâ'ilün*). Ya'ni bir veted-i mecmû' la bir sebeb-i hafif cem' edip *fe'ûlün*'ü bir veted-i mecmû' 'akîbinde iki sebeb-i hafif getirerek *fâ'ilâtün* ve iki sebeb-i hafif 'akîbine bir veted-i mecmû' getirip *müstef'ilün* ve bir veted-i mecmû' a bir fâsıla-i suğrâyı rabt

etmekle *müfâ'iletün* ve 'aksiyle *mütefâ'ilün* ve *müstef'ilün* 'ün 'aksiyle *mefâ'ilün* ve *fâ'ilâtün* 'ü kalb iderek *mef'ûlât* ve *fe'ûlün* 'ün maktûbiyle *fâ'ilün* 'ü teşkîl itmiştir. Ve bu evzâna **efâ'il u tefâ'il** denilmiştir. Ve bu asıllarda bir takım te'ayyürât dahi icrâ idilerek zihâf ve cem'ine **ezâhif u zihâfât** ta'bir olunmuştur. Lakin bu asıllardan eş'âr-ı Fârisiye ve Türkiye'de *mütefâ'ilün müfâ'iletün fâ'il* 'den mâ'adâsı kesîrû'l-vukû' olmakla bu kitâbda anların ahvâl ve tafsîlâtı beyân edilir.

Ve mecmû'-ı ezâhif otuz üç nev' olup bunlardan on yedisi 'Arabî ile Fârisî beyinde müşterektir ve bunlardır: (kabz, keff, habn, hazf, kat', kasr, beter, teş'îs, tesbîğ, izâle, terfil, tayy, hazz, habl, vakf, keşf, salm). Ve on dördü de yalnız Fârisiye mahsûsdur. Türkî de bu miyândadır: (harm, harb, şeter, hetm, cebb, zelev, şekl, cahf, reb', ref', ced', nahr, serm, selm). Ve bu üç dahi 'Arabîye mahsûsdur: izmâr, 'asb, katf.

(Tenbîh) Tağyir ve zihâfla hâsıl olan lafz aslının fer'i demek olmağla ekserî ol zihâf lüğatinin ism-i mef'ûl ve ba'zısı ism-i tafdîl sigasıyla yâd olunur ve birkaç fer'i dahi zihâf edilmiş olduğundan anlar iki nâm ile tavsîf olunurlar.

Ve zihâf lüğatinin me'ânî-i asliyelerine bu kitâbda lüzûm olmadığından beyânından sarf-ı nazar olunup yalnız bu 'ilimce olan me'ânî-i mustalahası îrâd edilir. Zihâfât-ı usûl-i hamse ki (*mefâ'ilün*) (*fâ'ilâtün*) (*müstef'ilün*) (*mef'ûlât*) (*fe'ûlün*) dür.

[6] **(Kabz)** Veted-i mecmû' dan sonra gelen sebep-i hafîfin harf-i sâkinenin lağvine denir ve *mefâ'ilün* ile *fe'ûlün* 'e mahsûsdur ki *mefâ'ilün* 'ü *fe'ûlü* kalır ve bunlara **makbûz** derler.

(Keff) *Mefâ'ilün* ile *fâ'ilâtün* 'de son sebep-i hafîflerin sâkin harflerinin lağvinde olur ki *mefâ'ilün* 'de *mefâ'ilü lâm* 'ın zammıyla ve *fâ'ilâtün* 'de *fâ'ilâtü* kalır *ta* 'nın zammıyla. Ve bunlara **mekfûf** tesmiye edilir.

(Harm) İki sebep-i hafîfe tekaddüm eden veted-i mecmû' un evvelki müteharrik harfinin iskâtında isti'mâl ve bu zihâf yalnız *mefâ'ilün* 'e mahsûsdur ki *fâ'ilün* kalarak yerine *mef'ûlün* zikr ederler ve **ahrem** tesmiye ederler. Hafî olmaya ki bu misillü fûrû'âtdan 32 'adedi 'aynıyla zikr edilmeyip yerlerine diğer fer'-i ma'rûf isti'mâl olunur. Bunun için ba'zı fer'ler yek-digere müşâbehet eylediğinden kangı asıldan zuhûr etmiş olduğuna dikkat lâzımdır.

(**Harb**) Keff ile harmin ictimâ'ına denir ve bu da yalnız *mefâ'ilün* e mahsûsdur ki *fâ'il* kalıp *lâm* 'ın zammıyla yerine *mef'ûlû* zikr edilir ve **ahreb** denilir.

(**Şeter**) Yalnız *mefâ'ilün* de kabz ile harmin cem'ine denir ki *fâ'ilün* kalarak buña eşter denir.

(**Habn**) İbtidâ olan sebep-i hafifin sâkin harfinin düşürülmesinde olur ki *fâ'ilâtün* de *fâ'ilâtün* kalır ve *müstef'ilün* de *mütef'ilün* kalıp *mefâ'ilün* ve *mef'ûlât* da *me'ûlât* kalarak yerine *mefâ'ilü* getirilir.

(**Hazf**) Veted-i mecmû'dan sonra bir sebep-i hafifin büsbütün lağvinde olur ki *mefâ'ilün* de *mefâ'i* kalıp yerine *fâ'ülün* ve *fâ'ilâtün* de *fâ'ilâ* olup yerine *fâ'ilün* ve *fâ'ülün* de *fâ'û* kalıp yerine *fâ'al* isti' mâl olunur ve bunlara **mahzûf** denir. Ve mezkûr *fâ'ilâtün* den olma *fâ'ilün* e ba'zen habn zihâfı getirilerek *fâ'ilün* kalınca **mahbûn mahzûf** itlâk olunur.

(**Kat'**) *Fâ'ilâtün* ile *müstef'ilün* e mahsûsdur ki *fâ'ilâtün* de *ilâ* 'nın *elif* 'i ile *tün* iskât ve *lâm* iskân olunarak *fâ'il* kalır ve yerine *fâ'lün* konur. *Ayn* 'ın sükûnuyla ve *müstef'ilün* de *nûn* ilga ve *lâm* iskân edilerek *müstef'il* kalıp yerine *mef'ûlün* getirilir ve bunlara **maktû'** denir.

(**Kasr**) Keff zihâfı 'âriz olduktan sonra âhir-i lafızda olan müteharrikin iskânına derler ki *mefâ'ilün* de *mefâ'il* olur. Ve *fâ'ilâtün* de *fâ'ilât* kalarak yerine *fâ'ilân* [7] ve *fâ'ülün* de *fâ'ül* kalır ve mezkûr *fâ'ilân* lafzına ba'zen habn zihâfı da getirilip *fâ'ilân* olur.

(**Hetm**) Yalnız *mefâ'ilün* de ikinci sebep-i hafifin bütün bütün lağviyle evvelki sebep-i hafifin de harf-i sâkinin iskât ve mütearrikinin iskânına denir ki *mefâ'* kalıp bunun yerine *fâ'ül* getirilir ve **ehem** derler.

(**Cebb**) Yalnız *mefâ'ilün* de iki sebep-i hafifin büsbütün lağvinde müsta' meldür ki *mefâ'* kalıp bunun yerine *fâ'al* getirilir ve **mecbûb** denir.

(**Zelel**) *Mefâ'ilün* e mahsûs olup harm ile hetmin ictimâ'ında olur ki *fâ'* kalıp buña **ezell** tesmiye edilir.

(Beter) Yalnız *mefâ'ilün* ' de harm ile cebin cem'ine denir ki *fâ* kalıp yerine *fâ* zikr olunur ve **ebter** ıtlâk kılınır.

(Şekl) *Fâ'ilâtün* ' e mahsûs olarak bunda keff ile habn zihafının cem'ine denir ki keff ile *fâ'ilâtü* kalır. Buğa habn getirilerek *fe'ilâtü* olur ve **meşkül** denir.

(Teş'îs) Fakat *fâ'ilâtün* ' de veted-i mecmû'un birinci müteharrikiniñ lağvinde mustalahdır ki *fâ'lâtün* kalıp bunun dahi yerine *mef'ûlün* zikr olunarak **müşa'as** nâmı verilir.

(Tesbîğ ve isbâğ) *Fâ'ilâtün* lafzının sonraki sebep-i hafif beyninde bir *elif* ilâve etmeğe derler ki *fâ'ilâtân* olunca bunun yerine *fâ'iliyyân* getirilerek **musabbağ** denir. Ve ba'zen işbu *fâ'iliyyân* fer'ine habn zihafı 'ârız olup *fe'iliyyân* olmakla buğa da **mahbûn** **musabbağ** derler. Ve *fâ'ilâtün* ' den maktû olan *fe'ilün* fer'ine de zikrolunan tesbîğ zihâfı getirilip *fâ'lân* olunca buğa dahi **maktû** **musabbağ** denir.

(Cahf) *Fâ'ilâtün* ' e mahsûs olarak evvelki sebep-i hafif ile veted-i mecmû'un lağvidir ki *tün* kalıp yerine *fâ* 'îrâd ve buğa **machûf** ıtlâk olunur. Ve bu *fâ* fer'ine tesbîğ zihâfı 'ârız olunca *fâ* kalarak **machûf musabbağ** nâmıyla yâd olunur.

(Reb') Yalnız *fâ'ilâtün* ' de hazf ve kat' ve sonra habn zihafının cem'ine denir ki hazf ile *fâ'ilün* ve kat' ile *fâ'il* olup buğa da habn 'ârız edilerek *fe'al* kalır ve **merbû** tesmiye edilir.

(İzâle) Bir lafzın âhirinde olan veted-i mecmû'un ikinci müteharrik harfiyle sâkin harfi beynine bir elif-i memdûde getirmeğe denir ki *müstef'ilün* ' de *müstef'ilân* olarak buğa **müzâl** [8] ve *müstef'ilün* ' den mahbûn olan *mefâ'ilün* fer'ine de 'ârız edilip *mefâ'ilân* ve yine *müstef'ilün* ' den mahbûl olan *fe'iletün* fer'ine de getirilerek *fe'iletân* olur ve bunlara **mahbûl müzâl** ıtlâk olunur.

(Terfil) *Müstef'ilün* ' üñ âhirine bir *tün* lafzı 'ilâve edilmesine denir ki *müstef'ilüntün* olup bunun yerine *müstef'ilâtün* getirilerek **müreffel** tesmiye olur.

(Tayy) Vetede tekaddüm eden iki sebep-i hafifden ikincisinin sâkin harfinin düşürülmesinde mustalahdır ki *müstef'ilün* ' de *müste'ilün* kalarak yerine *müfte'ilün* zikrolunur ve *mef'ûlât* ' da *mef'ilât* kalmağıla yerine *fâ'ilâtü* getirilir ve bunlara **matvî**

denir. Ve mezkûr *müfte‘ilün* fer‘ine ba‘zen izâle zihâfı ‘âriz edilip *müfte‘ilân* olarak buña da **matvî müzâl** nâmı verilir. Ve *müfte‘ilün* fer‘ine terfil zihâfı lâhik edilmekle *müfte‘ilüntün* oldukda yerine *müfte‘ilâtün* getirilip **matvî müreffel** ıtlâk olunur.

(Ref) *Müstef‘ilün* ve *mef‘ûlât*’ da evvelki sebep-i hafiflerin ıskât olunmasında olur ki *müstef‘ilün* *tef‘ilün* kalarak yerine *fâ‘ilün* ve *mef‘ûlât* ‘ûlât kalıp yerine *mef‘ûlü* getirilir ve bunlara **merfû‘** denir.

(Tahlî) Yalnız *müstef‘ilün*’ e habn ile kat‘ın gelmesinde vâki‘ olur ki *mütef‘il* kalıp yerine *fê‘ûlün* getirilir ve **muhalla‘** tesmiye edilir.

(Hazz) Yalnız *müstef‘ilün*’ de veted-i mecmû‘un lağvine ıtlâk olunur ki *müstef* kaldıkda *fâ‘lün* îrâd olunur ve **ehazz** denir.

(Habl) *Müstef‘ilün* ve *mef‘ûlât*’ da habn ile tayy zihâflarının ictimâ‘ına denir ki habn ile *müstef‘ilün* *mütef‘ilün* ve *mef‘ûlât* *me‘ûlât* kalıp tayy ile de işbu *mütef‘ilün* *müte‘ilün* ve *me‘ûlât* *me‘ilât* kalarak *müte‘ilün*’ ün yerine *fê‘iletün* ve *me‘ilât’ün* yerine *fê‘ilâtü* isti‘ mâl olunur.

(Vakf) *Mef‘ûlât*’ da *tâ’* nın iskânına denir ve yerine *nûn* ile *mef‘ûlân* müsta‘meldür. Ve buña **mevkûf** denir. Ve ba‘zen *mef‘ûlân* lafzına tayy zihâfı getirilerek *mef‘ilân* olunca yerine *fâ‘ilân* zikrolunup **matvî mevkûf** nâmı verilir. Ve yine bu *mef‘ûlât* lafzına habn getirilince *me‘ûlât* kalıp yerine *fê‘ûlân* zikredilir ve **mahbûn mevkûf** denir.

(Keşf) *Mef‘ûlât*’ da veted-i mefrûk olan *lât*’ dan *tâ’* nın lağvine denir ki *mef‘ûlâ* kaldıkda yerine *mef‘ûlün* zikr edilip **mekşûf** denir. Ve ba‘zen bu *mef‘ulâ* [9] lafzına tayy zihâfı ‘âriz edilerek *mef‘ulâ* kalınca yerine *fâ‘ilün* konur ve **matvî mekşûf** denir. Ve ba‘zen mezkûr *mef‘ûlâ* lafzına habn zihâfı getirilip *fê‘ûlâ* oldukda yerine *fê‘ûlün* zikr edilir ve **mahbûn mekşûf** denir.

(Salm) *Mef‘ûlâtün*’ ün veted-i mefrûkunu lağv etmeğe tesmiye edilir ki *mef‘û* kaldıkda yerine *fâ‘lün* konup **aslem** denir. Ve ba‘zı kere bu *mef‘û*’ ya habn zihâfı îrâd edilip *mef‘û* olunca yerine *fê‘ilün* getirilerek **mahbûn aslem** ıtlâk olunur.

(Ced‘) *Mef‘ûlât*’ da iki sebep-i hafif olan *mef‘û*’ nun ıskâtından sonra vakfın getirilmesinde olur ki *lât* kaldıkda yerine *fâ‘* konur ve **mecdû‘** denir.

(Nahr) *Mef‘ûlât*’ da iki sebep-i hafif *mef‘û* ile veted-i mefrûkun ikinci müteharrikiniñ ıskâtına denir ki *lâ* kaldıkda yerine *fâ‘* getirilip **menhûr** denir.

(Selm) *Fe‘ûlün*’ de *fâ’* nın lağvine denir ki ‘*ûlün* kalınca yerine *fâ‘lün* getirilip **eslem** ta‘bır olunur.

(Serm) *Fe‘ûlün*’ de kabz ile selmin ictimâ‘ında olur ki *fe‘ûlün*’ e kabz ‘âriz olduğu halde *nûn*’ u düşüp *lâm*’ ın harekesiyle *fe‘ûlü* kaldığı gibi buña dahi selm ‘âriz edilip *fâ’* sı lağv olunca ‘*ûlü* kalarak yerine *fâ‘lû* îrâd edilir ve bu *fâ‘lû*’ ye **esrem** ıtlâk olunur.

Ve yalnız ‘Arabîye mahsûs olup Fârisîde mu‘teber olmayan zihâf bunlardır:

(İzmâr) Harf-i sâni müteharrik ise iskân etmekde olur ki *mütefâ‘ilün*’ de *tâ’* nın sükûnuyla *mütfâ‘ilün* olur ve yerine *müstef‘ilün* getirilir.

(‘Asb) Müteharrik olan harf-i hâmisin iskânına denir ki *müfâ‘aletün*’ de *lâm*’ ın sükûnuyla *müfâ‘altün* olup yerine *mefâ‘ilün* getirirler.

(Kاتف) *Müfâ‘aletün* lafzının fâsıla suğrâsının âhir müteharrikiyle sâkin harfinin ya‘ni *tün*’ nün lağviyle mâ-kablinin iskânına denir ki *mefâ‘il* kaldıkda yerine *fe‘ûlün* getirilir.

Bu makâleden anlaşıldığı üzere ba‘zı zihâf birer asla mahsûsdur ki meselâ harmin yalnız *mefâ‘ilün*’ e ve selmin *fe‘ûlün*’ e ihtisâsı gibi. Ba‘zıları birkaç asıl için müşterekdir ki kasrın hem *mefâ‘ilün* ve hem *fâ‘ilâtün* ve hem de *fe‘ûlün* asıllarında zihâf-ı i‘tibârı gibi. Ve bu iştirâkden dolayı otuz altı zihâfdan elli dokuz fûrû‘ hâsıl olmuştur.

İmdi zihâfât-ı meşrûha *mefâ‘ilün*’ de on bir nev‘-i fûrû‘ hâsıl etmiştir ki bunlardır:

[10] {Fürû' -1 mefâ'ilün}

Ahrem	<i>mef'ûlün</i>	Mekfûf	<i>mefâ'ilü</i>	Makbûz	<i>mefâ'ilün</i>
Mahzûf	<i>fe'ûlün</i>	Eşter	<i>fâ'ilün</i>	Ahreb	<i>mef'ûlü</i>
Mecbûb	<i>fe'ul</i>	Ehtem	<i>fe'ûl</i>	Maksûr	<i>mefâ'il</i>
	Ebter	<i>fâ'</i>	Ezell	<i>fâ'</i>	

{*fâ'ilâtün*'de on beş nev' fürû' zuhûr etmiştir; bunlardır}

Meşkûl	<i>fe'ilâtü</i>	Mekfûf	<i>fâ'ilâtü</i>	Mahbûn	<i>fe'ilâtün</i>
Müşa'as	<i>mef'ûlün</i>	Maktû'	<i>fâ'lün</i>	Mahzûf	<i>fâ'ilün</i>
Merbû'	<i>fe'al</i>	Mahbûn musabbağ	<i>fe'iliyân</i>	Musabbağ	<i>fâ'iliyyân</i>
Maktû' Musabbağ	<i>fâ'lân</i>	Mahbûn Maksûr	<i>fe'ilân</i>	Mahbûn Mahzûf	<i>fe'ilün</i>
Maksûr	<i>fâ'ilân</i>	Machûf	<i>fâ'</i>	Machûf Musabbağ	<i>fâ'</i>

{Fürû' -1 müstef'ilün' adedi 14}

Maktû'	<i>mef'ûlün</i>	Matvî	<i>müfte'ilün</i>	Mahbûn	<i>mefâ'ilün</i>
Merfû'	<i>fâ'ilün</i>	Ehazz	<i>fâ'lün</i>	Muhalla'	<i>fe'ûlün</i>
Müzâl	<i>müstef'ilân</i>	Müreffel	<i>müstef'ilâtün</i>	Mahbûl	<i>fe'iletün</i>
Matvî Müzâl	<i>müfte'ilân</i>	Matvi Müreffel	<i>müfte'ilâtün</i>	Mahbûn Müzâl	<i>mefâ'ilân</i>
	Mahbûn Ehazz	<i>fâ'lün</i>	Mahbûn Müzâl	<i>fe'iletân</i>	

{Ve fûrû' -1 mef'ûlât on dördür}

Mahbûl	<i>fē' ilâtü</i>	Matvî	<i>fâ' ilâtü</i>	Mahbûn	<i>mefâ' ilü</i>
Aslem	<i>fâ' lün</i>	Mekşûf	<i>mef' ûlün</i>	Mevkûf	<i>mef' ûlân</i>
Menhûr	<i>fâ'</i>	Mecdû'	<i>fâ'</i>	Merfû'	<i>mef' ûlü</i>
Matvî Mevkûf	<i>fâ' ilân</i>	Matvî Mekşûf	<i>fâ' ilün</i>	Mahbûn Mekşûf	<i>fē' ûlün</i>
	Mahbûn Aslem	<i>fē' ilün</i>	Mahbûn Mevkûf	<i>fē' ûlân</i>	

[11] {*Fē' ûlün*'den altı 'aded fûrû' tevellüd eylemiştir}

Mahzûf	<i>fē' al</i>	Maksûr	<i>fē' ûl</i>	Makbûz	<i>fē' ûlü</i>
Ebter	<i>fâ'</i>	Esrem	<i>fâ' lü</i>	Eslem	<i>fâ' lün</i>

İşbu fûrû' âtdan *fâ' iliyân*, *fē' liyân*, *fâ' lân*, *fē' ilân*, *fē' ûl*, *fē' al*, *fâ'*, *fâ'* her halde ve *fâ' ilân* ekseriyâ mısra' âhirlerinde gelir. Ve kusûr-ı fûrû' ât suver-i mevzû' a üzre aslına tab' an mesâri' in her mahallinde müsta' meldir.

FASL-I SÂNÎ

Şi'r (kelâm-ı mevzûn mukaffâ bi'l-kasd) 'ibâresiyle ta'rîf olunur. Ya'ni kasden vezin ve kâfiyeli olan kelâma **şî'r** denir. (Ba'zılar 'ibâreye (ve mütehayyil) dahi 'ilâve etmişlerdir). Vezn-i kelâm ise efâ'îl ve fûrû' ât-ı meşrûhasının fasl-ı râbî' de gösterilen kâ'ide ve tertîb üzre îrâd ve tekrâr ile olmakla meselâ *mefâ' ilün mefâ' ilün fē' ûlün* bir vezin ve buña tatbîk olunan kelâm, **kelâm-ı mevzûn** olur. Meselâ (Efendim sen gül-i 'âlem- bahâsın)

Efâ'îl ve fûrû' ât suver-i mer'îye üzre bir ifâdede ikiden nihayet dört def'aya kadar tekrâr eder ve ol mikdâr tekerrürüne (**mısrâ'**) ve iki mısra'a (**beyt**) denilmiştir. **Mesâri'** ve **ebyât** cem'leridir ve zikrolunan efâ'îl-i asliye on dokuz sûretde kırâ'at ve îrâd olunarak her birine (**bahr**) nâmı verilmiştir. **Bihâr** ve **bihûr** cem'idir. Ve bihâr-ı şî'rin esâmiyesi bunlardır: tavîl, medid, basîd, kâmil, vâfir, hezec, recez, remel,

münserih, muzâri‘, muktedab, müctess, serî‘, cedîd, karîb, hafîf, müşâkil, mütekârib, mütedârik.

Hazret-i Câmi kuddise sırrahu’s-Sâmi “tavîl, medîd, basît, kâmil, vâfir” bahirlerinde şu‘arâ-yı ‘Acem az şi‘r söylemekle bunların lisân-ı ‘Arabîye ve “cedîd, karîb, müşâkil” [12] bahirlerinde lisân-ı Fârisîye mahsûs olduğunu ve kusûr on bir bahriñ müşterekü’l-isti‘ mâl bulunduğunu beyân buyurmuşlardır.

İmdi bahr-ı tavîlin vezni (*fe‘ûlün mefâ‘ilün*)dür ki bir beytte dört kere tekrârlanır.

(Beyt)

fe‘ûlün mefâ‘ilün fe‘ûlün mefâ‘ilün

Çi gûyem nigârînâ ki bâ-men çi-hâ kerdî

fe‘ûlün mefâ‘ilün fe‘ûlün mefâ‘ilün

Karârem zi-dil burdî zi-sabrem cüdâ kerdî

(Beyt-i Türkî)

Sağa ben giriftârım kerem eyle dil-dârım

Seniñdir bütûn varım beni üzme hünkârım

Ve bahr-ı medîdiñ vezni (*fâ‘ilâtün fâ‘ilün*) olup bir beytte kezâ dört def‘a tekrarlanır.

(Beyt)

fâ‘ilâtün fâ‘ilün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Bî-vefâ yâr âgehî yâd-ı gam-h‘ârî be-kon

fâ‘ilâtün fâ‘ilün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

‘Âşık-ı bî-çâre-râ çâre-i kârî be-kon

(Beyt-i Türkî)

Ey nigâr-ı bî-vefâ ‘âşika itme cefâ
Vaslını eyle revâ derdime eyle devâ

Ve bahr-ı basîtiñ vezni bir beytde dört def‘a (*müstef‘ilün fâ‘ilün*) dūr.

(Beyt)

müstef‘ilün fâ‘ilün müstef‘ilün fâ‘ilün

Çün hâr u has rûz u şeb üftâdeem der-rehet

müstef‘ilün fâ‘ilün müstef‘ilün fâ‘ilün

Bâşed ki ber-hâl-i men üfted nazar nâgehet

İşbu üç bahr beş ve yedi harfli iki cüz’ üzerine mebnî olmasından nâşî her biriniñ vezninden diğér ikisinin vezni çıkarılır. İşte *fe‘ûlün mefâ‘ilün fe‘ûlün mefâ‘ilün*.

Lün me fâ ‘î lün fe ‘û lün me fâ ‘î lün fe ‘û diye kırâ‘at olunsa *fâ‘ilâtün fâ‘ilün fâ‘ilâtün fâ‘ilün* olur. *‘Î lün fe ‘û lün me fâ ‘î lün fe ‘û lün me fâ* diye kırâ‘at olundukda *müstef‘ilün fâ‘ilün* çıkar. Ve kezâ *fâ‘ilâtün fâ‘ilün; tün fâ ‘î lün fâ ‘î lâ* diye *müstef‘ilün fâ‘ilün* zuhûr eder. *‘Î lün fâ ‘î lâ tün fâ* diye okununca *fe‘ûlün mefâ‘ilün* hâsıl olur. *müstef‘ilün fâ‘ilün* dahi böyledir. *‘î lün fâ ‘î lün müs tef; fe‘ûlün mefâ‘ilün* olur. *Fâ ‘î lün müs tef ‘î lün; fâ‘ilâtün fâ‘ilün* hâsıl olur.

[13] Binâ ber-in bu üç bahr bir dâ‘ireye vaz‘ olunup dâ‘ire-i müttehîde denilmiştir ve derûnundaki Fârisî ve Türkî mısra‘lar suver-ı selâse üzere okunabilir.

Daire-i müttehîde

Ve bahr-ı kâmilin eczâsı bir beytde sekiz def'a (*mütefâ'ilün*)dür. Bu misüllülere müsemmenü'l-eczâ denir.

mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

Be-sanavber-i kad-i dil-keşes eger ey sabâ güzerî konî

mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

Be-hevâ-yı cân-ı hazîn-i men dil-i haste-râ haberî konî

Ve bunun altı cüz'lüsü de olur.

Çi koned şemen çü cüdâ şevd şemen ez-sanem

mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

Meger ân ki rûz u şebân nişeste buved be-ğam

Bahr-i vâfirin eczâsı vezni bir beytde sekiz kere (*müfâ'iletün*) tekrârdır.

Çi şod sanemâ ki sû-yı kesî be-ceşm-i rızâ ne-mî nigerî

müfâ'iletün müfâ'iletün müfâ'iletün müfâ'iletün

Zi-resm-i cefâ ne-mî-güzerî tarîk-i vefâ ne-mî siperî

müfâ'iletün müfâ'iletün müfâ'iletün müfâ'iletün

Bu beyt dahi müseddesü'l-eczâ nev'idir.

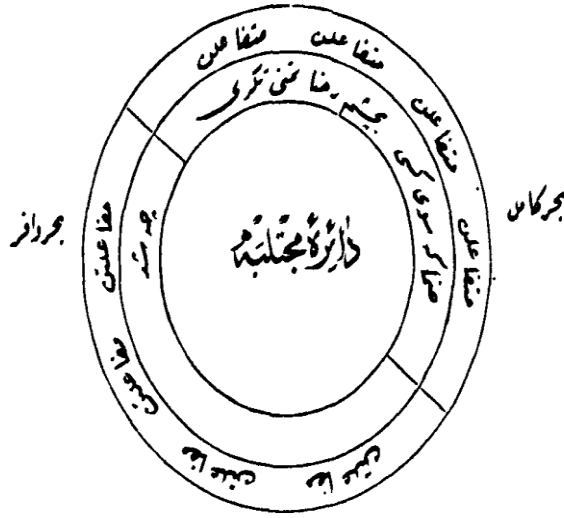
[14] *müfâ'iletün müfâ'iletün müfâ'iletün*

Hoş ân seherî ki âh-ı şebem koned eserî

müfâ'iletün müfâ'iletün müfâ'iletün

Zi- râh-ı vefâ be-sû-yı minnet fütet güzerî

Ve bu iki bahrin vezinleri bir veted-i mecmû' ve bir fâsıla-i suğrâdan ve yedi harfdan müretteb olarak biri diğerinden ihrâc olunabildiğün bir dâ'ireye vaz' olunarak ismi dâ'ire-i müctelibedir:

Daire-i müctelibe

Bu dâ'irede olan mısra'-i bahr-ı vâfirîñ “aletün” lafzından başlansa bahr-i kâmil ve kâmilîñ “ilün” lafzından bede' olunsa vâfir çıkar.

Ve bahr-i hezeciñ eczâsı ve vezni sekiz kere (*mefâ'ilün*)dür.

Bütî dârem ki kerd-i gül zi-sünbül sâye-bân dâred

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Bahâr- ı 'ârızeş hattî be-hûn-ı erguvân dâred

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Zihî zâtıñ nihânı ol nihândan mâsivâ peydâ

Bihâr-ı sun' uğa emvâc peydâ ka' r nâ-peydâ

Ve bahr-ı receziñ vezn-i aslîsi (*müstef'ilün*) cüz'ünün sekiz kere tekrârıyledir.

Ân kist k'ez-rûy-ı kerem bâ-men vefâ-dârî koned

müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Ber-câ-yı bed-kârî çü men yek-dem nikû-kârî koned

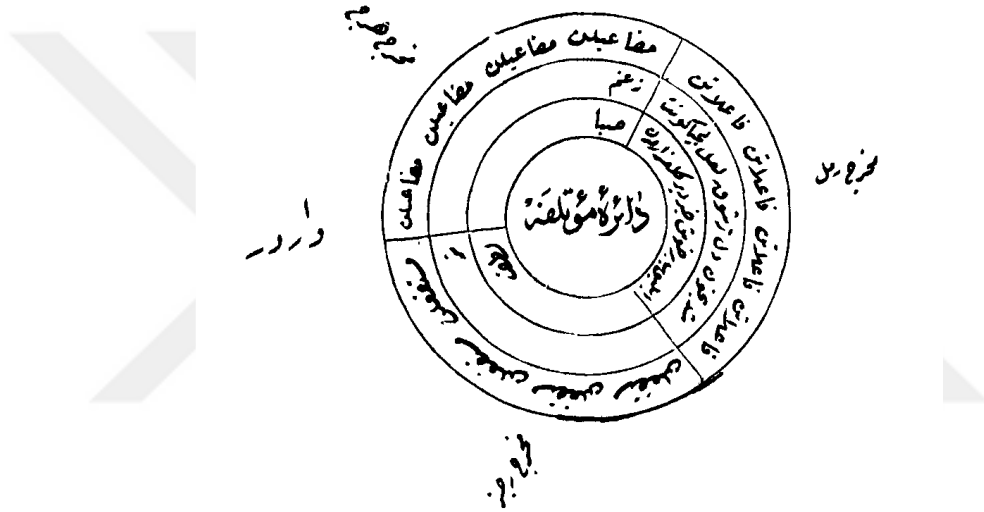
müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Ve bahr-i remelin vezn-i aslisi (*fâ'ilâtün*) cüz'ünün sekiz def'a tekrâr olunması iledir:

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün

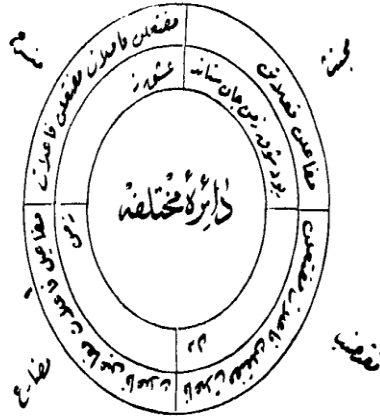
İşbu üç bahrın vezinleri iki sebab-i hafîf ve bir vated-i mecmû'dan müretteb ve müsebba'u'l-hurûf olarak yek diğërinden ihrâc olabilmekle bunlarda bir dâ'ire dâhilinde olup ismine dâ'ire-i mü'telife denilir:[15]

Dâ'ire-i mü'telife

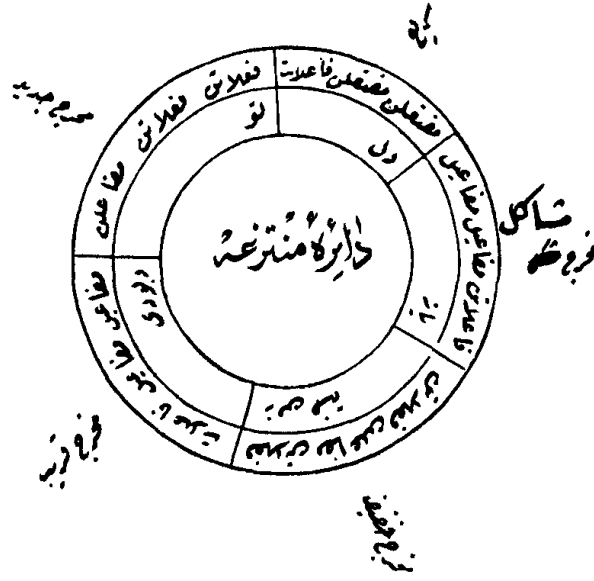
Derûn-ı dâ'irede olan mısra' bihûr-ı sülûse-i mezkûrenin kemâl-i i'tilâfından nâşi "züğamdan" bed'olunarak (züğam ter şod be-hûn-ı dil zi-şevk-i la'l-i mey-gûnet) diye kırâ'at edilse bahr-ı hezecden veyâhud "ter" lafzından başlanarak (ter şod be-hûn-ı dil zi-şevk-i la'l-i mey-gûnet züğam) okunursa bahr-ı recezden veyâhud "şod" lafzından bed' ile (şod be-hûn-ı dil zi-şevk-i la'l-i mey-gûnet züğam ter) kıra'at edilirse bahr-ı remelden olmuş olur. Ve Türkî mısra' dahi "sabâ"dan başlanıp (sabâ lutf eyleyüp bir hoş haber vir gül-izârımdan) okunsa kezâlik bahr-i hezecden ve "lutf"dan bed' ederek (Lutf eyleyüp bir hoş haber vir gül-izârımdan sabâ) denirse bahr-ı recezden ve (Eyleyüp bir hoş haber vir gül-izârımdan sabâ lutf) okunur ise bahr-ı remelden olur. Ve münserih ü muzâri' u muktezab ü müctess ü serî ü cedîd ü karîb ü hafîf ü müşâkil bahirlerinin binâları müsebba'u'l-hurûf ve muhtelifu'l-erkân eczâ üzerine mebnî olup

münserihîñ eczâsı bir beytde dört kere (*müstef' ilün mef'ûlât*) ve muzârî'îñ vezni bir beytde dört kere (*mefâ'ilün fâ'ilâtün*) ve muktezabıñ dört kere (*mef'ûlât müstef' ilün*) ve müctesih dört kere (*müstef' ilün fa'ilâtün*) ve serî'îñ vezni bir beytde iki kere (*müstef' ilün müstef' ilün mef'ûlât*) ve cedîdîñ bir beytde iki kere (*fâ'ilâtün fâ'ilâtün müstef' ilün*) ve karîbîñ bir beytde iki kere (*mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilâtün*) ve hafîfîñ bir beytde iki kere (*fâ'ilâtün müstef' ilün fâ'ilâtün*) ve bahr-ı müşâkilîñ bir beytde iki kere (*fâ'ilâtün mefâ'ilün mefâ'ilün*)dür. Ve bu dokuz bahriñ zikrolunan vezn-i [16] asliyelerinden şî'r söylenmesi 'inde'-ş-şu'arâ makbûl tab' olmadığına mebnî bunlarıñ eczâ-yı mezâhiflerine i'tibâren müsemmen olan bahr-ı münserihîñ eczâsı matvî ve muzârî'îñ mekfûf ve muktezabıñ de matvî ve müctesih mahbûn edilip ve bunlar müsebba'u'l-hurûf sekiz cüz'lü olduklarından bir dâ'ireye vaz' olunup dâ'ire-i muhtelife denilmiştir:

Dâ'ire-i Muhtelifa

İşbu dâ'irede olan 'aşk zi-men dil rubûd şevk (Zi-men cân sitâned mısra'ı bu sûretde okunursa münserihden ve "zi-men"den başlanıp zi-men dil rubûd şevk zi-men cân sitâned 'aşk) kırâ'at olursa muzârî'den ve "dil" lafzından bede' ile (dil rubûd şevk zi-men câned sitâned 'aşk zi-men) denilse muktezabdan ve "rubûd" kelimesinden (rubûd şevk zi-men cân sitâned 'aşk zi-men dil) okunsa bahr-ı müctessden olur. Ve mezkûr dokuz bahirden serî', cedîd, karîb, hafîf, müşâkil; bu beş bahriñ dahi müseddes olduklarından eczâ-yı mezâhifleri i'tibâriyle bir dâ'ireye vaz' ıyla da'ire-yi müntezi'a itlâk olunmuştur:

Dâ'ire-i Müntezi'a

[17] İşbu dâ'irede olan mısra' dahi bihûr-ı hamseniñ her birinden okunabilir ki (dil-i tu rubûdî zi-men haste-bâz) bahr-ı serî' den ve (tu rubûdî zi-men haste-bâz dil) okunsa cedîdden ve (rubûdî zi-men haste-bâz dil tu) okunursa karîbden ve (zi-men haste-bâz dil-i tu rubûdî) hafîfden ve (bâz dil-i tu rubûdî zi-men haste) kırâ'at olunursa bahr-ı müşâkilden olur.

Ve bahr-ı mütekâribiñ vezni bir beytde sekiz def'a (*fe'ûlün*)dür.

Cihân içre her fitne ki ola hâdis

fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün

Aña serv kaddiñdir elbette bâ'is

fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün

Ve mütedârik bahri bir beytde (*fâ'ilün*) tek sekiz def'a tekerrüriyle olur.

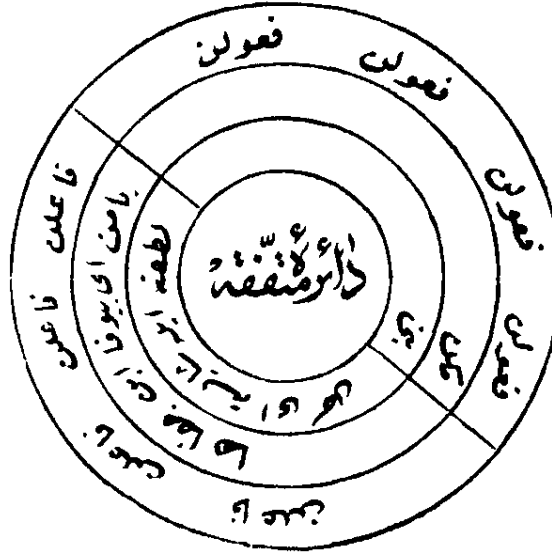
Ey büt-i nev-edâ olmuşam mübtelâ

fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün

‘Âşıkam ben saña iltifât it bana

fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün

Ve bu iki bahriñ eczâsı müsemmen ve hurûfu hâsı ve birer veted-i mecmû‘ la birer sebeb-i hafîfden mürekkep olduğundan bir da‘ireye vaz‘ olunup dâ‘ire-i müttefika denilmiştir.

Dâ'ire-i Müttefika

İşbu dâ'ire derûnunda olan mısra' (me-kon bâ-men ey bî-vefâ in cefâ-hâ) diye kırâ'at edilse bahr-ı mütekâribden (bâ-men ey bî-vefâ in cefâ-hâ me-kon) okunsa bahr-ı mütedârikden olur. Ve Türkî mısra' dahi bunun gibidir. İmdi bâlâda beyân olunduğu üzere kesîru'l-vukû' olan beş cüz'-i aslî i'tibâriyle 'Acem ve Türk şu'arâsı 'indinde devâ'ir-i şî'r dört dâ'ireden 'ibâretidir ve bu beytde mündericdir:

[18] (Beyt)

Dâ'ire-i şî'r 'Acem mü'telife muhtelif

Sâlis-i ân müntezi' a râbi'-i ân müttefika

Mezkûr dört dâ'irede olan on dört bahriñ gûn-a-gûn ebyât-ı müzâhafı fasl-ı râbi' de beyân olunur.

FASL-I SÂLİS

‘Arûza ya‘nî evzân-ı şî‘re muvâfık olmayan kelâm şî‘r ıtlâkından müberrâ olduğundan bu fasılda dahi tatbikâtın sûret-i icrâsına dâ‘ir ma‘lûmât-ı nâfi‘a beyân olunur.

Ma‘lûm ola ki kelâmın ‘arûza tatbîkiçün cüz’lendirilmesi lâzım gelmekle ana **taktî‘** denir ve taktî‘atda nefis-i harekeye nazar olunup ahvâline bakılmaz. Ya‘nî müteharrike müteharrik ve sâkine sâkin taktî‘ olunur. Mesela ‘Efendim sen gül-i ‘âlem-bahâsın’ mısra‘ı taktî‘ olundukda ‘E fen dim sen’ *mefâ‘ ilün ‘gü li ‘â lem’ mefâ‘ ilün ‘ba hâ sın’ fe‘ûlün* diye taktî‘ olunur. Ya‘nî nasıl *mefâ‘ ilün* de ibtidâ bir veted-i mecmû‘ ve sonra iki sebab-i hafif var ise ‘Efedim sen’ cüz’ü de ol sûrete konup ‘efen’ veted-i mecmû‘ ‘dim sen’ iki sebebi hafif addolunmuşdur. Ve taktî‘ kelimenin okunuşuna göre icrâ olunup yazılışına nazar olmaz. Bu cihetle ba‘zı hurûf ve hareke taktî‘de iki nev‘ olup biri telaffuzda olarak kitâbetde bulunmaz ve diğeri kitâbetde bulunup telaffuza gelmez.

İmdi telaffuza gelip kitâbetde olmayanlar ber-vech-i atî iş‘ar edilir.

Bunlardan **birincisi** hurûf-ı müşeddede ve hemzenin işba‘ından hâsıl olan **elif**’ dir ki ikişer harf makâmında olduğundan taktî‘de öyle yazılır. (Ey kadd-i tu âfet-i cihânî) mısra‘ı taktî‘ olundukda ‘ey kad di’ *mef‘ûlû ‘tu â fe tî’ mefâ‘ ilün ‘ci hâ nî’ fe‘ûlün* diye taktî‘ olunur. (Legad rabbûtü cerven tavl-ı dehrî) (Felemmâ sâre kelben gada racî) bu beytin taktî‘i böyledir. [19] ‘Le gad rab bî’ *mefâ‘ ilün ‘tü cer ven tav’ mefâ‘ ilün ‘le deh rî’ fe‘ûlün ‘fe lem mâ sâ’ mefâ‘ ilün ‘re kel ben ga’ mefâ‘ ilün ‘da rac lî’ fe‘ûlün*.

Ve **ikincisi** muzaf veya mevsûf olan lafızların âhir harfidir ki eğer bir sebab-i hafif mukâbilinde bulunur ise taktî‘de bir **yâ** harfi ile beraber yazılır. Zikrolunan mısra‘da olan ‘tu âfet-i cihânî’ gibi ki *tâ mefâ‘ ilün* lafzının *lün* sebab-i hafifi mukâbilinde olduğundan taktî‘de bir **yâ** harfi zuhûr eder. ‘Ey kad di’ *mef‘ûlû ‘tu â fe tî’ mefâ‘ ilün ‘ci hâ nî’ fe‘ûlün*’de olduğu gibi.

Ve **üçüncüsü** âhiri hâ-i resmiye lafızların diğeri lafza muzâf veyâ sıfat veyâhud nekre edildiği halde hemze tahtında zuhûr eden “İ” harfidir ki esnâ-yı taktî‘de kendisi eğer bir harf makâmında ise bir **yâ** ve iki harf mukâbilinde ise iki **yâ** harfi yazılır. Meselâ (Gamze-i hûn- hâre-i ‘ayyâre-i zedrehî ser-geşte-i bî-çâreî) beytinde olan

hemzeler gibi ki bu beyt bahr-ı remel üzre taktîc olundukda ‘gam ze î hûn’ fâc ilâtün ‘hâ re î ‘ay’ fâc ilâtün ‘yâ re yî’ fâc ilün ‘zed re hî ser’ fâc ilâtün ‘geş te yî bî’ fâc ilâtün ‘çâ re yî’ fâc ilün olur. Veyâhud bu beyt bahr-ı serîc üzre taktîc olunsa bir yâ mukâbilinde olan hâ-i resmîli hemzeye misâl olur ki ‘gam ze i hûn’ müftec ilün ‘hâ re i ‘ay’ müftec ilün ‘yâ re yî’ fâc ilün ‘zed re hî ser’ müftec ilün ‘geş te i bî’ müftec ilün ‘çâ re yi’ fâc ilün diye taktîc olunur. Ve böyle lafızlar âhir beytde olunca hemzeleri be-hemehâl iki harf mukâbilindedir. Ve âhiri vâv-ı mazmûme veyahûd elif-i memdûdeli olan elfâzın izâfet ve sıfat ve nekre hallerinin taktîc i dahi zikrolunan hâ-i resmî üzerindeki hemzenin taktîc i hâli gibidir. Meselâ (Ârzû-yı inzivâ-yı çâh-ı gabgab itdi dil) mısraındaki “ârzû” ve “inzivâ” lafızlarının önünde bulunan yâ’lar hîn-i taktîc de ‘âr zû yî’ fâc ilâtün ‘in zi vâ yî’ fâc ilâtün ‘çâ hı gab gab’ fâc ilâtün ‘it di dil’ fâc ilün diye ikişer yâ yazılır.

Ve dördüncüsü tenvindir ki taktîc de nûn yazılır (K’o nâm-ı mâ ziyâd be-‘umden çi mî-burî) mısraı ‘k’o nâ mî’ mef’ûlû ‘mâ zi yâ dü’ fâc ilâtü ‘be ‘um den çi’ mefâc ilün ‘mî bu rî’ fâc ilün diye be-‘umden lafzının tenvîni nûn yazılarak taktîc olunur. Ve bu cihetle eczâ-yı aslı şi’rde olan nûn’lar tenvînden dolayı yazılmışdır. Meselâ istif âl bâbından ism-i fâc il sığası olan müstefc ilün lafzının tenvîni söylendiği gibi nûn yazılıp müstefc ilün olmuşdur vesâ’ireleri dahi buna kıyâsdır.

Telaffuzda olmayıp kitâbetde bulunan harfler çend nev’ olup birincisi lisân-ı ‘Arabîde lâm-ı ta’ rîf ta’ bîr olunan “el” harfidir ki “ط, ض, ص, ش, س, ز, ر, ذ, [20] د, ث, ت”, Bu on üç harfin evveline dâhil olur ise behemehâl taktîc den sâkıt olur. Ve bâkî on beş harfin evvelinde bulunur ise lâm’ı taktîc de mahsûb olur ve elif’ i her hâlde taktîc den sâkıttır. Meselâ:

(Beyt)

Yâ haliyye’l-bâl kad belbelte bi’l-bilbâli bâl

Bi’n-nevâ zelzeltenî ve’l-‘akl u bi’z-zilzâli zâl

Taktîc i fâc ilâtün.....fâc ilâtün.....fâc ilâtün fâc ilün

Bi’n-nevâ.... fâc ilâtünfâc ilâtün ‘Akl....fâc ilâtün zâl fâc ilân

Ve ikincisi evâil-i elfâzda olup esnâ-yı kırâ’atde harekesi mâ-kabline nakl olunan müteharrik elif’dir ki taktîc e gelmez. Meselâ (Harâbi-i men ez-ân nergis-i humârî purs) mısraıının taktîc i ‘ha râ bî î’ mefâc ilün ‘me ne zân ner’ fe’ ilâtün ‘gi sî hu mâ’ mefâc ilün

‘rî purs’ *fâ‘lân* olur ki ez’iñ *elif*’i mâ-kablinde olan *nûn*’a fetha gibi okunmakla taktî‘ de tayy olunur.

Ve bu beytde olan (ise) ve (eğer) ve (İstanbul’uñ) *elif* leri dahi bu kâbildendir ve eğer’iñ *elif*’i hatda dâhi yoktur.

(Niçün dimez şu‘ arâ Hâfızâ ki Şîrâzıñ (Var ise ger bizim İstanbul’un da Hâfızı var) hâl-i taktî‘ i böyledir:

‘Ni çün di mez’ *mefâ‘ilün ‘şu ‘a râ hâ’ fe‘ilâtün‘fî zâ ki Şî’ mefâ‘ilün ‘râ zıñ’ fâ‘lün ‘va ris e ger’ mefâ‘ilün ‘bi zi mis tân’ fe‘ilâtün‘bu lun da hâ’ mefâ‘ilün ‘fî zı var’ fe‘ilân.*

Ve bu beytde olan (k’ider) lafzındaki *elif* bu kabîlden ise de hasebü’l-vezn hâ-i resmiyeniñ hazfıyla aslı ‘ki ider’den muhaffef olduğunu beyân için yazıda *elif* ibkâ olunur ve taktî‘ de ‘k’ider’ yazılır.

(Hem-yân-ı tab‘ı boş mu kalır Hâfızıñ k’ider) (Bâzâr-ı dilde nakd-i sühan âşikâre kâr)

Ve bu beytdeki “intihâb” lafzının *elif* i dahi o kâbilden ‘addolunarak taktî‘ den düşer. Meselâ (Sevâd-nâme-i mû-yı siyâh çün tayy şod) (Beyâz güm ne-şevêd ger sad intihâb reved) beytinde mısra‘ -ı sânde olan intihâbıñ *elif*’idir ki taktî‘ i böyledir. ‘Be yâ z güm’ *mefâ‘ilün ‘ne şe ved ger’ fe‘ilâtün ‘sa din ti hâ’ mefâ‘ilün ‘be re ved’ fe‘ilün.* Ve bu mısra‘ *müfte‘ilün* üzre taktî‘ olununca ‘âlemdeki (ayn) (ûst der-‘âlem şeh-i sâhib-zafer) dahi elif-i mezkûr [21] kabîlinden olup mâ-kablindeki harfî med eder tarzda kırâ‘at olunmakla taktî‘ de *elif* ile ifhâm olunur. ‘Ûs t de râ’ *müfte‘ilün ‘lem şe hi sâ’ müfte‘ilün ‘hib za fer’ fâ‘ilün.*

Ve üçüncüsü ‘أ, و, ي’den sonra gelen *nûn*-ı sâkinedir ki eğer meyân-ı beytde olur ise taktî‘ den sâkıtdır ve eğer âhir-i beytde bulunur ise efâ‘ ilün sâkinine mahsûb olur ve eğer mâ-ba‘ dında *elif* olur ise o *elif* ile beraber okunarak taktî‘ e dâhil olur. Meselâ (Çün feşândî zülfi müşkîn müşk-i çîn-âmed birûn) mısra‘ı taktî‘ olununca ‘çü fe şâ dî’ *fâ‘ilâtün ‘zül fi müş kî’ fâ‘ilâtün ‘müş ki çî nâ’ fâ‘ilâtün ‘med bi rûn’ fâ‘ilün* diye ‘feşândî müşkîn’ lafızlarının *nûn* ları düşer ve bunun için infen yazılan harâbi-i men ez-ân ilh mısra‘ ındaki “ez-ân”ıñ *nûn*’ı dahi taktî‘ den düşmüşdür ve “birûn” lafzının *nûn*’ı

ibkâ kılınır. Çünkü *fâ‘ilân*’da ‘ilân mukâbilindedir ve “çîn” lafzının *nûn*’ı önünde *elif* olduğundan aña ‘ilâve olunarak taktî‘ olunur.

Ve **dördüncüsü** vâv-ı işmâmdır ki “h^vâb h^vâr” lafızlarında olduğu gibi her hâlde ve bu *vâv*’ ın önünde olan *elif* de ba‘zen taktî‘den sâkıt olup i‘tibâr olunmaz. Ve vâv-ı ‘âtife ile lisân-ı Fârisîde esmâ-i a‘dâddan iki ma‘nâsına olan (dü) ve sen ma‘nâsına olan (tu) gibi lafızlarda mahzen zammeyi müş‘ir bulunan *vâv*’ların mâ-kablindeki harf eger efâ‘ilün bir müteharriki mukâbilinde ise taktî‘den sâkıt olurlar. Meselâ vâv-ı işmâm ile işbu iki *vâv* bu mısra‘da mündericidir:

(H^vâb u h^vurem zülf-i dü tâ-yı tu bürd)

Bunun taktî‘i böyledir. ‘H^vâ bu h^vu rem’ *müfte‘ilün ‘zül fi dü tâ’ müfte‘ilün ‘yî tu bürd’ fâ‘ilân*. Burada u ve h^vur’uñ vâv-ı işmâmları ve ikincinin *elif* i dahi bi’l-icâb taktî‘den düşmüştür. Ve fakat işbu h^vâb ve h^vâr lafızları bahr-ı remelden bir mısra‘da bulunsa ol vakt *fâ‘ilâtün* cüz’üne mukâbil olarak yalnız *vâv*’ları sâkıt olup ikinci *elif* ibkâ kılınır. Ve bu iki lafzın arasındaki vâv-ı ‘âtifenin mâ-kablinde bulunan *bâ* burada *müfte‘ilün tâ*’sı mukâbilinde olduğu cihetle *bâ*’nın zammesi gibi okunduğundan ve dü lafzı da bunda *müfte‘ilün*’ün ve tu lafzı da *fâ‘ilâtün*’ün ‘ayn’ları karşılığında bulunduğu taktî‘den bu vâv’lar sâkıt olmuştur. Ve eger zikrolunan iki *vâv*’ın mâ-kablinde bulunan harf efâ‘ilün bir sebep-i hafîf mukâbilinde ise o halde işbu iki *vâv* sebep-i hafîfin sâkini ‘addolunarak taktî‘e gelir. Meselâ:

(Ey kabâ-yı pâdişâhî rast ber-bâlâ-yı tu)

(Zînet-i tâc u nigîn ez-gevher-i vâlâ-yı tu)

Beytinde “tâc u nigîn” arasında olan vâv-ı ‘âtife *fâ‘ilâtün*’ün *fâ*’sı ve tu *fâ‘ilün*’ün *lün* ü [22] makâmında vâkı‘ olduğundan taktî‘de bâkîdir. Bu sûretle ‘ey ka bâ yî’ *fâ‘ilâtün ‘pâ di şâ hî’ fâ‘ilâtün ‘ras t ber bâ’ fâ‘ilâtün ‘lâ yı tu’ fâ‘ilün ‘zî ne tî tâ’ fâ‘ilâtün ‘cû ni gî nez’ fâ‘ilâtün ‘gev he rî vâ’ fâ‘ilâtün ‘lâ yı tu’ fâ‘ilün* olur. Ve yine zikrolunan vâv-ı ‘âtife âhiri elif-i memdûdeli kelimedden sonra getirilir ve bi’z-zarûra bir sebep-i hafîf mukâbilinde îrâd edilir ise ol vakt taktî‘de iki *vâv* yazılır. Meselâ (Ey sehâ vü cûd-ı tû hayret-fezâ-yı Hâtemest) mısra‘ında ‘ey se hâ vü’ *fâ‘ilâtün ‘cû dı tû hay’ fâ‘ilâtün ‘ret fe zâ yı’ fâ‘ilâtün ‘Hâ te mest’ fâ‘ilân* diye taktî‘ olunur. Ve lisân-ı Türkîde zammeyi beyân eden *vâv*’lar dahi bu kabîldendir ve bu lisânda zamme iki nev‘dir. Nev‘-i evvel **zamme-i sakîle**dir ki bu da iki türlüdür. Biri **zamme-i sakîle-i makbûzadır**:

“çok tok” vavları gibi. Ve diğeri **zamme-i sakîle-i mebsûtadır**: “tuz buz” misüllü. Ve nev[‘] -i sâni **zamme-i haffedir** ve bu dahi iki çeşiddir biri **zamme-i haffi-i makbûzâdır**: “gör kör” gibi. Ve öteki **zamme-i haffi-i mebsûtadır**: “küf püf” misüllü. Ve bu dört kısmın her biri memdûd dahi olabilir hele mısra[‘] âhîrinde olur ise ekseriyâ memdûd olur. İmdi zammeyi mübîn mezkûr dört kısım vâv’lar makbûz oldukları ya[‘] nî kısa söylendikleri hâlde taktî[‘] de sâkîr olur. Ve eğer bir *elif* önünde veyâhud mâ-kablindeki harfî temdîd ederek bir sebep-i hafîf mukâbilinde bulunurlar ise taktî[‘] e mahsûb olurlar. Meselâ taktî[‘] den sâkîr oldukları hâle Hâfız-ı İstanbulî’nin bu iki beytiniñ mısra[‘] -ı sâniîleri misâldir ve dört kısım dahi mevcûddur:

Ümîd nâmına hâtırda bir kumaş yatur
O cünbiş ile gönül şimdi bî-telâş yatur
Nihân-hâne-i endişede nühüfte velî
Hayâl-i ye’s dinür fikr-i dil-hırâş yatur

Ve işbu mısra[‘] -ı sâniîler bu vecihle taktî[‘] olunur: ‘O cün bi şi’ *mefâ’ilün* ‘le gö nül şim’ *fe’ilâtün* ‘di bî te lâ’ *mefâ’ilün* ‘ş ya tur’ *fe’ilün* ‘ha yâ li ye’ *mefâ’ilün* ‘s di nür fik’ *fe’ilâtün* ‘ri dil hı râ’ *mefâ’ilün* ‘ş ya tur’ *fe’ilün*.

Ve **beşincisi** “güfte, şüküfte, ki, çi” gibi âhîrinde hâ-i resmî olan lafızlardır ki eğer mâ-kablindeki harf ile beraber bir müteharrik mukâbilinde bulunur ise taktî[‘] de sâkîr olur. Ve eğer o harf ile beraber bir sebep-i hafîf karşılığında getirilir ise taktî[‘] e mahsûbdur. Meselâ:

(Müşkîn hat-ı tu ki tâze reste
Ber-gül zi-benefşe deste-beste)

Beytiniñ taktî[‘] inde ‘müş kî ha’ *mef’ûlû* ‘tı tû ki tâ’ *mefâ’ilün* ‘ze res te’ *fe’ûlün* ‘ber gül zi’ *mef’ûlû* ‘be nef şe des’ *mefâ’ilün* ‘te bes te’ *fe’ûlün* diye i’ tibâr olunur.

[23] Ve **altıncısı** bir sâkinden sonra vâki[‘] olan harfdır ki “mest, dest, yâr, bâr” gibi eğer meyân-ı beytde olur ise ba[‘] zen müteharrik olarak taktî[‘] e gelir ve ba[‘] zen taktî[‘] den sâkîr olur. Ve eğer âhir-i beytde bulunur ise ‘efâ’il’ in sâkinine mahsûbdur. Meselâ (**Z’ân nergis mest şod dilem bâde perest**) mısra[‘] ı ‘zâ ner gi’ *mef’ûlû* ‘s mes t şod’ *mefâ’ilün* ‘di lem bâ de’ *mefâ’ilü* ‘pe rest’ *fe’ûl* diye taktî[‘] olunur ki bunda mestin *tâ’sı* *mefâ’ilün*’ün ‘ayn’ı mukâbilinde olduğundan müteharrik ve perestiniñ *tâ’sı* *fe’ûlün*’ün *lâm*’ı

karşılığında bulunduğundan sâkindir ve bu mısra‘ dahi misâl olur: (Yâr dâred bâz zîn bîmâr ‘âr) taktî‘ i ‘yâ r dâ red’ fâ‘ilâtün ‘bâ z zî bî’ fâ‘ilâtün ‘mâ r ‘âr’ fâ‘ilân.

Ve taktî‘ den sükûtu dahi bundan anlaşılır:

(Dakîk-şinâs-ı zemân ol karışma hikmete hîç
Hamîr-i kâr-ı cihânı kader yapar yoğurur)

Taktî‘ i ‘da kî şî nâ’ mefâ‘ilün ‘sı ze mân ol’ fe‘ilâtün ‘ka rı ş ma hik’ mefâ‘ilün ‘me te hîç’ fe‘ilân. İlâ âhire böyledir ki bunda ‘dakîk’ mefâ mukabilinde bulunduğundan ikinci sâkini olan kâf taktî‘ den düşürülür ve bu mısra‘ dahi misâl olur: (Yâr yüreğim dil ciğerim gör ki neler var) taktî‘ i ‘yâ yü re ğim’ müfte‘ilün ‘dil ci ğe rim’ müfte‘ilün ‘gö ki ne ler’ müfte‘ilün ‘var’ fâ‘. Bu sûretledir ki “yâr, gör” lafızları müf mukâbilinde bulunduklarından sâkin olan râ ları taktî‘ den sâkıttır.

Ve yedincisi iki sâkinden sonra vâki‘ olan harfdir ki “sûht, rîht, dâşt” lafızlarının tâ‘ sî gibi eğer meyân-ı beytde olur ise ba‘ zen taktî‘ de mâ-kabliyle beraber müteharrik olur ve ba‘ zen taktî‘ den düşer. Meselâ (sûht- dil z’iştîyâk) mısra‘ ı ‘sû h t dil’ müfte‘ilün ‘ziş ti yâk’ fâ‘ilân diye taktî‘ olunarak “sûht”ün tâ‘ sî müfte‘ilün’ün müteharrik ‘ayn’ına mukâbil olmuşdur. Ve taktî‘ den düşmesine misâl (sûht dilem z’iştîyâk) mısra‘ ı olur ki ‘sû h di lem’ müfte‘ilün ‘ziş ti yâk’ fâ‘ilân diye taktî‘ edilir. Ve eğer böyle üç sâkin âhir mısra‘ da olur ise behemehâl taktî‘ de sâkıt olur. Zîrâ evzân-ı ‘arûzda üç sâkin harfin hiçbir vechle cem‘ i câ‘ iz olamaz. Meselâ:

Bende-râ bâ-tu dûst-dârî hûst
Gerçi tû bende-râ ne-dârî dûst

Beytinin taktî‘ i ‘ben de râ bâ’ fâ‘ilâtün ‘tu dû s dâ’ mefâ‘ilün ‘rî hûst’ fâ‘lân ‘ger çi tû ben’ fâ‘ilâtün ‘de râ ne dâ’ mefâ‘ilün ‘rî dûs’ fâ‘lân diye olup dûst’ün tâ‘ sî mu‘teber [24] değildir. Ve bu mısra‘ da olan “kârd, dâşd” lafızlarının taktî‘ leri dahi böyledir: (Kârd ber-dâşd kâr-ı o be-güzârd) taktî‘ i ‘kâ r ber dâ’ fâ‘ilâtün ‘ş kâ ri o’ mefâ‘ilün ‘be gü zâr’ fe‘ilân olur. Ve bu mısra‘ dahi misâldir: (Çü Güştasb-râ dâd-i Lührâsb taht) taktî‘ i ‘çü güş tâ’ fe‘ûlün ‘s râ dâ’ fe‘ûlün ‘di Lüh râ’ fe‘ûlün ‘s taht’ fe‘ûl diye Güştasb ve Lührasb’ın bâ ları taktî‘ de sâkıt olmuşdur.

Ve sekizinci kendisinden sonra bir müteharrik olan harf-i yâdır ki ba‘ zen mâ-kabliyle berâber vezniñ bir müteharriki mukâbilinde gelerek telaffuz olmadığı cihetle

taktî' den düşer. Meselâ (Reftî ez- çeşm u burdî ez-dil hûş) mısra' ının taktî' i 'ref t ez çeş' fâ' ilâtün 'mu bur d ez' mefâ' ilün 'dil- hûş' fâ' lân olur ki refî burdî'nin yâ ları mâ-kablindeki tâ ve dâl harfleriyle berâber fâ' ilâtün ve mefâ' ilün'ün 'ayn' ları mukâbilinde bulunduğundan esnâ-yı taktî' de mu' teber değildir. Ve bu mısra' dahi misâl olur: **(Kangı gülşen gülbüni serv-i hırâmânıncadır)** mısra' ı taktî' olundukda "kangı" lafzının yâ'sı düşer. Çünkü ğayn ile berâber fâ' ilâtün'ün müteharrik 'ayn' ı mukâbilindedir. **'Kan g gül şen'** fâ' ilâtün **'gül bü ni ser'** fâ' ilâtün **'vî hı râ mâ'** fâ' ilâtün **'nın ca dır'** fâ' ilün. Bu sûretde olur ve ba' zen mezkûr yâ harfi mâ-kabliyle berâber vezniñ bir müteharrik ve bir sâkini mukâbilinde gelip taktî' e dâhil olur ve zikrolunan mısra' da "gülbüni" lafzı misâl olur ki bunda nûn ile yâ fâ' ilâtün'ün lâ'sı karşılığında bulunduğundan esnâ-yı taktî' de tahrîr olunur ve bir dâhi hâtırda bulunana zarûret-i vezn-i şu' ârâca bir nev' ma' zûriyet olduğundan bunun için kelâm-ı şi' rde bu birkaç şey tecvîz olunmuşdur. Vaslı kat', kat' ı vasl, muhaffefi teşdîd, müşeddedi tahfîf, meddi kasr, kasrı medd, sâkini tahrîk, müteharriki iskân. Ve fakat bunlara ihtiyaç mes edince o kadar letâfet olamaz.

İmdi bu mahle kadar şi' rin esâsı ve usûlü ve devâir u bihûru beyân ve kavâid-i taktî' i dahi ityân olduğundan bundan sonra dahi birkaç ıstılâh ile her bahriñ ebyât-ı mezâhifi zikr u 'ayân kılınır.

[25] FASL-I RÂBİ'

Rehîn-i hâtır-ı rezîn ola ki devâir-i erba' a-i şi' rde olan bihûr-ı ma' lûmeden her biriniñ ezâhif-i eczâsının bir sûret-i mevzû' ada vukû' bulan tekrarları cihetiyle her bir bahriñ ma' lûmu'l-miktâr ebyât-ı müzâhafı olduğundan bu fasılda dahi anlar beyân olunacaktır. Ve fakat andan evvel şu birkaç ıstılâh dahi ma' lûm ola ki ıstılâh-ı şu' arâda bir beytiñ mısra' -ı evveliniñ birinci cüz'üne **sadr** ve sonraki cüz'üne 'arûz denir. Ve mısra' -ı sâniñ cüz' -i evveline **ibtidâ** ve cüz' -i âhirine **darb** ta' bîr olunur. Ve sadr ile 'arûz ve ibtidâ ile darb meyânında olan cüz' lere **haşv** ıtlâk edilir. Ve bu haşv müseddes veyâ müsemmen olan beytde olur ki müseddesiñ bir mısra' ında bir cüz' ve müsemmeniñ bir mısra' ında iki cüz' haşv bulunur. Meselâ **(Müjde ey dil ki Mesîhâ nefesî mî-âyed)** **ki zi-enfâs-ı hoşş bûy-ı kesî mî-âyed)** beytiniñ taktî' inde **'müj de ey dil'** fâ' ilâtün bu cüz' sadrdır. **'ki Me sî hâ'** fâ' ilâtün **'ne fe sî mî'** fâ' ilâtün. Bu iki cüz' haşvdır. **'Âyed'** fâ' lün. Bu cüz' 'arûzdur. **'Ki zi en fâ'** fâ' ilâtün. Bu da ibtidâdır. **'si ho şeş bû'** fâ' ilâtün **'yi ke sî mî'** fâ' ilâtün. Bunlar kezâlik haşvdır. **'âyed'** fâ' lün. Bu dahi

darbdır. Ve sadr ve ibtidâ ve haşvlarında zihâf vâkı^ç olmayan beyte **beyt-i sâlim** denir. ^çArûz ve darbında zihâf olup olmamasına bakılmaz ve cüz^ç-i aslîye de cüz^ç-i sâlim denilir. Vâsıl-ı dâ^ç'iresi eczâsından bir mısra^ç da bir cüz^ç'ü noksân olan beyte **mezcû** ta^çbîr olunur ki vezn-i aslîsi müsemmenü'l-eczâ ise mezcû olunca müsedd'es olur ve müsedd'es ise murabba^ç olur. Ve yine dâ^ç'ire-i aslîsi eczâsından nasfî noksân olan beyte **meştûr** denir ki müsemmenü'l-eczâ olan vezn-i aslîden meştûr olduğu halde murabba^ç ul-eczâ olur.

İmdi devâ^ç'ir-i erba^ç'anın birincisi olan dâ^ç'ire-i mü^ç'telifeden bahr-ı evvel bulunan bahr-ı hezecî eczâ-yı aslîsiniñ ve fûrû^ç'âtınıñ ne vecihle tekrâr edildiği ve ebyâtı ber-vech-i zîr beyân olunur. Ve bunların sühûletle anlaşılması için her sahîfe üç sütûn üzere tertip olunup birincisinde ezâhifiñ eczâsı beytiñ nerelerinde bulunduğu zikrolunur. Ve ikincisinde ibâre-i beyt tastîr ve üçüncüsünde evzânı izbâr ve tahrîr kılınmışdır. Ve ibâre-i beytiñ zîrinde olan (,) işbu işâret taktî^ç olunacak mahalleri göstermek içindir. Hafî olmaya ki devâ^ç'ir-i erba^ç'ada olan on dört bahriñ her biriniñ ebyât-ı mezâhifi her ne kadar [26] ber-vech-i âtî iş^ç'âr kılınmış ise de bunlardan gerek Fârisî ve gerek Türkîde müsta^çmel ve kesîru'l vukû^ç olan bi'l-cümle eş^ç'âr tab^ç ve lisâna âsân cihetle hezec ve recez ve remel ve muzâri^ç ve müctes ve hafîf gibi birkaç bahriñ bir iki ebyât-ı müzâhafından ^çibâretdir. Bu cihetle lisân-ı Türkî üzere böyle bildiğimiz ebyât-ı musannef müşâru'n-ileyhiñ ebyât-ı Fârsîyesi tahtına terkîm kılınmıştır. Ve bahr-ı hezecî yigirmi yedi nev^ç ebyât-ı müzâhafı vardır ki işte bunlardır:

(*Bahr-ı hezec ez-dâ^ç'ire-i mü^ç'telife*)

Evzân	Ebyât-ı sâlimü'l-eczâ-i bahr-i hezec	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ^ç'ilün mefâ^ç'ilün</i> <i>mefâ^ç'ilün mefâ^ç'ilün</i> <i>mefâ^ç'ilün mefâ^ç'ilün</i> <i>mefâ^ç'ilün mefâ^ç'ilün</i>	Çü rûyet her, gizem nakşî, be-hâtır der, ne- mî âyed Me-râ hod cüz, tu der hâtır, kesî dîger, ne- mî âyed	Sâlim

Kezâlik	Sabâ ağyâ, rden pinhân, ğamım dildâ, re izhâret Habersiz yâ, rimî hâl-i, harâbımdan, haberdâret	Bu dahi
<i>mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlün</i>	Kocâ-yî ey, gazâl-i müşk-bûy-i men Çerâ hergiz, ne-mî âyî, be-sûy-i men	Meczû
Kezâlik	Hırâm itdik, çe kadd-i ser, v-refâtârı Olur endâ, mınâ 'âlem, giriftârı	Bu dahi
<i>mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlün</i>	Be-kadd-i serv-i gül-endâmî Hoşâ vakti ki be-h'râmî	Meştûr
Kezâlik	Saşa ey gonca-i zîbâ Ne giysen yaraşur a' lâ	Bu dahi
Evzân	Ebyât-ı müsemmenü'l-eczâ	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ'îlü</i> <i>mefâ'îlü</i> <i>mefâ'îlü</i> <i>mefâ'îlü</i> Kezâlik	Tu-râ la' l-i şekker-rîz u me-râ çeşm-i güher-bâr Tu-râ hande buved hûy u me-râ giryê buved kâr	Sadr u ibtidâ ve haşv cüz'leri mekfûf 'arûz u darb cüz'leri maksûrdur
<i>mefâ'îlü</i> <i>mefâ'îlü</i> <i>mefâ'îlü</i> <i>fe'ûlün</i> Kezâlik	Me-râ nist çü ân-baht ki bâyâr neşînem Derûn-riş ü ciğer çâk u dil-efkâr neşînem	Sadr ve ibtidâ ve haşvler maksûr ve 'arûz u darb cüz'leri mahfûzdur

Evzân	Ebyât-ı müsemmenü'l- eczâ	Ahvâl-i ebyât
[27] <i>mefâ'îlün fe'ûlün</i> <i>mefâ'îlün mefâ'îlû</i> Kezâlik	Men ân medhûş-ı 'aşkam ki ez- hîşem haber nîst Me-râ tâ şod dil ez-dest dîger pervâ-yi ser nîst	Sadr u ibtidâ ve haşv-ı sânîler sâlim ve haşv-ı evveller mahzûf ve 'arûz u darb maksûrdur
<i>mefâ'îlû fe'ûlün mefâ'îlû</i> <i>fe'ûlün</i> <i>mefâ'îlû fe'ûlün mefâ'îlû</i> <i>fe'ûlün</i>	Be-ruh mâh-ı temâmî be-kad serv-i revânî Be-leb râhat-i rûhî be-çeşm âfet-i cânî	Sadr u ibtidâ ve haşv-ı sânîler mekfûf haşv-ı evvel ile 'arûz u darb mahzûfdur
<i>mef'ûlû mefâ'îlün mef'ûlû</i> <i>mefâ'îlün</i> <i>mef'ûlû mefâ'îlün mef'ûlû</i> <i>mefâ'îlün</i>	Men dûst tu-râ dârem ey dûst-ra ez-cânem Şem'-i şeb-i târîkem künc-i dil-i vîrânem	Sadr u ibtidâ ve haşv-ı sânîler ahreb haşv-ı evveller ve 'arûz u darb sâlimdir
Kezâlik	Ol gamze-i yağma ger müjgânı idüp leşker Urdu dil-i nâlânı kopdu yine vâveylâ	Bu dahi
<i>mef'ûlûmefâ'îlû</i> <i>mefâ'îlünmefâ'îlün</i> Kezâlik	Derd-â ki 'ilâc-ı dil-i bîmâr ne- fermûdî Yek-bâre ber-în cân-ı giriftâr ne-bahşûdî	Sadr u ibtidâ ahreb haşvler mekfûf 'arûz u darb sâlimdir
<i>mefâ'îlün mefâ'îlû</i> <i>mefâ'îlün mefâ'îlû</i>	Me-râ gam-ı tu ey dust zi- hânumân ber-âverd	Sadr u ibtidâ ve haşv-ı sânîler makbuz ve

Kezâlik	Me-râ firâkat ey mâh zi-cân figân ber-âverd	haşv-ı evvel mekfûf ve ‘arûz u darb maksûrdur
<i>mef‘ûlü mefâ‘ilü mefâ‘ilü mefâ‘ilü</i>	Her subh hurûşî zi-dil-i teng ber- ârîm	Sadr u ibtidâ ahreb ü haşv cüz’leri mekfûf
<i>mef‘ûlü mefâ‘ilü mefâ‘ilü mefâ‘ilü</i>	Feryâd zi- murgân-ı şeb âhenk ber- ârîm	ve ‘arûz u darb maksûrdur
Kezâlik	Zan itme uyar sûretine sîret-i ahbâb Hep şimdi nifâgânedir ünsiyet-i ahbâb	Bu dahi
<i>mef‘ûlü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fe‘ûlün</i>	Âsûde dilâ hâli dil-i zâr çe-dânî Hunhârî-yi ‘uşşâk ciğer-hâr çe- dânî	Sadr u ibtidâ ahreb ve haşvler mekfûf ve ‘arûz u darb mahzûf
Mecbûr	Her kim ki gam-ı dilber ile zâr değildir Lutf u kerem-i ‘aşka sezâ-vâr değildir	Kezâlik
<i>mef‘ûlü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fe‘ul</i>	Halvetiçe eflâkde rûhu’l- kudüsüm	Sadr u ibtidâ ahreb ve haşvler mekfûf ‘arûz u
„ „	Dergâh-ı ‘arefnâkda rûhu’l- kudüsüm	darb mecbûb

[28] Evzân	Ebyât-ı müzâhaf-ı müseddesü'l-eczâ-i bahr-ı hezec	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ'îlün mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlü</i> <i>mefâ'îlün mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlü</i>	Dilem pîrâne-ser bâ-hurde sâlist Ki bâğ-ı hüsn-râ nâzik nihâlist	Sadr u ibtidâ vü haşvler sâlim ve 'arûz u darb maksûr
Kezâlik	Görüp hâl-i dilim ol çeşm-i mey-gûn Nigâh-ı lütfu ile kıldı memnûn	Bu dahi
<i>mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün</i> <i>mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün</i>	Çünîn üftâde dûr ez-cân-ı hîşem Çe gûne zinde-em hayrân-ı hîşem	Arûz u darb mahzûfdur
Kezâlik	Hırâmın seyr idüp sahn-ı çemende Nihâl-i kaddiçe oldum figende	Bu dahi
<i>mefâ'îlü mefâ'îlü mefâ'îlü</i> Bu dahi	Tenem kasd ez-ân mâh dil-efrûz Dilem sûht ez-ân şem' cihân- sûz	Sadr u ibtidâ vü haşvler mekfûf 'arûz u darb maksûrdur
<i>mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün</i> Bu dahi	Nikû rûy nikû hûy nigârî Cüz âyîn-i cefâ cûy-ı nedârî	'Arûz u darb mahzûfdur
<i>mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlün</i> <i>mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlün</i>	Ez- la' l-i tu yek bûse talep kerdem Ez-çeşm-i tu sad tîğ-ı belâ	Sadr u ibtidâ ahreb ve haşv mekfûf 'arûz ve darb sâlimdir.

	hordem	
<i>mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü</i> Bu dahi	Mihri ki me-râ hest tu-râ nist Sabri ki tu-râ hest me-râ nist	‘Arûz ve darb maksûrdur
<i>mef'ûlü mefâ'ilü fe'ûlün</i> Kezâlik	Tâ bâz giriftî nazar ez-men Kesî nist ciğer-hâr-ter ez-men	‘Arûz darb mahzûf
<i>mef'ûlü mefâ'ilün</i> Kezâlik	Ey dost ki hâl-i men ne-mî pürsî Nigûst ki hâl-i men ne-mî pürsî	Haşvler makbuz ‘arûz u darb sâlim
<i>mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'il</i> <i>mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'il</i> Kezâlik	Her çend tu şâh u mâ gedâyîm Dâmen me-feşân ki mübtelâyîm Yâdîma gelüp firâk-ı cânân Kan doldu yine dü-çeşm-i giryân	‘Arûz u darb maksûrdur Bu dahi
<i>mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün</i> <i>mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün</i> Kezâlik	Eşkem çü ‘akîk ez-ân feşânem K’ez la‘-i tu mî-dehed nişânem Bir dilber-i bî-vefâyâ düştüm Türlü sitem ü cefâyâ düştüm	‘Arûz u darb mahzûfdur Bu dahi
[29] Evzân	Ebyât-ı müzâhaf-ı müseddesü’l- eczâ-i bahr-ı hezec	Ahvâl-i ebyât

<i>mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilün</i> Kezâlik	Horsendem ez-ruhet be-dîdârî Hoşnûdem ez-lebet be-güftârî	Sadr u ibtidâ ahrem haşvler eşter 'arûz u darb sâlimdir
<i>mef'ûlün fâ'ilün mefâ'il</i> Kezâlik	Sad bâdem pîş eger keşî zâr Ber- hîzem tâ keşî diğêr bâr	'Arûz u darb maksûrdur
<i>mef'ûlün fâ'ilün fe'ûlün</i> Bu dahi	Ez-la' let hat-1 sebz ser-zed Der-cânem âteşî diğêr-zed	'Arûz u darb mahzûfdur
Evezân	Ebyât-1 müzâhaf-1 murabba' eczâ-i bahr-1 hezec	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ'ilü mefâ'ilü</i> Kezâlik	Be-yâ ey büt-i bed-hûy Be-yâr-ân mey-i gül-bûy	Sadr u ibtidâ mekfûf 'arûz u darb maksûrdur
<i>mefâ'ilü fe'ûlün</i>	Zi-kef tîğ-1 cefâ deh Zi-leb kâm-1 merâ deh	'Arûz u darb mahzûfdur
<i>mef'ûlü mefâ'ilün</i> <i>mef'ûlü mefâ'ilün</i> Kezâlik	Ey gonçe-i handân gû V'an şûh-1 suhendân gû Ey dilber-i mehpâre Rahm it dil-i bîmâre	Sadr u ibtidâ ahreb 'aruz u darb sâlimdir Bu dahi

Ve işbu bahr-1 hezecin müsemmenü'l-eczâ olarak dil-keş ve makbûl evzânından ikişer beyt olmak üzere bir usûl-i mevzû'ada yigirmi dört nev' mısra' vezni daha vardır ki iki kısım olup bir kısımda olan mısra'ların evvelki cüz'leri *mef'ûlün* olduğundan ol kısma **ahrem** ve diğerinin evvelki cüz'leri *mef'ûlü* bulunduğundan mebnî aña **ahreb**

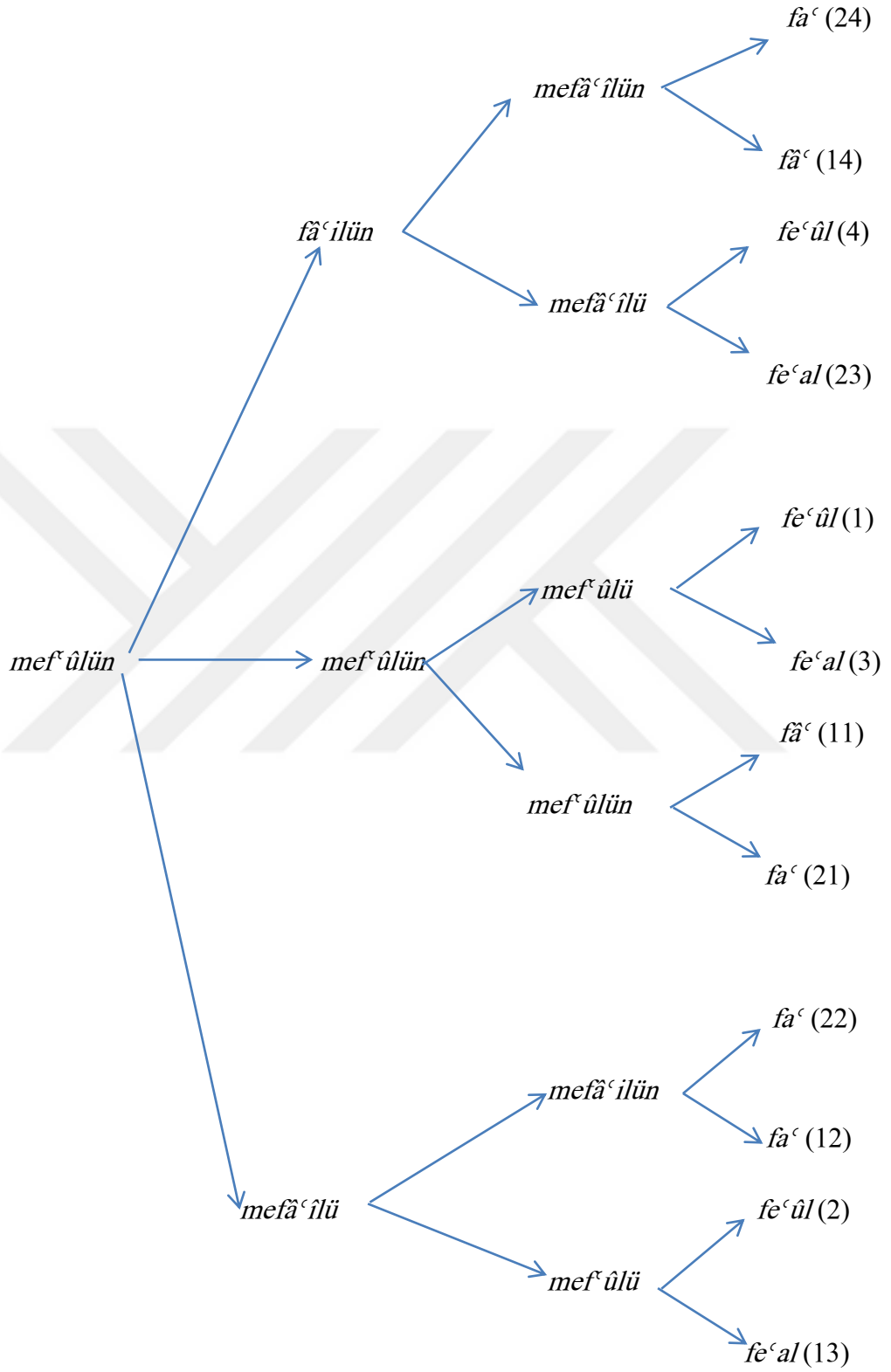
tesmiye olunur. Ve işbu kısımların her iki beytine **rubâ'î** veyâhud **terâne** ıtlâk olunup evvel ve sâni ve râbi' mısra'larının kâfiyesi bir siyâkda olması lâzımdır. Ve ehl-i 'arûz zikrolunan iki kısmın eczâlarından iki şecere tertip ederek şecere-i ahrem ve ahreb nâmını vermişlerdir. Aşağıda gösterilir ve zikrolunan rubâ'iyât lisân-ı Tükîde dahi müstahsen ve makbûldür.

[30] (Rubâ'î-yi evvel ez-şecere-i ahrem)			
<i>mef'ûlün</i>	<i>mef'ûlün</i>	Mî-hâhem tâ rîzem ey	Bu mısra'da iki ahrem bir
<i>mef'ûlü fe'ûl</i>		turfe-nigâr	ahreb bir ehtem
<i>mef'ûlün mef'ûlü mefâ'ilü</i>		Her sâ'at der-pây-ı tu cân	Bunda birer ahrem u ahreb
<i>fe'ûl</i>		behre-nisâr	u mekfûf u ehtem vardır
<i>mef'ûlün</i>	<i>mef'ûlün</i>	Key bârem bî-la'let ez-dîde	Bundaki ahrem bir ahreb
<i>mef'ûlü fe'ûl</i>		güher	bir mecbûb
<i>mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilü</i>		Key bâşed hande-i merâ	Bunda ba'de'l-ahrem bir
<i>fe'ûl</i>		pîş-i tu bâr	eşter u mekfûf u ehtem vardır
(Rubâ'î-yi sâni ez-ahrem)			
<i>mef'ûlün</i>	<i>mef'ûlün</i>	Der-gülşen eşk-efşân mî-	Bu mısra'da üç ahrem bir
<i>mef'ûlün fâ'</i>		geştem dûş	ezell ba'de'l-ahrem bir
<i>mef'ûlün</i>	<i>mef'ûlü</i>	Ez-gül âmed bûy-ı tu	ahreb bir sâlim yine ezell
<i>mefâ'ilün fâ'</i>		reftem ez-hûş	
<i>mef'ûlün mef'ûlü mefâ'ilü</i>		Çün güftem bâ-gül zi-	Bir ahreb bir mekfûf bir
<i>fe'ûl</i>		cemâlet suhenî	mahbûb
<i>mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilün</i>		Murgân gerdend sûy-ı men	Bunda bir eşter bir sâlim ve
<i>fâ'</i>		yek yek gûş	yine bir ezell vardır.

(Rubâ'î-yi sâlis ez- şecere-i ahrem)		
<i>mef'ûlün mef'ûlün</i> <i>mef'ûlün fâ'</i> <i>mef'ûlün mef'ûlû</i> <i>mefâ'îlün fâ'</i>	Gâhî dâred zülfet der-hem mâ-râ Gâhî bahşed la'l-i tu merhem mâ-râ	Üç cüz'ü ahrem biri ebter Ahreb u sâlim u ebter
<i>mef'ûlün fâ'îlün mefâ'îlû</i> <i>fâ'lû</i> <i>mef'ûlün fâ'îlün mefâ'îlün</i> <i>fâ'</i>	Men dânistem çü rüst hat ger dıraht K'âhır-sûzed ruh-i tu ez- gam mâ-râ	Birer eşter u mekfûf u mahbûb vadır Birer eşter u sâlim u ebter
(Rubâ'î-yi evvel ez- ahreb)		
<i>mef'ûlû mefâ'îlû mef'ûlün</i> <i>fâ'</i> <i>mef'ûlû mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlün fâ'</i> <i>mef'ûlû mefâ'îlün mef'ûlû</i> <i>fê'ûl</i> <i>mef'ûlû mefâ'îlû mefâ'îlün</i> <i>fâ'</i>	Çün kadd- i tu be-hırâmed ey sîm- endâm Sad dil şode hâk-ı reh şevded der-her kâm Ez-ca'd-ı tu ger âred yek şemme şimâl Ez-âşık-ı şûrîde rubâyed ârâm	Ba'de'l-ahreb bir sâlim bir ahreb bir ezell vardır Bir makbuz bir sâlim bir ezell Bir sâlim bir ahreb ve bir ehtem Bir mekfûf ve bir sâlim bir ezell
(Rubâ'î-yi sâni ez- ahreb)		
<i>mef'ûlû mefâ'îlün</i> <i>mef'ûlün fâ'</i> <i>mef'ûlû mefâ'îlün</i> <i>mefâ'îlün fâ'</i>	Ber hâk-i rehet her-dem ruh mî-sâyem Z'ân rûşeni-i basar hemî efzâyem	Yukarıkiniñ aynı ve fakat ahirler ebter Ve mısra'-i sâlisde bir makbuz ve bir mekfûf ve bir ehtem var

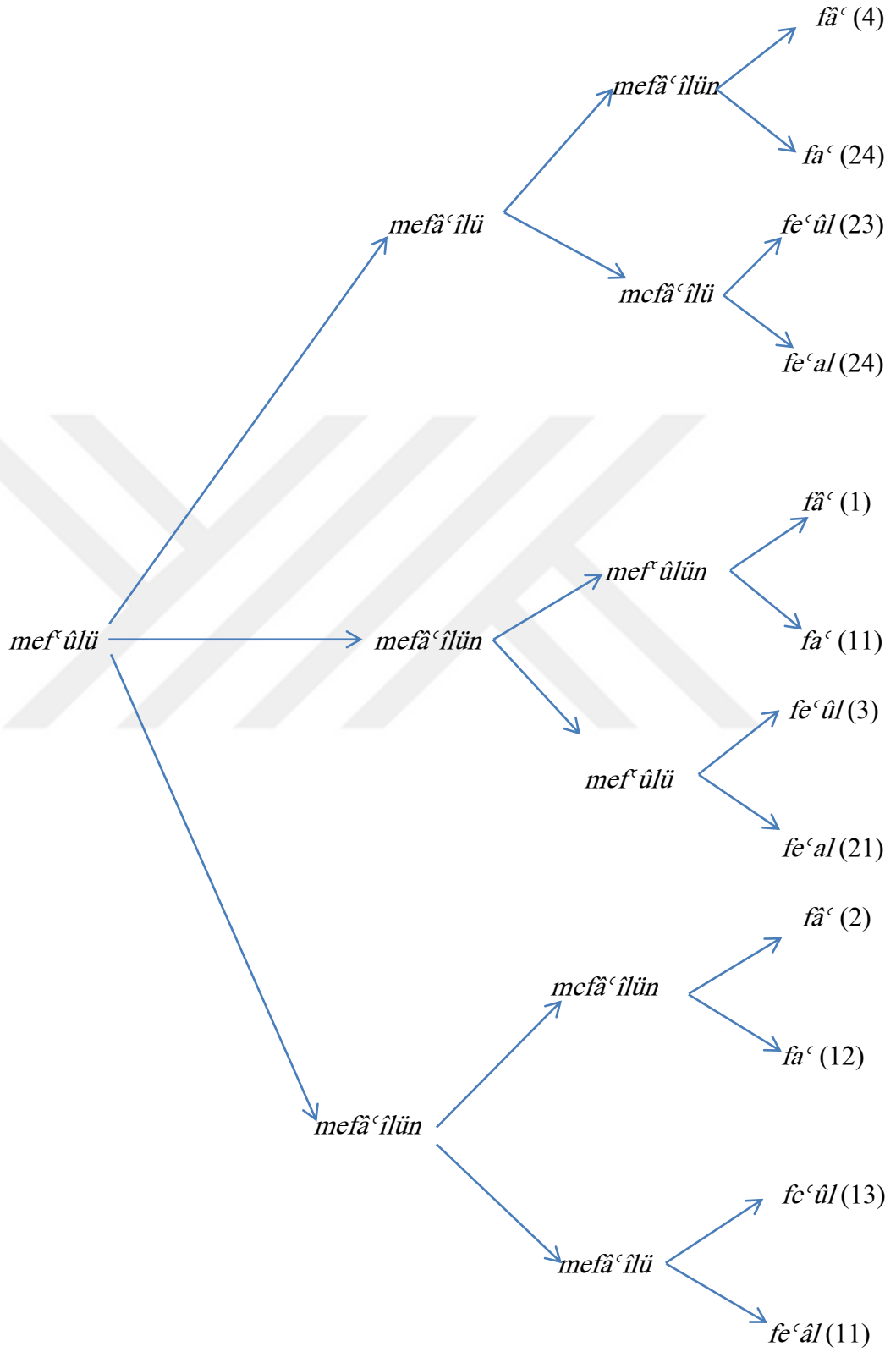
<i>mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilü fe'ûlü</i>	Bâsed ki zi-dür der âyi ez- gevher-i eşk	
<i>mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilün fâ'</i>	Mihnet gede-yi hîşt hemî- ârâyem	
[31] (Rubâ'î-yi sâlis ez-şecere-i ahreb)		
<i>mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü fe'ul</i>	Bîmâr-ı tu-em cânâ hâlem be-niger	Ba'de'l-ahrem bir sâlim u ahreb u mecbûb
<i>mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilü fe'ul</i>	Çün behr-i tu cân dehem behâ kem be-güzer	Bir makbûz bir mekfûf bir ”
<i>mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûl</i>	H'âhî şû-yı âgâh zi-hâ dil- rîş	Birer mekfûf u ehtem ”
<i>mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ul</i>	Bîn çehre-i men garka be- hûn-âb-ı ciğer	Birer mekfûf mecbûbdur ”

Ve bu eczâda usûl-i mevzû'a oldur ki çünkü şecere-i ahremin her mısra'da cüz'-i evvelleri *mef'ûlün* olur. Cüz'i sânisî dahi ya *mef'ûlün* veyâhud *fâ'ilün* veyâhud *mef'ûlü* gelir. Ve eger cüz'-i sâni *mef'ûlün* olur ise cüz'-i sâlis *mef'ûlün* veyâhud *mef'ûlü* olur. Ve eger cüz'-i sâlis *mef'ûlü* olur ise cüz'-i râbi' *fe'ûl* veyâhud *fâ'* gelir. Ve eger cüz'-i sâni *fâ'ilün* olur ise cüz'-i sâlis *mefâ'ilün* veyâhud *mefâ'ilü* olur. Ve eger cüz'-i sâlis *mefâ'ilü* gelse cüz'-i râbi' *fe'ûl* veyâhud *fâ'lü* gelir. Ve eger cüz'-i sâlis *mefâ'ilün* olsa dördüncüsü *fâ'* veyâhud *fâ'* getirilir. Ve eğer cüz'-i sâni *mef'ûlü* bulunsa cüz'-i sâlis *mefâ'ilü* veyâhud *mefâ'ilün* gelir. Ve cüz'i sâlis *mefâ'ilü* olur ise dördüncüsü *fe'ûl* veyâhud *fâ'l* getirilir. Ve eger cüz'-i sâlis *mefâ'ilün* gelse cüz'-i râbi' *fâ'* veyâhud *fâ'* olur. Ve şecere-i ahrebin her mısra'da evvelki cüz'leri *mef'ûlü* olup cüz'i sânisî dahi ya *mefâ'ilün* veya *mefâ'ilü* veyâhud *mefâ'ilün* gelir. Ve eger *mefâ'ilün* olur ise cüz'-i sâlis *mef'ûlü* veyâhud *mef'ûlün* olur. Ve eger *mef'ûlü* olur ise dördüncü *fe'ûl* veyâhud *fâ'l* getirilir. Veyâhud cüz'-i sâlis *mef'ûlün* ise cüz'-i râbi' *fâ'* veyâhud *fâ'* olur. Ve eger cüz'-i sâni *mefâ'ilün* getirilse cüz'-i sâlis *mefâ'ilün* veyâhud *mefâ'ilü* olur. Ve *mefâ'ilün* olur ise cüz'-i râbi' *fâ'* veyâhud *fâ'* gelir. Ve eger cüz'-i sâlis *mefâ'ilü* ise dördüncüsü *fe'ûl* veyâhud *fâ'l* gelir.

Birinci: 1, 2, 3, 4; ikinci: 11, 12, 13, 14; üçüncü: 21, 22, 23, 24 rakamları ile gösterilmiştir.

Ahreb ağacı

Bu dahi ol cümle rakamlar ile îzâh olunmuştur. İşbu iki şecerenin herbirinde üçer rubâ'î evzânı mündericidir.

[33] Bahr-ı recez ez-dâ'ire-i mü'telif		
Dâ'ire-i mü'telifenin ikinci bahri olan bahr-i recezin on altı nev' ebyâtı vardır ki ber-vech-i zîr derç ve tastîr kılınır.		
Evzân-ı recez	Ebyât-ı bahr-ı recez	Ahvâl-i ebyât
<i>müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>müstef' ilün</i> Bu dahi <i>müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>müstef' ilün müstef' ilün</i> ” ” <i>müstef' ilün müstef' ilün</i> <i>mef' ûlün</i> ”	Ey zindegâ, nî baht-i men, la' l-i şeker, güftâr-ı tu Der-ârzû, yî mürdenem, ez-hasret-i, dîdâr-ı tu Ey hergizem, nâ-refte ez, pîş-i nazar Rûzî be-çeş, m-i merhamet, sûyem niger ‘ Âşık şodem, ber-dil-berî Sengîn-dilî, sîmîn-berî Bir ben miyim, bülbül saña Meftûn cihân, ey gül saña Rahmî be-kon, ey nâzenîn, yek-bârî Ber-‘ âşık-ı dil-haste-i bîmârî	Sâlim Meczû Bu dahi Meştûr Kezâ Bu beytiñ ‘arûz ve darbı maktû‘dur. ‘Arûz ve darbda olan zihâf bir şey ‘aadolunmadığından buña sâlim dahi denilebilir.
Evzân-ı müzâhaf-ı recez	Ebyât-ı müzâhaf-ı müsemmenü'l-eczâ bahr-i recez	Ahvâl-i ebyât
<i>müfte' ilün müfte' ilün</i> <i>müfte' ilün müfte' ilün</i>	Tâ tu çü âyîne dilâ bâ-heme yek-rev ne- konî	Matvîyü'l-eczâ

Kezâlik <i>müfte' ilün mefâ' ilün</i> <i>müfte' ilün mefâ' ilün</i> Kezâ ” ”	Dide-i cân âyine-i ân ruh-ı nîkû ne-konî Ey zi-tu kûh kûh-ı gam ber-dil-i mübtelâ-yı men Nîst murâd-ı hâtîret cüz gam u cüz belâ-yı men Hüsrev-i çarh-ı ser-bülend secde ber-niyâz olur Pâdişeh-i muhabbetiñ nâz edicek gedâları	Sadr ve ibtidâ ve haşv-ı Sânîler matvî ve haşv-ı evveller ile ‘arûz ve darbı mahbûndur. Bu dahi böyledir
<i>mefâ' ilün müfte' ilün</i> <i>mefâ' ilün müfte' ilün</i> Kezâ	Figân-konân her seherî be-kûy-ı tu mî-güzerem Çü nîst reh-i sûy-ı tu-em be-bâm u der mî-nigerem	Sadr ve ibtidâ ve haşv-ı Sânîler mahbûn ve haşv-ı evveller ve ‘arûz ve darb matvîdir
<i>müfte' ilün müfte' ilün</i> <i>mefâ' ilün müfte' ilün</i> ”	Derd-i merâ çâre me-kon ki men be-derd-i tu hoşem Ger be-konî ve’r ne-konî zi-hükm-i tu ser-ne-keşem	Haşv-ı sâniîler mahbûndur
<i>müfte' ilün mefâ' ilün</i> <i>müfte' ilün mef' ulün</i> Kezâ	Serv ne-h'ânemet ki o nîst ber-în ra' nâyî Mâh-ı nikûyemet ki meh nîst ber-în zîbâyî	Haşv-ı evveller mahbûn ‘arûz ve darbı maktû‘dur

[34] Kezâ <i>mefâ' ilün müfte' ilün</i> <i>müfte' ilün müfte' ilün</i> <i>mefâ' ilün müfte' ilün</i> <i>mefâ' ilün müfte' ilün</i> <i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i> <i>mefâ' ilün</i> Kezâ	Var mı 'aceb seniñ gibi böyle güzel 'âlemde Böyle edâ vü serv-kad muhâldir 'âdemde Çi hoş-buved ger şebekî sûy-ı garîbî güzerî Zi-rûy-ı yârî nefesî be-hâl-i zâreş nigerî Be-süyem er güzer konî zihî 'aceb zihî 'aceb Be-rüyem er nazar konî zihî tarab zihî tarab	Bu dahi Sadr u ibtidâ vü mısra'-ı sânîniñ haşv-ı sânişi mahbûn kusûr-ı eczâ matvîdir Mahbûn
Evvân-ı recez	Ebyât-ı müzâhaf müseddesü'l-eczâ-i recez	Ahvâl-i ebyât
<i>müfte' ilün müfte' ilün</i> <i>müfte' ilün</i> ” <i>müfte' ilün müfte' ilün</i> <i>mef'ûlün</i> ” <i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i> ” <i>müfte' ilün mefâ' ilün</i> <i>mefâ' ilün</i> Kezâ	Nîst me-râ cüz tu nigâr-ı digerî Mey ne-konî hiç be-kârem nazârî În dil-i men hest be-derd erzânî Tâ ne-koned bâr-ı diger tâ dâni Künûn ki gerded ez-bahâr-ı hûş hevâ Füzûn şevved be-her dil enderûn hevâ Ger be-rehed dil-i men ez-hevâ-yı tu K'o digerî ki dil dehem be-cây-ı tu	Matvî 'Arûz u darb maktû' dur Mahbûndur Matvî vü mahbûn

Evzân	Ebyât-ı murabba‘u’l- eczâ-i recez	Ahvâl-i ebyât
<i>müstef‘ilâtün müstef‘ilâtün</i> <i>müstef‘ilâtün müstef‘ilâtün</i> Kezâlik <i>müfte‘ilün müfte‘ilün</i> <i>müfte‘ilün müfte‘ilün</i>	Çendân ki güftend gam bâ-tabibân Dermân ne-kerdend miskîn garîbân Bir nev-civâna dil mübtelâdır Kârı hemîşe cevri u cefâdır Ey leb-i tu merhem-i men V’ey gam-ı tu mâtem-i men	Müreffel Bu dahi Matvî
Dâ’ire-i mü’telifeniñ üçüncü bahrî olan bahr-ı remel beyân olunur ki on dört nev‘ ebyâtı vardır.		
Evzân-ı remel	Ebyât	Ahvâl-i ebyât
<i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i> <i>fâ‘ilâtün</i> <i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i> <i>fâ‘ilâtün</i> [35] Bu dahi <i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i> <i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i> <i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i> <i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün</i> ‘‘	Herkesî der-pây-ı gül dâmen-keşân bâ-gül- ‘izârî Men nişeste der-nazar hârî vü der-dil hâr-i hârî ‘Aşk bir esrârdır ketm u hafâ mümkün değildir Şânına şâyân nakl-i mâcerâ mümkün değildir Şûh-çeşmî tîz-hışmî tünd-hûyî Ez-heme hûbân füzûnî der-nikûyî Çeşm-i ân dârem ki gâhî Efkenî süyem nigâhî Mâ’ilem bir dil-rubâya Nâz ider ben mübtelâya	Sâlim Kezâlik Meczû Meştûr Kezâlik

Evzân	Ebyât-1 müzâhaf-1 müsemmenü'l-eczâ-i remel	Ahvâl-i ebyât
<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilân</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilân</i> ”	Rûz-ı mâ-râ sâht çün şeb tîre ân mâh ez-firâk Çend sûzîm ez-firâk âh ez-firâk âh ez-firâk Kıl sabâ gönlüm perişân olduğun cânâna ‘arz Sûret-i hâliñ bu vîrân mülküñ it sultâna ‘arz	‘Arûz u darb maksûrdur ”
<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i> <i>fâ' ilün</i> ”	Ger berânî kıymet-i yek târ-ı mûy-i h'îş-râ K'ey dihi ber-bâd-ı la' l-i müşk-bûy-ı h'îşrâ Nakd-i ‘akl u fikrimiz hep yâr-i simîn-berdedir Şunda bir dil vardı kalmış o dahi dil-berdedir	‘Arûz u darbı mahzûfdur ”
<i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün</i> <i>fe' ilâtün</i> <i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün</i> <i>fe' ilâtün</i> ”	Be-çi kâr âyedem ân-dil ki ne-der-kâr-ı tu âyed Gül der-ân dîde hezârân ki ne-ber-hâr-ı tu âyed O göñül ki seniñ ‘aşkın odına yanmaya bir kez Ne kadar kadri var ânın ki seni anmaya bir kez	Mahbûn Bu dahi

<i>fâ'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün</i> <i>fe'îlân</i> <i>fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün</i> <i>fe'îlân</i> Kezâlik ” <i>fe'îlân</i> <i>fâ'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün</i> <i>fe'îlün</i> ” ” <i>fe'îlün</i> Kezâlik <i>fe'îlün</i> [36] <i>fe'îlâtü fâ'îlâtün fe'îlâtü</i> <i>fâ'îlâtün</i> <i>fe'îlâtü fâ'îlâtün fe'îlâtü</i> <i>fâ'îlâtün</i> ” ” <i>fâ'îliyyân</i> ” ” <i>fâ'îliyyân</i>	Nâzenînî vü tu-râ nîst ser-i ehl-i niyâz Nazârî kon zi-ser-i nâz dilem-râ be-nevâz Ey gubâr-ı kademün ‘arş-ı berîn başına tâc Şeref-i zâtıña ednâ-yı merâtib mi‘ râc Cürm-i h‘urşîd çü ez-hût der-âyed be-hamel Eşheb-i rûz koned edhem-i şeb-râ erhal Âfîtâba bakamam hâtırına yâr gelür Mâha noksân irer ol gıce ki dildâr gelür Puserâ vü nâzenînâ be-kirişme gâh gâhî Eger ittifâkat üfted be-fütâdegân nigâhî Ne beyân-ı hâle cür’et ne figâna tâkatim var Ne ricâ-yı vasla gayret ne firâka kudretim var	‘Arûz u darb mahbûn maksûrdur Bu dahi ve fakat darbı maktû‘ musabbağdır Sadr u ibtidâ sâlim ‘arûz mahbûn mahzûf darb maktû‘ dur Bu dahi fakat ‘arûz u darb mahbûn mahzûf Sadr u ibtidâ haşv-ı Sâniler meşkûl ve haşv-ı evveller ve ‘arûz u darb sâlimdir Kezâlik fakat ‘arûz u darb musabbağ

Evzân	Ebyât-ı müzâhaf-ı müseddesü'l- eczâ-i bahr- 1 remel	Ahvâl-i ebyât
<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilân</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilân</i>	Bâz bûy-i gül me'râ dîvâne kerd Bâz ez-aklem sabâ bîgâne kerd	Arûz u darbı maksûrdur
Kezâlik	Âşıkâ bitmez belâdır iştîyâk Derddir mahzâ devâdır iştîyâk	Bu dahi
<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	Mânde-em ez-yâr dûr u zindeem Z'in güne tâ zinde-em şermendeem	Arûz u darb mahzûfdur
Kezâ	Vasf-ı rûyuñ yâsemen yâ gül müdür Hatt-ı şeb-rengiñ siyeh sünbül müdür	”
<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fe' ilân</i>	Ân çi ruhsâr u çi zülf ü çi lebest V'ân çi hatt-ı h'oş u hâl-i acebest	Sâlim u mahbûn u mahbûn maksûrdur
<i>” fâ' lün</i> <i>” ”</i>	Ruhlaruñ tâze gül-i handandır Leblerüñ derd-i dile dermândır	Arûz u darb maktûdur
<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fe' ilün</i> <i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fe' ilün</i>	Ey zi-ser tâ be-kadem cân-ı kesî Cân keşem pîş-i tu cânân-ı kesî	Sâlim ve mahbûn ve mahbûn mahzûf
Kezâlik <i>fâ' ilâtün ” ”</i>	Ey sirişkim ne çok aktıñ bu gice Beni ummâna bıraktıñ bu gice	Bu dahi
<i>fe' ilâtün fe' ilâtün</i> Kezâ	Dil-i men hîç ne-yerzed Be-tu ger aşk never-zed	Murabba mahbûn

Evzân-ı Münserih	Bahr-ı münserihe-dâ'ire-i muhtelifi ki vezni aslî "Müstef' ilün Mef' ulât Müstef' ilün Mef' ulât" ebyât-ı müsemmenü'l-eczâ	Ahvâl
<i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ' ilân</i> ” Kezâlik [37] <i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ' ilün</i> ” <i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ'</i> ” <i>müfte' ilün fâ' ilât müfte' ilün fâ'</i> ” <i>müfte' ilün fâ' ilât mef' ulün fâ' ilün</i> <i>müfte' ilün fâ' ilün</i> ” <i>müfte' ilün fâ' ilâtü mef' ulün fâ'</i> ” <i>mefâ' ilün fâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilün</i> ”	Gâret-i 'işret resîd raht dil ez-mâ be-burd Fitne be-kîn ser keşîd şihne be-hûn pey-füşurd Gitti zalâm-ı 'adem irdi sabâh-ı cedîd Mîrek-i' aşkıñ yine oldu hicâb-ı pedîd Nûş-ı lebî der-resîd hûş be-burd ez-hasen Hamd hüdâvend râ'st ezhebe 'annâ'l-hazen Halka-i zülfeş güşûd bâd-ı sehergâh Eşraka şemsü'd-duhâ be-nûr-ı muhayyâh Ân çi tu dârî be-hüsn mâh ne-dâred Câh u cemâl-i tu pâdşâh ne-dâred Hîz be-bûstân hırâm k'âmed eyyâm-ı gül Murg-ı çemen z'ed nevâ mey nûş ez-câm-ı gül Tâ be-selâmet be- hulle âmed selmâ Hulle şod ez-hurremî çü cennet-i me'vâ Me-râ seher çün güzêr be-tarf-ı bûstân fütêd Zi-şevk-i ân gül-' izâr zi-dîde bârân fütêd	Sadr u ibtidâ vü haşvler matvî 'arûz u darb matvî mevkûf Bu dahi Kezâlik fakat 'arûz u darbı matvî meksûf 'Arûz u darb mecdû' dur 'Arûz u darbı menhûrdur Haşv-ı sâniler maktû' dur Matvî vü maktû' ve 'arûz u darbı menhûrdur Mahbûn u matvî mekşûfdur
Evzân	Ebyât-ı müzâhif-i müseddes-i eczâ-i bahr-ı	Ahvâl-i ebyât

	münserih	
<i>müfte' ilün fâ' ilâtü müfte' ilün</i> ”	Bâd-ı sabâ gû me-rev be-sûy-ı çemen Bûy-ı tu bâyed me'râ ne bûy-ı semen	Matvî
<i>müfte' ilün fâ' ilâtü mef' ûlün</i> ”	Er-tu me-râ dâğ-hâst pinhânî Dâğ-ı tu râhat fezâst tâ dâni	‘Arûz u darbı maktû‘ dur
Evzân	Ebyât-ı müzâhaf-i murabba‘u’l- eczâ-i münserih	Ahvâl-i ebyât
<i>müfte' ilün fâ' ilân</i> ”	Fasl-ı gülest ey nigâr Bâde-i gül-gûn bi-yâr	Matvî vü matvî mevkuf
<i>müfte' ilün fâ' ilün</i> ”	Ey meh-i sûz-efkenem Ben seniñ efkenderem	Matvî vü matvî mekşûf
<i>müfte' ilün fe' ûlân</i> ”	Dilber-i men kucâ reft V’ez-ber-i men çi-râ reft	Matvî vü mahbûn mevkuf
Dâ’ire-i muhtelifeden bahr-ı muzârî‘ beyân olunur ki vezn-i aslîsi <i>mefâ‘ ilün fâ‘ ilâtün</i> olup on iki nev‘ ebyât-ı müzâhafî vardır		
<i>mefâ‘ ilü fâ‘ ilât mefâ‘ ilü fâ‘ ilân</i> Kezâlik	Hoşâ mevsim-i bahâr ki ber-tarf-ı cûybâr Nihed yâr-i gül-‘izâr be-kef câm-ı h‘ oş-güvâr	Sadr u ibtidâ vü haşv-ı Sâniler mekfûf ve ‘arûz u darb maksûddur
[38] <i>mefâ‘ ilü fâ‘ ilün mefâ‘ ilü fâ‘ ilün</i> Kezâlik ” fâ‘ lâ	Çü sâgar be-kef nihed salâ-yı tarab dehed Dil-i bî-dilân rehedi zi-endûh-ı rûzgâr	Mekfûf u mahzûf u darbı maksûddur
<i>mef' ûlü fâ' ilâtün mef' ûlü fâ' ilâtün</i> ”	Ebr-i bahâr giryân v’în çem-i hun-feşân hem Bülbül be-bâğ nâlân ‘âşık be-sad-figân hem	Ahreb u sâlim

Kezâlik <i>mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü</i> <i>fâ'iliyyân</i> <i>mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü</i> <i>fâ'iliyyân</i>	Ol gamzeler dem-â-dem kanımıza girerler Şehr-i dili yıkarlar ehl-i dili kırarlar Ey la'l-i nûş-handet kâm-ı şeker-dehânân Sırr-ı dehânet bîrûn ez-fehm-i nükte-dânân	Bu dahi ‘Arûz u darbı müsebbâğ
Kezâlik <i>mef'ûlü fâ'ilâtün mefâ'ilü</i> <i>fâ'ilân</i> <i>mef'ûlü fâ'ilâtün mefâ'ilü</i> <i>fâ'ilân</i>	Âh ey sipîhr-i gaddâr v'ey tâlî' -i sitemkâr Rahm itmediñ bu zâra her demde kıldın âzâr Ey gamze-zen ki tîr-i cefâ der kemân-ı tûst Âheste zen ki dest-i du'â der-‘ inân-ı tûst	Bu dahi ‘Arûz u darbı maksûrdur
Kezâ <i>mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü</i> <i>fâ'ilün</i> Kezâlik ” <i>mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü</i> <i>fâ'ilün</i> <i>mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü</i> <i>fâ'ilâtün</i> Kezâlik	Geldi hurûş u cûşa yine dilde âb-ı ‘aşk İtdi esâs-ı sabr u şekîbi harâb-ı ‘aşk Gîrem ki nist pursîş âzâd-gân finet K'em z'ân-ki bâri âgehi mî-bâsed ez- minnet Ey dil cefâ mı oldu seniñ istirâhatıñ Ey dîde kande kaldı seniñ hâb u râhatıñ Ey ârzû-yı cânem cânem fedâ-yı tû Bâzâ ki cân-feşânem ber- hâk-i pâ-yı tu Ey hançer-i muzaffer-i tu pûşt-i mülk-i tu V'ey gevher-i mutahher-i tu rûy-ı nesl-i âdem	Bu dahi Haşv-ı evveller mekfûf ‘arûz u darb mahzûf Bu dahi Haşv-ı sâniler ahrebdır Ahreb ü mekfûf u sâlim

Evzân	Ebyât-ı müsedesü'l-eczâ-i muzârî	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ'ilü fâ'ilâtü mefâ'il</i> Bu dahi <i>.....fe'ülün</i> Kezâ <i>mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilün</i> ” [39] <i>mef'ülü fâ'ilâtü fe'ülün</i> ”	Be-nâmized ey nigâr-ı perî-rûy Şeker-lafz lâle-çehre semen-bûy H'oşâ cilve-i cemâl-i tu dîden Hoşâ mîve-i visâl-i tu çîden Ey kerde-gird-i mâh zi-şeb hırmên Giryân zi-hasret-i tu çü bârân men Ey hûn-ı men girifte be-gerden Tâ çend ez-în mücâdele kerdên	Mekfûf u 'arûz u darb maksûrdur 'Arûz u darb mahzûfdur Ahreb ü mekfûf u 'arûz u darbı bî-sâlim 'Arûz u darb mahzûfdur
Dâ'ire-i muhtelifeniñ üçüncü bahri muktezab zikrolunur ki altı nev' ebyât-ı müzâhafı vardır ve asıl eczâsı iki kere <i>mef'ûlât müstef'îlün</i> 'dür.		
Evzân-ı muktezab	Ebyât-ı müzâhaf-ı müsemmenü'l- eczâ-i bahr-ı muktezab	Ahvâl-i ebyât
<i>fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün</i> Bu dahi <i>fâ'ilâtü mef'ülün fâ'ilâtü mef'ülün</i> Bu dahi	Bü'gzer ey nesîm-i sabâ subh-dem be-tarf-ı çemen Nûkhetî be-y'âr ez-ân gül-'izâr-ı gonca-dehen Vakt-râ ganîmet dâñ ân-kadar ki be-t'vânî Hâsıl ez-hayât ey cân yek demest tâ dâñî	Matvî Sadr u ibtidâ vü haşv-ı sâñiler matvî ve haşv-ı evvel ve 'arûz u darb maktû'dur
Evzân-ı muktezab	Ebyât-ı müzâhaf-ı murabba' u'l-eczâ-i bahr-ı muktezab	Ahvâl-i ebyât
<i>fâ'ilâtü müfte'ilün</i> ”	Nîst çün tu serv-i çemen Gül-'izâr u gonçe-dehen	Matvî

<i>fâ‘ilâtü mef‘ûlün</i> ”	Ey nigâr-ı sîmîn-ber Der-esîr-i h‘od be-n‘ger	‘Arûz u darb maktû‘dur
<i>mefâ‘il müfte‘ilün</i> Kezâ	Ruhet hûş-i men be-büred Lebet hûn-i men be-hored	<i>mef‘ûlât‘dan mefâ‘il</i> Mahbûn ‘arûz u darb matvîdir Matvî vü sâlim
<i>fâ‘ilâtü müstef‘ilün</i>	Ger şarâb-ı gül-gûn buved Bî-leb-i tu-em hûn buved	
Dâ‘ire-i muhtelifeniñ dördüncü bahrı olan bahr-ı müctes beyân olunur ki sekiz nev‘ ebyât-ı müzâhafı olur. Ve asıl eczâsı iki kere “ <i>müstef‘ilün fâ‘ilâtün</i> ”dür.		
Evyân-ı müctes	Ebyât-ı müzâhaf-ı müsemmenü‘l-eczâ-i bahr-ı müctes	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün</i> <i>fe‘ilâtün</i> Bu dahi	Zi-dûr nîst müyesser nazar be-rûy-ı tu mâ-râ Çi devletest te‘âlâllâh ez- kadd-i tu kabâ-râ	Mahbûn
<i>mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün</i> <i>fe‘ilân</i> ”	Ez-ân gehî ki dil-i men be-sûy-ı yâr-i menest Zihî dîrâz ki şebhâ-yı intizâr-ı menest	Mahbûn u maksûr
..... <i>fâ‘lân</i> Bu dahi	Gulâm-ı nergis-i mest-i tu tâcdârânend Harâb-ı bâde-i la‘l-i tu hûşyârânend	‘Arûz u darb maktû‘maksûrdur
<i>mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün</i> <i>fe‘ilün</i> Bu dahi	Tu hem-çü subhî vü men şem‘-i halvet-i seherem Tebessümî kon u cân bîn ki çün hemî siperem	‘Arûz u darb mahbûn mahzûfdur
[40] Kezâlik	Vücûd-ı zârıma kıydım gamım nihân iderek Olur mu çâre ‘aceb derdimi beyân iderek	Kezâ
<i>mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün</i> <i>fâ‘lün</i>	Be-reft ‘akl-ı dil ü dîn ü mând cân tenhâ	‘Arûz u darbı maktû‘dur
<i>mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün</i>	Çü ân garîb ki mâned zi-kârvân tenhâ	

<i>fâ' lûn</i> Kezâlik	Sa' âdet-i ezeli kâbil-i zevâl olmaz Güneş yer üstüne düşmekle pây-mâl olmaz	Bu dahi
<i>mefâ'ilün mef'ûlün mefâ'ilün</i> <i>fâ'lân</i> <i>mefâ'ilün mef'ûlün mefâ'ilün</i> <i>fe'ilân</i>	Ber-i men âmed h'urşid-i nikuvân şeb-gîr Be-kad çü serv-i bülend u be-ruh çû-bedr-i münîr	Sadr u ibtidâ vü haşv-ı Sânîler mahbûn ve haşv-ı evveller müşa'as ve 'arûz maktû' musabbağ ve darb mahbûn maksûrdur
<i>mefâ'ilün mef'ûlün mefâ'ilün</i> <i>fâ'</i> Kezâlik	Eger güşâyî târî zi-sünbül-i ter Hemîşe âyed bâd-ı sabâ mu'attar	Bu dahi ve fakat 'arûz u darbı machûfdur
Evzân-ı müctes	Ebyât-ı müzâhaf-ı murabba'u'l- eczâ-i müctes	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ'ilün fe'ilâtün</i> Kezâlik	Me-râ ki rûy-ı tu bâyed Zi-mihr u meh çi güşâyed	Mahbûn
<i>mefâ'ilün fâ'ilân</i> Bu dahi	Dilem be-tu hest şâd Tu-râ zi-men nîst yâd	Mahbûn ve maksûr
Devâ'ir-i şî'riñ üçüncüsü olan dâ'ire-i müntezi'ada birinci bahr bulunan bahr-i serîf beyân olunur ki altı nev' vezni vardır ve aslı " <i>müste'f'ilün müste'f'ilün mef'ûlât</i> "dır.		
Evzân-ı serîf	Ebyât-ı müzâhaf-ı müseddesü'l- eczâ-i bahr-ı serîf	Ahvâl-i ebyât
<i>müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilân</i> "	Dil çi koned seyr u temâşâ-yı bâğ Tâ be-tu-em ez-heme dârem ferâğ	Matvî vü 'arûz u darbı matvî mevkûfdur
Kezâlik	Şu' lelenüp derd u gam-ı ıztırâb İtdi gönül mülkünü yek-ser harâb	Bu dahi
<i>müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün</i> Kezâ	Ruh be-nümâ ey kamer-i hâneğî Tâ ne-keşed 'akl be-dîvâneğî	'Arûz u darbı matvî mekşûf

” <i>müfte‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilân</i> <i>mef‘ûlün mef‘ûlün fâ‘ilân</i> [41] <i>müfte‘ilün müfte‘ilün fâ‘lün</i> ” <i>mefâ‘ilün mefâ‘ilün fâ‘ilün</i> ” <i>müste‘ilün müste‘ilün</i> <i>fe‘ilün</i> Bu dahi	Rûh-ı musavver meh-i h‘urşîd-fer Böyle güzel görmedi çeşm-i beşer Hest kilid-i der-i genc-i kadîm Bi-smi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm Ger be-keşî v’er ne-keşî mâ-râ Nîst gam er-ser be-keşî yârâ Nigâr-ı men be-kâr-ı men der-niger Zi-cürm-i bî-şumâr-ı men der-güzer Ez-‘aşk-ı tu men der- cihân semerem Hûn şod ez-în derd-i nihân cigerem	Bu dahi Matvî vü maktû‘ u ‘arûz u darbı matvî mevkûfdur Matvî vü aslem Mahbûn u matvî mekşûf Sâlim u ‘arûz u darb mahbûn aslem
Dâ’ire-i müntezi‘anın ikinci bahri zikrolunur ki aslı “<i>fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün müste‘ilün</i>” olup müzâhafı vardır ve buğa bahr-i garîb dahi denir.		
<i>fe‘ilâtün fe‘ilâtün mefâ‘ilün</i> Kezâ	Melikâ tîğ-i tu her bed-sigâl-râ Be-h‘ored hem-çü Gazanfer şikâl-râ	Mahbûn
Ve yine dâ’ire-i mezkûrenin üçüncüsü bahri karîb beyân olunur ki üç nev‘ beyti vardır ve aslı “<i>mefâ‘ilün fâ‘ilâtün</i>”dür.		
Ezvân-ı karîb	Ebyât-ı müseddesü’l- eczâ-i bahr-i karîb	Ahvâl-i ebyât
<i>mefâ‘ilü mefâ‘ilü fâ‘ilân</i> Kezâlik <i>mef‘ûlümefâ‘ilü fâ‘ilâtün</i> Bu dahi	Figân z’ân ser-i zülfeyn-i tâb-dâr Fürûheşte zi-yâkût-ı âb-dâr Tâ mülk-i cihân-râ medâr bâşed Fermânde o [şeh] şehryâr bâşed	Mekfûf ‘arûz u darbı maksûrdur Ahreb u mekfûf u sâlim

<i>mef'ûlü mefâ'il fâ'ilân</i> Bu dahi	Gû Âsaf-ı Cem gû beyâ be-bîn Ber taht-ı Süleymân-râ nişîn	Ahreb u mekfûf maksûrdur
Dâ'ire-i mezkûrede dördüncü bahr-i hafîf beyân olunur ki dokuz nev' ebyâtı vardır. Aslı " <i>fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün</i> "dür.		
<i>fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün</i> " Bu dahi <i>fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün</i> <i>fâ'ilâtün mefâ'ilün fâ'lün</i> Kezâ <i>fe'ilâtün</i> "" <i>fâ'ilâtün</i> "" [42] <i>fâ'ilâtün mefâ'ilün fâ'lân</i> Kezâ <i>fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân</i> Kezâ <i>fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilân</i> <i>fe'ilâtün mefâ'ilün fâ'lân</i> <i>fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i> Kezâ " 	Sebze-hâ nev demîd u yâr ne-y'âmed Tâze şod bâğ u ân nigâr ne-y'âmed Nev-bahâr âmed ü harîf şerâbem Be-temâşâ-yı nev-bahâr ne-y'âmed Mihr bü'gşây la'-i mey-gûn-râ Mest kon 'âşıkân-ı mecnûn-râ Nigehin girdi kana bî-pervâ 'Âkıbet kıydı câna bî-pervâ Pîş-i tu câ ne-mî-tevânem kerd V'ez tu h'od vâ ne-mî-tevânem kerd Mâhir u yâ be-hûn-ı men me-şitâb Küşten-i 'âşıkân ki did savâb Beni yakdı firâk-ı 'âriz-ı yâr Ve kinâ rabbenâ 'azâbe'n-nâr Her şeb ez-şevk câme pâre konem 'Âşıkam 'âşıkam çi çâre konem Oldum ez-cân u dil-fikende sağa	Sadr u ibtidâ sâlim haşvler ve 'arûz u darb mahbûndur Sâlim u mahbûn 'Arûz u darb maktû'dur Kezâ 'Arûz u darbı maktû' musabbağ Mahbûn maksûrdur Mahbûn u 'arûz mahbûn maksûrdur ve darbı maktû' musabbağdır Mahbûn maktû'dur Kezâlik

<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün mef' ülün</i> Bu dahi Eyzan <i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ'</i> Kezâlik	‘Âşıkam ey nigâr ben de saña Vakt-i gül şod hevâ-yı gülşen dârem Zevk-i câm-ı şerâb-ı rûşen dârem ‘Aşk asl-ı kemâl imiş ben bildim Mâ-sivâ kîl u kâl imiş öğrendim Gamze çün tîr u turre kîrâb Çeşm pür-hâb u zülf pür-tâb	Sâlim u mahbûn u müşâ‘as Kezâlik Sâlim u mahbûn u mahcûf musabbağ
Ki nâm-ı şâ'ir-i mâhir bu bahrden müsemmen üzre dahi gazel söylemiştir ki evvelki beyti budur.		
<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün</i> <i>mefâ' ilün</i> <i>fe' ilâtün ”</i>	Ger koned bârî-i me'râ be-gam-ı ‘aşk-ı ân sanem Be-tevâned zi-dûd zeyn dil-i gam-h^vor-ı jenk-i gam	Sâlim u mahbûn
Ve dâ'ire-i mezkûrede beşinci bahr müşâkil ebyât edilir ki üç nev^e ebyât-ı müzâhafı vardır ve asıl eczâsı “<i>fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>”dür.		
Evvân-ı müşâkil	Ebyât-ı müzâhaf-ı bahr-ı müşâkil	Ahvâl-i ebyât
<i>fâ' ilâtü mefâ' ilü mefâ' il</i> Kezâ <i>fâ' ilâtü mefâ' il</i> Kezâ <i>fâ' ilâtü fe' ülün</i> ”	Ey nigâr-ı siyeh-çeşm-i siyeh-mûy Serv-kadd-i nikû-gûy-ı nikû-rûy Rûzgâr-ı hazânest Bâd-ı serd-vezânest Serv-i lâle-cebînî Mâh-ı hâne-nişînî	Mekfûf u maksûr Bu dahi ve fakat murabba‘ u'l-eczâdır Mekfûf mahzûfdur
[43] Dâ'ire-i müttefikadaki iki bahriñ evvelkisi olan bahr-ı mütekârib zikrolunur ki aslıyla beraber on bir nev^e vezni vardır.		

Evzân- mütekârib	Ebyât-1 müsemmenü'l-eczâ-i bahr-1 mütekârib	Ahvâl-i ebyât
<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün</i> <i>fe'ûlün</i> Bu dahi	Zihî ebrûyet kible-i pâk-dînân Be-nâz-ı tu h'oş-hâtır-ı nâzenînân	Sâlim
<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl</i> Kezâ	Dilem bürd u hakk-ı vefâyî ne-dâşt Dileş-râ gam-ı âşinâyî ne-dâşt	'Arûzu darbı maksûrdur
<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ul</i> Kezâlik ”	Zihî rûyet ez-berg-i gül tâze-ter Çi servî ki dârî gül-i tâze-ber Göñül bir bütün zâr u nâlânıdır Ki 'aşk ehli hep mest ü hayrânıdır	'Arûz u darbı mahzûfdur Mislehu
<i>fa'lün fe'ûlün fa'lün fe'ûlün</i> Kezâ	Âşûb-ı cânî şûh-ı cihânî Bî-i' tikâdî nâ-mihrbânî	Sadr u ibtidâ ile haşv-ı sânîler eslemdir
Eyzan Bu vezin <i>müstef' ilâtün'e</i> benzer	Bir ince belsin pek bî-bedelsin Vasfa mahalsin gâyet güzelsin	Bu dahi
<i>fa'lü fe'ûlün fa'lü fe'ûlün</i> Kezâ	Gam-zedeî-râ dil ne-nevâzî Dil-şodeî-râ çâre ne-sâzî	Esrem
<i>fa'lü fe'ûlün fa'lü fe'ûl</i> Bu dahi	Ey şeb-i zülfet gâliye-sây V'ey meh-i rûyet gâliye-pûş	Esrem ü sâlim u maksûr bir esrem ile bir sâlim <i>Müfte' ilâtün</i> gibi olur. Binâen aleyh bahr-ı recezde beyt gösterilmemiştir
<i>fe'ûlün fe'ul fe'ûlün fe'ul</i> Kezâlik	Nigârîn-i men cefâ mî-koned Büt-i Çîn-i men hatâ mî-koned	Sâlim ü mahzûfdur
<i>fe'ûlü fa'lün fe'ûlü fa'lün</i> Bu dahi	Kerem be-h'ânî verem be-rânî Dil-i hazîn-râ be-cây-i cânî	Makbûz u eslem

Bu Hâce ‘İsmetu’llâh Buhârî bu vezniñ bir mısra‘ da müsemmeden dahi şi‘r söylemişdir ki budur:		
<i>fe‘ûlû fa‘lûn</i> dört kere Bu dahi	Zihî dü çeşmet be-hûn-ı merdüm güşâde tîr u keşîde hançer Ruh-ı çü mâhet sabâh-ı devlet hat-ı siyâhet şeb-i mu‘ anber	
[44] Evzân-ı mütekârib	Müseddesü’l- eczâ	Ahvâl
<i>fe‘ûlûn fe‘ûlûn fe‘ûlûn</i> Kezâlik <i>fe‘ûlûn fe‘ûlûn fe‘ul</i> Kezâlik	Zi-derd-i cüdâyî cinânem Ki ez-zindegânî be-cânem Çü zulfet feşâned sabâ Dil-i men be-y’üfted zecâ	Meczû Sâlim u mahzûf
Ve dâ’ire-i mezkûreniñ ikinci bahri olan bahr-i mütedârik beyân olunur ki altı nev‘ vezni olur ve bu bahre rakzu’l-hayl u savtü’n-nâkûs dahi denir.		
Ezân-ı mütedâri	Ebyât-ı Müsemenü’l-eczâ	Ahvâl-i ebyât
<i>fâ‘ilûn fâ‘ilûn fâ‘ilûn fâ‘ilûn</i> <i>fâ‘ilûn fâ‘ilûn fâ‘ilûn fâ‘ilûn</i> ”	Ey tutuk-beste ez-tîre-şeb ber-kamer Tûtî-i hattet efkende-per ber-şeker Ey büt-i nev-edâ olmuşam mübtelâ ‘Aşıkam ben saña iltifât it baña	Sâlim Kezâlik
<i>fe‘ilûn fe‘ilûn fe‘ilûn fe‘ilûn</i> Kezâ	Sanemâ be-nümâ ruh u cân be-rübâ Ki tu-râ buved in bih ez-ân ki me-râ	Mahbûn u mahzûf
<i>fa‘lûn fa‘lûn fa‘lûn fa‘lûn</i> Kezâ	Tâ k’ey mâ-râ der-gam-dârî Tâ k’ey ârî mâ-râ h‘ârî	Maktû‘
<i>fâ‘ilûn fe‘ul fâ‘ilûn fe‘ul</i> Kezâ	Sünbül-i siyeh ber-şemen me-zen Leşker-i Habeş ber-semen me-zen	Sâlim u ‘arûz u darbı bî-merbû‘

Evzân	Müseddesü'l-eczâ-i mütedârik	Ahvâl-i ebyât
<i>fe'ilün fe'ilün fe'ilün</i>	Güzerem heme ber-deretest	Mahbûn mahzûfdur
Kezâlik	Çi konem dil-i men beretest	
<i>fa'lün fa'lün fa'lün</i>	Her dem âyem süyet	Maktû'dur
<i>fa'lün fa'lün fa'lün</i>	Bâşed bînem rûyet	

İmdi bu mahalle kadar 'ilm-i 'arûz ta'rîf ve beyân olduğundan bundan sonra dahi kâfiye-i şî'r iş'âr ve der-miyân kılınır.

[45] FASL-I SÂDİS-HAMİS

Ma'lûm ola ki eczâ-yı şî'riñ evâhirini bir suretle yek-digere rabt etmeğe **kâfiye** itlâk olunup bu ise harf-i revîden 'ibâretdir. Ve buña kâfiye tesmiyesi ebyâtın kafasında ve nihâyetinde olduğundan nâşidir denilmiştir. Ve revî lafzı 'revâ'dan müştak olup revî; deve üzerindeki yükü bağladıkları ipe ta'bîr olunmasına mebnî kelâm-ı manzûmu biri birine bağlayan harfe dahi revî tesmiye olunmuştur.

İmdi kâfiyenin esâsı harf-ı revîdir ve bu harf nefis-i kelimeden olarak âhir –i mısra'da mu'ayyen bir mahalde bulunarak her bir beytde tekrâr eder ve bu harfsiz şî'r sahih olmaz. Ve bu harf-i revîye sekiz kadar diğerk hurûf teba'iyet edip dördü revîden evveldir ve dördü sonradır. Ve mukaddem olanlar bunlardır: (te'sîs, dahîl, ridf, kayd). Ve **te'sîs** aña denir ki revîden bir harf yukarıda elif olsa. Ve (**dahîl**) revî ile elif-i te'sîs beyinde olan harfe denir. Ve (**ridf**) oldur ki harf-i revînin mâ-kabli harf-i 'illet ola ki "vâv, yâ, ellif"dir . Ve (**kayd**) aña denir ki revînin mâ-kabli sâkin ola.

Harf-i revîden mu'ahhar olanlar (vasl-ı hurûc-ı mezîd-i nâ'ire) dir ki revîden sonra gelen birinci harfe **vasl** ve ikinci harfe **hurûc** ve üçüncüye **mezîd** ve dördüncüye **nâ'ire** denir. Ve bu hurûfât bu kıt'ada mündericidir:

(Kıt'a)

Kâfiye der-asl yek harfest heşt ân-râ taba'

Çâr pîş ü çâr pes ân-nokta in-hâ dâ'ire

Harf-i te'sîs ü dahîl ü ridf ü kayd ân geh revî

Ba'd ez-ân vasl u har u cüst ü mezîd ü nâ'ire

Ve bu hurûfda altı 'adet hareke i'tibâr olunur ve bunlar (ress, işbâ', hazv, tevcih, mecra, nefâz)dır ki elif-i te'sîsden evvel olan harfin harekesine (**ress**) ve dahîlin

harekesine (**işbâ'**) ve ridf ve kaydıñ harekelerine (**hazv**) ve ridf ve kaydıñ gayrı onların yerinde olan harf-i mücerredin harekesine (**tevcîh**) ve müteharrik harf-i revînin harekesine (**mecrâ**) [46] ve revîden sonra olan hurûf-ı erba' anın harekâtına (**nefâz**) ıtlâk olunur. Ve elif-i te'sîs ve dahîl harfleri ile ress ve işbâ' hareketleri mü'essese ta' bîr olan kâfiyeye mahsûsdur ki bu kâfiye beyne'l-'Arap mu'teber ve kesîru'l-vukû'dur. Ve beyne'l-'Acem mu'teber olmadığından “âkil / mukbil” gibi elfâzı ba'zen mümtezicen isti'mâl ederler.

Ve ibtidâ kâfiye iki nev' olup birine (**aslî**) ve diğesine (**ma'mûlî**) ta' bîr olunur. Ve kâfiye-i asliye “rast / mast” lafızları gibi ki burada evvelki “doğru” ma'nâsına ve ikinci “yoğurt” ma'nâsınadır.

Ve kâfiye-i ma'mûliye “gedâ-est / kocâ-est” elfâzı misûllüdür ki bunlarda (est) nefis-i kelimededen değildir ve bu cihetle bir şi'rde iki nev' kâfiyenin cem'î câiz olamaz. Ya'nî bir şi'rın âhiri “rast / mast / kast” gibi elfâz gideriken “hevâ-est / revâ-est” misûllü lafızlar getirilemez.

İmdi mü'esseseye verilen iki harf ve iki harekeden geriye kalan altı harf ve dört hareke üzerine olarak kâfiye 'Acem ve Türk şu'arâsı nezdinde üç nev' dir. Evvelkisine **mücerrede** ve ikinciye **mürdefe** ve üçüncüye **mukayyede** tesmiye olunur.

Ve (**mücerrede**) aña denir ki harf-i revînin mâ-kabli harf-i 'illetden ve harf-i sâkinden'ârî ola. Ve hareke-i tevcîh bu nev' dedir.

(Meselâ)

Sensin ol ser-tâ-be-pâ peygamberâne tâc-ı ser

Cümle-i fermân-berin ins ü melâik bahr u ber

Beytinde “ser / ber” lafızlarının *ra*'ları revîdir ve *sin* ile *bâ*'nın fethaları tevcîhdir ve bu beytde kâfiye bir harf ve bir harekeden 'ibâretidir.

Ve (**mürdefe**) oldur ki revînin mâ-kabli harf-i 'illet ola. Bu cihetle bu nev' üç kısımdır. Birinciye **mürdefe be-elif** denir (Ve bu beytde misâldir):

Ne bende kaldı tahammül ne dilde sabra mecâl
O şâh-ı hüsne ise ‘arz-ı hâl-i emr-i muhâl

Bunda “mecâl ve muhâl” lafzlarının *lâm*’ları revî ve *elif*’leri ridf ve *cim* ve *hâ*’nın harekeleri hazvıdır. Ve ikincisine **mürdefe be-vav** denir:

(Meselâ)

Ey ki n’eb’ved be-hüsn-i rûy-ı tu hûr
Bâd çeşm-i bed ez-cemâl-i tu dûr

Beytinde “hûr ve dûr” lafızlarının *râ*’ları revî ve *vâv*’ları ridf ve *hâ* ve *dâl*’ın zamme harekesi hazvıdır. Üçüncüsüne **mürdefe be-yâ** tesmiye kılınır.

[47] (Meselâ)

Geldi kurbân olduğum imdi mübârek vakt-i ‘îd
Dîde-i bedden ola nev-mâh-ı ruhsârın ba‘îd

Beytinde *dâl*’lar revî *yâ*’lar ridf ‘*ayn*’ların harekeleri hazvıdır ve bunlarda kâfiye iki harf bir harekedir. Ve bu kâfiye-i mürdefede ridf ile revînin meyânına ba‘zan bir harf daha gelir ki aña **ridf-i zâ’id** derler ve ridf-i aslînin harekesi tahtındadır. Meselâ mürdefe be-elifde olması:

Çün dil gam-ı ‘aşk-ı rûy-ı o dâşt
Der-cân-ı heme tohm-ı mihr o kâşt

Beytinde olduğu gibi bunda *tâ*’lar revî, *şîn*’lar ridf-i zâ’id, *elif*’ler ridf-i aslîdir. Ve *dâl* ile *kâf*’ın harekeleri hazvıdır. Ve (mürdefe be-vav) da olması “dûht / sûht” gibi lafızlarda bulunmasıdır ki bunlarda *tâ*’lar revî, *hâ*’lar ridf-i zâ’id *vâv*’lar ridf-i aslî *dal* ve *şîn*’in zammeleri hazvıdır. Ve (mürdefe be-yâda) bulunması dahi “rîht / engiht” gibi lafızlardır ki bunlarda ridf-i zâ’id *ha* harfleridir.

Ve (**kâfiye-i mukayyede**) aña denir ki revînin mâ-kabli sâkin olup gerek işbu sâkinin kendisi ve gerek mâ-kabli harf-i ‘illetden ‘ârî ola.

(Meselâ)

Ey vahîd er şevî zi-‘ âlem ferd
Ne-buved der-zamâne misl-i tu merd

Beytinde olduğu gibi ki bunda *dâ’*lar revî ve *râ’*lar kayd ve *fâ* ve *mîm*’ın hareketleri hazırdır.

Ve buradan aşağıda revîden sonra gelen hurûfât beyân olunur:

(Kâfiyeye harf-i vasl teb‘iyeti) Harf-i vaslın kâfiye-i mücerredeye teb‘iyeti bu beytten ma‘lûm olur:

Ey habîb-i kibriyâ vü dü cihânın rahmeti
Şühbesiz zâtıyla buldu kevn ü imkân rif‘atı

Bunda “rahmeti ve rif‘atı”nın *tâ’*ları revîdir ve hareketleri mecradır ve *yâ’*ları vasıldır ve *mîm* ile ‘*ayn*’ın fethaları tevcîhdir. Ve böyle revîden sonra diğer hurûf geldiği halde harf-i revî dâ‘imâ müteharrik olacağından o halde harekesine ber-vech-i mezkûr (mecrâ) denir.

(Harf-i vaslın mürdefe be-elif’e teb‘iyeti) bu beytte olduğu gibidir:

Sünbül mi nedir bilsem o gîsû-yı siyâhı
Bir şemmede indirdi dil zühde külâhı

Bunda “siyâhı / külâhı”ının *yâ’*ları vasl ve *hâ’*ları revî ve harekesi mecrâ ve *elif*’ler ridf ve *yâ* ve *lâm*’ın hareketleri hazırdır.

(Harf-i vaslın mürdefe be-vâv’a teb‘iyeti) Bu dahi bu beytte olduğu gibidir: [48]

Gerçi ez-âteş-i dil çün hum-ı mey der-cûşem
Mühr ber-leb-zede hûn mî-hurem u hamûşem

Bunda mîm’ler vasl ve şîn’lar revî ve hareketleri mecrâ ve vav’lar ridf ve cîm ve mîm’in zammeleri hazırdır.

(Harf-i vaslın mürdefe beyâ’ya ittibâ‘ı). Bu dahi bu beytte müstebân olur:

(Beyt)

Ey ‘ukde-güşâ-yı rişte-i tedbîrim
Her tâ‘ate ‘afvunı sebeb-i taksîrim

Bunda *mîm*’ler vasl ve *râ*’lar revî ve harekesi mecrâ ve *yâ*’lar ridf ve mâ-kabli harekesi hazvdir. İmdi bu mürdef-i bâ vaslın aksâmı selesesinde üç harf iki hareke vardır.

(Harf-i vaslın kâfiye-i mukayyedeye teb‘iyeti) dahi “merdî / gerdî” gibi elfâzdan anlaşılır.

(Kâfiyeye harf-i huruç ittibâ‘ı.) Meselâ mücerredeye ittibâ‘ı bu beytde mezkûrdu:

Bırakdı hâke hüsnün âfitâb-ı ‘âlem-ârâyı
Götürdü yeryüzünden mu‘ciz la‘lün Mesîhâ’yı

Bunda “ârâyı / Mesîhâ’yı” lafızlarının ikinci *yâ*’ları hurûc ve birincisi vasl ve *elif*’ler revî ve *râ* ve *hâ*’nın harekesi tevcîhdir.

(Mürdefeye hurûc ittibâ‘ı) Bunun dahi mürdefe be-vâv’ı bu beytten müstebân olur:

Câm-ı lebrîz-i muhabbetdir dil-i pür-hûnumuz
Hûn-ı dildir bezm-i hasretde mey-i gül-gûnumuz

Bunda *zâ*’lar hurûc ve *mîm*’ler vasl ve *nûn*’lar revî ve *nûn*’ların harekesi mecrâ ve *vâv*’lar ridf ve mâ-kabli harekesi hazv ve *mîm*’lerin harekeleri nefâzdır. Ve mürdefe be-elif ve mürdefe be-yâ dahi bunun gibidir.

(Harf-i hurûcun mukayyedeye teb‘iyeti) Bu dahi bu beytten ma‘lûm olur:

Farkına oldu mübeddel ‘işret ü âhengimiz
Bezmimiz pür-derd ü gamdır âh u zârı çengimiz

Bunda *kâf*’lar revî ve *nûn*’lar haf-i kayd olup *hâ* ve *cîm*’in fethaları hazv ve *mîm*’ler vasl ve *zâ*’lar hurûcdur.

(Kâfiyeye harf-i mezîdin teb‘iyeti) Bu dahi kâfiye-yi mücerredede bu beytden olduğu gibi:

Çü ber-serv-i sehî berg-i gülesteş
Çü men her sû hezârân bülbülesteş

Harf-i mezîd *şîn*’lar ve harf-i hurûc *tâ*’lar ve harf-i vasl *sîn*’ler ve revî *lâm*’lardır ve *kâf* ve *bâ*’nın harekesi tevcih ve *lâm*’ların harekesi mecrâdır.

(Mezîdin mürdefeye teb‘iyeti) [49] Bunun dahi bir kısmı bu beytden ma‘lûm olur ve diğer iki kısmı da aña kıyâs ile anlaşılır.

Saçun endîşesi tahrîk-i zencîr-i cünûnumdur
Cünûnum def‘ine zikr-i leb-i la‘lün füsûnumdur

Bunda *nûn*’lar revî ve *mîm*’ler vasl ve *dâl*’lar hurûc ve *râ*’lar dahi mezîddir. Ve kâfiye-i mukayyede olması dahi revînin mâ-kablinde harf-i ‘illetin gayrı sâkin harf olmasıyla olur. Ve bunlardan mürdefe ile mukayyede de kâfiye beş harf ve mücerredede dört harf ile her birinde üç harekedir.

Kâfiyeye (nâ’irenin ittibâ‘ı) Bu dahi kâfiye-i mücerredede “gül müdür / sünbül müdür” misallerinde olduğu gibidir. Ve mürdefenin kısm-ı evveline ittibâ‘ı bu beytden âşikâr olur:

Bilmem o gül-femin lebi tasvîr-i cân mıdır
Nev hatt-ı la‘li ‘Îsî-i muciz-beyân mıdır

Bunda *nûn*’lar revî olup âhirindeki *râ*’lar nâ’iredir ve mürdefenin diğer kısmı dahi buña benzer.

(Kâfiyeye redîf ittibâ‘ı) Ma‘lûm ola ki kâfiyenin aksâmı selesesine gerek revîden ve gerek revîye teb‘iyet eden hurûf-ı erba‘a-i mezkûreden sonra gelen lafızlara **redîf** ıtlâk olunur. Ve bunu kâfiyenin her türlüşünde ebyât ile beyân etmek mûcib-i tatvîl olup lüzûmsuz bulunduğundan sarf-ı nazar olunup birkaç beyt ile iktifâ olunmuştur. Meselâ kâfiye-i mücerredeye ba‘de’l-revî bir redîfin teb‘iyeti bu beytden istizhâr olunur:

Oldu ‘âlem şâd senden ben esîr-i gam henüz
‘Âlem itdi terk-i gam bende gam-ı ‘âlem henüz

Bunda *mîm* ler revî olup *henüz* lafızları redîfdir.

Ve (kâfiye-i mücerredede) olması bundan istinbât olunur:

(Beyt)

Mukavves kaşların kim vesme ile reng tutmuşlar
Kılıçlardır ki kanlar dökmek ile jeng tutmuşlar

Bunda *kâf* lar revî ve *nûn* lar kayd olup “*tutmuşlar*” lafızları da redîfdir. Ve kâfiye-i mücerredeye ba‘de’l-vasl ve’l-hurûc iki redîfin teb‘iyeti dahi bu beytden anlaşılır:

Ger zi-dest-i zülf-i müşkînet hatâyî reft reft
Ve’r zi-hindû-yı şumâ ber-mâ cefâyî reft reft

Bunda *elif* ler revî ve *yâ-yı evvel* vasl ve *yâ-yı sâni* hurûc olup iki “reft” kelimeleri de rediflerdir. Ve yine kâfiye-i mücerredeye ba‘de’l-hurûc üç redîfin gelmesi bu beytden istikşâf olunur: [50]

Şive-i hüsnüni dilberde kodı cilve-i ‘aşk
‘Âşıkı cevır u cefâlarda kodı cilve-i ‘aşk

Bunda “dilber ve cefâlar” *râ* ları revî ve *dâl* lar vasl ve *hâ* lar hurûc olup “*kodu* ve *cilve* ve ‘*aşk*” lafızları rediflerdir. Ve kâfiye-i mürdefe be-elife dört ‘adet redîfin ittibâ‘ı bu beytden ma‘lûm olur:

Eyyâm-ı bahâr oldı açıldı gül-i ümmîd
Pejmürdelik âr oldı açıldı gül-i ümmîd

Bu beytde “bahâr u âr” *râ* ları harf-i revî ve *elif* leri ridf olup “*oldı* ve *açıldı* ve *gül* ve *ümmîd*” lafızları dahi birer redîfdir.

(Kâfiye-i şâvegân) Ma‘lûm ola ki bir nev‘ kâfiye daha vardır ki aña **şayegân** tesmiye edilir ve aña derler ki mahall-i kâfiyede ma‘nâ-yı cem‘i ifâde eden elfâz ola. Ve

bu birkaç türlüdür. Birisi **şâyetân be-elif ve nûndur** ki şi‘riñ âhirinde *elif* ve *nûn* ile cem‘lenmiş elfâz buluna. Meselâ bu beytde olduğu gibi:

Dirîgâ rûz-ı ‘ıyş u vasl-ı yârân
Dirîgâ sohbet-i zîbâ-nigârân

Bunda *râ*’lar revî ve *elif* ve *nûn* şâyetândır.

Ve birisi dahi **şâyetân-ı mugâyebedir** ki âhir-i şi‘rde *nûn* ve *dâl* ile cem‘lenmiş elfâz ola. Bu beytde olduğu gibi:

Kesân ke’z mâh-ı rûy-ı dûst dûrend
‘Aceb dârem ki der-dûrî sabûrend

Bunda *râ*’lar revî ve *nûn* ve *dâl* şâyetândır. Ve bu iki beytlerde kâfiye dört harf iki harekedir.

Ve birisi **şâyetân-ı muhâtabadır** ki âhir-i şi‘r *yâ* ve *dâl* ile cem‘lenmiş elfâzdan ma‘mûl ola.

(Meselâ)

Der-çemen bâ-serv-i sîmîn-ber çemîd
Behr-i çeşm-i bed-du‘â ber-vey demîd

Bu “çemîd / demîd” lafızları emr-i hâzır sîgâsıdır ve bunda *mîm*’ler revî ve *yâ*, *dâl* şâyetândır ve bunda kâfiye üç harf ve iki harekedir.

Ve birisi dahi **şâyetân-ı mütekellimdir** ki âhir-i şi‘rde *yâ* ve *mîm* ile cem‘lenmiş elfâz ola. Bu dahi bu beytten anlaşılır:

Çü dâ’im bâde-i ‘aşk-ı tu nûşîm
Sezed ger hil‘at-ı vasl-ı tu pûşîm

Bu beytde *şîn*’lar revî ve *yâ* ve *mîm* şâyetândır ve bunda kâfiye dört harf ile iki harekedir.

(Tenbîh)

Bir şi‘riñ birinci beytiniñ iki mısra‘ının ve kusûr-ı ebyâtınıñ dahi yalnız mısra-ı sânileriniñ [51] evâhiri edât-ı cem‘li elfâzdan mürekkep olarak şâyetân olacak yerde

arada evvel kâfiyede edât-ı cem‘ siz bir lafz getirilse ol şi‘r ma‘yûb addolunur. Meselâ “dilberân / semîrân” gibi lafızlar arasında “sâyebân / âsmân” misillü bir iki lafz getirilmesi ve “berand / güsterand” gibi lafızların arasına “çend / kand” misillü lafızlar gelmesi gibi ve “demîd / remîd / ârmîd” gibi kelimeler gelir iken “ümîd / medîd” gibi elfâz vukû‘ı ve “dîdîm / şenîdîm” misillü lafızlar arasında “nedîm / sedîm” gibi lafızlar îrâd olunması ki bu sûretler taht-ı ‘uyûbdadır. Lâkin eğer bunun gibi şeyler matla‘da vâki‘ olursa ya‘nî mısra‘ın birinin âhiri “dilberân” ve diğerinin “sâyebân” olursa kusûr-ı ebyât nasıl olursa olsun bakılmaz. Çünkü bu halde kâfiyenin aksâm-ı selisesinden birine mensûp olur.

Ve bir de bir şi‘rin kâfiyesi masâdir-i Fârisîden mürettep olsa eğer masdar dâl‘ının aksâm-ı hamsesinden biriyle meselâ “dîden / şeniden / ârmîden” gibi masdar dâl‘ı yâ‘yı ile veyahut masdar-ı tâ‘inin aksâm-ı erba‘asından her kangı kısmıyla meselâ “güfte / süfte / âşüfte” gibi masdar-ı tâ‘î fâ‘î iştikakından ibtidâ olunmuş ise âhir-i şi‘re kadar ol halde gitmelidir. Ve bunların kısımları değişir ya‘nî “güften ve süften” aralarında “şüsten / güşişten” gibi masdarlar getirilir veyâhud “hoten” gibi ol kâfiyede diğer lafz îrâd olunur ise bu dahi taht-ı ‘uyûbdadır. Ve fi‘illerde ve isimlerde dahi masdarlarda olanın ‘aynıdır. Meselâ bir şi‘r “âmûht / endûht / efrûht” gibi masdar-ı tâ‘î hâ‘înin fi‘l-i mâzî sîgasından veyâhud “şemen ve semen ve çemen” misillü isimlerden bede‘ olunmuş ise nihâyete kadar bu sûretde gitmelidir. Ve şu‘arâ-yı be-nâm hazerâtından ba‘zıları bu usulü masâdir-i ‘Arabiyede dahi icrâ eylemişler. Meselâ ibtidâdan “selâmet / kerâmet” gibi kelimeler ile başlamışlar ise nihâyet-i şi‘re kadar onu iltizâm etmişlerdir. Ve Hâce Hâfız-ı Şîrâzî ‘aleyhi rahmetü’l-bârî hazretleri bu usûle ekserî ri‘âyet eylediği gibi harf-i vasl ‘ilâvesiyle bu gazelinde dahi iltizâm buyurmuşlardır.

(غزل)

ای قصه بهشت زکویت حکایتی	شرح جال حور زرویت روایتی
انفاس عیسی از لب لعلت لطیفه	و آب حضر زنوش دهانت کنایتی
هر پاره از دل من از غصه قصه	هر سطری از خصال تواز رحمت آیتی
کی عطر سای مجلس روحانیان شدی	کل را اگر نه بوی تو کردی رعایتی
در آرزوی خاک ره یار سوختیم	یاد آورای صبا که نکردی حمایتی

[52]

درآتش از خیال رخت دست میدهد ساقی بیا که نیست ز دورخ شکایتی
بوی دل کباب من آفاق را گرفت وین سوزاندرون بکندهم سرایتی
ای دل بهرزه دانش و عمرت زدست رفت صدمایه داشتی و نکردی کفایتی
وافی مراد حافظ ازین درس غصه چیست از تو که رشمه و زخسرو عنایتی

Masâdir-i ‘Arabiye iltizâm olduğu halde îcâp eden tevâfuk-ı hurûf ve harekât müşâru’n-ileyhiñ bu gazeline dikkat ile ma‘lûm olur. Ya‘ni mezkûr “hikâyet / rivâyet / kinâyet” masdarları arasında “adâlet / delâlet” gibi masdarlar asla îrâd olunamaz. Ve diğêr nev‘den olan masdar ve bi‘l-cümle kelime dahi buña kıyâsdir. Ve masâdir-‘Arabiyeñin iltizâm olunmasında başka letâfet vardır. Ve şî‘r ve kâfiyeñin diğêr ‘uyûbu aşâğıda zıkr ve tafsîl olunur.

FASL- I SÂDİS

Bu fasl dahi ba‘zı ıstılâhat-ı şî‘riye beyânındadır. Ma‘lûm ola ki kelâm-ı manzûmun şuret-i tertîb ve ‘adedine göre ıstılâh olmuş ba‘zı kelimât olup esâmı ve ta‘rîfâtı ber- vech-i zîr derc ve tezbîr kılınır.

(**Matla‘**) Birkaç beytli bir şî‘riñ evvelki beytine ıtlâk olunur.

(**Makta‘**) Birkaç beytli bir şî‘riñ en sonraki beytine denir ve şâ‘ir nâmını ekseriyâ makta‘da zikreder.

(**Kasîde**) Münâcât veyâ na‘t şâmil olarak on on iki beytden mütecâviz olan şî‘re tesmiye ve matla‘ının mısra‘-ı evveli dahi mukaffa olarak inşâd olunur.

(**Gazel**) ‘Aşk ve mey ve mahbûba müte‘allik olarak beş ve beşden ziyâde olan ebyâta denilir ve bunun dahi matla‘ının mısra‘-ı evveli mısra‘-ı sâni kâfiyesinde olarak inşâd edilir.

(**Mesnevî**) İki mısra‘ı bir kâfiyede olarak bi‘aded ebyâta ta‘bîr olunur. Nitekim Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’ñin te‘lif-kerdeleri olan kitâb münderecâtı gibi.

[53](**Kıt‘a**) Matla‘ının mısra‘-ı evveli mısra‘-ı sâni kâfiyesinde olmayarak ikiden dokuza kadar olan ebyâtdır.

(**Mersiye**) Vefât edeniñ tahassür ve tefeccü‘ ve anıñ fazlına vesâ’ir evsâfına da’ir olan şi‘re derler.

(**Sevgend-nâme**) Derûnunda kasem ve yemin edilen şi‘rdir.

(**Câ’ize**) Şu‘arâya îrâd inşâd eylediği şi‘ri mukâbilinde hediye olarak verilen şey’e denir ki bu zamânlarda ma‘dûm hükmündedir.

(**Beytü’l-kasîde**) Bir şi‘rde en evvel zihne gelen beyte ve kasîdeniñ ziyâde güzel olan beytine itlâk olunur.

(**Na‘t**) Vasef-ı peygamber ve âl ü evlâd-ı kirâm hakkında inşâd olunan şi‘re tesmiye kılınır.

(**Medhiye**) ‘Arz-ı hulûsa dâ’ir, (**hicviye**) zemm ü kadhi şâmil şi‘re ta‘bîr edilir.

(**Nazîre**) Bir şi‘riñ meâline münâsip vezin ve kâfiyesi üzere inşâd olunan başka bir şi‘re denir.

(**Nesîb**) Hasb-i hâle dâ’ir şi‘re, (**teşbîb**) sûzişli gazele itlâk olunur.

(**Nakarât**) Birkaç def‘a tekrâr eden mısra‘ veya beyte derler.

Ve şi‘riñ en makbûlü derûnu lûgat-ı gayr-ı müsta‘mele ve zevâyid-i elfâz ve haşviyât-ı gayr-ı münâsebeden ‘ârî olup kırâ’ati âsân ve istimâ‘ı dil-güşâ olanıdır.

(**Nesr**) Efâ‘îl ve tefâ‘îl üzere mevzûn olmayan kelâma denir ki üç kısımdır. Birine **nesr-i müreccez** ve diğesine **nesr-i müsecca‘** ve üçüncüsüne **nesr-i ‘âdî** ta‘bîr olunur. Ve **nesr-i müreccez** ol kelâma denir ki anda vezin olup kâfiye olmaya ve **nesr-i müsecca‘** oldur ki anda fakat kâfiye olup vezin olmaya ve **nesr-i ‘âdî** ne vezin ne de kâfiye olmayan kelâma tesmiye kılınır. Ve şi‘r nesriñ hilâfındadır ki kendisinde kasden hem vezin ve hem de kâfiye olan kelâmdır. Ve ma‘nîdâr olmayan şi‘r ve nesir “kâlib-ı bî-cân” gibidir ve sanâyi‘-i şi‘riye şi‘riñ ve nesriñ zînetidir. Ve kelâm-ı mensûruñ en makbûlü müsecca‘ olanıdır ve bu da andan ibâretidir ki kelâmıñ her bir fıkra ve şikkıñıñ âhîrinde olan elfâz bir harf ve bir harekede ve yek-dîgere sıfat ve izâfet edilen kelimât dahi bu misillü mukaffa ola . Lâkin seci‘ için îrâd olunan elfâzıñ beyne’l-bülegâ ve’l-füsehâ müsta‘mel olması lâzımdır. Ve şi‘r gibi bunıñ da derûnu elfâz-ı gayr-ı

müsta‘ mele ve bârdeden ‘ârî ve zevâyid-i elfâz ve haşviyât-ı gayr-ı münâsebeden sâlim olmalıdır.

[54] Ve kelâm-ı mensûrda asıl aranılan kitâbetdir. Bu ise oldukça sarf u nahiv ve biraz da ma‘ânî ‘ilimlerinden tahsil eyledikten ve elfâzın imlâsını ya‘ni yazılışını öğrenip belledikten sonra bildiği zebânın ve ‘ale‘l-husûs lisân-ı Türkînin şivesi üzere ‘aklı erdiği kadar rabt edip yapabildiği ‘ibâreyi kendisinden daha ziyâde bilene irâ‘e ederek tashîh ve olunan tashîhe dikkat ve i‘tinâ edilmek ile hâsıl olacağı ve baş şartı ise lisânın şivesi üzere kelâmı birbirine güzelce rabt ve imlâ-yı sahîh ile tahrîr etmek olup bu sırada rengîn ve ma‘nîdâr elfâz ile icâbına göre müseccâ‘ kelimât irâd olunması dahi mûcib-i tezyîni olarak elzemdir. Ve imlâ kelâmı doğru ya‘ni meşhûr ve münâsip yazılışı üzere yazmak demek olup bu da sahîhu‘l-implâ kütüp ve gazete okuyarak elfâzını bir taş a yazı hakkedercesine zihninde hıfz etmek ile hâsıl olup elfâz-ı lisân-ı Türkîde meşhûru‘l-implâ kelimâtdan başka (âsl-ı implâ-yı sahîh) bir lafzın ma‘nâ-yı âhire delâletden kurtarılacak sûretde yazılmasına dikkat eylemektir. Meselâ “yapmak” ma‘nâsına olan (etmek) ile lisân-ı ‘Arabîde “hubz” ma‘nâsına gelen (ekmek) lafızları ekseriya esnâ-yı tekellümde bir sûrettedir. Ya‘ni (etmek) söylenir bunların ma‘nâlarını medlûlerine tahsîs için “hubz” ma‘nâsına olanı kâf harfî ile (ekmek) “yazmak ve yapmak” ma‘nâsına bulunan fî‘l-i mâzî hâline tadbîkan bir (y) harfî ‘ilâvesiyle (itmek) tahrîri meşhûr ve mütevâtir olunmuştur. İmdi elfâz-ı lisân-ı Türkîde hîn-i tahrîrde bu misillü tedkîkât ile düşünerek ve böyle ma‘nâ-yı âhire delâletden vâreste olacak bir kırâ‘atî âsân bir sûretde yazmak müstahsendir. Lâkin ba‘zı elfâzın suret-i tahrîri ma‘nâ-yı âhire delâlet şüphesinden kurtarılamaz. Ol zaman o lafzın ma‘nâ-yı lâzımı karîne-i zihniye ile istihsâl kılınır. Zîrâ sâlifü‘z-zikr yapmak ma‘nâsına olan etmek lafzı her ne kadar tâdan evvel bir (y) harfî ‘ilâve olunarak tahrîr olunmakda bulunmuş ise de bu lafz “def‘ eylemek” ma‘nâsına dahi gelir. Ve “hubz” ma‘nâsına olan “ekmek” lafzı “zer‘” ma‘nâsına da müsta‘meldir. Ve hele mezkûr (etmek) lafzı fî‘l-i mâzî sîgası sûretinde ve mücerred halde (itdi) yazılması üç ma‘nâyı şâmil olup biri “yapmak” ve diğeri “def‘ eylemek” ve üçüncüsü elif’in fethi ve yâ’nın kesri ile “söylemek” ma‘nâlarıdır. Nitekim ba‘zı eski ve hikâyeye dâ‘ir kütüb-i Türkîde bu üçüncü ma‘nâ pek çok müsta‘meldir. Fakat yapmak ma‘nâsı murâd olunca ekseriya bir lafz –ı ‘Arabî veyâ Fârisî izafesiyle zikr ve tahrîr olunmaktadır. (İcrâ etmek, beyân etti, çerâğ etmek) gibi. İmdi o misillü

[55] elfâzın ma‘nâ-yı murâdlarını anlamak için bulunduğu mevki‘in îcâb ve iktizasına göre karîne iledir.

(Rabt-1 kelâm) Bu dahi kitâbetin şart-ı a‘zamından olarak imlâyı öğrendikten sonra elzem olan bir şeydir. Çünkü bir nesne her ne kadar müsecca‘ kelimât ve sahîhu’l-implâ elfâz ile yazılsa o sûrette ifâdede rabt olmayınca asla istifâde olunmaz. Zîra (rabtsız kelâm çivisiz hana ve dikişsiz câmeye benzer.) Ve rabt-1 kelâm sözü biri birine bağlamakdan ‘ibâretdir. Bu da zamâyir-i ef‘âlî medlûllerine rabt ve tahsîs ve edât-ı ta‘lîl ve su‘alsiz şîve-i lisân üzere kelâmı ifâde ve tahrîr eylemektir ki bir kelâmda nereye ve ne için ve niye ve neden dolayı gibi su‘aller gûyâ muhâtabdan vârid oluyor gibi kelâmı beyân etmekle ve ef‘âl ve esmânın zamâyirini yek-dîgere bağlamakla olur. Meselâ (Ben sabah falan mâdde için İstanbul’a gideceğim.) ‘ibâresinde (gideceğim) fi‘l-i mütekelimin burada mazhâr olan (ben) zamiri (İstanbul’a) ve (falan madde için) ve (sabâh) kelimelerinden her birine merbût olup gûyâ muhâtapdan nereye ve niçin ve ne vakit su‘alleri vârid olmuş gibi kelimât-ı mezkûre cevap makâmında bulunmuşdur. Bu cihetle her nev‘ kelâm ve muharrerâtı bu sûretle güzelce rabt etmek elzemdir. Ve ma‘lûm ola ki kitâbet-i Türkîde kelâmı birbirine rabt eden bu ve bunlara müşâbih elfâzdır. Etmek masdarından “eden, ettiren, ettirilen, edilen, edip, etdirdip, etdirip, edilip, ederek, ettirerek”; (olmak) masdarından “olan, olunan, olup, olunup, olarak”. Bunlar gibi elfâzlar ile ekseriyâ kelâm temdîd olunur. Bunun için bunlara **edât-1 tatvîl** denilebilir. “Olduğundan, olunduğundan, olacağından” bunlar gibi elfâz dahi kelâmı az ve çok tatvîl eder. Ve bunlara **edât-1 ta‘lîliye** tesmiyesi câ‘izdir: çünkü, ekseriyâ (olduğ için, olunduğ için) ma‘nâları makâmında îrâd olunur. Ve ba‘zan **edât-1 kat‘** dahi olabilir: (Olmakla, bulunmakla). Böyle lafızlar dahi ekseriya (olduğundan, bulunduğundan) misillü elfâzın zikr ve tahrîrinden sonra gelip kelâmı bir nev‘ kat‘ eder. Ve ekseriyâ bunlardan sonra söze hüküm verilir (olduğu cihetle, bulunduğuna mebnî, olduğuna nazaran) misillü elfâz-ı mürekkebe dahi medâr-1 tatvîl-i kelâmdır.

İmdi kitâbete heves eden kimse bu mezkûrâtı belledikten ve tadbîkâtını anladıktan sonra erbâb elinden çıkmış müsevvedâta nasb-ı nazar-ı dikkat ve ihtimâm edip aña göre tahrîre sâ‘i etmek lâzım ve münâsipdir. [56] Ve hatt-ı rik‘ada satırın istikâmetini biraz yukarı getirmek ve satırın âlet-i harflerini oldukça bir hizâda bulundurmak ve eğer satırın âhîrinde bir mikdâr yer açık kalıp da alt tarafındaki lafz

sıgmaz ise en sonraki harfleri mümkün ise bir mikdâr uzunca yazıp satırı doldurmak ve eğer orada hâ-yı resmîli bir lafz kalır ise ‘âdî bir (he) harfî yazıp orasını kapamak ve eğer satır âhirinde sıfat ve mevsûflu veyâhud muzâf ve muzâf’un-ileyhli terkîb bulunduğu halde sıfatı mevsûfdan ve muzâfun-ileyhi muzâfdan ayırıp birisini aşağıki satıra almağa mümkün mertebe dikkat etmek dahi lâzımedendir.

(KÂFİYENİN ‘UYÛBU)

Ma‘lûm ola ki şî‘riñ kâfiye mahallinde birkaç şey’in vukû‘ı ma‘yûb olduğundan ve şâ‘ir için anları dahi bilmek îcâb edeceğinden zabtında suhûlet olmak üzere ‘aded tahtında olarak beyân edilmiştir.

Ve bunların birincisine **ikvâ** denir ki kâfiye yerinde hazv veyâhud tevcîh hareketleri muhtelif iki lafzın cem‘ olunmasıdır. Ve hazvın ihtilâfı “tûsî ve firdevsî” gibi lafızlardır ki birinin hazvı zamme ve diğerinin fethadır. Ve tevcîhin ihtilâfı “haber ve cebir” gibi lafızlardır ki evvelkinde hareke-i tevcih fetha ikincisinde kesredir.

Ve ‘uyûbuñ ikincisine **ikfâ** ta‘bîr olunur ki harf-i revînin ihtilâfıdır. Bu da “iftitâh ve iştibâh” gibi elfâzdır.

Ve üçüncüsüne **sinâd** ıtlâk edilir ki ridfin ihtilâfıdır. Bu dahi “âşûb ve âsîb” gibi biri *vâv* ve diğeri *yâ* ridfli elfâzın mahall-i kâfiyede cem‘idir. Ve bunlar ya‘nî tevcîhin ihtilâfı ile ikfâ ve sinâd ‘uyûbuñ en fâhişlerindendir.

Ve dördüncüsüne (**îât**) tesmiye olunur ki redîfin ve harf-i revî ile buña muttasıl harflerin mukabilindeki hurûfuñ muhtelif olmasıdır. Ve iki türlü olup birine **îât’-ı celî** ve diğerine **îât’-ı hafi** ta‘bîr olunur. Ve îât’-i celî meselâ bir beytin mısra‘-ı evveli kâfiyesinde “bâlâ-ter” ve mısra‘-ı sânisî nihâyetinde “âbâd-ter” gibi. Ve îât’-i hafi kezâlik bir kâfiyede “sîrâb” ve diğerkâfiyede “seylâb” misillü kelimât îrâd edilmesidir. Ve “tâb ve bâz” gibi lafızlar ki bir çok ma‘naları vardır. Bunların da ya‘nî “âfitâb ve pîç ü tâb ve pür-tâb” misillü elfâzın bu suretle yek-diğerine kâfiye makâmında getirilmesi de bu kabildendir. Fakat îât’-i hafînin manzume-i tavîlede ‘inde’z-zarûra üç def aya kadar vukû‘ı taht-ı cevâzdadır.

[57] Ve ‘uyûbuñ beşincisi lisân-ı Türkîde olan zamme-i erba‘anın ve fetha ve kesre-i ma‘lûme ile mechûlenin mahall-i kâfiyede muhtelifen vâkı‘ olmasıdır. Meselâ

“bulmak” masdarından emr-i hâzır sîgâsı olan (bul) ve “bölmek” masdarından (böl) lafızlarının zammeleri biri zamme-i sakîle-i memdûde ve diğeri zamme-i sakîle-i makbûza olduğundan ve meselâ (güzel) ve (bel) lafızlarının fethalarıyla (kıl) ve (fil) lafızlarının kesreleri biri birinden farklı bulunduğundan bunların dahi mahall-i kâfiyede cem’î pek câ’iz olamaz. Ve bu harekât fasl-ı sâlisde mufasssalan beyân olunmuştur.

Ve ‘uyûbuñ altıncısına **münâkaza** derler ki bir beytiñ bir mısra’ ının ma’ nâsı diğeri mısra’ ının ma’ nâsına muhâlîf olmasıdır.

Ve yedincisine **tazmîn** denir ki bir beytiñ tamâmiyet ma’ nâsı diğeri beytiñ ma’ nâsına muhtaç olmasıdır. Ve bu tazmîn sanayi’ -i şi’ riyeden biriniñ dahi nâmı olur ki mahallinde zikrolunur.

Ve sekizincisi meddi, kasr veyâhud kasrı, medd eylemekdir ki her ne kadar fasl-ı sâlisde ba’ zan hasebü’ z-zarûre vukû’ ı câ’iz olduğu zikrolundu ise de ol halde o lafzıñ tekellümü sakîl veyâhud diğeri münâsebetsiz ma’ nâya şumûlû olduğu sûretde o dahi ma’ yûbdur.

Ve dokuzuncusuna **tahlî’** ta’bîr olunur ki şi’ ri sakîl ve nâ-makbûl bahr ve vezinden söylemekdir. Ve elfâz-ı müstekrehe ve ayr-ı müsta’ mele ve isti’ ârât-bârde isti’ mâl eylemek ve kasîde ve gazel gibi eş’ âra nîst ve ne-bâşed ve olmaz misillü veyâ sâ’ir kelimât-ı gayr-ı münâsebe ve sakîle ile başlamak ve elfâza münâsebetsiz sıfatlar getirmek ve murâd-ı matlûbunu sûret-i sakîle ve me’ ânî gayr-ı makbûle ile beyân ve talep etmek dahi ‘uyûbdandır. Ve kâfiyeye uydurmak için bir lafzıñ harfini tebdîl veyâhud hazf ve ta’ rîf etmek ve bir şi’ rde ba’ zan ol şi’ riñ vezniniñ hâricinde diğeri vezinli efâ’ il getirmek dahi nezd-i şu’ arâda ‘uyûbdan addolunur. Ve diğeri birkaç ‘uyûb dahi mahallerinde zikr olunmuştur. İmdi şâ’ ir olan bu ‘uyûbu bilip şi’ rini anlardan vikâye etmek elzemdir. Ve bundan sonra sanâyi’ i- şi’ riye beyân olunur.

[58] FASL-I SÂBÎ’

Şâhid-i kesîru’ l- fevâ’ id-i şi’ riñ bir takım tezyînât ve ârâyişi olup sanâyi’ ta’ bîr olduğundan bu fasılda dahi anlar beyân edilir. Ve bi’ l-suhûle zabt ve hıfzı için ‘aded- i tahtında zikrolunmuş ve nezd-i şu’ arâda eñ makbûlleri ityân kılınmıştır.

Ma' lûm ola ki sanâyi'-i şî' rîyye iki nev' dir. Biri **sanâyi'-i ma' neviye** ve diğeri **sanâyi' - lafziyedir**. Ve sanâyi'-i ma' neviye otuz türlü olup **birincisine sanâyi'-i tûbâk** ve **tezâd** denir ki beynlerinde tezâd ve tenâfi suretiyle tekâbül olan ikişer ma' nâların bir beyt veyâ mısra' da cem' olunmasıdır. Ve bu keyfiyet ya iki isim ile veyâ iki fi' l ile veyâhud iki harf ile olur. Ve ba' zan ikişer ism ve fi' l ile veyâhud ikişer ism ve fi' l ve harf ile ve ba' zı dahi bunlardan her birinin ' adedine göre bulunur. Ve iki isim ile olması şu' ara-yı mütekaddiminden ' Unsûrî'nin Sultan Mes' ûd hakkında olan iş bu beytinden anlaşılır:

Çün kâh süst bâşed der-pîş-i bâd-ı saht
Der-pîş-i hamle-i seb'keş leşker-i girân

İş bu san' at bu beytde *süst* ile *saht* ve *sebük* ile *girân* lafızlarının ma' nâlarıdır ki her ikisi yek-dîgerine zıddır. Ve Rûhî-yi Bağdâdî'nin iş bu kıt' ası dahi misâl olur:

Hoş kûşe-i zevk idi safâ ehline ' âlem
Bir hâl ile sürseydi eğer ' ömrünü ' âdem
Sıhhat soñu derd olmasa vuslat soñu hicrân
Nûş âhiri nîş olmasa sûr âhiri mâtem

Bunda murâd mısra' -ı sâni'dir ki *sıhhat* ile *derd* ve *vuslat* ile *hicrân* ve *nûş* ile *nîş* ve *sûr* ile *mâtem* her ikisi birbirine muhâlifdir. Ve iki fi' l ile olan yine ' Unsûrî'nin bu beytinden müstebân olur:

Be-h'âned me-r'ân-râ ki h'ânî sa' âdet
Be-râned me-r'ân-râ ki ez-pîş rânî

Bunda tezâd *h'âned* ile *râned* ve *h'ânî* ile *rânî* fi' lleridir. Ve iki harf ile olan dahi yine şâ' ir-i mûmâ ileyhiñ bu beytinde vardır:

Felek bî-sebâtest ü tû bâ-sebâtî
Cihân bî-'avârest ü tû bâ-'avârî

[59] Bunda tezâd *bî* ile *bâ* harfleridir. Ve ikişer ism ve fi' l ile gelen Muhtârî Gaznevî'nin bu beytinden bilinir:

Ez-ketm-i ‘adem çün be-vücûd âmede cûdet
Ni‘met be-vücûd âmed ü mihnet be-‘adem şod

Bunda tezâd mısra‘-ı sâinde *ni‘met* ile *mihnet* ve *vücûd* ile ‘*adem* isimleri ve *âmed* ile *şod* fi‘lleridir. Ve bu san‘at işbu âyet-i kerimede dahi mevcûddur. (Felyezhakû kalîlen velyebkû kesîra⁵) Ve ikişer ism ve fi‘l ve harf ile olan bu beytden münfehim olur:

Be-sad renc âmedem ber-âsitânet
Velî bî-hiç râhat bâz reftem

Bu beytden tezâd be-sad’daki *bâ* ile mısra‘-ı sâindeki *bî* harfleri ve *renc* ile *râhat* isimleri ve *âmedem- reftem* fi‘lleridir. Ve sanâyi‘-i ma‘neviyenin biri de mukâbele ise de san‘at tezada müşâbeheti ve andan ma‘dûd bulunduğundan burada zikrolunur. Ve bunun üçer isim ile gelmesi Hâkânî’nin bu beytinden müstefâd olunur:

Bedâ sultânîyâ k’o-râ buved renc-i dil-âşûbî
Hoşâ dervîşîyâ k’o-râ buved genc-i ten-âsânî

Burada mukâbele *bed* ile *hûş* ve *sultânî* ile *dervîşî* ve *dil-âşûbî* ile *ten-âsânî*’dir ki iki mısra‘ zıd olarak biri birinin mukâbelesindedir. Ve üçer fi‘l birer isim ile gelmesi dahi işbu âyet-i kerimede mündericidir: (Feemmâ men e‘tâ ve‘tekâ. Ve saddeka bi‘l-hüsnâ. Fesenüyessiruhü li‘l-yüsrâ. Ve emmâ men behile vesteğnâ. Ve kezzebe bi‘l-hüsnâ. Fesenüyessiruhü li‘l-‘usrâ⁶) Ve bu san‘atın her türlüünde tertîbe ri‘âyet lâzımdır.

Ve sanâyi‘-i ma‘neviyenin **ikincisi mürâ‘ât-ı nazirdir** ki yek-dîgere münasip zıt olmayarak birkaç ma‘nânın bir mahalde cem‘ine denir. Ve buña **tenâsüb** ü **tevfîk** ve **itlâf** u **tefîk** dahi ta‘bîr ederler. Ve Cenâb-ı Selmân’ın işbu beyti misâl olur:

⁵ **Tevbe Sûresi,82. Ayet** : “Artık kazandıkları günahın cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar.”

⁶ **Leyl Sûresi, 5-10. Ayetler**: “Bundan böyle kim (malından verilmesi gerekeni) verip korunur, hüsnâyı(kendisinin dünyada yaptığı iyiliklere karşılık kendisine ahirette verilecek olan güzeli)onaylayıp doğrularsa, biz en kolay yolu ona daha da kolaylaştıracğız.Kim de cimrilik edip (ileride hiçbir şeye muhtaç olmadığını düşünür, hüsnâyı (kendisinin dünyada yaptığı iyiliklere karşılık kendisine ahirette verilecek olan güzeli) yalanlarsa biz en zor yolu ona daha da kolaylaştıracğız.”

Yâr-i gendûm-gûn u sünbül-mûy u hırmên-sûz-ı men
Cû-be-cû ber-bâd hâhed dâd çün kâhem dîger

Ve Rûhî-yi Bağdâdî'niñ dahi bu beyti misâldir:

Yine gözler kamaşdı ey Rûhî
Gelen ol âfitâbdır gûyâ

Ve (**teşâbüh-i etrâf**) san'atı dahi bu kısımda dâhil 'addolunur ve aña denir ki âhir kelâmıñ ol kelâma ma'nen münâsib olmasıdır. Ve bu âyet –i kerimeden anlaşılır. (Lâ tûdrikühü'l- [60] ebşâru ve hüve yûdrikü'l- ebşâra ve hüve'l- laîfü'l- habîr⁷) ya'ni lâ tûdrikühü'l-ebşâr'a münâsib olarak *habîr* îrâd buyurulmuşdur.

Ve sanâyi'-i ma'eviyeniñ **üçüncüsü îhâm**dır ki **tevriye** dahi derler. Ve iki kısımdır. Birine **îhâm-ı tezâd** ve diğesine **îhâm-ı tenasüp** denir. Ve îhâm-ı tezâd oldur ki ma'nâ-yı lağvîleri biri birine zıd olan iki lafzıñ bir beyt veyâ mısra'da cem'ile birisiniñ 'alâ tarîku'l-teşbîh murâd olunan ma'nâ-yı lâzimesi diğesiniñ ma'nâ-yı hakîkisine zıd ve mukâbil olmaya. Meselâ:

(Beyt)

Tâ mihr-i 'ârız-ı tû zi-şeb sâye bân keşîd
Rûzem siyeh şod ez-gam u şâdî zi-men burîd

Bu beytde *şeb* ve *rûz* lafızlarıdır ki bunlar ma'nâ-yı hakîkileri cihetiyle her ne kadar yek-diğesine zıd ise de *şeb* lafzınıñ burada ma'nâ-yı lâzimesi hat-ı ma'sûk olmakla *rûza* zıd ve muhâlif değildir. Ve îhâm-ı tenasüp dahi iki türlüdür. Biri **mücerred** ve biri **müreşşah**dır. Ve mücerred aña denir ki iki ma'nâlı olan bir lafzıñ ma'nâ-yı karîbine münâsib yanında ma'nâ olmaya. Meselâ Selmân'ın bu beytinde olduğı gibi:

Ey zi-zârî 'âşıkân-ı bî-zâr
'Âşıkân çü konend bî-zârî

Âhir mısra'da olan *bî-zârî* nâlesizlik ma'nâsına olup ma'nâ-yı karîbi yokdur. Ve müreşşah oldur ki iki ma'nâlı olan bir lafzıñ hem ma'nâ-yı karîbine ve hem ma'nâ-yı

⁷ **Enam Sûresi, 103. Ayet:** “Gözler onu idrâk edemez, O ise bütün gözleri idrâk eder. O lâîf olandır, haberdâr olandır.”

ba'îdine münâsib civârında ma'nâlar ola. Ve bu dahi şâ'ir-i müşârun ileyhiñ bu beytinde vardır:

Hayâl-i 'ârızet âbest ez-ân der-dîde mî-gerded
Dıraht-ı kâmetet servest ez-ân der ber-ne'mî âyed

Bunda zikrolunan san'at-ı terşîhdir ki burada ma'nâ-yı ba'îdi *kenâr* ve *kucak* olup bu ma'nâ *serv-kâmete* münasip ve ma'nâ-yı karîbi *meyve* olmakla bu dahi *dırahta* mutâbık ve münâsip olur. Ve serv-i kâmet ile dıraht lafızları dahi derûn-ı beytde mevcûddur. Ve buña işbu âyet-i kerîme dahi misâldir: (Eş-şemsü ve'l-kameru bi-husbân. Ve'n-necmü ve's-şeceru yescüdân⁸) Necmden murâd Allahu a'lem burada sâkî olmayan *otlar* olup bu ma'nâ *şecere* münasip ise de *yıldız* ma'nasına dahi geldiğinden bu dahi *şems* ve *kamere* münâsip ve muvâfık olur.

[61] Ve **dördüncüsü irsâd**dır ki ifâde ve beyân olunan bir ma'nânın hükmünü takviye zımnında aña münasip diğerk bir ma'nâ getirilmesidir. Nitekim Celâl 'Azududdîn'in işbu beytlerinde olduğı gibi:

(Kıt'a)

Müdde'î der-'aşk-ı o ger ta'ne zed ber-men çi bâk
Tâlibân-ı dûst-râ ez-ta'ne-i düşmen çi bâk

Ger celâl ez-genc-i vasleş yâft maksûdî çi şod
Hûşe-çînî hûşe-i ger bürd ez-hırmen çi bâk

Ve murâd beyt-i sânîniñ mısra'-ı sânîsidir. Ve 'Unsûrî'niñ harf-ı revîsi lâm olan kasîdesindeki bu beyt dahi misâl olur:

Hâdim-i o bâş tâ merdân turâ hıdmet konend
Sâ'il-i o bâş tâ şâhân konend ez-tu su'âl

Ve **beşincisi müşâkele**dir ki bu kıt'anın mısra'-ı sânîlerinden anlaşılır:

⁸ **Rahmân Süresi,5-6. Ayetler:** "Güneş ve ay bir hesaba göre hareket ederler.Çimen ve ağaç secde ederler."

Şodem be-nezd-i muğannî be-güft k'ey mihmân
Nevâ be-sâzem ü yâ gîremet makâm-ı Hicâz
Be-güftemeş ki berây-ı men imşeb ey mutrib
Makâm-ı âteşdân gîr u kaliyye (?) zengî saz

Nevâ be-sâzem yâ gîremet makâm-ı hicâz su'âline makâm-ı âteş-dân gîr u kaliyye zengî sâz kelâmıyla cevap verilmiştir. Yâ' nî su'âlin ifâdesine münâsip diğer ta' bîrât ile i' tâ-yı cevap olunmuştur. Bu suret bir lafzın bir ibârede ziyadece tekrîr zikri mezmûm olduğundan îmâ eder. Ve fakat o tekrîr ba' zan bi'z-zarûre iki üç def' aya kadar câ'izdir.

Ve **altıncısı müzâvecidir**. Ve aña denir ki bir beyt veyâ mısra' da şart ve cezâ müterettip ola. Hâce Hâfız Şîrâzî 'aleyhi rahmetü'l- bârîniñ bir gazeli ibtidâsı olan işbu beytde olduğu gibi:

Eger ber-hîzed ez-destem ki bâ-dil-dâr be-neşînem
Zi-câm-ı baht mey-nûşem zi-bâğ-ı vasl gül-çînem

Mısra' -ı evvel şart ve sâni cezâdır. Ve Rûhî-yi Bağdâdî'niñ işbu beyti dahi misâl olur:

Küfr-i zülf-i yâr ile olurdu îmânı dürüst
Zâhidiñ olsaydı ger kalbinde îmânı dürüst

Fakat bunun mısra' -ı evveli cezâ ve sânişi şartdır. Yâ' nî takaddüm ve te'hiri vardır.

[62] Ve **yedincisi rücû'**dur ki ibtidâ zikrolunan şeyden bir nükteden için pîşmân olup anı iptâl eylemeğe denir. Nitekim Hâkânî-yi Şîrvânî'niñ işbu kıt'asında olduğu gibi:

Goftem ki âfitâb-ı kefi sehven ûftâd
Sehm-i tu sehv ber-dil-i dâna per efkened
Hod pîşet âfitâb çü men hest sâ'ilî
Keş-lerze şerm vakt-i takâzâ ber-efkened

Murâd-ı mısra' oldur ki şâ'ir memdûhuna *âfitâb-ı kefi* dedikten sonra *sehven o fütâd* diye sözünden rücû' eylemiştir.

Ve **sekizinci leff ü neşr**dir. Ve aña denir ki birkaç şey bir mısra' da zikrolunup diğerinde de her biriniñ sıfat ve hâlleri îrâd oluna. Ve bu ya 'ale't-tafsîl veyâhûd 'ale'l-

icmâl olur. Ve ‘ale’t-tafsîl olan iki kısımdır. Biri **mürettep** ve diğeri **gayr-ı müretteptir**. Ve mürettep oldur ki zikrolunan şeylerin sıfât ve hâlleri ya ibtidâ neşrolunup sonra leff olunur. Veyâhûd önce leff olunarak sonra neşr olunur. Ve evvelki bu misâlden anlaşılır ki ‘Unsûrî demiştir:

(Beyt)

Hakîm-râ vü sitânende-râ vü düşmen-râ

Suhan-güzâr şod u hak-güzâr u tîre-güzâr

Hakîme suhan-güzâr ve sitânendeye hak-güzâr ve düşmene tîre-güzâr sıfatları gösterilmiş ya‘ nî mısra‘ -ı evvelde “hakîm, sitânende ve düşmen” lafızları cem‘ edilmiş ve mısra‘ -ı sânde her birinin sıfatı sırasıyla îrâd olunmuştur.

Ve ikincisi de bu beytden anlaşılır ki bu dahi ‘Unsûrî’niğdir:

Mûy u ruhsâr u gamze vü leb-i o

Şeb u rûz âmedeest ü derd u şifâ

Ve gayr-ı mürettep oldur ki neşr u leff tertibi üzre olmaya. Meselâ:

(Kıt‘ a)

Ey çihre vü kâkül-i siyâhet

Târîk-i şebî vü âfitâbî

V’ey turre vü ‘ârız çü mâhet

Gül-berg-i tarî vü müşk-i nâbî

Ya‘ nî *çihre* mısra‘ -ı evvelde birinci cüz’ olduğu hâlde sıfatı olan *âfitâbî* mısra‘ -ı sâninin ikinci cüz’ünde getirilmiş ve *kâkül-i siyâh*’ın sıfatı cüz’-i evvelde îrâd edilmiştir. [63] İkinci beyt de böyledir. Ve leff ü neşrin ‘ale’l-icmâl olanı dahi işbu âyet-i kerimeden müstefâd olur: (Ve kâlû len yedhule’lcennete illâ men kâne hûden ev naşârâ⁹) Ya‘ nî kâlû ile leff olunup mü’ehhiran neşr olunmuştur ki arı ayrı olsa ve kâlû’l-yehûdü...men kâne hûden ve kâlû’n-naşârâ...men kâne naşâran olması lâzım gelir. Ve bu nev‘ de tertîb ve ‘adem-i tertîb mutasavvir değildir.

⁹ **Bakara Sûresi,111. Ayet:** “Dediler ki Yahudi veya Hristiyan olmayan hiçkimse kesin olarak cennete giremez.”

Ve **dokuzuncusu cem'**dir ki birkaç ma'nâyı bir hükümde zikr ve îrâd eylemeğe denir. Cenâb-ı Selmân'ın bu beytinde olduğu gibi:

Hûşest vakt-i gül ü erguvân u sebze velîk
Ez-ân çi fâ'ide mâ-râ çü vakt-i mâ hoş nîst

Ve bu beyt dahi misâl olur.

Hüsn ü lutf-ı turâ bende şod mihr ü meh
Hatt u hâl-i turâ müşk-i çîn hâk-i reh

Ya'nî *hüsn ü lutf* ile *me-rû-meh* ve *hat ü hâl* ile *müşk-i çîn* bir hükümde beyân olunmuştur.

Ve **onuncusu tefrik**dir ki bir cinsden olan şeylerin meyânını tefrik etmeğe ta'bir olunur. Enverî nâm şâ'irin işbu şi'rinde olduğu gibi:

(Kıt'a)

Binâ-şinâsî-i teşbîh hâstem kerd
Ser-i enâmîl-i o-râ be-ebr der-nîsân
Hired kalem bested ez-enâmilem be-şikest
Çi güft güft zihî gıybet ü zihî bühtân
Be-ebr-i nîsân âhir çi nisbetest o-râ
K'ez-în hemîşe güher bâred ü ez-ân bârân
Be-ıztırâr buved bezl-i î n u ân düşvâr
Be-ihtiyâr buved cûd-i î n u ân âsân

Ve **on birincisi taksîm**dir ki ibtidâ zikrolunan birkaç ma'nânın mü'ehhiran 'ale't-ta'yîn birer suret ve sıfat ile taksîm olunmasıdır. Ve bu san'at 'ale't-ta'yîn kaydı ile leff ü neşrden hâric 'addolunur. Ve Muhtârî Gaznevî'nin bu beytinden anlaşılır:

Be-men nümûd leb u çeşm ü zülf-i ân dilber
Yekî'akîk ü devum abher u sevvum 'anber

Ve **on ikincisi cem' -i me'a't-tefrik**dir ki birkaç şeyi bir ma'nâya idhâl eyledikten sonra anları birer cihetle tefrik eylemektir.

[64] (Beyt)

Men u tuyîm nigârâ çü meh be-sûret ü şekl
Çü şod temâm turâ mând çü kâst me-râ

Ya' nî mısırâ' -ı evvelde cem' ve sânde tefrîk olunmuşdur.

Ve on üçüncüsü cem' -i me'a't-taksîmdir ki birkaç şeyleri bir ma'nâda cem' eyledikten sonra anları birer vechle taksîm etmeğe ta' bîr olunur . Ve iki türlü olup biri oldur ki ibtidâ cem' ve sonra taksîm oluna ve diğeri önce taksîm ve mü'ehhiran cem' olunmaktır. Ve 'Unsûrî'nin mağara hakkında söylediği işbu beytleri evvelki kısma misâl olur:

(Kıt' a)

Zemîneş rûde vü suht u dürüş ü ağber buved
Hemîn sıfat-hâ der-tûl u ' arz-ı o muzmer
Çü rûy-ı nâhun rûde çü rûy-ı sindân suht
Çü rûy-ı ere dürüş ü çü rûy be-ağber
Ve ikinci kısım dahi bu beytlerden bilinir:

(Nazm)

Tu sûdî velî-râ be-rûz-i ' atâ
Tu sûdî ' adüv-râ be-sayf -ı vegâ
Ne sûdî zi-mihrû ne sûdî zi-kîn
Velî kerd tab' -ı tu în iktizâ

Ve on dördüncüsü cem' -i me'a't-tefrîk ve't-taksîmdir ki birkaç nesnenin bir ma'nâ ve hükmdede cem' inden sonra anları münâsîp sûretlere tefrîk eyleyip ba' de ba' zı cihetlere 'ale't-ta' yîn taksîm etmeğe denir. Nitekim 'Unsûrî'nin bu beytlerinde olduğu gibi:

(Kıt' a)

Ebr-i tûfân-ı Nûh dânistî
Ebr-i tûfân-ı hâce nîz be-dân
Âb ez-ân ebr ber-zemîn bârîd
Zer ez-în ebr ber cihân bârân
Sebeb-i ân bed ' azâb-râ ki güzêşt
Sebeb-i rahmet âmed în tûfân

Ya‘nî beyt-i evvelde cem‘ ve sâniide tefrîk ve sâlisde taksîm eylemiştir. Ve bu dahi bu san‘ata misâldir.

(Kıt‘a)

Her dü âverdîm der-behr-i nisâr-i şehîr velîk
Der-tu‘st ez-bahr-ı ‘ummân der-men ez-bahr-i cân
Der-tu peydâ‘st ender âstîn ü dest-i tu
Der-men pinhân derûn-ı sîne vü zîr-i zebân

[65] Bunda mısra‘-i evvelde cem‘ ve sâniide tefrîk olup ikinci beytde taksîm edilmiştir. Ve Rûhî-yi Bağdâdî’nin bu beytinde tefrîk ve taksîm vardır:

Bu ‘âlem-i fânide ne mîr u ne gedâyız
A‘lâlara a‘lâlanırsız pest ile pestiz

Ve **on beşinci tecrîd** ki şâ‘ir kendi nefsinî diğer şahıs makâmında tutup aña hitâp eder. Selmân’ın bu beytindeki hitâbı gibi:

(Beyt)

Be-devr-i çeşm-i o Selmân mekon da‘vî-i mestûrî
Men ez-rûz-ı ezel mestem ki mî-gûyed ki mestûrem

Ve Hâce ‘Îmâd dahi bu beytde buyurur:

Zi-künc-i hâne-i târîk ruh me-tâb ‘Îmâd
Vatan çü merdümek-i dîde der-siyâhî kon

Bunlarda harf-i nidâ mahzûfdur ve edât-ı nidâ ile olan dahi Fuzûlî’nin bu beytinde olduğu gibi:

Ey Fuzûlî eyledi her derde dermân ol tabîb
Bir benim zahmımdır ancak bulmayan dermân henüz

Ve **on altıncısı mübâlağadır** ki bir nesnenin fevka’l-gâye medh veyâhûd zem olunmasından ‘ibâretdir. Ve üç kısım olup biri **tebliğ** ve biri **iğrâk** ve diğeri **gulûvv** nâmlarıyla müsemmâdır. Ve **tebliğ** oldur ki medh veyâhûd zem olunan şey ‘aklen ve ‘âdeten mümkün ola. Ve **iğrâk** aña denir ki müdde‘a fakat ‘aklen mümkün ola. ‘Unsûrî’nin Sultân Mahmût’un medhi hakkında olan bu beytinde olduğu gibi:

Nişâne sâzed sûfâr-ı tîr pîşen-râ
Der o nişâned peykân-ı tîr hây-ı diğêr

Ve **gulüvv** oldur ki müdde‘â ne ‘aklen ne ‘âdeten taht-ı imkânda ola. Bu dahi ‘Unsûrî’niñ bu beyti gibi:

Peydâ şeved ‘adû velî-râ zi-dest-i o
Der-mağz-ı kân-ı âhen ü der-gîr kân-ı zer
Ve bu beyt dahi bu kabîldendir:

[66] Atsa çarha kemend-i rif‘atını
Düşürür şîr-i çarhı hâke hemân

Ve gulüvv iki türlü olup bunun biri **makbûl** ve diğeri **mezmûm**dur. Ve makbûl olanı da iki kısım üzeredir. Ve kısım-ı evvel oldur ki ‘ibârede müdde‘ânıñ sıhhate yakîn getirilmesine delâlet eder ma‘nâ buluna. Meselâ bu âyet-i kerimede olan “*yekâdü*” lafzı gibi. (Yekâdü zeytühâ yüzi’u velev lem temseshü nâr¹⁰) Ve bu beytde olan “*nezdîk*” lafzı misâli:

Zi-nûr-ı ‘arız-ı ân mâh-rûy-ı nezdîkest
Ki hem çü rûz-i münevver şeved şeb-i deycûr

Ve nazîr-i diğêr ‘Unsûrî’niñ bu beytinde “*be-fezâyed*” lafzı bulunması gibi:

Ger nûr-ı ruh u bûy-ı dü-zülfeş be-fezâyed
În-mâh-ı semâ gerded ü ân ‘anber-sâ-râ

Ve kısım-ı sâni dahi medh veyâ kadh olunan müdde‘ânıñ hüsn-i tahayyülü mutazammın olmasıdır.

(Beyt)

Ber-ân ki tîr keşîdest şâh hamle koned
Zi-bâd-ı hamle be-sûfâr [u] zih be-berd-i tîr

Ve Enverî’niñ dahi bu beyti misâl olur:

¹⁰ **Nûr Sûresi, 35. Ayet:** “Neredeyse ateş ona dokunmasa da yağ ışıltı verir.”

Cihân neverdî ki imrûzeş er ber-engîzî
Be-‘ âlemîst resâned ki ender o ferdâst

Ve on yedincisi mezheb-i kelâmîdir ki matlûp ve müdde‘ânın tarik-i ehl-i kelâm üzere bir delil îrâd olunmasıyla isbât edilmesine ta‘bîr olunur. Meselâ ‘Unsûrî’niñ memdûhu olan Sultân Mahmût’uñ medhi ve devletiniñ devâmı hakkında işbu şi‘rinde olduğı gibi:

همیشه دولت او پایدار خواهد بود	برین هزار دلیلیست و صد هزار اثر
یکی دلیل ترا بس حدیث ابراهیم	که خوانده ز کتاب و شنیده بخبر
بوقت کودکی بهای دیر را بشکست	نهاد بر کتف آن بت بزرگ تبر
چو سوی بتکده بایست رفت وقت آمد	رفت زود بترا شکسته دید آزر
بگفت کای پسر این نامور خدایا زرا	چنین که کرد که از چشمشان نکرد حذر
جواب داد ابراهیم و گفت آن بت کرد	تبر گرفته است اینک بسوی او بنکر
جواب داد که این فعل او چه گونه بود	که او نه جارحه دارد نه نیز سمع و بصر
برق کفت ابراهیم کای پدر چونی	که تو بدست خود او را نه کاشتی بنکر
همی برون ز خدایش چرانماز کنی	کز و نه نفع پدید آید و نه نیز ضرر

[67]

بحکم آنکه بتی چند را خلیل خدا	شکست و حجت توحید گفت پیش پدر
خدای دولت اسلام را که ملت اوست	بکرد باقی باحشر بی فساد و غیر
بسندهند خداوند خسروان کرده ست	هزار بتکده ویران و زو سترده صور
بس این دلیل که در خاندان او دولت	بماند خواهد از امروز تا که محشر

Bundan istişhâd olunan sonraki dört beytdir ve bu ‘ale’t-tarîkü’t-temsîl olup buña fukehâ kıyâs itlâk ederler. Ve Enverî’niñ işbu iki beyti bu san‘ata misâl olur:

Eger muhavvel-i hâl-i cihâniyân ne kazâst
Çerâ mecârî-i ahvâl ber-hilâf-ı hevâst

Belî kazâst be-her nîk ü bed ‘ inân-keş halk
Bedân delîl ki tedbîrhâ-yı cümle hatâst

Bunda matlûp kıyâs-ı halef üzere isbât olunmuştur ki lâzımın ibtâliyle matlûbun isbât olunmasıdır. Ve takrîri bu sûret iledir. Ya‘nî muhavvel-i hâl-i cihâniyân gayr-ı kazâ bûdî ki nakîz-i matlûpdur. Mecârî-i ahvâl ber- hilâf hevâ bûdî demektir ki ânın lâzımıdır.

Ve sanâyi‘ -i ma‘ neviyeden **on sekizinci hüsn-i ta‘lîl**dir. Ve aña denir ki bir şey’e letâfeti i‘tibâriyle hakîkî olmayarak ‘illet-i münâsebe ile bir sıfat getirmekdir. Ve iki nev‘dir. Zîrâ ol sıfat ya sâbit veyâ gayr-ı sâbit olur. Ve sâbit olur ise murâd onun ‘illetini beyândır. Ve bu da iki kısımdır. Kısım-ı evvel oldur ki anın ‘illeti zâhir olmayıp yalnız ‘âdetde ola her ne kadar vâki‘ de ‘illetden hâlî değil ise de. Nitekim ‘Unsûrî’nin bu beytinde olduğu gibi:

Zi-behr-i ân ki be-mâned be-fi‘l mürekkeb-i o
Zi’ahterân-ı felek tîz-revterest kamer

Ve kısım-ı sâni oldur ki anın ‘illeti zâhir ola. Nitekim Enverî’nin bu beyti me’ali gibi:

Ne ez-mevcest kulzüm-râ şebân rûzî teb u lerze
Zi-tab‘ -ı o’st tâhûn mî-koned kânî vü deryâyî

Ve ikinci nev‘ olan gayr-ı sâbite dahi iki kısımdır. Zîrâ bundan murâd anı isbâtdır. Ya **mümkün** olur veyâhûd **gayr-ı mümkün** olur. Ve kısım-ı evvele misâl bu beytdir:

Tu âftâbî ez-ân her ki der-tu mî-nigered
Zi-tâb-ı rûy-ı tu çeşmeş pür-âb mî-gerded

Ve kısım-ı sâniye misâl dahi Enverî’nin bu beyti olur: [68]

Bâr-hâ ez-şerm râyet âsmân-ı hurşîd-râ
Zîr-i seyl-âb-ı ‘arak der-bahr-ı tûfân yâfte

Ve **on dokuzuncu tensîku’s-sıfat**dır ki matlûbuna münâsip birkaç sıfatı bir mahalde zikr ve îrâd etmeğe denir.

Sühan-şinâs u me‘ânî-fezâ vü dâniş-dûst
Cihân-güşâ vü mübâriz-keş ü rehî-perver

Ve **yigirminci te‘kîdü’l- medh-i bimâ yeşbehu’z-zemdir** ki kelâmı zemm ve kadhe yakîn edâda beyân ederek matlûbunu medh eylemekdir. Meselâ:

(Beyt)

Huceste zülf-i turâ hiç hurûh ne-t’vân yâft
Cüz ânki hest perîşân u tîre vü dil-gîr

Ve bu beyt de misâldir:

Fezâyil-i tu füzûnest ez-fezâ’il-i hâlk
Meger ki cûd-ı tu kân-râ şumâr ne’t’vân kerd

Ve Cenâb-ı Vahîdü’d-dîn’iñ dahi bu beyti misâl olur:

Serv-i tu bâşed sanemâ sîm-ber
Lîk buved ber ser-i servet kamer

Ve **yigirmi birinci te‘kîdü’z-zemm-i bimâ yeşbehu’l-medhdir** ki zem için olan murâdını medh sûretinde beyân eylemeğe denir. Meselâ:

(Beyt)

Be-hîç kes ne-dehed hîç çîz der-heme ‘ömr
Meger kesî-râ ki âyed be-hızmeteş düşnâm

Ve **yigirmi ikinci istidrâk**dır ki sözün ibtidâsını hicve müşâbih söyleyip mü’ehhiran medh eylemeğe denir. Nitekim Muhtârî’niñ mahbûbu Cemâleddîn hakkında söylediği bu beyti gibi:

Bisyâr be-mâlîdem ü nihâdem
Ber-dâmen ü bâş ruh u cebîn-râ

Ve **yigirmi üçüncü tecâhül-i ‘ârifdir** ki ma‘lûm olan şey’e nâ-ma‘lûm suretinde göstermeğe ya‘nî bir nesneyi bilip bir nükteden için bilmemezliğe ta‘bîr olunur. Nitekim Enverî’niñ bu beyti öyledir:

Înek mî-bînem be- bî-dârîst yâ Rab yâ be-hâb
Hîşten-râ der-çünîn râhat pes ez-çendîn ‘ azâb

[69] Ve Hammâm-nâm şâ‘ iriñ dahi bu beyti misâldir:

În menem der-sohbet-i cânân ki cân mî-perverem
Ger be-hâbeş dîdemî hergiz ne-bûdî bâverem

Dîde mî-mâlem ki nakş-ı dûstest în yâ hayâl
Sûreteş çendân ki mî-bînem der u hayrânterem

Ve bu beyt de nazîre olur:

Tu mihr u mehî vü hûr u perî veyâ melekî veyâ beşerî
Ki hîre şod zi-nûr-ı ruhet be-kâh-ı nazar-ı betâ basaram

Ve **yigirmi dördüncü ta‘accüpdür** ki bir şey’in vukû‘unda bir nükteden dolayı tahayyür etmeğe denir. Nitekim ‘Unsûrî’niñ bu beyti gibi:

Eger menem zi-dü-dîde der-âb garka şode
Çerâst sâ‘ id-i sîmîn-i tu çü mâhî-şiyem

Ve **yigirmi beşinci kavı-i bi’l- mûcepdir** ki ‘ale’t-tarîku’l-kinâye zikr ve îrâd olunan mevsûf üzerine isbât-ı hükm eylemeğe ıtlâk olunur. Ve iki kısım olup kısım-ı evvel bu âyet-i kerimeden anlaşılır: (Le’in race‘ nâ ile’l-medîneti’l-yuħricenne’l-e‘ azzü minha’l-ezell ve li’llâhi’l-‘ izzetü velirasûlihi veli’l-mü’mînîn¹¹) Ve kısım-ı sânî dahi bu beytden ma‘lûm olur:

Çeşm-i tu-râ her ki dîd goft meğer haste est
Goftem haste est lîk tîr-i müje ber-dilem

Ve sanâyi‘-i ma‘neviyenin **yigirmi altıncısı hüsn-i talepdir** ki murâd olunan nesneyi nezâket ile talep ve beyân etmeğe denir. Meselâ:

(Beyt)

Men ne-y’ârem bûse cüsten ez-lebet
Ger tu bahşî ân buved ‘ ayn-ı kerem

¹¹ **Münâfikûn Sûresi, 8. Ayet:** “Eğer bir gün Medine’ye dönersek güçlü olan zayıf olanı oradan kesinlikle çıkaracaktır. Oysa güç Allah’ın, rasûlünün ve müminlerindir.”

Ve **yigirmi yedincisi taklîb**dir ki murâdını ibtidâ diğer sûretde gösterip mü'ehhiran îzâh eylemeğe denir. Ve Selmân'ın bu beyti misâl olur:

Men zi- çeşm-i hod melûlem kâşkî ber hâstî
Ez-rehet gerdî vü be-neşistî be-cây-i çeşm-i men

Ve Mevlânâ Kemâleddîn Hocendî'nin bu beyti bu san'atı hâ'izdir:

Serî ki dâstem endâhem be-pây-i tu hayf
Ki nistem ser-i diğer berây-ı pây-ı diğer

[70] Ya' nî mısra' -ı evvel kırâ'at olununca şâ'ir-i müşârun ileyh mahbûbuna fedâ ettiği başına acıyor zan olunur ise de mısra' -ı sâni kırâ'at olunduğu hâlde murâdının ne olduğu meydâna çıkar.

Ve **yigirmi sekizincisi su'âl ve cevâp**dır ki Hüsrev-i Delhî'nin bu beytinden anlaşılır:

Goftem tuyî cân der-tenem tâ hest cân-ı rûşenem
Goftî [ki] ârî ân menem ger ân tuyî pes cân kucâ

Ve Rûhî-yi Bağdâdî'nin bu beyti de misâl olur.

Bir gice yüz sürsem olmaz mı dedim ol sîneye
Nâz ile dedi bakılmaz gecede âyîneye

Ve **yigirmi dokuzuncu teşbîh**dir ki yedi türlüdür. Ve evvelkiye **teşbîh-i mutlak ve sarîh** denir ki bir şey'i bir şey'e bi'aynihi benzetmektir. Bu mısra' da olduğu gibi:

Âmed bahâr defter-i gül şod varak varak

Ve ikinciye **teşbîh-i meşrût** ta'bîr olunur ki bir nesneyi bir nesneye bir şart ile teşbîh eylemektir. Ve üçüncüye **teşbîh-i kinâye** ıtlâk edilir ki müşebbehün bih zikrolunmayıp yalnız müşebbeh zikrolunmasıdır. Meselâ:

(Beyt)

Gül ü servet karâr-ı dil ber bûd
Sünbület ber semen benefşe güşûd

Ya' nî *gûl* ile mahbûbuñ yañağından ve *serv* ile boyundan ve *sûnbûl* ile zülfünden ve *semen* ile binâgûşundan kinâyeye olunmuşdur.

Ve dördüncüye **teşbîh-i tesviye** tesmiye kılınır ki iki şey'in sıfatlarını zikr edip biri birine benzetmekdir. Meselâ:

(Kıt'a)

Kadeh-i pür gibi ahabbı edip hem-dem-i râz
Hîn-i hâcetde el üzre tutar ebnâ-yı zamân

Bâde-i kâm ile ser-germ-i neşât olduğu dem
Câm-ı hâlî gibi eyler teh-i pâde galtân

Hum-ı nüh-çarha dü-sâgar olalı mihr ile mâh
Böyledir kâ'ide-i dâ'ire-i bezm-i cihân

Ve bu beyt de misâl olur. [71]

Hem çü 'îyşem cevâb-ı o telhest
Lîk la' leş çü çeşm-i men der-bâr

Ya' nî şâ'ir îyşini telh olmakda mahbûbunun cevabına ve anıñ la'lini der-bâr olmakda kendi çeşmine teşbîh etmiştir.

Ve beşinciye **teşbih-i 'aks** denir ki iki şey'i 'aksiyle yek-dîgerine müşâbih kılmaktır. Meselâ:

(Beyt)

Şode şâmeme çü subh ez-ân meh-rû
Rûz-ı men şeb şode ez-ân ham-mû

Ve altıncıya **teşbih-i ızmâr** derler ki murâdını bir şey'e teşbih eder gibi göstermekdir. Nitekim Vahîdüddîn bu beytinde demiştir:

Ger ân turre est müşk be-mâ çün ne-dâd bûy
Ve'r ân çehre est mâh çerâ der-keşîd rûy

Ve yedinciye **teşbih-i tafsîl** nâmı verilmiştir ki bir nesneyi bir nesneye ba'de'l-teşbîh müşebbehün müşebbehun bih üzerine tafzîl olunmakdır.

Ve **otuzuncu isti‘âre**dir ki bir ma‘nâyı bi’l-münâsebe ‘alâ tariki’t- teşbîh diğerk ma‘nâ ile zikretmeğe denir ki müşebbeh ile müşebbehün bih mâ-beyninde ‘alâka-i teşbîh olup edât-ı teşbîh beyân olunmamasıdır. Meselâ bu beytde olduğı gibi:

Ne-dehed dâmen-i zülfet dil-i bîçâre zi-dest
Ki be-pây-ı gam-ı‘ aşk-ı tu fütâdest çü mest

Ya‘nî zülfün dâmeni ve dilin desti ve gamın ayağı olmayıp dâmen ve dest ve pây bi’t-teşbîh-i ‘âriyet zikr ve îrâd olunmuştur. Ve isti‘ârenin birkaç kısmı var ise de tafsîli kitaplarından anlaşılır.

Ve **otuz birinci mu‘ ammâ**dır ki b-tarîki’r-remz ve’l-îmâ kendisinde istihrâc-ı isme delâlet ve işâret bulunan kelâma denir ve iki nev‘dir. Bir nev‘i oldur ki anın halli mes‘ele-i ‘ilmiyeye mütevakkıf olmaya. Ve nev‘i- sâni ol mu‘ammânın halli mes‘ele-i ‘ilmiyeye tevakkuf ede. Ve nev‘-i evvel bu beytden anlaşılır ki bunda **Emîn** ismi setrolunmuştur:

‘ Aşk-ı o der-miyân-ı cân mîdân
Nâm-ı o der-miyân-ı ân mîdân

Ya‘nî bu beytde miyân lafzına işâret olunur ki elif’i ibtidâyâ getirildiğı halde **Emîn** olur. Ve Kemâleddîn ‘Azed’in dahi iş bu kıt‘ası bu nev‘den olup âhinde **Zeyn** ismi gizlenmiştir: [72]

Pîşvây-ı zemâna zeyneddîn
Sürûr-ı ehl-i rüzgârı tu

Âsmân-râ gulâm mî-hânî
Çerh-râ bende mî-şumârî tu

Der-cihân ân yegâne-i imrûz
Ki devumîn der-zemîn ne-dârî tu

Bunda mu‘ammâ üçüncü beytin mîsrâ‘-ı sânisindedir. Ya‘nî diyor ki (Zemînde ikinci tutma) Zemînin ikinci harfi *mîm* olmakla anı kaldırınca **Zeyn** olur. Ve nev‘-i sâni bu beytden bilir ki **el-Latîf** ism-i şerifi mestûrdur:

Hâl u nakd-i o taleb der-dil k'ezân
Endegî bâşed turâ genc-i nihân

Zikrolunan ism-i hâl lafzından ve ânın nakdinden çıkar. Hâl lafzının nakdi ya' nî cemel-i kebîr hesâbınca 'adedi otuz dokuzdur ki **lat** demektir. Ya' nî *lam* otuz, *tı* dokuz (*der*) lafzı ki 'Arabîde *fî* demektir. İş bu *fî* kalbolunca *îf* olur. *Lat* ile berâber getirildikde **latîf** olur. Lafz-ı hâlden endegî genc-i nihân olunca ya' nî ism-i karînesiyle *ha* düşünce *el* kalıp **el-Latîf** hâsıl olur. Ve mu'ammâ esâsen dört nev' dir. Ve i' mâl-i teshili, i' mâl-i tahsili, i' mâl-i tekмили, i' mâl-i tezyîlidir . Ve bunların her birisinin dahi bir kaçır kısımları olup lâkin cümlesinin derc ü beyânı tadvîl faslı mü'eddî olacağından bu san' ata dâ'ir olan kitaplardan dahi matlûp anlaşılacağı gibi tevfik-i Îlâhî refik olduğu hâlde bundan sonra yalnız bu san'at için diğer bir risâle tertib ve neşrolunması menvî-i zamir bulunduğundan burada bu kadarcık zikriyle iktifâ kılınmıştır.

Ve **otuz ikincisi lüğazdır** ki bir şey'in evsâfını zikrederek anı mestûr beyân etmeğe denir. Ve mu'ammânın nev'-i evveline müşâbih olarak halli mes'ele-i 'ilmiyeye menûr değildir. Ve mu'ammâdan farkı buña su'âl tarîkıyla bed'e olunmaktadır. Ve lisân-ı Türkîde **bilmece** denir Ve Kemâleddîn İsmâ'îl'in âfitâb hakkında olan bu nazmı misâl getirilmiştir:

شہسوار پردل و فیروز جنك کامیاب	چیست آن جرم منور ماه و سال اندر شتاب
دولت اورا ز خیل شام باشد انقلاب	ملکوت اورا ز حد نیمروز آید زوال
که ز بطن الحوت چون یونس بود اورا مأب	گاه اندر دلو چون یوسف بود اورا مقام
شب چو دزد نقب زن زیر زمین اندر حجاب	روز باتیغ آشکارا میکنند قطع الطريق
هیئت او چشمه لیک آن چشمه اندر التهاب	پیکر او چون سپر لیک آن سپر شمشیر زن
بوالعجب مهری که می سوزد جهانیرا بتاب	طرفه قرصی کو بود مهر دهان روزه دار
باوی از تیزی نه خنجر باشدش دائم خطاب	بر سر عالم همی لرزد ز مهر دل ولی

[73]

بریاض صبح شکش همچو زبر کاغذست در سواد شب شعاعش همچو تیغ اندر قراب
سال و مه دامن بکسترده ست کوه ره نشین تا کنند از فیض چودش خرده زرا کتساب
نیست بروی اعتماد از بی نشانی زانکه او هر سرماه آورد از ماه نو پادر رکاب
میکند در آمد و شد عمر مارا پایمال می رود از رفتن او زندگانی در شتاب
دیده بی آب دارد پر زمیل آتشین وین عجب کزدیدن او دیده ها کردد پر آب
دشمن خوابست همچون بخت خواجه زان تیغ خلق را بیرون کندهر بامداد از چشم خواب
آنکه بوسد بامداد ان آستان خواجه کیست روشنست آن آفتابست آفتابست آفتاب

Fakat bu kasîdeniñ nihâyetinde murâd âfitâb olduğu gösterilmiş ise de ekseriya tasrîh etmezler. Çünkü mü'ammâ gibi lügaz dahi zihni imtihân içindir. Vahidüddîn'in bu beytinden de âsmâ murâd olunur:

بکو تاچه پیرست آنکه باشد قدش چنبر کھش عور بینی که مرصع قبادر بر

Ve iş bu Türkî beyt dahi **buz** üzerine lügazdır:

Bir mu'azzam kal'e gördüm habs olmuş anda âb
Geldi zerrîn top ile feth etti ânı âfitâb

Ve **otuz üçüncüsü irsâl-i mesel ve meseleyndir** ki şî'r ve kelâmda mesel îrâd olunmaktadır. Ve bunların bir beytde olması lâzım gelir. Nitekim:

Nazar ez-ân ne-konî be-hâl-i men ki gedâ
Karîn-i şeh ne-şevêd ki ez-kocâ be-kocâ

Ya'nî “gedâ karîn-i şeh ne-şevêd” misâl olarak getirilmiş ve “ez- koca be-kocâ” ile dahi te'kîd olunmuşdur. Rûhi-yi Bağdâdî'nin iş bu dübeyti dahi böyledir:

Virirse câne 'aceb mi o la'l-i nâb safâ
Ğamı olanlara dâim verir şarâb safâ

Dem-i visâlde hoşdur ruhuñ müşâhedesi
'Ale's-sabâh verir seyr edince âb safâ

Bunlard mısra' -ı sâniler misâl îrâd edilmiştir. Ve bu beyt de bu sûretledir:

Aldanup düşdüm o serviñ kâmet-i bâlâsına
Her metâ' ın gerçi aldanmaz düşen a' lâsına

Ve misâl-i meseleyn dahi Vahidüddîn'in bu beytinden anlaşılır:

Bâ- lebet çi mî-talebem bâde nezd-i cân çi bûd
Bâ-ruhat çi meh nigerem bende pîş-i hân ki bûd

Ya' nî “bâde nezd-i cân çi bûd” ve “bende pîş-i hân ki bûd” şıkları mesel olarak ityân olunmuştur.

[74] Ve **otuz dördüncüsü haşv**dır ki bir nev'ine **melîh** ve diğerine mutavassıt ve birisine de **kabîh** ta' bîr olunur. Ve haşv-ı melîh bu beytden ma' lûm olur:

Nihâl-i serv-i kadet-râ ki bâde tâze vü ter
Kemîne bâde-i âzât geşt serv-i çemen

Ya' ni burada (bâde tâze vü ter) du'âsıdır ki ânsız dahi ma' nâ tamamdır. Lâkin matlûba münâsip du' a olduğu için melîhdir. Ve haşv-ı mutavassıta bu beyt misâldir:

Zi-rûz-ı rûşen-i rûyet münevver âmede cân
Şebân-ı tîre zi-zülfet müdâm müşk-efşân

Ya' nî burada (rûşen) ve (tîre) lafızları haşv-ı mutavassıtdır ki bu lafızların da olup olmaması müsâvîdir. Ve bu mahalle kadar sanâyi' ve tahsînât-ı ma' neviye beyân olup bundan sonra sanâyi' ve tahsînât-ı lafziye zikr ve iş'âr olunur.

FASL-I SÂMİN

Ma' lûm ola ki sanâyi' -i ma' neviyeden bu kitâbda yigirmi bir 'adedi zikrolunup **evvelkisi tecnîs**dir ki iki lafzın sûreti kitâbeti ya' nî yazılışı yek-dîgerine müşâbih ve mütecânîs olmasıdır. Ve bu keyfiyet yedi nev' üzerine beyân olunmuştur. Ve birincisi **tecnîs-i tâm** ta' bîr olunur ki yazılışları bir birine mutâbık ve ma' naları muhâlif iki lafzın bir mahalde zikredilmesidir.

(Meselâ)

Bütâ der-çîn-i her târî buved zülf-i tu-râ sad Çîn
Ki sâzed ber-gül-i sûrî zi-sünbül zülf-i tu pür-çîn

Bu beytde **tecnîs-i tâm** (çîn) lafızlarıdır ki yazılışları bir sûretde ve ma‘nâları muhâlifdir. Ve Rûhi-yi Bağdâdî’niñ bu beytinde (yâre) lafızları da böyledir:

Yâr isteyen olur nice bir yâre âşinâ
Biñ yâre yar ki tâ ola bir yâre âşinâ

[75] Ve ikincisine **tecnîs-i muharref** ıtlâk olunur ki ‘aded-i hurûfda müttefik ve sûret-i harekede muhtelif iki lafzıñ zirolunmasıdır. İbni Yemîn’iñ bu beytinde olan “derd dürd” lafızları gibi ki evvelki *dâ’*ıñ fetha ve ikinci zamme ileidir:

Sâkiyâ dermân ne-dâr[ed] huşk rîş-i rûzgâr
Bâde dürdih (?) tâ fûrû rîzem be-rûy-ı derd dürd

Ve üçüncüsüne **tecnîs-i terkîb** denir ki bu beytde olan gam horî ve gam-horî kelimeleridir. Ya‘nî birisi mürekkeptir:

Zi-gam h‘ârî keşem der-‘aşk-ı ân dil-ber
Ki ân gam-h‘ârî ez-şâdî buved bihter

Ve eğer **tecnîs-i terkîb**ıñ elfâzı yazılışda bir birine müşâbih ise (**tecnîs-i teşâbüh**) ve eğer müteferrik ise (**tecnîs-i mefrûk**) ta‘bîr olunur. Ve bu rubâ‘ide olan tersâyî lafızlarından ikisi de anlaşılır:

Ey büt be-hakk-ı Mesîhâ eger tu tersâyî
Bâyed ki ne-bürd mâ tu bî-ters âyî
Çeşm-i ter-i mâ be-âstîn huşk konî
Tâ ber leb-i huşk-i mâ tu tersâyî

Ve dördüncüsüne **tecnîs-i nâkıs** tesmiye kılınır ki iki kelimededen birisinin ‘adedi hurûfunda noksâniyet olmasıdır. Ve bu keyfiyet ya lafzıñ evvelinde olur. ‘Unsûrî’niñ bu beytindeki (âsûde) ve (sûde) lafızları gibi:

Ne-şod âsûde râ’y-ı tu zi-‘atâ
Sûde şod dest hâzin ü v‘ezân

Veyâhûd lafzıñ vasatında olur. Nitekim bu beytde olan (seher) ve (ser) lafızları gibi:

Geşt pedîd ez-ufk-ı rûşenî âfitâb
Tâ tu ne-ber-dâştî vakt-i seher ser zi- hâb

Veyâhûd âhir lafızda bulunur ki Vahîdüddîn'in bu beytde olan (hâme hâm) ve (nâme nâm) gibi:

Çi mektûbeş nüvîsem çü bâşed hâmeem hâm
Meger ân serv-i gül-ruh bürd ez-nâme-em nâm

Ve Hâkânî'in na't-ı seyyidü'l-en'âm 'aleyhi's-selâm hazretleri hakkında olan iş bu beytinde (sûre ve sûr) ve (semâ') ve (semâ) lafızları da bu san' atdandır:

Ki velâdeteş ervâh h'ânde sûre-i sûr
Sitâre beste sitâre-i semâ' -kerde sîmâ (?)

Bu nev'e **tecñîs-i mutarraf** dahi derler. Ve eğer böyle iki lafzın 'aded-i hurûfça âhirlerinin [76] bir birinden ziyâdeliği bir harfden ziyâde olur ise aña (**tecñîs-i müzeyyel**) veyâ (**zâ'id**) ta' bîr olunur ki bu beytde ('anâ ve 'anâdil) lafızlarıdır:

Mevsim-i gül savt-ı 'anâdil şinev
Tâ dil-i tu bâz rehed ez-'anâ

Beşincisi **tecñîs-i mükerrrer**dir ki birbirini müte'âkip iki lafızdan birbirinin evveli diğlerinden bir iki harf ziyâde ola. Meselâ bu beytde (bîkâr kâr) ve (âzâr zâr) lafızlarıdır:

Tu-râ çün kîne ve bî-kâr kârest
Dil-i mecrûh ez-ân âzâr zârest

Ve bu beytlerdeki (bîdâr dâr) ve (huşyâr yâr) lafızları da böyledir:

Sâkiyâ câmî be-deh ân mâh-râ bî-hûş kon
Mutribâ mâ-râ be-âvâz-i hazîn bîdâr dâr

Ber-kef-i ân meh be-yâbî câm-ı gül-gûn bih ez-ânk
Hoş ne-bâşed mâ çünîn mest ü çünân hüşyâr yâr

Ve altıncısına **tecñîs-i hat** tesmiye olunur ki nokta ile birbirinden fark olunan iki lafzın bir mahalde ictimâ' ıdır. Meselâ Cenâb-ı Selmân'ın bu beytinde olan (müşkîn) ve (miskîn) lafızları gibi:

Sevdâ-yı zülf-i müşkîn dâred dil-i şikeste
Dîvâne geşt miskîn mî-bâyedeş selâsil

Ve yedincisi **tecnîs-i muzâri'** nâmıyla ma'rûfdur ki tekellümde biri birine mütekârib olan birer harf ile ihtilâflı iki mütecânis lafzın zikrolunmasıdır. Ve bu ihtilâf ya elfâzın evvelinde olur. Nitekim 'Unsûrî'nin bu beytindeki (bâde) ve (mâde) lafızları gibi:

Ne'b-hûred bâde rû-beste mâde
Nehr-i esed zi-şîr-i ner der-ceng

Veyâhûd vasat-ı lafızda bulunur. Celâleddîn Belhî Hazretleri'nin bu beytinde olan (hüzn) ve (hüsn) lafızları gibi ki (z) ve (s) harflerinin burada telaffuzları biri birine karîbdir:

Kahkahâ şâdân-ı 'aşkeş kerde meclis pür-şeker
Bû'l-hüzn şâdân şode yâ bû'l-hüsn nâ-kûfte

Veyâhûd âhir-i lafızda olur. Meselâ bu beytde (cihâd ve cihât) lafızlarında (d) ile (t)nin telaffuzları biri birine mütekâribdir:

Her taraf rûz-ı cihâd ez-bes ki Husrev hûn be-rîht
Mî-nümâyed hem-çü deryâ-yı muhîr ez-hûn cihât

Ve eğer zikrolunan hurûfun telaffuzları yek-dîgerine karîb değilse aña tecnîs-i lâhik [77] ta'bir olunur. Ve iki türlü olup birine technis-i lâhik-i musahhah denir ki mezkûr harflerin harf-i sahih olmasıdır. Bu da ya evvelde olur (bahşende rahşende) lafızlarındaki (b) ve (r) gibi. Veyâhûd vasatda olur. (Kalem kasem) kelimelerindeki (l) ile (s) gibi. Veyâhûd âhir-i lafızda bulunur ki (hâmi ve hâmil) lafızlarında olan (i) ile (l) misüllü. Ve ikinci türüsüne tecnîs-i lâhik-i mu'allel ıtlak olunur ki mezkûr mahallerde olan hurûfun harf-i illetden olmasıdır. Ve bu tecnîs san'atı kelâm-ı mensûrda dahi müsta'mel ve makbûldür.

Ve sanâyi'-i lafziyenin **ikincisi sec'**dir ki bir beytin mısra'-ı evvelinde bulunan kelimâtın vezin ve mikdâr-ı hurûf vesâi'rece mısra'-ı sâni'nin kelimâtına muvâfık olmasıdır. Ve kelâm-ı mensûrda dahi her fâsılanın bu sûretde bulunmasıdır. Ve bu

san‘atın bir nev‘ine (**sec‘-i mütevâzin**) derler ki bir beytin bir mısra‘ı diğer mısra‘ın hâvi olduğu elfâzın vezin ve ‘aded-i hurûfu mikdârınca ola. Meselâ:

Ey dilet be-sahtî beste seng-i hâre
V‘ey dilem be-şevket geşte pâre pâre

Ve bir nev‘ine dahi **sec‘-i mütevâzi** denir ki bu beytden anlaşılır:

(Beyt)

Cevzâ be-hidmetet kemer-beste âmed
A‘dâ zi-heybetet ciger-haste bâşed

Ve eğer iki fâsıla veyâ mısra‘ın kelimâtı vezin ve ‘aded-i hurûf ve kâfiyece biri birine mutâbık olur ise aña (**tersî‘**) itlâk olunur. Ve Vahîdüddîn’in bu beyti misâldir:

Ruh-ı rengîn-i o her-câ seher bâşed gül-i ra‘nâ
Leb-i şîrîn-i o ber-mâ şeker bâşed mül-i hamrâ

Ve böyle murassa‘ beytin evvelki mısra‘ında kâfiye aranmaması dahi câ‘iz ve belki ekser murassa‘ eş‘âr böyledir. ‘Unsûrî’nin bu beyti gibi:

Rızâ-yı o zi-sa‘âdet delâletîst buzurg
Hevâ-yı o zi-celâlet ‘alâmetîst mübîn

Ve Muhtârî Gaznevî’nin dahi bu beyti misâldir:

Ez-rezm der-ahbâr cahîmî diger efzûd
V‘ez bezm-i bedîdâr na‘îmî diger âverd

Ve Hakânî’nin bu kıt‘ası da bu tarîk üzeredir:

[78]

ای ز سر یر زرت کنبد مائل حقیر وی ز سر یر درت پاسخ سائل نعم
رشم نوالت فزون از عرق ابرو بحر شرح جلالت برون از ورق کیف و کم

Ve eğer böyle murassa‘ beytin elfâzında tecnîs dahi bulunur ise aña (**tersî‘ bâ-tecnîs**) ta‘bîr olunur. Vahîdüddîn’in bu beyti gibi:

Dilem-râ germ bâ-zârî ez-ânem germ-bâzârî
Dilem-râ germ bâz ârî ez-ânem germ-bâzârî

Ve eğer iki mısra'ın elfâzı yalnız 'aded-i hurûfda yek-dîgerine müşâbih olur ise aña **mûmâsile** ta' bîr olunur. 'Îmâmeddîn'in bu beyti gibi:

Zi-kûy-ı selâmet girifte kenâre
Zi-mülk-i ferâgat ne-dîde nişânî

Ve Hümû nâm şâ'iriñ bu beyti dahi misâldir:

Ber-meh-i rûyet turre-i müşkîn
Ber-gül-i sûrî 'anber-i sârâ

Ve eğer bir beyt-i müsemmenin rub'-ı evveli sânîsi ve rub'-ı sâlisi râbi' i ile olur ise aña **taşîr** ıtlâk olunur. Bu beytde olduğu gibi:

Der-ceng be-kerr u fer türkân-ı tu kâdirter
Ez-Rüstem-i hasm-efken ve'z-saf-der-i rûyîn-ten

Ve sec'in bir nev'ine dahi **mutarraf** denir. Ve Vahîdüddîn'in bu beytinde olan (reng ve nîreng) lafızlarından anlaşılır ki tecnîs-i müzeyyeliñ 'aksi demektir:

Ez-rûy-ı men-i 'âşık-ı dil-dâde reved reng
Çün çeşm-i tu sâzed be-füsûn hîle vü nîreng

Ve sanâyi'-i lafziyenin **üçüncüsü istikâk** dır ki esâsen bir lügatden müştak iki lafzın bir mahalde zikrolunmasına denir. Nitekim 'Unsûrî'nin bu beytinde olan (muhit ve muhât) ve (mu'îl ve 'ıyâl) lafızları gibi:

Râ'yeş muhit geşt ü cihân ser-te-ser muhât
Desteş mu'îl geşt ü cihân ser-te-ser 'ıyâl

Ve bu beytde (nazîr ve nazar) ve (zemîn ve zamân) lafızları da misâldir:

Nezîret der-nikû bî-nazar nâ-dîde mâhî
Zemîn-râ der-zamânet buved kadrî vü câhî

Ve eğer esâsen bir lügatden müştak değil ise aña **müşâbih iştikâk** ta‘bîr ederler. ‘Unsûrî’niñ bu beytinde olan (yemîn ve meymûn ve emîn ve emân ve î mân) lafızları misillü: [79]

Yemîn-i devlet k’eyyâm ez-o şevd meymûn
Emîn-i millet k’eymân ez-o şevd bâ mân

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **dördüncüsü maktûb**dur ki dötr nev‘ olup birine **maktûb-ı ba‘z** ve ikincisine **maktûb-ı kül** ve üçüncüsüne **maktûb-ı mücennah** ve dördüncüsüne **maktûb-ı müstevî** itlâk olunur. Ve maktûb-ı ba‘z bu beytde olan (âmed ve âdem) ve (kemâl ve kelâm) lafızlarından anlaşılır. Ya‘nî (âmed) lafzının *mîm*’î *dâl*’dan sonra getirilse (âdem) ve kemâl’in *elif*’i ile *mîm*’i birlikde *lâm*’dan evvel îrâd olunsâ (kelâm) olur. El-cenâb-ı Vahîdüddîn:

Ez-‘aşk-ı ruhet âmed âdem be-cihân şeydâ
Z’ân rû be-kemâl âmed peyveste kelâm-ı mâ

Ve bu beytde olan (şî‘r ve ‘arş) lafızları dahi buña kıyâsdir:

Eger be-şî‘r-i kesî-râ terakkiyî bûdî
Be-‘arş ber-şodemî men zi-nerdübân-ı sühân

Ve maktûb-ı kül bu beytden ma‘lûm olur ki (râz ve zâr) lafızları birbirlerine tamâmıyla kalb olunur:

Her nefes zâr be-giryed kalem ez-gussa eger
Harfî ez-râz-ı dil-i hîş nüvîsem be-kalem

Ve Hakânî’niñ bu beytinde olan (ikbâl ve lâ-bekâ) lafızları da bu san‘atı hâ’izdir:

Bekâyî nîst hîç ikbâl-râ çend âz-mû (?) destî
Hod înek lâ-bekâ maktûb-ı ikbâlest ber-hâneş

Ve maktûb-ı mücennah dahi yek-digeriniñ tamamen maktûbu olan iki lafzın birisini mîsrâ‘-ı evvelinde diğerini mîsrâ‘-ı âhirinde zikretmekdir. Meselâ (kâh ile hâk) lafızlarının burada sûret-i zikri gibi:

Kâh u gülzâr bûd cây-ı tu dûş
În zemân şod makâm-ı tu gül ü hâk

Ve maktûb-ı müstevî bir beytiñ veyâ mısra‘ıñ veyâhûd nısf-ı mısra‘ıñ âhirinden evveline doğru okunup yine o kelâm hâsıl olmasına denir. Meselâ Vahîdüddîn’iñ bu beyti ki her mısra‘ı âhirinden okunsa ‘aynı hâsıl olur:

ناسم دائم دھمی آدم سان
نادان باشد ممد شاب نادان

Ve ‘Abdullfettâh Nişâbüri’niñ bu beyti dahi misâl getirilir ki murâd (hemân derd-nâme)dir.

Çü be-nüvîsem ez-derd remzî be-hâme
Zehr-i her sû ber-âyed hemân derd-nâme

[80] Ve sanâyi‘-i lafziyenîñ **beşincisi mevkûf**dur ki bir lafz iki parça edilerek nısfı mısra‘-ı evvel âhirinde ve nısf-ı diğeri mısra‘-ı sâni evvelinde zikrolunur. Ve her parçanıñ ma‘nâsı olması lâzımdır. Nitekim Cenâb-ı ‘Abdurrahmân Câmî kuddise sırrahu bu kıt‘asında buyurur. Ve murâd ikinci ve üçüncü beytlerdir:

دی فرستاد قطعہ سوی من	نکته دانی ز زمرة فضلا
کرده لفظی سه چار از ان بدو نیم	تا کند عاجز از جواب مرا
گفتم اندر جواب آن کای مف	خر خلق خدا وقاضی حا
جت اصحاب ومتصف بفضی	لت بسیار خواهمت بدما

Ya‘nî üçüncü beytiñ mısra‘-ı evveliniñ âhirinde (mufahhar) lafzınıñ nısf-ı evvelini ve mısra‘-ı sâni evvelinde diğeri nısfını ve (hâcet) lafzınıñ bir nısfını mısra‘-ı sâni âhirinde ve diğeri nısfını beyt-i râbi‘iñ mısra‘-ı evveli ibtidâsında ve (fazîlet) kelimesiniñ bir nısfını beyt-i râbi‘iñ mısra‘-ı evveli âhirinde ve diğeri nısfını mısra‘-ı sâni evvelinde îrâd eylemiştir. Ve bu elfâzıñ böyle hâlet-i vakflarıyla ma‘nâ hicvî mutazammın ve hâlet-i vasıllarıyla medhi mübîn olur. Ve müşârun ileyh’iñ iş bu

rubâ'îsiniñ mısra'larında dahi bu suretle (a' dâ) ve (ma' zur) ve (mahbûs) lafızları tezkâr olunmuşdur:

Ey şâdî-i 'îd be-kâm-ı dil a'
Dâim şode mahbûs der-în gam-gede ma'
Zûrem ber ehl-i dîl ki âzâdî mah
Bûsîst be-resm-i 'îd ez-tu tama'

Ve sanâyi'-i lafziyenin **altıncısı i'nât**dır ki kâfiye-i mücerrede de harf-i ridften evvel bir harf iltizâm edip âhir-i şi' re kadar yürütmeğe ta' bîr olunur. Ve iki nev' olup nev' -i evvele bu gazel misâldir. Ve bu san' ata **lüzum-ı mâ-lâ-yelzûm** dahi itlâk ederler. El-cenâb-ı Hâce-i Hâfız-ı Şîrâzî:

حسن جال توجھان جہلہ گرفت طول و عرض
شمس فلک خجل شدہ از رخ خوب و ماہ ارض
دیدن حسن و خوبیت برہمہ خلق واجبست
رؤیت روت بلکہ برجہلہ ملائکست فرض
از رخ تست مقتبس خور ز چارم آسمان
ہمچو زمین ہفتمین ماندہ بزیر بار قرض

[81]

جان کہ فدای او نشد مردہ جاودان بماند
تن کہ اسیر او نشد لایق اوست قطع و برض

بوسہ بخاکپای اودست بکادہد ترا
قصہ شوق حافظ آباد رساندت بعرض

Ve nev' -i sâniye dahi Muhtârî Gaznevî'niñ bu kıt'ası misâldir:

ای مهتری که از خرد و اعتقاد تست برفرق دانش افسر و در دست دین سوار
تدبیر تو برون برد از کار ها خلل آیین تو جدا کند از رسمها عوار
اهل قلم پیاده نمودند در هنر آن دم که خامه کشت برانکشت تو سوار
از مدح تست فائده مکرمت بدید وز نام تست قاعده دولت استوار

Ve sanâyi-i lafziyenin **yedincisi lüzûmdur** ki her beytde bir kelime iltizâm etmeğe derler. Nitekim ‘Amîkî nâm şâ‘iriñ (*mûr*) ile (*mûy*) lafızlarını bu şi‘rinde iltizâm eylediği gibi:

اگر موری سخن گوید و کر مویی روان دارد
من آن مور سخن گویم من آن مویم که جان دارد
نم چون سایه مویست و دل چون دیده موران
ز هجر غایبه مویی که چون موران میان دارد
اگر بار مور و یا مویی شبان روزی شوم همراه
نه مور از من خبر یابد نه موی از من نشان دارد
بچشم مور در کنجم بس از زاری و بس سستی
اگر خواهد مرا موری بچشم اندر نهان دارد
من آن مورم که از زاری مرا مویی پوشاند
من آن مویم که از سستی کم از موری روان دارد

Ve sanâyi-i lafziyenin **sekizincisi mütelevvindir** ki birkaç vezinden okunmak mümkün olan şi‘re tesmiye edilir. Nitekim Şeyh Attar’ın bu nazmı gibi:

‘Aşk-ı tu der-cân ey cân-ı men
Âteşî zed der-dil-i büryân-ı men

Der-dil-i büryân-ı men âteş me-zen
Der-niger âhir be-teff-i cân-ı men

[82] Ve sanâyi'-i lafziyeniñ dokuzuncusu naziredir ki bir şi'rîñ vezin ve kâfiyesince ve anda olan matlûba ve daha münâsip bir ma' nâ tahayyül ederek başka bir şi'r inşâdına denir. Ve iki nev' olup nev'-i evvele bu rubâ'îler misâldir:

(ازسوی معشوق)

ای باکل کلزار حسنم حیران وی دریم عشق پیـکرانم نالان
حالت چه عجیبست که دیوانه مثل بشکیب باندوه و مکن بس افغان

(نظیره برطریق جواب ازسوی عاشق)

دبر بست که در حسن تو کشتم حیران در لجه عشق تو فتادم نالان
هیچم نشد از لطف تو کام حاصل چون صبر نماند کارمن شد افغان

Ve bu gazeller dahi misâl olur.

امید میکنم از خاکپایت ای جانان در این نیاز مرا با کرم کنی شایان
ز بوستان جالت کلی دو بهر زکات ز روی لطف بمن مستحق کنی ارزان
که تابسی که اسیر محبتم کردی رواست آنچه کنی ناامید و در حرمان
با آرزوی وصال شبی بروز آرم بانتظار جالت کز درکنم از جان
بوی و در درخت مست بوده این شکری ز نور روی تو چون آفتاب هم حیران

(Nazîresi)

ز تاب شمع جمال تو ای شه خوبان بسوخت چون پر پروانه جسم و جان جهان
شهید خنجر نازت هزار اهل نیاز خراب چشم سیه مست کافرت مستان
بتیر غمزات آندم که دل هدف کردم براه عشق تو جاناکز دشتم از سر جان
دمی بخانه چشمم قدم بنه از لطف بخاک پای تو تاجان خود کنم قربان

باین کمال لطافت کرم کنی چه شود
کلی ز کشن حسنت بحامی حیران

Ve nev'-i sâni dahi bu rubâ'îlerden müstefâd olur.

کلرادیتم نشسته بر طرف چن پیراهن خودچاک زده تادامن
کفتم صنما جامه و صلت که درید بادسحر از میان برخاست که من

[83] (Nazîre)

دی بلبکی دیدم در آن بچمن می کرد بسی عربده ها با سوسن
میکفت نقاب از رخ یارم که کشاد بادسحر از میان برخاست که من

İş bu dördüncü mısra'ın letâfetinden nâşî daha türlü münâsîp ma' nâ bularak ba' zı şu' arâ tanzîr eylemişlerdir.

Ve sanâyi'-i lafziyenin **onuncusu zü'l-kâfiyeteyn**dir ki iki kâfiye üzere inşâd olunan şi' re denir. Nitekim İbni Şeref Şâh' ın bu kıt' ası gibi:

زهی زروی چوماه تو آفتاب منور زبوی سنبل موی تو مشک ناب معطر
زرشک نور جبین تو میرو دشه انجم زشام تابکه صبح در نقاب مستر

Ya' nî bu nazm hem kâfiye-i mürdefe ve hem mücerredeyi hâvîdir. Ve beyne'l-kâfiyeteyn redîf getirmek dahi câ' izdir.

Ve sanâyi'-i lafziyenin **on birincisi tekrâr**dır ki evvelki beytde mükerrer zikrolunan lafızların beyt-i sânde bir sûretle îrâd edilmesine ta' bîr olunur. Nitekim 'Unsûrî'nin bu şi' rinde olan (giriş ve şiken) lafızlarının zikrolunuşu gibi:

Hemîşe ser-i zülf-i ân sîm-ten
Giriş ber-giriş yâ şiken ber-şiken

Be-pîçed hemî çün men ez- aşk-ı o
Giriş ber-benefşe şiken ber-semen

Ve tekrârın bir nev' i dahi lafz-ı kâfiyenin iki def' a zikrolunmasıdır. Meselâ Celâleddîn Belhî Hazretlerinin bu nazmında olduğu gibi:

Bes ki be-dost mî-revî bâz çi horde' i begû
Mest ü harâb mî-revî hâne-be-hâne gû begû

Bâ-ki harîf bûde'î bûse zi-ki rübûde'î
Zülf ki-râ güşûde'î halka-be-halka mû-be-mû

Ve Hâfız İstanbulî'nin bu gazeli de bu kabildendir. Ve buña tecnîs-i mükerrer dahi denebilir:

Râzı olunca fûrkatini ihtiyâre yâr
‘Uşşâk eder mi nâliş-i hasret-şî‘ âre ‘âr

Âvîze olmağa dolaşır tar-ı kâküle
Dil bilmiyor olacağın ol müşk-bâre bâr

Cânım gözünde saklar iken şekl-i gül ruhun
Şimdi hatıyla gösterir ol gussa-hâre hâr

[84]

Yok başka zevkle hevesim bezm-i ‘işrete
Cânânenin lebinde mey-i hoş-güvâre var

Zîk oldu beyt-i hâtıra sığmaz hayâl-i kâm
Olmaz gönlünde fikr-i meserret-medâre dâr

Hemyân-ı tab‘ı boş mu kalır Hâfız’ın k’ider
Bâzâr-ı dilde nakd-i Sühan âşikâre kâr

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on ikincisi tesmîddir** ve iki nev‘ olup nev‘-i evvel müsemmenü’l- eczâ bir beytin her iki cüz’ünü birer fâsıla i‘tibâr ederek üç fâsılasının kâfiyesini bir sûretde ve fâsılâ-i âhiri kendi kâfiyesi üzere inşâd eylemektir. Ve buña **müsecca‘** dahi ta‘bîr olunur. Ve Hâkânî’nin bu nazmı misâldir:

آن جام جان پرورد کو و آن شاهد رخ زرد کو
 آن عیسیٰ هر درد کو تر یاک بیمار آمده
 می عاشق آسا زرد به همرنگ اهل درد به
 جام صفا پرورد به تلخ شکر بار آمده
 ریحان روح از بوی می جانرا فتوح از روی می
 بزم صبح از خوی می فردوس کردار آمده
 می آفتاب زر فشان جام بلورش آسمان
 مشرق کف ساقیش دان مغرب لب یار آمده

Ve ekseriya bu san'atı ikinci beytten i'tibâr ederler. Meselâ Hâce Hâfız-ı Şîrâzî'nin bu gazeli gibi:

آن کیست کز روی کرم بامن وفاداری کند
 برجای بدکاری چومن یکدم نکوکاری کند
 اول بیانک چنک و فی آرد بدل پیغام دی
 و آنکه بیک پیانه می بامن وفاداری کند
 دلبر که جان فرسود از و کام دلم نکشود ازو
 نو مید نتوان بود ازو باشد که دلداری کند
 کفتم کره نکشوده ام زان طره تامن بوده ام
 گفتن منش فرموده ام تابا تو طراری کند
 پشمینه پوش تندخو از عشق نشنیده است بو
 از مستیش رمزی بکو تاترک هشیاری کند
 چون من کدای بی نشان مشکل بودیاری چنان
 سلطان بجای عیش نهان بارند بازاری کند

زان طرهٔ پرپیچ و خم سهلست اگر بیزم ستم
 از بند و زنجیرش چه غم آن کس که عیاری کند
 شد لشکر غم بیهوده از بخت میخواستهم مدد
 مافخر دین عبدالصمد باشد که غم خواری کند
 با چشم بر نیرنگ او حافظ مکن آهنگ او
 کان طرهٔ شبرنگ او بسیار مکاری کند

Ve Cenâb-ı ‘Abdurrahmân Câmî kuddise sırrahu’s-Sâmî’niñ dahi bu gazeli musammatdır:

از خار خار عشق تو در سینه دارم خارها
 هر دم شکفته بر رخ زان خارها گلزارها
 تاسوی باغ آری کذر سر و صنو بر را نکر
 عمری پی نظاره سر بر کرده از دیوارها
 از بس فغان و شیونم چنکیست خم کشته تنم
 اشک آمده تادامنم از هر مژه چون تارها
 حاجی بیابان کرده طی صوفی بمسجد پرده پی
 آنجا که باشد نقل و می بیکاریست این کارها
 توداده بار هر خسی من مرده از غیرت بسی
 یکبار میرد هر کسی بیچاره جامی بارها

Ve nev‘-i sâni bir kaç türlü olup birincisi iki beyt bir şi‘riñ üç mısra‘ını bir kâfiyede ve dördüncüsünü kendi kâfiyesinde inşâd veyâhûd bu mısra‘ı her kıt‘ada tekrâr eylemekdir. Ve ikişer beytten yedi kıt‘aya kadar temdîd olunur. Ve buña **murabba‘** dahi itlâk edilir. Meselâ lîcenâb Vâsıf:

Efendim bir gül-i ‘âlem-bahâsın
 Nihâl-i işvesin rengîn-edâsın

Cihânda misli nâdir mehlîkâsın
Güzelsin nâzenînsin dil-rübâsın
Ruh-ı âlînda müşkîn hâl-i Hindû
Ezilmiş hurda ‘anber mi nedir bu
Bu hüsn ü ân ile ey kadd-i dil-cû
Meyân-ı meclise revnak-fezâsın
Bu lâubâlile ey kadd-i bâlâ
Cihânı eylediñ lebrîz-i sevdâ
Güzelsin şuhun dilbersin ammâ
Velîkin mûcid-i resm-i cefâsın
Hırâm etdikçe sen ey serv-i reftâr
Olur endâmıña ‘âlem giriftâr
Bu gîsû-yı perîşân ile her bâr
Ser-i ‘uşşâka püsküllü belâsın

[86]

Be-kavl-i vâsıf ey şûh-ı sitem-hû
Nazîr olmaz saña bir verd-i hoş-bû
Ki sen âyine-i ‘âlemde her sû
Hezârân renk ile cilve-nümâsın

Ve mısra‘-i râbî‘ in her kıt‘ada ‘aynen tekerrürü dahi yine Vâsıf’ın bu nazmından anlaşılır:

Söz olmaz hiç saña ey gül-i nihâl-i nâz-perverde
Çekeydim sîneme bir şeb seni mahfice bir yerde
Saraydım ah efendim olmadan hüsnün hat-âverde
Çıkar zevki anın da ancak ey meh-rû bu günlerde

Hele hatt-ı ‘izârım dur birâz gelsin deyip yatma
Visâliñ hattına ta‘lîk edip ‘uşşâkı aldatma
Zamân-ı vuslatı köhne bahâr eyyâmına atma
Çıkar zevki anıñ da ancak ey meh-rû bu günlerde

Bu yılda ben seni sarmazsam ey serv-i ser-efrâzım
Tahammülден kalıp dünyaya ifşâ eylerim râzım
İki üç sâlden sonra benim vuslat neme lâzım
Çıkar zevki anıñ da ancak ey meh-rû bu günlerde

Güzeşte dilberâlarla güzeldir gerçi kim ülfet
On üç on dört yaşında mâhir ve de başkadır hâlet
Bu çağında meyânıñ sarmada vardır safâ gayet
Çıkar zevki anıñ da ancak ey meh-rû bu günlerde

Cihânda var mı sevmez yosma nev-hat tâzeyi âyâ
Hat-âver dil-rübâyâ bayılır Vâsıf bile hattâ
Hatıñ gelmekle zevk-i visâliñ inkâr etmeyiz ammâ
Çıkar zevki anıñ da ancak ey meh-rû bu günlerde

Ve böyle mükerrer mısra‘a (**nakarat**) ta‘bîr ederler ve tasmî-i nev‘-i sânisiniñ ikinci türlü beşer mısra‘dan bir şi‘riñ dört mısra‘ını bir kâfiye ve beşinci mısra‘ını kendi kâfiyesinde îrâd eylemek veyâhûd bu mısra‘ı ‘aynen tekrâr etmektir. Ve buña **muhammes** denir. Nitekim Ezherî nâm şâ‘iriñ bu nazmı gibi:

[87]

مژده کل می برد باد صبا سوی چن بر عروس باغ می پوشند کلکون پیرهن
آمد ایام طرب بگذشت دوران حزن بانکار سیمت در پای سرو و نارون
بر خلاف دور کیتی ساغرمی نوش کن
کوهرا فشان شد بر اطراف جهان دست سحاب وز زمر دسر برون زد غنچه چون یاقوت ناب
تاتوانی رو کنون چون لاله شو جام شراب ورنه باری هر شبی در پای کل مست و خراب
باسراخی تاسحر که دست در آغوش کن

Şu‘arâ ba‘zı rengîn ve mânîdâr olan şi‘riñ her beytiniñ evveline o beytiñ me‘al ü ma‘nâsını bir sûretle tavzîh u tafsîl maksadıyla üçer ‘aded münâsîp mısra‘ inşâd ve ilâve ederek evvel beyti dördüncü ve beşinci mısra‘ mahallerinde zikrederler. Ve ol mısra‘ların kâfiyesi mezkûr beytiñ mısra‘-ı evveli kâfiyesinde olur. Ve bu keyfiyete **tahmîs** ıtlâk olunur. Meselâ bu şi‘riñ dördüncü ve beşinci mısra‘ları olan beytler merhûm Ali Rızâ Paşa’nın olup Bağdâdî Fevzi Efendi tahmîs eylemiştir:

Sâkiyâ düşmem gam-ı devrân-ı pür –âlâma ben
Cevri nâ-sâz-ı felekde renc-i bî-ârâma ben
Olmazam dil-dâde sahbâ-yı humâr-encâma ben
Devr-i la‘lünde baş eğmem bâde-i gül-fâma ben
Sâye-i pîr-i mugânda minnet etmem câma ben
Yoğ idi serde hayâl-i hâl ü hat gavğaları
Levh-i dilde kîl u kâl ü gîsuvân ma‘nâları
Bilmez idim dâm-ı sevdâya düşen rüsvâları
‘Anber-i zülfün getirdi başıma sevdâları
Yoksa nerden dût olurdum bu hayâl-i hâma ben
Gerçi meftun oldu çoklar hîle-mend-i zülfüne
Hep hatâdan girdi çini dil-pesend-i zülfüne
Gördüğü hâli değildi lîk bend-i zülfüne
Hâlini gördüm esîr oldum kemend-i zülfüne
Dâne için kendimi saldım düşürdüm dâma ben

Herkes ile imtizâc-ı müddet-i dîrîneden

Sâde olmak hâlini öğrenmişim âyineden

Fâriğ etdim kalbimi her çend nakş-ı kîneden

Olmadım hâlî nigîn âsâ hırâş-ı sineden

Bir dem ol günden ki düşdüm ârzû-yı nâma ben

Maslahatdır ba‘ zı a‘ dâya müşâvât eylemek

‘ Afvı ‘ âdet eyleyip terk-i mu‘ âdât eylemek

Herkesiñ cürmüyle elvermez mükâfât eylemek

Halkla lâzımdır oldukça mûmâşât eylemek

Ger baña uymazsa eyyâm uyarım eyyâma ben

Îlâ-âhirihi

[88] Ve nev‘-i sânîniñ üçüncü türlüsü altışar mısra‘dan ‘ibâret yapılan bir şi‘riñ beş mısra‘ı bir kâfiyede ve altıncı mısra‘ı kendi kâfiyesinde veyâhûd dört mısra‘ mukaffâ olarak beşinci ve altıncı mısra‘ları her kıt‘ada ya ‘aynen tekrâr edilir veyâhûd başka mukaffâ bir beyt getirilir. Ve buña **müseddes** ta‘bîr olunur. Ve evvelki kısma ‘Îmâd-ı Kirmânî’niñ bu nazmı misâl olur. Ve kısım-ı divânlardan anlaşılır.

ای طبع تو بر تافته از روی وفاروی در چیده ز ما دامن و پیچیده ز ماروی
کر بکسلی از دوست بدشمن نثاروی خوبان نمایند بهر بی سرو پاروی
منما تو چو خورشیدی بسطان و کداروی کان روی نشاید که بیکانه نمای
ای درد دل شوریده من مهر تو ساکن در آتش سودای توام ظاهر و باطن
نی صبر بود از رخ زیبای تو ممکن نی بر سر کوی تو توان شد متوطن
مادولت وصل تونداریم ولیکن
المنة لله که همسایه ما می

Ve nev‘-i sânîniñ dördüncü türlüsü yedişer mısra‘dan ve beşincisi sekizer mısra‘dan inşâd olunan şi‘rdir. Ve ‘Abdulfettâh Nişâbüri’niñ bu nazmından anlaşılır ve buña **müsemmen** denir.

خیل شب چون بر سپاه شاه خاور میزدند بارگاه روشنان بر صحن احضر میزدند
 در افق از پرنیان سبرخ چادر میزدند یابراین نسلی تنق آب معصفر میزدند
 یالب طلسم زبردرا بخون در میزدند شب مکر از اختران بر چرخ آذر میزدند
 یانه بر قرطاس نیلی نقطه زرمیزدند منشیان نعت سلطان دو کیتی مصطفی
 ای مکان بالای نه قصر معلا یافته زیر پای این چرخ حضرا را چو غبر یافته
 وی برون از شش جهت چون عقل کل جایافته جبرئیل اندر حوالی توره نا یافته
 قالب منزل فراز از عرش اعلا یافته قلب پاکت قرب ذات حق تعالی یافته
 ای که نور خویشتن را اصل اشیا یافته
 وصف مهر عارض خود را شنیده والضحی

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on üçüncüsü müstezâddır** ki bir şi‘riñ her mısra‘ından sonra ol mısra‘ın cüz’-i evveli ile cüz’-i âhiri kadar iki cüz’lü bir nısf mısra‘ ‘ilâve olunmasına denir. Ve bunun kâfiyesi ‘aynı gazel gibidir. Meselâ licenâb Pertev Paşa:

[89]

Hasretle bu şeb gâh uyudum gâh uyandım
 Hep ol mehi andım
 Eğlence edip hâb u hayâlîñ oyalandım
 Tâ subha dayandım
 Kan ağladım içdikce mey-i bezm-i firâkı
 Bî-minnet-i sâkî
 Peymâne gibi gâh dolup gâh boşandım
 Her renge boyandım
 İlâ âhirihi

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on dördüncüsü mukatta‘** dır ki yek-dîgere ittisâli olmayan hurûfdan mürekkep şi‘re denir. Meselâ:

Zer âverdem ez-rûy-ı zerdem devâ-râ
 V’ey ez-derd derdem devâ dâd derdem

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on beşincisi mevsildir** ki kâfiye-i hurûfuñ yek-dîgere ittisâli mümkün olan beyte derler. Meselâ:

Şebeştenbebînîbetesüstbestpîşebnişînetbepîşişnişest

Bu beytin kat‘ı hali böyledir:

“Şebeş ten be-bînî be-teb süst best pey şeb nişînet be-pîşes nişest.” Ve bu beytte altı ‘aded hurûf tekrâr etmiştir ki bunlardır: (b, t, s, ş, n, y) . Ve bu Türkî mısra‘ dahi bu san‘atı hâ’izdir:

Felekmülkünegelmişmiseningibimeleksîmâ

Ve bu mısra‘ın hâlet-i kat‘ı böyledir: Felek mülküne gelmiş mi senin gibi melek-sîmâ. Ve bu mısra‘da dahi on harf vardır ki bunlardır: (f, l, k, m, y, n, h, ş, s, e).

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on altıncısı raktâdır** ki bir harfi noktalı ve diğer harfi noktasız olan şi‘rdir. Meselâ:

Men ez-‘azm-i şürbem çü cân mî-konem
Ne-mî-gîrî ey mîr-i hûbân ayâğ

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on yedincisi hayfâdır** ki bir lafzı noktalı ve diğer lafzı noktasız olan şi‘re ta‘bîr olunur. Meselâ:

Dilâ feyz eger pîşet âmed zi-baht
Be-pîşî resed nağzî kâr-ı saht

Ve sanâyi‘-i lafziyenin **on sekizincisi bî-nukatdır** ki kâfe-i hurûfu noktasız olan şi‘re itlâk olunur. Meselâ:

Ser ârem heme ‘omr der-mihr-i dem
Eger râh-ı rûhem resed der-elem

Li-Hâfız-ı İstânbulî

Dilde kilik-âsâ elem görse ser-i mû lâl olur
Ger servere dâ’ir olsa ‘âleme dellâl olur

[90]

Ol girihler hall olursa kâkûl-i sehâda
Sâde-rûlar ser-hevâ vü sersem ü kehhâl olur

Sır-ı mihre mahremim hem kâr-ı derde hem-demim
Her sehergâh âh-ı serdem kerem-i visâle dâl olur

Râsim-i vehm olsa gönümde eger gerd-i melâl
Sâha-i heme ser-â-ser ‘aks mâl-â-mâl olur

Sadme-i dehre göğüs germekde muhkem dil gerek
Görmedim sath-ı emelle vâsıl-ı âmâl olur

Hâfızâ ehl-i kemâl-âsâ edâ var kılke
Tâlî‘i derd-i dil aňlar Tûr ile remmâl olur

Ve sanâyi‘ -i lafziyenin **on dokuzuncusu menkûtdur** kâfe-i hurûfu noktalı olan şi‘ re tesmiye olunur. Meselâ:

Nakş-ı cebînet bahşî zi-cennet
Feyz-i çünînet bahşî be-şefkat

Ve **yigirmincisi tercümedir** ki bir ma‘nâyı bir lisâna ‘aynıyla nakl etmeğe denir. Meselâ; bu üç beyt-i ‘Arabîyi İbn-i Yemîn kâfiyesiyle berâber lisân-ı Fârisîye tahvîl eylemiştir:

بعض النفس عن ذل السؤال	اعز الناس نفساً من تراه
بفضل فات عن جاه ومال	ويقنع بالكفاف ولا يبالي
فضول العيش اعناق الرجال	فكم دقت ورقته واسترقت
نفس عزيز را ند هد خواری وسؤال	آنکس بود عزیز تر اندر جهان که او
بالک ازکی رسد بفزونی جاه ومال	قانع شود بوجه معاش ونباشدش
فضل معاش می شکند کردن رجال	ای بس که بنده میکند آزاد مرد را

Ve sanâyi‘ -i lafziyenin **yigirmi birincisi cezâletdir** ki kelâmnda kavî hurûflu elfâz isti‘ mâline denir. O elfâzları işiten sâ‘ir elfâzdan fark eder. Meselâ Enverî’nin bu nazmı gibi ki murâd beyt-i sânidir:

مست شبان بودم وافتاده بی خبر دی درو ثاق خویش که دایر بکوفت در
چون اصطکاک فزع هوا از طریق صوت داد از ره صماخ دماغ مرا خبر

Ve şi‘rde redîf îrâd etmeğe dahi sanâyi‘den ‘addedip öyle şi‘re **mürdefe** ta‘bîr etmişlerdir. Meselâ Şeyh Irâkî kuddise sırrahûnûn bu nazmı gibi:

[91]

ای جلالت فرش عزت جاودان انداخته کوی درمیدان وحدت کامران انداخته
خود همه هستی شده باقی برای روی تو نام هستی که برین و ککه بران انداخته

Ve kelâmıda bir nûkte için haşv getirmeğe dahi i‘tirâz ta‘bîr olunmuşdur. Meselâ Enverî’nin bu kıt‘ası gibi:

خدای عزوجل زمن چنین داند که هر که نام خداوند بر زبان دارد
چو از دراچه کوش اندر آردم بدماغ دلم بدست نیاز از دماغ بستاند

‘Unsûrî’nin bu beyti de misâldir ki **du‘a** vardır:

Be-rûz-ı civânî ki pâyende bâdet
Çü pîr-i cihân-dîde ender-vakarî

İmâd’ın bu beyti de misâldir ki **tenbîh** vardır:

بحق صحبت دیرینه و این قسم توندانی که در غم توندارم تمتعی ز جوانی

Ve esnâ-yı kelâmıda harekesiniñ tebdîli veyâhûd sâkini tahrîk ve müteharrikini iskân ile ma‘nâsı medh ise hicv ve hicv ise medh olan elfâz isti‘mâlîni dahi sanâyi‘den ‘add ederek **mütezelzil** ta‘bîr ve noktasınıñ iskât veyâhûd nokta vaz‘ıyla ma‘nâsınıñ hicv veyâ medhe şumûlû olan elfâz îrâd edilmesine dahi **musahhaf** itlâk etmişlerdir. Ve Enverî’nin bu beyti latîf ve âbdâr olmakla selâset vardır:

واهب روح از پی طفل وجودش قابل ارواح کرد قالب طین را
غوطه توان دادروز عرض ضمیرش در عرق آفتاب چرخ برین را

Ve eğer bir mâdde o mâddeye münâsîp elfâzla beyân olunur ise aña **berâ‘atü’l-istihlâl** ta‘bîr olunur. Ve bu san‘at ‘inde’l-üdebâ gâyet makbûldür. Ve eğer bir beytin bir mısra‘ı bir lisân ve diğeri ahhâr lisân ile inşâd olunur ise aña **mülemma‘** tesmiye kılınır. Meselâ:

Mülk-i dili zabt eyledi nev hat ile ol şâh
El-‘abdu vemâ yemlikühu kâne li-mevlâhu¹²

Ve sanâyi‘-i şi‘riyenin **yigirmi ikincisi târîh**dir ki mansıp veyâ sâl tebrîkini veyâ bir hâdisa beyânı veyâ sâ‘ir bir mâdde için inşâd olunan şi‘riñ makta‘ beyt veyâ mısra‘ında cümel-i kebîr hesabıyla târîhini beyân etmektir. Ve üç nev‘ üzere olup birine **tâm** ve ikincisine **mühmel** ve diğesine **mücevher** ta‘bîr olunur. İmdi eğer bir beyt veyâ mısra‘ veyâ terkîbiñ kâfe-i hurûfu târîh-i matlûba delâlet eder ise aña **târîh-i tâm** ıtlâk olunur. [92] Meselâ Kur‘ân-ı ‘azîmde olan “beldetün tayyibetün¹³” lafz-ı şerîfi hurûfunuñ hâsıl cem‘i sekiz yüz elli yedi (857) olur ki şehir-i İstânbuluñ feth olunduğu târîhdir.

Ve eğer yalnız noktasız hurûfuñ yekün-i cem‘i istenilen târîhi îâmâ eylerse aña **târîh-i mühmel** denir. Ve eğer yalnız noktalı hurûfuñ mecmû‘ hesabından murâd edilen târîh nümâyân olur ise aña **târîh-i mücevher** veyâ **cevher** ve **güher** nâmı verilir. Lâkin mahrec-i târîhden evvel kangı nev‘ üzre istihrâc olunduğunu bir sûret-i münâsebe ile beyân etmek lâzımındandır.

{Cülûs-ı hümayûn hengâmında tanzîm ve ‘arz u takdim-i huzûr-ı ‘âlî kılınan kasîde-i târîhiye berây-ı misâl ez-bâr ve der-meyân olunur.}

Yine ehl-i ‘âlem üzre oldu lütf-i Hak pedîd
Hamdu li’llâh buldı cümle mü’minîn feyz-i cedîd
Doğdı hurşîd-i sa‘âdet ez-ser-i nev‘-‘âleme
Doldı envâr-ı meserret itdi herkes resm-i ‘ıyd

¹² “Kul neye sahipse o aslında mevlâsınıdır.”

¹³ **Sebe Sûresi, 15. Ayet**, “Orası ne hoş,ne güzel bir yurttur.”

Çünkü taht-ı ‘âlî Osmânîye geçdi bu gün
‘Adl ü ihsân u keremle müştehir zât-ı ferîd
Bârekallâh bârekallâh ey şehin-şâh-ı cihân
Verdi zâtın cümleye nev râhat u şevk u ümîd
Sensin ol şâh-ı güzîde rahmeten lil-müslimîn
Sensin ol hâmî-i devlet mazhar-ı lutf-ı mecîd
Vakt-i fevz u nusret-i Osmâniyân ‘ahdın senin
Görmez artık kimse endûh u elem oldu ba‘îd
Eylesün Allâh kemâl-i fer u şevketle hemân
Müstedâm-ı taht-ı devlet ‘ömrünü kılsun mezîd
‘Arz-ı tebrik ü senâ ile didi Şükrî kuluñ
Bir beytle tâm u gevher iki târîh-i müfîd
Müjde kim ‘Abdulhamîd Hân oldu sultân ‘âleme 1293
Câlis-i deyhîm-i ‘âlî hazret-i Sultân Hamîd 1293

{Sâl-i cedîd için bi’t-tanzîm ‘arz ve takdim-i huzur-ı ‘âlî-i şehin-şâhî kılunup
tebliğ-i mahzûziyet-i seniyyeye îrade-i seniye-i şeref-sâdır buyurulmuş olan kıta‘ât-ı
târîhiye dahi misâl olarak ber-vech-i zîr derc ve tezbîr kılınmıştır}

{Târîh-i Güher}

Fahr-i evreng-i celâlet zü’l-haşem Sultân Hamîd
Gevher-i kân-ı hilâfet pür-kerem Sultân Hamîd
Zât-ı zî-şânı bu mülk ü millete ihsân-ı Hak
Rûh-ı devlet gurretü’l‘ayn-ı ümem Sultân Hamîd

[93]

Sâye-i ‘adlünde ‘âlem mazhar u emn ü sürûr
Kıldı her bir mülkünü misl-i irem Sultân Hamîd
Eylesün Allâh serîr-i şevketinde müstedâm
Sahn-ı sıhhatde ola sâbit-kadem Sultân Hamîd

Bendesi Şükrî güher târîhiyle tebrîk ider
Sâl ‘âşer sâl-i feyz u pür-ni‘am Sultân Hamîd

1302

{Târîh-i tâm}

Şâh-ı cihân mazhar-ı feth-i karîb
Hâmî-i dîn lutf-ı Hudâ-yı mucîb

Hazret-i Sultân-ı Hamîdü’l-hisâl
Zîver-i deyhîm-i ‘adâlet necîb

Bâ’is-i deymûmiyet-i kâ’inât
Devlet-i ‘âlî-i o bî-zann u rîb
Zât-ı hümâyûn-ı o bâ-devleteş
Tâ ki [be-]mahşer buved evreng zîb

Neyyir-i iclâl-i firûzende bâd
Cümle-i bed-hâh u ‘adûveş garîb

Sâl-ı neveş es‘ad u ferhundeter
Rûz u şebeş fevz-i selâmet ‘akîb

Şükrî în âyet şod târîh-i sâl

Nasru mine ‘illâhi ve fethun karîb 1302

{Dîger târîh-i mücevher}

Şâhin-şeh-i ‘âlem meh-i iklîm-i hüner
Sultân Hamîd Hân-ı ma‘ârif-perver

Hâmî-i ‘adâlet şeref-i cümle mülûk
Eltâf u ‘inâyetine mebzûl eser

Nusretle fütûhâtı muhakkak görünür
Çün nasru minellâhi bunu tebşîr eder

Dâ'im ide Hak taht-ı hümayûnunda
İttikçe tevâlî heme ân şems u kamer

Tersî' a bu sezâ şükr-i târîh-i selîs
Şâhim yeni sâliq ola bir sâl-i zafer 1302

Ve **cümel hesâbı** ki **ebced hesâbı** dahî denir. Dört türlü olup birine **cümel-i kebîr** ve diğesine **ekber** ve üçüncüsüne **sağîr** ve dördüncüsüne **asğar** ta' bîr ederler. Ve cümel-i kebîr bu vechledir:

(أ)	1	(ك)	20	(ق)	100
(ب)	2	(ل)	30	(ر)	200
(ج)	3	(م)	40	(ش)	300
(د)	4	(ن)	50	(ت)	400
(ه)	5	(س)	60	(ث)	500
(و)	6	(ع)	70	(خ)	600
(ز)	7	(ف)	80	(ذ)	700
(ح)	8	(ص)	90	(ض)	800
(ط)	9			(ظ)	900
(ي)	10			(غ)	1000=5995

[94] Her bir harf tahtında muharrer 'adedlere delâlet eder ve cümel-i ekber hurûfuş suret-i telaffuzzunu ya'nî ismini hesâb eylemekdir. Meselâ “*elif*” hesâp olunarak $1+30+80=111$ 'aded 'addolunur:

(١)	(الف)	111
(ب)	(با)	3
(ج)	(جيم)	53
(د)	(دال)	35
(هـ)	(ها)	6
(و)	(واو)	13
(ز)	(زا)	8
(ح)	(حا)	9
(ط)	(طا)	10
(ى)	(يا)	11
(ك)	(كاف)	101
(ل)	(لام)	71
(م)	(ميم)	90
(ن)	(نون)	106
(س)	(سين)	120
(ع)	(عين)	130
(ف)	(فا)	81
(ص)	(صاد)	95
(ق)	(قاف)	181
(ر)	(را)	201

(ش)	(شین)	320
(ت)	(تا)	401
(ث)	(ثا)	501
(خ)	(خا)	601
(ذ)	(ذا)	701
(ض)	(ضاد)	805
(ظ)	(ظا)	901
(غ)	(غین)	1060

Ve cümel-i ekberin bir türlü de vardır ki hurûfun ebced-i kebîr ile hâ'iz olduğu 'adedin lûgat-ı 'Arabîsi hurûfunu hesâb eylemekdir. Meselâ (elif) ki bir 'adede delâlet eder. Buja 'Arabî lisânda **ehad** denir. Hesâp edince $1+8+4=13$ olur. Bu suretle ebcedin *elif*'i 13 'aded i' tibâr olunur.

(ل)	ehad	13
(ب)	isneyn	211
(ج)	selise	1035
(د)	erbe' a	278
(هـ)	hamse	705
(و)	sitte	465
(ز)	seb' a	137
(ح)	semâniye	606

(ط)	tis' a	535
(ى)	' aşera	575
(ك)	' ıřrîn	630
(ل)	selesîn	1090
(م)	erbe' îñ	33
(ن)	hamsîn	760
(س)	sittîn	520
(ع)	seb' îñ	192
(ف)	semânîñ	651
(ص)	tis' îñ	590
(ق)	mi' e	47
(ر)	mi' eteyn	502
(ش)	selese mi' e	1077
(ت)	erbe' a mi' e	401
(ث)	hamse mi' e	747
(خ)	sitte mi' e	512
(ذ)	seb' a mi' e	
(ض)	semâniye mi' e	
(ظ)	tis' a mi' e	
(غ)	elf	

Ve cümel-i saġîr kâfe-i hurûfuġ ehâd-ı mertebesinde i‘tibâr olunmasıdır ki cümel-i kebîriġ suretinde sagarların ilgasiyla anġlaşılır. Ve cümel-i asgar ‘aşrât ve mi’ât ‘adetlerinin on ikiye taksîmiyle hâsıl olan kûsur ol hurûfuġ ‘adedi ‘addolunmadır. Meselâ 20 ‘adetten 12 tenzîl olunca kalan 8 ‘adet (kef) harfiniġ ‘adedi oluyor.

[95]

ا	1
(ب)	2
(ج)	3
(د)	4
(هـ)	5
(و)	6
(ز)	7
(ح)	8
(ط)	9
(ى)	10
(ك)	8
(ل)	6
(م)	4
(ن)	2
(س)	sâkıt
(ع)	10

(ف)	8
(ص)	6
(ق)	10
(ر)	8
(ش)	6
(ت)	4
(ث)	2
(خ) (sâkıt)	
(ذ)	10
(ض)	8
(ظ)	6
(غ)	10

Cümel-i kebîrden ma'âdâsı 'ilm-i hurûf ve cifrde isti'mâl olunup burada zikrolunuşu ancak bilmeyenlere ma'lûmât olmak içindir.

Ve sanâyi'-i şî'riyenin **yigirmi üçüncüsü müşâ'are** olup iki veyâhûd bir kaç şâ'irin bir merâm üstüne bi'l-bedâhe vezni ve kâfiye ve ma'nâsı yek-dîgere münâsib mısra' mısra' veyâ beyt beyt şî'r söylemelerine itlâk olunur. Mervîdir ki mülûk-ı 'Acem'den Hüseyin Baykara bir gün mevsîm-i sayfa li-ecli't-tenezzüh serâyın bağçelerini temâşâyâ çıkar. Hîn-i geşt ü güzârında yolu harem bağçesine uğrar. Meğer bir şâ'ire câriyesi o esnâda havza girip iğtisâl eder imiş. Pâdişâhın tarafına takarrübünü görünce kız 'acele çıkıp gömleğini giyerek dest-ber-sîne-i sîmîn kıyâm eylerse de mâtde-i ma'hûdesi pîrâhen-i rakîkinden nümâyân olmakda bulunmasıyla şâh-ı müşâru'n-ileyh tevakkuf ederek (Çîst pinhân zîr-i dâmen-i tu ey sîmîn-beden) mısra' ıyla harf-endâzlık

kasd eder. Kız dahi bilâ tevakkuf (Nakş-ı sem âhû-yı vahşî râst ber-berg-i semen) cevâbını verdikde pâdişâh tekrâr (Bâz teşbîhî diger kon tâ-be-kerdem ber-sereş) mısra' ıyla i'âde-i su'âl eyler. Cârîye de (Gonca-i nev-reste-râ mâned ki eşgüfte-dehen) mısra' -ı belîgânesiye 'arz-ı cevâb edince pâdişâh dâ'iye-i vuslat ile (Ger reved peyk-i sabâ ender-dehân-ı tenk-i o) mısra' ıyla istifsâr-ı keyfiyet etmiş. Üzerine kız dâhi icâbet-i taleb-i vuslat ederek (Katre katre mî-çeked lâ'l-i bedehşân ez-dehen) mısra' -ı dil-firîbini zîb-i zebân-ı şeker-beyân eyledikde sâgar-ı ârzû-yı tab' -ı şâh ser-şâr olup cârîye-i mezbûreyi müste'id-i dühûl-ı firâş zerrîn-kumâş eylemiştir.

HÂTİME

Ba'zı fevâ'id beyânındadır kütüb-i sahîhada sahife-i zîb-i terkîm ve eş'âr olduğu üzere sebab-i icâd-ı kâ'inât şeff'-i zümre-i 'asât cenâb-ı fahr-i 'âlem salla'llâhi te'âlâ 'aleyhi ve sellem [96] efendimiz hazretlerine hitâben (Ve mâ 'allemnâhu's-şî'ra vemâ yenbegî leh¹⁴) âyet-i kerîmesinin şeref-sudûru ba'zı âyet-i celîle ile ehâdis-i şerîfenin mevzûniyetinden nâşî bir takım kûr-dilân ve mu'annidîn küffârın tefevvüh eyledikleri vechle Kur'ân-ı 'âzîmi ve ehâdis-i şerîfeyi şî'r isnâdından vikâye ve muhâfaza için olup zîrâ şî'r kelâm-ı mevzûn ve mukaffâ bi'l-kasd u mütehayyil terkîbi ve kasd şartı ile mu'arref olduğu ve Kur'ân-ı 'azîm ile hadîs-i şerîfenin şeref-sünûhunda ise bir gûnâ kasd ve tehayyül olmayarak ba'zı mahallerinin mevzûniyeti ancak kemâl-i letâfet ve selâset ve fesâhatden neş'et eylediği cihetle şî'r ta'rîfine dâhil olmadığı müstağni-i tezkârdır. Ve bununla berâber işbu hadîs-i şerîfler (İnne mine's-şî'ri'l-hikmeti) (ve inne'llâhü kenûzen mahfiyyen mefâtîhuhâ's-senetü's-şu'arâ) (Ve lisânü's-şu'arâ miftâhu'l-cennet) (Ve kulûbü's-şu'arâ hazînetu'llahi) ve fî-rivayeti (hazâ'inü'r-Rahman) vesâir ehâdis-i nebeviye fenn-i şî'rin ne derece şerefli ve âlî-kadr bir 'ilm olduğunu beyân ve ihbâr edip “**Senedü's-Şu'arâ**” -nâm kitâbda dahi kelâm-ı şî'rin ibtidâ matla' -ı manzûme-i nev'-i benî 'Âdem cenâbu ebu'l-beşer 'Âdem 'Ali nebînâ ve 'aleyhi's-selâmdan şeref-sâdır olduğu beyânıyla mertebe-i şeref u 'ulviyeti lâıyıkıyla zikr ve der-meyân olunmasından nâşî bu kitâda tekrârından keff-i kalem olunmuştur.

'Arûzuñ Basra 'ulemâsından İmam Halil Bin Ahmed'in ihtirâ'-kerdesi olduğu meşhûr olup sebab-i icâdında beyân olunmuştur ki cenâb-ı fermân-fermâ-yı ins ü cân

¹⁴ **Yâsin Sûresi,69. Ayet:** “Biz o (peygambere) şîir öğretmedik, ona (böyle bir şey öğretmek de) yaraşmaz.”

Hazret-i Sülemân ‘alâ nebînâ ve‘aleyisselâmın (Rabbî heblî mülken lâ-yenbeğî li-ehadin min-ba‘dî¹⁵) âyet-i kerimesi mefâdınca Cenâb-ı Hakdan vâkî‘ olan temennisi gibi İmam-ı müşâru’n-ileyh dahi Ka‘be-i mu‘azzama’nın pûşîdesine yapışıp “Ya Rabbî bana bir ‘ilm ihsân et ki benden mukaddem kimseye verilmemiş ve benden sonra da herkese bâ‘is-i istifâde ola.” diye eylediği niyâzın karîn-i kabûlgâh-ı cenâb-ı Rabbü’l-‘âlemîn olması ve kadîmliği iddi‘âsına nazaran fenn-i şî‘rîñ ol vakte kadar mîzânı olamaması cihetiyle ‘arûzun sekiz aslı ve ezâhîfî kalbine ilhâm buyurulması üzerine Basra’ya ‘avdetle gûyâ bir küp derûnuna girip orada her birinin rabt ve terkîbini tertîb ve ba‘dehu efâzıl-ı zemâna ‘arz u tesrîb ederek mazhar-ı sitâyîş-i dil-firîb olmuştur. Fakat bahr-ı mütedârik ile cedîdîñ tertîb ve terkîbi imam-ı müşâru’n-ileyhden sonra vukû‘ bulmuştur. Ve bu ‘ilme ‘arûz tesmiyesinin sebebinde ihtilâf olunup ba‘zılar Mekke-i Mükerrema’ye ol vaktler ‘arûz denilip bu ‘ilmin de orada sânih olması mülâbesesiyle zikr-i hâl irâde-i mahal kâ’idesince o isimle telkîb olunduğu ve ba‘zılar ‘arûz lafzı [97] nâhiye ma‘nâsına gelip bu fen ise ‘ulûm-ı sâ’ireye nisbeten ve erkân u müteferri‘âtının mahdûdiyetine nazaran mukareru’l-hudût bir nahiyye müşâbih bulunduğundan nâşî idüğünü iddi‘â ve bir takım ‘ulemâ dahi bu ‘ilm mîzân-ı şî‘r olarak şî‘rîñ eğrisi doğrusu kendisine ‘arz ile tashîh ve anıñla tanzîm u taslîh olunması ‘arûz tsmiyesini îcâb eylediğini beyân ve inbâ eylemiştir. Ve suret-i hâle bakılınca der-i savâb-ı müdde‘âyı bunlar dilmişlerdir.

Ve rubâ‘înin îcâd ve ihtirâ‘ı dahi devr-i Abbâsiye’de [95] mülûk-ı‘Acem’den Ya‘kûp bin Leys-i Sagâr’ın çocuğa ‘atf olunup şu vechle hikâye kılınır ki bu çocuk arkadaşlarıyla berâber bir gün çukura bırakma ceviz oynar. Ve pederi dahi ol esnâda bunları seyr eder iken oğlunun atdığı sekiz cevizin yedisi çukura düşüp biri dışarıda kalır. Çocuk cevizleri alıp bir daha atmış ise de yine biri dışarıda durur. El-hâsıl üçüncü def‘a olarak bir daha atıp bunun da bir tânesi dışarıda kaldığı hâlde mü’ehhiren dönüp içine girdiğini görünce hâsıl olan sürûrundan (Galtân galtân hemî-reved tâ bün-i kûr) sözünü söylemesi pederine gayet hoş ve makbûl gelmekle bunun şî‘r nev‘inden olduğunun tahkîkiyle taktî‘ini ‘ulemâsına emredip onlar da bahr-i hezeciñ mütenevvi‘âtından bulup bir mısra‘ daha bi’l-inşâd bir beyt sûretinde pâdişâha ‘arz u beyân ve mü’ehhiren sûret-i kırâ’atinde letâfet görmeleri mülâbesesiyle bahr-ı

¹⁵ Sâd Sûresi,35. Ayet: “Ey Rabbim, bana benden sonra hiç kimseye yaraşmayan bir egemenlik (mülk) ihsan et!”

mezkûrdan aña münâsib ezâhîf terkîb ve bir beyt daha ihtirâ‘ ve tertîb ve nihâyet altı nev‘e kadar tevsî‘ ve tanzîm ederek her birine iki beyt olduğu için dü-beyt ve dört mısra‘ bulunuşu için ruâ‘î ve kırâ‘atı neşât-âver olduğundan dolayı terâne nâmlarıyla tevsîmini tensîb eylemişlerdir.

Ma‘lûm-ı ûlu’n-nühâ olduğu üzre inşâd-ı şi‘r her ne kadar tabî‘at-ı zâtiye olup meselâ bir âdem tahsil-i kâffe-i ‘ulûm u fûnûn ederek müşârun bi’l-benân olsa bile tab‘ında meyl ü kâbiliyet olmadıkça hattâ bir mısra‘ inşâd eylemesi taht-ı imkânda olamaz ise de bir dereceye kadar bâ-husûs hîn-i sabâvetde dîvânlardan nazm u eş‘âr ezberleyip kırâ‘atıyla iştigâliş şi‘r söylemeğe fâ‘ide ve dahli olacağı bu hadîs-i şerîfin mefâd-ı celîli delâletiyle bedîhî ve hüveydâdır (‘Allimû sabayânekümü’ş-şi‘ra fe innehu yentaliku’l-lisâne u yûrisu’ş-şecâ‘ate). Çünkü öyle bir kâbiliyetli genciñ kırâ‘at-ı nazm ile meşğûliyeti takdîrde âyîne-i tabî‘ati cilâ-dâr olarak ilerde şi‘r söylemeğe kesb-i iktidâr edeceği der-kâr ve ser-mâye-i kâbiliyet peydâ eyledikten sonra şi‘rinin sakt u galatdan ‘ârî olup olmadığını bilerek kavâ‘idine tevfikân şi‘rini hakîkaten kelâm-ı mevzûn ıtlâkına ezher-i cihet-i şâyân bir sûretde inşâd [98] eylemesi lâzımeden olup bu kitâbda ise fen-i şi‘rin kâffe-i kavâ‘id u usûlü gâyet açık bir sûretde beyân u ifhâm eylediği cihetle bi-lâ-ta‘lîm dikkatli bir mütâla‘a ile derk ve tahsîl olunacağı âşikârdır Ve’s-selâmü ‘alâ mine’t-teba‘a’l-hüdâ. Temmeti’l-kitâb bi‘avni’llâhi’l-meliki’l-vahhâbi’l-lezî yerzuku men yeşâ’u bi-ğayri hisâb¹⁶

(Târîh)

Hamdu li-llâh oldı Sahbâ-yı Mûkerrem ihtimâm
Dolduruldı âb-ı nâb-ı şi‘rile bi’l-ihtimâm

Vâki‘ oldıysa derûnunda eger gerd-i kusûr
Himmet-i ağmâz ehl-i fazl-ı mercûdur müdâm

Eyledi tebşîr târîh-i güher ikmâlini
İşte Sahbâ-yı Mûkerrem lutf-ı Hakkile temâm 1302

Mühürsüz olanlar sâhte nazarıyla bakılıp mütecâsiri mes’ûldür.

¹⁶ Nur Sûresi,38. Ayet: “...Allah dilediğine hesapsız rızık verir.”

SÖZLÜK

Ahreb: Harb zihafına uğrayan kelimeye **ahreb** denir.(bkz. Harb)

Ahrem: Harm zihafına uğrayan kelimeye **ahrem** denir.(bkz. Harm)

Arûz: Bir beytin ilk mısrasının son cüzüne ‘**arûz** denir.

Aslem: Salm zihafına uğrayan kelimeye **aslem** denir.(bkz. Salm)

Bahr: Daire, aruz dairesi.

Beter: Yalnız *mefâ‘ilün*’ de harm ile cebbin cem‘ ine denir. Yani *mefâ‘ilün* kalıbı harm zihafına uğrayınca veted-i mecmû‘un ilk harekeli harfi olan **mîm** harfinin düşürülmesiyle vezin *fâ‘ilün* kalır. Kalıp cebb zihafına da uğrayınca ikinci sebep-i hafifler **ayn**, **elif**, **lâm** ve **nûn** harfleri düşerek kalıp *fâ* kalır; ancak yerine *fâ* getirilir. Buna **ebter** denir.

Beyt: Vezinle yazılmış iki dizeye **beyt** denir.

Beyt-i sâlim : Sadr, ibtidâ ve haşvlarında zihâf vâkı‘ olmayan beyte **beyt-i sâlim** denir. ‘Arûz ve darbında zihâf olup olmamasına bakılmaz.

Bihâr: Daireler

Bihûr: Daireler

Cahf: *Fâ‘ilâtün*’ e mahsûs bir zihaftır. Öndeki sebep-i hafif ile veted-i mecmû‘ düşürülünce kalıp *tûn* kalır. Bunun yerine *fâ* getirilir. Buna **machûf** adı verilir. Bu *fâ* fer‘ ine tesbîğ zihâfı da getirilince *fâ* olur. Buna **machûf musabbağ** denir.

Cebb: Yalnız *mefâ‘ilün*’ de ikinci sebep-i hafifin yani **ayn**, **elif**, **lâm** ve **nûn** harflerinin düşürülmesiyle kalıp *mefâ* kalır. Bunun yerine *fê‘al* getirilir. Cebb zihafına uğrayan kelimeye **mecebûb** denir.

Ced’ : *Mef‘ûlât*’ da iki sebep-i hafif olan **mef‘û** düşürülür, kalıp ‘**ûlât** kalır. Sonra vakf zihafına uğrayan kelimedden **ayn** düşer, *lât* kalır, yerine *fâ* konur. Ced‘ zihafına uğrayan kelimeye **meccû** denir.

Dahîl: Revî ile elif-i te’sîs arasında olan harfe denir.

Darb: Bir beytin ikinci mısrasının son cüzüne **darb** denir.

Ebter: Beter zihafına uğramış kelimeye denir. (bkz. Beter)

Ebyât: Beyitler

Eczâ: Cüzler, bölümler, kısımlar.

Efâ'îl u tefâ'îl: Aruz vezni için kullanılır.

Ehazz: Hazz zihafına uğrayan kelimeye **ehazz** denir.(bkz. Hazz)

Ehtem: Hetm zihafına uğrayan kelimeye **ehtem** denir.(bkz. Hetm)

Elif-i maksûre: Kelimenin sonunda “ى-ye” şeklinde görülen elif harfidir:

كُبْرَى- kübrâ gibi. Bu kelimelerin son harfî, kendinden sonra elif varmış gibi uzatılır.

Elif-i Memdûde: Kelime sonunda (اء) şeklinde yazılan elif harfidir. دُعَاءُ dua gibi.

Eslem: Selm zihafına uğrayan kelimeye **eslem** denir. (bkz. Selm)

Esrem: Serm zihafına uğrayan kelimeye **esrem** denir. (bkz. Serm)

Eşter: Şeter zihafına uğrayan kelimeye **eşter** denir.(bkz. Şeter)

Ezâhif u zihâfât: Zihafılar

Ezell: Zelel zihafına uğrayan kelimeye **ezell** denir.(bkz. Zelel)

Fâsıla: Üç veya dört harekeli harften sonra bir sakın harfin gelmesiyle oluşan hecelerdir.

Fâsıla-i kübrâ: “Büyük fasıla” demek olup dört harekeli harften sonra gelen bir sakın harfe denir. “Fikenimiş, şerefiniz gibi.”

Fâsıla-i suğrâ: “Küçük fasıla” demek olup üç harekeli harften sonra gelen bir sakın harfe denir. “Sanemâ, güzelim gibi.”

Habl: *Müstef'îlün* ve *mef'ûlât*’ta habn ile tayy zihaflarının ictimâ'ına denir. Habn zihafına uğrayan *müstef'îlün* *mütef'îlün* ve *mef'ûlât* *me'ûlât* kalır. Tayy zihafı da eklenince *mütef'îlün* *müte'îlün* ve *me'ûlât* *me'îlât* kalır. *Müte'îlün*’ün yerine *fe'iletün*, *me'îlât*’ın yerine *fe'îlât* kullanılır.

Habn: Baştaki sebab-i hafifin sâkin harfinin düşürülmesinde olur. *Fâ'îlâtün* kalbında sakın olan **elif** düşer, *fe'îlâtün* kalır. *Müstef'îlün* de sakın olan **sin** harfi düşer *müfâ'îlün* kalır yerine *mefâ'îlün* getirilir. *Me'ûlât* da sakın olan **fe** harfi düşer, *me'ûlât* kalır, yerine *mefâ'îl* getirilir. Habn zihafına uğrayan kelimeye **mahbûn** denir.

Harb: Mürekkep zihafından olup keff ile harmin ictimâ'ına denir. Yalnız *mefâ'îlün* e mahsustur. *Mefâ'îlün* kalıbı keff zihafına uğrayınca sonundaki sakın olan **nun** düşerek *mefâ'îl* kalır. Kalıp harm zihafına uğrayınca da ilk harekeli harf olan **mim** düşer ve vezin *fâ'îl* kalır; ancak yerine kendi bahrinden olan *me'ûl* zikredilir. Harb zihafına uğrayan kelimeye **ahreb** denir.

Harm: Yalnız *mefâ'îlün* kalıbına mahsus bir zihaftır. Veted-i mecmû'un ilk harekeli harfi olan **mim** harfinin düşürülmesiyle vezin *fâ'îlün* kalır, ancak yerine *me'ûlün* zikredilir ve buna **ahrem** denir. Veznin fer' i hangi asıldan zuhur etmişse o asla uygun olan fer' getirilir. Bu yüzden hecez bahrine ait olan *mefâ'îlün* yerine *remel* bahrinden *fâ'îlün* getirilemez; yine kendi aslında olan *me'ûlün* getirilmiştir.

Haşv: Beyitte ilk ve son cüzler hariç arada kalan cüz veya cüzlere **haşv** denir.

Hazf: Ridf ve kaydın hareketlerine denir

Hazf: Veted-i mecmû'dan sonra gelen sebab-i hafifin lağvedilmesiyle olur. Yani *mefâ'îlün* de sebebi hafif olan **lün** düşer *mefâ'î* kalır, yerine *fe'ûlün* getirilir. *fâ'îlâtün* de sebab-i hafif olan **tün** düşer, *fâ'îlâ* kalır, yerine *fâ'îlün* getirilir. *Fe'ûlün* de sebab-i hafif olan **lün** düşer, *fe'û* kalır, yerine *fe'al* kullanılır. Hazf zihafına uğrayan kelimeye **mahzûf** denir. *fâ'îlâtün* den olma *fâ'îlün* e ba'zen habn zihâfı getirilerek sakın olan **elif** düşer, kalıp *fe'îlün* kalır. Buna **mahbûn mahzûf** itlâk olunur.

Hazz: Yalnız *müstef'îlün* de veted-i mecmû'un lağvine denir. *Müstef* kalır, yerine *fâ'lün* getirilir. Buna **ehazz** denir.

Hetm: Sadece *mefâ'îlün* kalıbında ikinci sebab-i hafiflerin yani **elif, lâm ve nûn** harflerinin düşürülüp **ayn** harfi sükûn olunca kalıp *mefâ'* kalır. Bunun yerine *fe'ûl* getirilir. Hetm zihafına uğrayan kelimeye **ehetm** denir.

Hurûc: Revîden sonra gelen ikinci harfe denir.

Hurûf- müşeddede: İki defa yanyana okunan harf, şeddeli harf.

İbtidâ: Bir beytin ikinci mısrasının ilk cüzüne **ibtidâ** denir.

İkfâ: Revi harfinin ihtilâfiyla yapılan kafiye kusurudur.

İşbâ: Revî ile elif-i te'sîs arasında olan dahîl harfinin harekesine denir.

İzâle: Bir lafzı sonundaki veted-i mecmû'un ikinci harekeli harfiyle sâkin harfi arasına bir elif-i memdûde getirmeye denir. *Müstef'îlün*'de *müstef'îlân* olur. Buna **müzâl** denir. *Müstef'îlün*'den mahbûn olan *mefâ'îlün* fer'ine de 'ârız edilip *mefâ'îlân*, *müstef'îlün*'den mahbûl olan *fe'iletün* fer'ine de getirilerek *fe'iletân* olur. Bunlara **mahbûl müzâl** itlâk olunur.

İzbâr: Yazma, yazı ile bildirme.

Kabz: *Mefâ'îlün* ile *fe'ûlün* kalıplarına özel bir zihafıdır. *Mefâ'îlün* kalıbında veted-i mecmû'dan sonra gelen sebep-i hafîfîş sâkin olan harfi **ye** düşerek *mefâ'îlün* kalır. *Fe'ûlün* kalıbında da veted-i mecmû'dan sonra gelen sebep-i hafîfîş sâkin olan harfi **nun** düşerek *fe'ûlü* kalır. Kabz zihafına uğrayan kelimeye **makbûz** denir.

Kâfiye: Şiirde beytlerin sonunu bir suretle diğerine rabt etmeğe **kâfiye** denir.

Kâfiye-i Mukayyede: Revî harfinin önündeki harf sâkin ise ve kendisi ile kendinden önceki harf illet harfi değilse mukayyede olarak adlandırılır.

Kâfiye-i Mücerrede: Revi harfinden önce illet harfi ve sâkin harf yoksa bu çeşit kafiye mücerrede denir.

Kâfiye-i Mürdefe: Revî harfinin önünde illet harflerinden yani elif, vâv, yâ harflerinden biri varsa bu çeşit kafiye mürdefe olarak adlandırılır.

Kâfiye-i Şayegân: Mahall-i kâfiyede ma' nâ-yı cem'i ifâde eden elfâz olan kafiye dir.

Kasr: Keff zihâfına uğradıktan sonra *mefâ'îlünve fâ'îlâtün* kalıplarında sebep-i hafîflerdeki sâkin olan **nûn** harfleri düşürülüp *mefâ'îlü* ve *fâ'îlâtü* kalınca kelimenin sonundaki hareke düşürülür. *Mefâ'îlün* *mefâ'îl* ; *fâ'îlâtü* *fâ'îlât* kalır. *Fâ'îlât*'ın yerine *fâ'îlân* getirilir. *Fe'ûlün* kalıbı da *fe'ûl* kalır. Bazen *fâ'îlân* lafzına habn zihâfı da getirilip *fe'îlân* olur.

Kat: *Fâ'îlâtün* ile *müstef'îlün* 'e mahsus bir zihafıdır. *Fâ'îlâtün* 'de 'îlâ' nın **elifi** ile **tûn** düşer, **lâm** iskân olunarak *fâ'îl* kalır. **Ayn** harfi sükûn yapılarak yerine *fâ'lün* konur.

Müstef' ilün 'de **nûn** düşer ve **lâm** iskân edilerek *müstef' il* kalıp yerine *mef' ûlün* getirilir. Bunlara **maktû'** denir.

Kayd: Revîniñ önündeki sâkin harfe denir.

Keff: *Mefâ'ilün ve fâ'ilâtün* kalıplarında sebep-i hafiflerdeki sakin olan **nûn** harfleri düşürülünce *mefâ'ilü* ve *fâ'ilâtü* kalır. Bunlara keff zihafına uğradıkları için **mekfûf** adı verilir.

Keşf: *Mef'ûlât* kalıbında veted-i mefrûk olan **lât** 'tan **tâ**'nın lağvine denir. *Mef'ûlâ* kalır, yerine *mef'ûlün* zikredilir. Buna **mekşûf** denir. Ba' zen bu *mef'ûlâ* lafzına tayy zihâfı 'ârız edilerek *mef'ûlâ* kalınca yerine *fâ'ilün* konur . Buna da **matvî mekşûf** denir. Ba' zen de *mef'ûlâ* lafzına habn zihâfı getirilip *fe'ûlâ* olur, yerine *fe'ûlün* zikr edilir. Buna **mahbûn mekşûf** denir.

Mahbûl: Hâbl zihafına uğrayan kelimeye **mahbûl** denir. (bkz. Hâbl)

Mahbûn: Habn zihafına uğrayan kelimeye **mahbûn** denir. (bkz. Habn)

Mahcûf: Cahf zihafına uğrayan kelimeye denir. (bkz. cahf)

Mahzûf: Hazf zihafına uğrayan kelimeye **mahzûf** denir.(bkz. Hzf)

Makbûz: Kabz zihafına uğrayan kelimeye **makbûz** denir. (bkz. Kabz)

Maksûr: Kasr zihafına uğrayan kelimeye **maksûr** denir. (bkz. Kasr)

Maktû' : Kat' zihafına uğrayan kelimeye **maktû'** denir. (kz kat')

Matvî: Tayy zihafına uğrayan kelimeye **matvî** denir. (bkz. Tayy)

Mecbûb: Cebb zihafına uğrayan kelimeye denir.(bkz. cebb)

Mecdû' : Ced' zihafına uğrayan kelimeye **mecdû'** denir.(bkz. Ced')

Mecrâ: Mûteharrik harf-i revîniñ harekesine denir.

Mekfûf: Keff zihafına uğrayan kelimeye **mekfûf** denir. (bkz. Keff)

Mekşûf: Keşf zihafına uğrayan kelimeye **mekşûf** denir. (bkz. Keşf)

Menhûr: Nahr zihafına uğrayan kelimeye **menhûr** denir. (bkz. Nahr)

Merbû' : Reb' zihafına uğrayan kelimeye **merbû'** denir.(bkz. Reb')

Merfû' : Ref' zihafına uğrayan kelimeye **merfû'** denir. (bkz. Ref')

Mesâri' : Mısralar.

Meşkûl: Şekl zihafına uğrayan kelimeye **meşkûl** denir.(bkz. Şekl)

Mevkûf: Vakf zihafına uğrayan kelimeye **mevkûf** denir.(bkz. Vakf)

Mezîd: Revîden sonra gelen üçüncü harfe denir.

Mısrâ' : Vezinle yazılmış bir dizeye **mısra** denir.

Muhalla' : Tahlî' zihafına uğrayan kelimeye **muhalla'** denir. (bkz. Tahlî')

Murabba' : Dört mısralı bentlerden müteşekkil nazım, dörtlü.

Musabbağ: Tesbîğ zihafına uğrayan kelimeye **musabbağ** denir. (bkz. Tesbîğ)

Muzaf / muzâf: Bağlı, katılmış, izâfe olmuş, başka bir isme katılmış ve onu tamamlamış olan isim, isim tamlamasında tamlayan

Münâkaza : Bir beytin bir mısırâsının manâsı diğer mısırânın manâsına muhâlif olmasıdır.

Müreffel: Terfîl zihafına uğrayan kelimeye **müreffel** denir. (bkz. Terfîl)

Müseddes: Altı kısımdan meydana gelmiş, altılı.

Müsemmen: Sekizer mısralı bentlerden müteşekkil nazım, sekizli.

Müşa' 'as: Teş' is zihafına uğrayan kelimeye **müşa' 'as** denir. (bkz. Teş' is)

Müzâl: İzale zihafına uğrayan kelimeye **müzâl** denir.(bkz. İzâle)

Nahr: *Me'ûlât'* ta iki sebep-i hafîf **mef'û** ile veted-i mefrûkun ikinci müteharriki olan **tâ** düşürülünce *lâ* kalır, yerine *fâ'* getirilir. Buna **menhûr** denir.

Nâire: Revîden sonra gelen dördüncü harfe denir.

Nefâz: Revîden sonra olan dört harfin de harekesine **nefâz** adı verilir..

Nekre: Belirtilmemiş isim, neye delâlet ettiği belli olmayan (harf-i tarifsiz) isim.

Nesr: Efâ'îl ve tefâ'îl üzere mevzûn olmayan kelâma denir.

Reb': Yalnız *fâ'îlâtün* 'de hazf, kat' ve habn zihâflarının cem'ine denir. Fâ'îlâtün kalıbı hazf zihâfına uğrayınca *fâ'îlün* , kat' zihâfına uğrayınca da *fâ'îl* olur. Buna bir de habn zihâfı getirilince *fe'îl* kalır. Buna **merbû'** denir.

Redif: Revîyi takip eden dört harften sonra gelen lafızlara **redîf** denir.

Ref': *Müstef'îlün* ve *mef'ûlât* 'ta evvelki sebep-i hafiflerin düşürülmesiyle olur. *Müstef'îlün* kalıbında **müs** düşer, *tef'îlün* kalır, yerine *fâ'îlün* getirilir. *Mef'ûlât* 'ta önceki sebep-i hafif **mef** düşer *'ûlât* kalır, yerine *mef'ûl* getirilir. Bunlara **merfû'** denir.

Ress: Elif-i te'sîsden evvel olan harfin harekesine denir.

Revi: Mısra sonlarında bulunan ve her beyitte tekrar eden kafiye harfidir.

Ridf: Revi harfinin önünde olan illet harfleridir. İlet harfleri "vâv, yâ, ellif"dir.

Sadr: Bir beytin ilk mısrasının birinci cüzüne **sadr** denir.

Salm : *Mef'ûlâtün* 'ün vated-i mefrûkunu lağv etmeğe denir. *Mef'û* kalarak yerine *fâ'îlün* konur. Salm zihâfına uğrayan kelimeye **aslem** denir. *Mef'û* 'ya habn zihâfı da eklenip *mef'û* olunca yerine *fe'îlün* getirilerek **mahbûn aslem** ıtlâk olunur.

Sebeb-i Haff: Bir harekeli ve bir sakin harfe denir. "Gül, mül gibi."

Sebeb-i sakîl: İki harekeli harfe denir: "Size, bize gibi."

Sebep: İki harfin bir araya gelmesiyle oluşan hecelerdir.

Selm: *Fe'ûlün* 'de *fâ'* nın lağvine denir. *'ûlün* kalınca yerine *fâ'îlün* getirilip **eslem** ta' bîr olunur.

Serm: *Fe'ûlün* 'de kabz ile selmin ictimâ'ında olur. *Fe'ûlün* 'e kabz 'ârız olduğu halde **nûnu** düşüp **lâm**ın harekesiyle *fe'ûlü* kalır Buna selm 'ârız edilip *fâ'* sı lağv olunca *'ûlü* kalarak yerine *fâ'le* îrâd edilir. Bu *fâ'le* 'ye **esrem** ıtlâk olunur.

Sinâd: Ridf harfinin ihtilâfidir.

Şâyegân be-elif ve nûn: Şiirin sonunda elif ve nûn ile cem'lenmiş sözcüklerin olmasıdır. (yârân / nigârân gibi.)

Şâyegân-ı mugâyeye: Şiirin sonunda nûn ve dâl ile cem'lenmiş sözcüklerin olmasıdır. (dûrend / sabûrend gibi)

Şâyegân-ı muhataba: Şiirin sonunda yâ ve dâl ile cem'lenmiş sözcüklerin olmasıdır. (çemîd / demîd gibi.)

Şâyegân-ı mütekellim: Şiirin sonunda *yâ* ve *mîm* ile cem'lenmiş sözcüklerin olmasıdır.(pûşîm / nûşîm gibi.)

Şekl: Şekl zihafı sadece *fâ'ilâtün* kalıbına mahsustur. Bu kalıp hem keff hem de habn zihafına uğrarsa buna şekl denir. Şekl zihafı iki zihafın toplamına dendiği için mürekkep zihaftır. Yani *fâ'ilâtün*'de sonundaki sakın olan **nûn** harfinin düşürülmesi keff zihafıdır ki *fâ'ilât* kalır. *Fâ'ilât* kalıbının da sakın olan **elif** harfinin düşürülmesiyle habn zihafına uğrar ve kalıp *fe'ilât* olur. Şekl zihafına uğrayan kalıplara **meşkül** denir.

Şeter: Sadece *mefâ'ilün* kalıbına mahsus bir zihaf olup kabz ile harmin cem'ine denir. *Mefâ'ilün* kalıbı kabz zihafına uğrayınca veted-i mecmû'dan sonra gelen sebep-i hafifin sakın olan harfi **ye** düşerek *mefâ'ilün* kalır. *Mefâ'ilün*'e de harm zihafı eklenince veted-i mecmû'un ilk harekeli harfi olan **mim** harfinin düşürülmesiyle *fâ'ilün* kalır. Buna **eşter** denir.

Şi'r : Kelâm-ı mevzûn mukaffâ bi'l-kasd. Yani kasıtlı olarak vezinli ve kafiyeli söylenen hayal ürünü söze **şi'r** denir.

Tahlîf: Yalnız *müstef'ilün* kalıbına habn ile kat'ın gelmesinde vâki' olur. *Müstef'il* kalıp yerine *fe'ülün* getirilir ve **muhalla'** tesmiye edilir.

Taktîf: Sözü'n aruz veznine tatbiki için cüzlendirilmesine **taktîf** denir. Aruz ölçüsünde bir dizeyi ölçünün parçalarına göre ayırma.

Tayy: Vetede tekaddüm eden iki sebep-i hafiften ikincisinin sâkin harfinin düşürülmesiyle olur. *Müstef'ilün*'de ikinci sakın harf olan **fe** harfinin düşürülmesiyle *müste'ilün* kalarak yerine *müfte'ilün* zikrolunur. *Mef'ûlât*'da *mef'ilât* kalır, yerine *fâ'ilâtü* getirilir ve bunlara **matvî** denir. *Müfte'ilün* fer'ine ba'zen izâle zihâfı 'ârız edilip *müfte'ilân* olarak buna da **matvî müzâl** nâmı verilir. *Müfte'ilün* fer'ine terfîl

zihâfî eklenerek *müfte‘ilüntün* olunca yerine *müfte‘ilâtün* getirilip **matvî müreffel** adı verilir.

Te’sîs: Revîden bir harf önde olan elif harfidir. Elif-i te’sîs de denir.

Terfil: *Müstef‘ilün’* ün âhirine bir **tün** lafzı ‘ilâve edilmesine denir ki *müstef‘ilüntün* olup bunun yerine *müstef‘ilâtün* getirilerek **müreffel** adı verilir.

Tesbîğ ve isbâğ: *Fâ‘ilâtün* lafzının sonraki sebeb-i hafîi arasına bir elif ilâve etmeye denir. Bu ilave sonunda kalıp *fâ‘ilâtân* olunca bunun yerine *fâ‘iliyyân* getirilir. Buna **musabbağ** denir. Ba‘zen *fâ‘iliyyân* fer‘ine habn zihafî da eklenir, yani **elif** düşürölüp *fe‘iliyyân* yapılır. Buna da **mahbûn musabbağ** denir. *Fe‘ilün* fer‘ine de tesbîğ zihâfî getirilerek *fe‘ilân* yapılabilir. Buna da **maktû‘ musabbağ** denir.

Teş‘îs: *Fâ‘ilâtün’* de veted-i mecmû‘un birinci müteharriki olan **ayn** harfinin düşürülmesiyle *fâlâtün* kalır. Bunun yerine *mef‘ûlün* zikrolunarak **müşa‘‘as** nâmı verilir.

Tevcîh: Ridf ve kayd dışında onların yerinde olan harfin harekesine denir.

Vakf: *Mef‘ûlât’* ta **tâ** düşürölür, yerine **nûn** getirilir *mef‘ûlân* olur. Buna **mevkûf** denir. Ba‘zen *mef‘ûlân* lafzına tayy zihâfî getirilerek *mef‘ilân* olunca yerine *fâ‘ilân* zikrolunup **matvî mevkûf** nâmı verilir . *Mef‘ûlât* lafzına habn getirilince *me‘ûlât* kalıp yerine *fe‘ûlân* zikredilir, buna da **mahbûn mevkûf** denir.

Vasl: Revîden sonra gelen birinci harfe denir.

Vav-ı âttife: Atıf vavı, kelimeyi veya cümleyi birbirine bağlayan vav harfî.

Vâv-ı ma’dûle: Farsça bazı kelimelerdeki okunmayan vav harfidir. Aynı kelime içinde خ harfî ile ﻻ yada ﻻ harfî arasına و geldiğinde, bu “vav” okunmaz ve ﻻ ya da ﻻ , “vav” dan önceki harfî seslendiren uzun sesli görevi görür. خواب – hâb – uyku, خوان – hân – okuyan, okuyucu gibi.

Veted: Üç harfin bir araya gelmesiyle oluşan hecelerdir.

Veted-i mecmû‘: “Birleşmiş veted” demek olup iki harekeli harften sonra gelen bir sakin harfe denir. “Semen, çemen gibi.”

Veted-i mefrûk: “Ayrılmış veted” demek olup iki harekeli harfin arasında gelen bir sakin harfe denir. “Jâle, lâle gibi”

Vezn-i kelâm : Arûz kalıbına uygun söylenen sözdür.

Zamme-i hafife: İnce okunan ötreli harf, ö-ü seslerini veren zamme.

Zamme-i hafife-i makbûzâ: “ gör, kör” kelimelerindeki vâv harfî.

Zamme-i hafife-i mebsûta: “ küf, püf” kelimelerindeki vâv harfî.

Zamme-i sakîle-i mebsûta: “tuz, buz” kelimelerindeki vâv harfî.

Zamme-yi sâkîle : Ağır ve kalın okunan ötreli harf, o-u seslerini veren zamme.

Zamme-yi sakile-i makbuza: “çok, tok” kelimelerindeki vâv harfî

Zelev: *Mefâ‘îlün*’ e mahsûs bir zihaf olup harm ile hetmiñ ictimâ‘ ında olur. Yani *mefâ‘îlün* kalıbı harm zihafına uğrayınca veted-i mecmû‘ un ilk harekeli harfî olan **mîm** harfinin düşürülmesiyle vezin *fâ‘îlün* kalır. Kalıp hetm zihafına da uğrayınca ikinci sebeb-i hafifler yani **elif, lâm ve nûn** harfleri düşerek **ayn** da sükûn olarak *fâ‘* kalır. Buna **ezell** adı verilir.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk (1995), “Faik Reşad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XII, s. 103-109.
- ALİ SEDAT B. CEVDET (1314), *Arûz-ı Osmânî*, İstanbul: Malumat Matbaası.
- AYDINER, Mesut (1988), “Râgıb Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 406.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- FAİK REŞÂD (1308), *Numûne-i Şi‘r ve İnşa*, Dersaâdet: Kasbar Matbaası.
- GIYNAŞ, Kamil Ali; ŞENÖDEYİCİ, Özer (2010), “Teorik Açıdan Arûz İlmi ve Üç Arûz Risalesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 3.
- İBN MAHMUT ASIM (1314), *İlm-i Arûz*, Dersaâdet: Asır Kütüphanesi Külliyyatı.
- İPEKTEN, Haluk (1986), *Eski Türk Edebiyatı (Nazım Şekilleri- Arûz Ölçüsü)*, İstanbul: Dergâh yayınları, C. II, s. 9-10.
- İSEN, Mustafa (1977), *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler-İsimler- Eserler- Terimler)*, İstanbul: Dergah Yayınları, C. I, s. 165.
- KAHRAMAN, Âlim (2003a), “Mehmet Rıfat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s.520.
- KAHRAMAN, Âlim (2010b), “Tâhirü’l- Mevlevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s.407-409.
- MACİT, Muhsin (2015), “Ses Yapısı”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 211-244
- MANASTIRLI FAİK SALİH (1314), *Türkçe Arûz*, Kostantiniyye: Alem Matbaası.
- MANASTIRLI MEHMET RIFAT (1308), *Mecâmi‘u’l-Edeb*, Dersaâdet: Kasbar Matbaası.
- MEHMET LÜTFÜ (1330), *Mülhakat-ı ilmü’l-Arûz*, Dersaâdet: Kanarya Basımı.
- MEHMET RIFAT (1308), *Mecami‘ü’l- Edep: İlm-i Arûz*, Dersaâdet: Kasbar Matbaası.
- MUALLİM NACİ (1313), *Arûz Nümûnesi*, İstanbul: Kasbar Matbaası.
- MUM, Cafer (2010), “Mustafa Reşîd’in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü’l-Arûz”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 3, C. 3, S. 6, s. 123-133.
- MUSTAFA NASIR (1329/1911), *Arûz ve Vezn-i Millî*, Dersaâdet: Necm-i İstikbâl Matbaası.
- MUSTAFA REŞÎD (1880), *Zübdetü’l-Arûz*, İstanbul: Mihran Matbaası.

- MÜFTİZADE MEHMET ŞAKİR (1878), *Lübbü'l-Arûz*, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Cemil (2009), “*Selim Sâbit Efendi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 36, s. 429-430.
- ÖZTÜRK, Erdem Can (2011), “Ali Cemaleddin’in “Arûz-ı Türkî” İsimli Eserine Dâir”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, s 374-388.
- PALA, İskender (1999), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul Ötüken Yay.
- SELİM SABİT (1302), *Miyaru'l- Kelam*, İstanbul: Osmaniye Matbaası.
- TAHİR, Mehmet (1333), *Osmanlı Müellifleri*, C. II, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- TAHİRÜ'L-MEVLEVİ (1329), *Nazm ve Eşkâl-i Nazm*, Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası.
- TURAL, Hüseyin (2011), *Arap Edebiyatında Arûz*, İstanbul: Ensar Yay.
- UÇMAN, Abdullah (1988b), “Necip Âsım Yazıksız” maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s. 493, 494.
- UÇMAN, Abdullah (2005a), Muallim Naci, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 315-317.
- YAZIKSIZ, Necip Asım (1329), *Millî Arûz*, İstanbul: Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (2012), *Kur'ân-ı Kerim ve Meâli* (Arapça Hat-Meâl-Satır Arası Kelime Meâli- Renkli Tecvit-Türkçe Transkript), İstanbul: Asır Yayınları.
- YETİŞ, Kâzım (1992), “Belâgat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, s. 384-387.
- ZENT, Birgül (2016), “Eski Türk Edebiyatı'nda Belâğat ve Edebiyat Nazariyesi Çalışmaları”, *İlim Dergisi*, S. 9, s. 45-49.
- ZÜLFE, Ömer (2011), “Mu'allim Nâcî'nin Arûza Dair Eseri: Arûz Nümûnesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6, s. 189-208.

SAHBÂ-YI MÜKERREM (TİPKİBASIM)

L.D.
2105

73-6626

ابراہیم بن لریک در .
کتابخانه

- ۷۰۰ -
- 255 -

- صف ۳ -
مکتب ملکیت ها -

مکتب ملکیت شاهان طلبه علوم مذکور از ابراهیم بن لریک یکم
دلم ایله او عزا دم علامه طریقه نورده
بهین او عزا دم طوری

مقتل مقتل ما علی
الهل معارفه کورد و سه داننا

صہبای مکرم

L. O.

2105

مؤلفی

داخلیہ نظارت جلیلہ سی اوراق اوطہ سی خلفا سندن
شکری بک

تکرار طبعی مؤلفہ عائددر

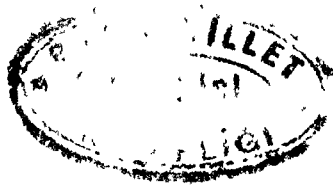
معارفِ نظارت جلیلہ سنک رخصتیلہ طبع اولتشددر

ورسعات

(محمود بک) مطبعہ سی — باب عالی جوارنده ابوالسعود

جادہ سندہ نومرو ۷۲

۱۳۰۳

بسم الله الرحمن الرحيم

حزایای منظومۀ شعر وانشا مرایای طبایع قابلیتمند بنی آدمده رونما
و مطالع مراتب شعرای ممدوح الادا انوار مدایح و تحسینات شرف
بخشا ایلہ روشنا بیورلمسندن و صدر دیوان دائرۂ شاعریت آثار برکزیده
متنوعه ایلہ نمونہ یاب بیت الممور معلا قلمسندن طولانی اولا پیشگاه
عظمتپناه جناب ناظم ارکان کائناتہ قصیدۂ منتظمۂ حمدو ثنا عرض و اعلا
و ثانیاً دائرۂ فاخرۂ حضرت روح الموجداتہ نیاز نامۂ ضراعت علامۂ
صلوۂ و سلام تقدیم و اسرا و ایات فرخندہ مصارع آل و اصحابہ
دخی قطعات برجستہ ادات درود و دعا بٹ و اهدا قلمسی تنسیب
کردۂ شعرای شورای مشاعرہ خانۂ اہل دلاندر.

بشکر و حمد خدا مستدام رکن جهان
بحرمت صلوات نبی امین زمان

مقدمہ

چون مہر منیر سپہر ہنر و معارف اوج شرف و اعتبارہ دفع مکان ایلہ
دشک آور خورشید جهان اولدی یعنی نیر برج شوکت و در درج

عظمت رونق افزای سلطنت آل عثمان و غبطه بخشای حکمداران زمان
السلطان بن السلطان الغازی ﴿عبدالحمید﴾ خان ابدالله ملکه و دولته الی
آخر الدوران افندمن حضرت تلرینک جلوس فیوضات مأنوس ملوکانه لرندن
برو هر نوع علوم و فنونک لوازم عظیمه انسانیه دن اولدینی هر یرده
بالادراک نائلیت و اکتسابی و سائنک استحصالنه دامن درمیان اولندی
بو عصر معارف حصر جناب جهاننداری ارباب خواهش و درایته اوان ترقیات
اولسنه و علم شعر دخی بر فن جلیل و اهل قابلیت و استعداد بر زیور
بیعدیل اولوب رئیس الشعرا و سرفراز فصحا مولانا عبدالرحمن نورالدین
جامی قدس سره حضرت تلرینک اساس شعر اولان عروضی حاوی کتاب
مستطابی ایسه بر عروس حجله کاه زبان فارسی اوله رق مشاهدۀ جمال
باکمالی و ساطت تعلیمه منوط بولنسنه مبنی بر ترتیب دلپذیر اوزره
روی دلجوسندن رفع نقاب و ارائه دیداری ایله برابر جناب وحیدالدین
تبریزی و عبدالفتاح نیشابوری نام ایکی فاضلک مؤلفات علیه لرندن
قافیه و صنایع شعر بختلرینک ضم و علاوه و اساس املائی الفاظ و کتابت
حقنده معلومات مفیده درجیله دخی ترین و تنظیمی نظارت جلیله
داخلیه اوراق اوطه سی خلفاسندن و سایه دولت ابدی الدوامده رتبه
ثانیه صنف ثانسی ایله مباهی میر شکری طرفندن بالتنسب زیرده
بعض فوائدده مندرج اولدینی حالده اشبو رساله ترتیب و { صهبای
مکرم } نامیله بزماکاه هوسکاران فن شعره یادکار و تسریب قلندی.

ومن الله التوفیق

بو رساله سکز فصل اوزرینه مرتب اولوب { فصل اولده } بناء ارکان
 واوزان وازا حیف شعر { فصل ثانیده } دواثر شعر { فصل ثالثده }
 تقطیعات { فصل رابعده } تفصیل بحار { فصل خامسده } قافیه { فصل
 سادسده } عیوب قوافی و اصطلاحات شعریه و املا و کتابت { فصل
 سابعده } صنایع معنویه { فصل ثامنده } اصطلاحات لفظیه بیان اولنور
 خاتمه دخی شرف شعر حقنده بر مقاله بی حاویدر.

— فصل اول —

معلوم اوله که شعرك اساس بناسی اوچ رکن اوزرینه موضوع اولوب (رکن اوله)
 سبب (رکن ثانی به) و تد (رکن ثالثه) فاصله تعبیر اولنور .

رکن اول ایکی قسم اولغله قسم اوله (سبب خفیف) قسم ثانی به (سبب ثقیل)
 دبیلور .

رکن ثانی ده ایکی به منقسم اوله رق برنجی قسمه (و تد مجموع) ایکنجی به (و تد
 مفروق) دبیلور .

رکن ثالث دخی ایکی درلو اولغله (فاصله صغرا) (فاصله کبری) نامیله یاد
 اولنور .

ایمدی بر متحرك و بر ساکن حرفه (سبب خفیف) و ایکی متحركه (سبب ثقیل)
 دینلشدر کل مل سزه بزه کبی و ایکی متحرك عقینده بر ساکنه (و تد مجموع)
 و ایکی متحرك بیننده بر ساکنه (و تد مفروق) تعبیر ایدیلور سمن حن ژاله لاله

کی (بومثلوا هاء رسمیلر فصل ثالثه کوستریلور) و اوچ متحرک عقبنده برساکنه فاصله صغرا و درت متحرک عقبنده برساکنه فاصله کبرا نامی ویرلشدر.

(صما کوزلم فکتمش شرفکز) کبی اقسام مذکوره صره سیله بوراده مندر جدر (بی کل رخت لاله بیچمن نکریم) هرلفظک حرکات و سکنتاتی بواقسامدن خالی اولدیغی جهته و اضع عروض حرکات و سکنتات الفاظی سکر صورتده ارائه ایدوب اوسکر لفظی علم شعره وزن اساس انخاذا لئشدر و بونلره بروجه زیر تعریفاته عروض دیلور و اولفظلر بونلردر (فعولن فاعلاتن مستعملن مفاعلتن متفاعلن مفاعیلن مفعولات فاعلن) یعنی پروتد مجموعله برسبب خفیفی جمع ایدوب فعولن و پروتد مجموع عقبنده ایکی سبب خفیف کتوره رک فاعلاتن و ایکی سبب خفیف عقبنده پروتد مجموع کتوروب مستعملن و پروتد مجموعله برسبب صغرای ربط ایتکه مفاعلتن و عکسیله متفاعلن و مستعملنک عکسیله مفاعیلن و فاعلاتنی قلب ایدرک مفعولات و فعلونک مقلوبیه فاعلنی تشکیل ایتشدر و بواوزانه افاعیل و تفاعیل دئیشدر و بواصللرده بر طاقم تغییرات دخی اجرا ایدبلره رک زحاف و جعنه ازاحیف وزحافات تعبیر اولمشدر لکن بواصللردن اشعار فارسیه و ترکیه ده متفاعلن مفاعلتن فاعلن ماعداسی کثیر الوقوع اولغله بوکتابده انلرک احوال و تفصیلاتی بیان ایدیلور.

و مجموع ازاحیف اوتوز اوج نوع اولوب بونلردن اون یدبسی عربی ایله فارسی بیننده مشترکدر و بونلردر (قبض کف خبن حذف قطع قصر بتر تشعبث تسبیغ ازاله ترفیل طی حد خبل وقف کشف صل) و اون در دیده یالکز فارسی به مخصوصدر ترکی ده بو میانه در (خرم خرب شتر هم جب ذل شکل جحف ربع رفع جدع نحر ثرم ثلم) و بو اوج دخی عربی به مخصوصدر اضممار عصب قطف.

(تنبیه) تغییر و زحافله حاصل اولان لفظ اصلنک فرعی دیمک اولغله اکثری اول زحاف لغتنک اسم مفعول و بعضیسی اسم تفضیل صیغه سیله یاد اولنور و برقاج فرع دخی زحاف ایدلش اولدیغندن انلر ایکی نام ایله توصیف اولنورلر و زحاف لغاتنک معانی اصلیه رینه بو کتابده لزوم اولدیغندن بیانندن صرف نظر اولنوب یالکز بو علمجه اولان معانی مصطلحه سی ایراد ایدیلور زحافات اصول خسه که (مفاعیلن) (فاعلاتن) (مستعملن) (مفعولات) فعولن در.

(قبض) و تدجوعدن صکره کلان سبب خفیفک حرف ساکننک لغوینہ دینور و مفاعیلن ایله فعولنہ مخصوصدرکہ مفاعلن وفعول قالور و بونلرہ مقبوض دیرلر .
(کف) مفاعیلن ایله فاعلاتندہ صولک سبب خفیفلرک ساکن حرفلرینک لغونده اولورکہ مفاعیلن ده مفاعیل لامک ضمیله و فاعلاتندہ فاعلات قالور نانک ضمیله و بونلرہ مکفوف تسمیه ایدیلور .

(خرم) ایکی سبب خفیفه تقدم ایدن و تدجوعک اولکی متحرک حرفنک اسقاطنده استعمال و بوزحاف یالکز مفاعلنه مخصوصدرکہ فاعیلن قالهرق یرینه مفعولن ذکر ایدرلر و اخرم تسمیه ایدرلر خفی اولیه که بوشللو فروعاتدن ۳۲ عددی عینیه ذکر ایدلیوب یرلرینه دیگر فرع معروف استعمال اولنور بونک ایچون بعض فرعلر یکدیگره مشابیهت ایلدیکندن قغی اصلدن ظهور ایتیش اولدیغنه دقت لازمدیر .

(خرپ) کف ایله خرمک اجتماعنه دینور و بوده یالکز مفاعیلنه مخصوصدرکہ فاعیل قالوب لامک ضمیله یرینه مفعول ذکر ایدیلور و اخرپ دینیلور .
(شتر) یالکز مفاعیلن ده قبض ایله خرمک جعنه دینورکه فاعلن قالهرق بوکا اشتر دینور .

(خبین) ابتدا اولان سبب خفیفک ساکن حرفنک دوشورلمسندہ اولورکه فاعلاتندہ فعلاتن قالور و مستعملندہ متعلمن قالوب مفاعلن و مفعولاتندہ معولات قالهرق یرینه مفاعیل کتوریلور .

(حذف) و تدجوعدن صکره بر سبب خفیفک بسبتون لغونده اولورکه مفاعیلن ده مفاعی قالوب یرینه مفعولن و فاعلاتندہ فاعلا اولوب یرینه فاعلن و مفعولن ده فعو قالوب یرینه فعل استعمال اولنور و بونلرہ محذوف دینور و مذکور فاعلاتندہ اوله فاعلنه بعضا خبن زخافی کتوریلرک فعلن قالنجہ مخبون محذوف اطلاق اولنور .

(قطع) فاعلاتن ایله مستعملنه مخصوصدرکہ فاعلاتندہ علانک الفی ایله تن اسقاط و لام اسکان اولنهرق فاعل قالور و یرینه فعلن قونور عینک سکونیه و مستعملنده نون الفا و لام اسکان ایدیلرک مستعمل قالوب یرینه مفعولن کتوریلور و بونلرہ مقطوع دینور .

(قصر) کف زحافی عارض اولدقدن صکره اخرلفظده اولان متحرک اسکانده دیرلرکه مفاعیلن ده مفاعیل اولور و فاعلاتندہ فاعلات قالهرق یرینه فاعلان

و فاعلان ده فاعول قالور و مذکور فاعلان لفظنه بعضا خبن زحافیده کتوریلوب فعلان اولور.

(هتم) یالکز مفاعیلنده ایکنجی سبب خفیفک بتون بتون لغوبله اولیکی سبب خفیفکده حرف ساکنک اسقاط و متحرکک اسکانه دینورکه مفاع قالبونک یرینه فاعول کتوریلور و اهتم دیرلر.

(جب) یالکز مفاعیلنده ایکی سبب خفیفک بسبتون لغونده مستعملدرکه مفاع قالبونک یرینه فعل کتوریلور و محبوب دینور.

(ذلل) مفاعیلته مخصوص اولوب خرم ایله هتمک اجتماعنده اولورکه فاع قالبوبوکا اذل تسمیه ایدیلور.

(بتر) یالکز مفاعیلنده خرم ایله جبک جعنه دینورکه فاع قالبوب یرینه فع ذکر اولنور و ابتر اطلاق قلنور.

(شکل) فاعلاتنه مخصوص اولهرق بونده کف ایله خبن زحافلرینک جعنه دینورکه کف ایله فاعلات قالور بوکا خبن کتوریلهرک فاعلات اولور و مشکول دینور.

(تشبیه) فقط فاعلاتنده و تد مجموعک برنجی متحرکک لغونده مصطلحدرکه فاعلاتن قالبوبونک دخی یرینه مفعولن ذکر اولنهرق مشعت نامی و یریلور. (تسبیغ و اسباغ) فاعلاتن لفظنک صکرهکی سبب خفیفی یننه برالف علاوه ایتکه دیرلرکه فاعلاتان اولنجه بونک یرینه فاعلیان کتوریلهرک مسبغ دینور و بعضا اشبو فاعلیان فرعنه خبن زحافی عارض اولوب فعلیان اولمغه بوکاده مخبون مسبغ دیرلر و فاعلاتدن مقطوع اولان فعلن فرعنده ذکر اولنان تسبیغ زحافی کتوریلوب فعلان اولنجه بوکا دخی مقطوع مسبغ دینور.

(محفف) فاعلاتنه مخصوص اولهرق اولیکی سبب خفیف ایله و تد مجموعک لغویدرکه تن قالبوب یرینه فع ابراد و بوکا محجوف اطلاق اولنور و بوقع فرعنه تسبیغ زحافی عارض اولنجه فاع قلهرق محجوف مسبغ نامیله یاد اولنور. (ربع) یالکز فاعلاتنده حذف و قطع و صکره خبن زحافلرینک جعنه دینورکه حذف ایله فاعلن و قطع ایله فاعل اولوب بوکاده خبن عارض ایدیلهرک فعل قالور و مربوع تسمیه ایدیلور.

(اذاله) برلفظک ائرنده اولان و تد مجموعک ایکنجی متحرک حرفیله ساکن حرفی یننه بر الف ممدوده کتورمکه دینورکه مستعملنده مستفعلان اولهرق بوکا مذال

و مستفعلندن محبوب اولان مفاعیلن فرغنده عارض ایدیلوب مفاعیلان وینه
مستفعلندن محبوب اولان فعلت فرغنده کتوریلهرک فعلتان اولور و بونلره
محبوب مذال اطلاق اولنور.

(ترفیل) مستفعلنک آخرینه بر تن لفظی علاوه ایدلسنه دینورکه مستفعلنتن
اولوب بونک یرینه مستفعلانتن کتوریلهرک مرفل تسمیه اولور.

(طی) و تده تقدیم ایدن ایکی سبب خفیفدن ایکنجیسنک ساکن حرفنک
دوشورلمسندده مصطلحدرکه مستفعلندده مستعلن قاهره یرینه مفتعلن ذکر اولنور
و مفعولاتده مفعلات قالمغه یرینه فاعلات کتوریلور و بونلره مطوی دینور
و مذکور مفتعلن فرغه بعضا اذاله زحافی عارض ایدیلوب مفتعلن اولهرق
بوکاده مطوی مذال نامی و یریلور و مفتعلن فرغه ترفیل زحافی لاحق ایدلمکه
مفتعلنتن اولدوقده یرینه مفتعلانتن کتوریلوب مطوی مرفل اطلاق اولنور.

(رفع) مستفعلن و مفعولاتده اولکی سبب خفیفه اسقاط اولنمسندده اولورکه
مستفعلن تفعیلن قاهره یرینه فاعلن و مفعولات عولات قالوب یرینه مفعول
کتوریلور و بونلره مرفوع دینور.

(تخلیع) یالکز مستفعلنه خبن ایله قطع کلسندده واقع اولورکه متفعل قالوب
یرینه فعلن کتوریلور و مخلع تسمیه ایدیلور.

(خذ) یالکز مستفعلندده و تد مجموعک لغوینه اطلاق اولنورکه مستف قالدوقده
فعلن ایراد اولنور و اخذ دینور.

(خبل) مستفعلن و مفعولاتده خبن ایله طی زحافلرینک اجتماعنه دینورکه خبن
ایله مستفعلن متفعلن و مفعولات معولات قالوب طی ایله ده اشبو متفعلن
متعلن و معولات معلات قاهره یرینه متعلنک یرینه فعلتن و معلاتنک یرینه فعلات
استعمال اولنور.

(وقف) مفعولات ده تانک اسکاننه دینور و یرینه نون ایله مفعولان مستعملدر
و بوکا موقوف دینور و بعضاً مفعولان لفظنه طی زحافی کتوریلهرک مفعولان
اولنجه یرینه فاعیلان ذکر اولنوب مطوی موقوف نامی و یریلور و ینه
بو مفعولات لفظنه خبن کتوریلنجه معولات قالوب یرینه فعلولان ذکر ایدیلور
و محبوب موقوف دینور.

(کشف) مفعولات ده و تد مفروق اولان لات دن تانک لغوینه دینورکه
مفعولا قالدوقده یرینه فعلن ذکر ایدیلوب مکشوف دینور و بعضاً بو مفعولا

لفظنه طی زحافی عارض ایدیلهرک مفعلا قانجه یرینه فاعلن قونور و مطوی مکشوف دینور و بعضا مذکور مفعولا لفظنه خبن زحافی کتور یلوب مفعولا اولدوقده یرینه فعولن ذکر ایدیلور و مخبون مکشوف دینور.

(صلم) مفعولاتنک وتد مفروقنی لغو ایتکه تسمیه ایدیلورکه مفعو قالدوقده یرینه فعلن قونوب اصلم دینور و بعض کره بو مفعویه خبن زحافی ایراد ایدیلوب مفعو اولنجه یرینه فعلن کتوریلهرک مخبون اصلم اطلاق اولنور.

(جدع) مفعولات ده ایکی سبب خفیف اولان مفعولک اسقاطندنصکره و قفک کتورلسنده اولورکه لات قالدوقده یرینه فاع قونور و مجدوع دینور.

(نحر) مفعولات ده ایکی سبب خفیف مفعو ایله وتد مفروقک ایکنجی متحرکنک اسقاطنه دینورکه لا قالدوقده یرینه فع کتوریلوب منحور دینور.

(ثلثم) مفعولنده فاکل لغوینه دینورکه عولن قانجه یرینه فعلن کتوریلوب ائلم تعبیر اولنور.

(ثرم) مفعولنده قبض ایله ثلثم اجتماعنده اولورکه مفعولنه قبض عارض اولدیغی حالده نونی دوشوب لامک حرکه سیله فعول قالدیغی کبی بوکا دخی ثلم عارض ایدیلوب فامی لغو اولنجه عول قاهره یرینه فعل ایراد ایدیلور و بوفعلیه اثرم اطلاق اولنور.

ویالکز عربیه مخصوص اولوب فارسیده معتبر اولیان زحاف بونلردر.
(اضمار) حرف ثانی متحرک ایسه اسکان ایتکده اولورکه متفاعلن ده تانک سکونیه متفاعلن اولور و یرینه مستفعلن کتوریلور.

(عصب) متحرک اولان حرف خامسک اسکانه دینورکه متفاعلتن ده لامک سکونیه متفاعلتن اولوب یرینه متفاعیلن کتورلر.

(قطف) متفاعلتن لفظنک فاصله صغراسنک اخر متحرکیله ساکن حرفنک یعنی تن نک لغویله ماقبلنک اسکانه دینورکه متفاعل قالدوقده یرینه فعولن کتوریلور بومقاله دن اکلاشیلدیغی اوزره بعض زحاف برر اصله مخصوص صدرکه مثلا خرمنک یالکز متفاعیلنه و ثلثم مفعولنه اختصاصی کبی و بعضیلری بر قاج اصل ایچون مشترکدرکه قصرک هم متفاعیلن وهم فاعلاتن وهمده فعولن اصلارنده زحاف اعتباری کبی و بو اشتراکدن طولایی اوتوز الی زحافدن الی طغوز فروع حاصل اولمشدر.

ایمدی زحافات مشروحه متفاعیلنده اون برنوع فروع حاصل ایتشدکه بونلردر.

﴿ فروع مفاعیلن ﴾

مفاعیلن	مقبوض	مفاعیل	مكفوف	مفعولن	اخرم
مفعول	اخر ب	فاعلن	اشر	فعلون	محدوف
مفاعیل	مقصور	فعل	اهتم	فعل	محبوب
	فاع	اذل	فع	اثر	

﴿ فاعلاتنده اون بش نوع فروع ظهور ایتشدر بونلردر ﴾

فاعلاتن	مخبون	فاعلات	مكفوف	فاعلات	مشكول
فاعلن	محدوف	فعلن	مقطوع	مفعولن	مشعث
فاعلیان	مسیغ	فعلیان	مخبون مسیغ	فعل	مربوع
فلن	مخبون محدوف	فعلان	مخبون مقصور	فعلان	مقطوع مسیغ
فاع	محبوف مسیغ	فع	محبوف	فاعلان	مقصور

﴿ فروع مستفعلن عدد ۱۴ ﴾

مفاعیلن	مخبون	مفتعلن	مطوی	مفعولن	مقطوع
فعلون	مخلع	فعلن	اخذ	فاعلن	مرفوع
فعلتن	مخبول	مستفعلاتن	مرفل	مستفعلان	مذال
مفاعلان	مخبون مذال	مفتعلاتن	مطوی مرفل	مفتعلان	مطوی مذال
	فعلتان	مخبون مذال	فعلن	مخبون اخذ	

﴿ وفرع مفعولات اون درتدر ﴾

مفاعیل	مخبون	فاعلات	مطوی	فاعلات	مخبول
مفعولان	موقوف	مفعولن	مكشوف	فعلن	اصلم
مفعول	مرفوع	فاع	مجدوع	فع	منحور
فعلون	مخبون مكشوف	فاعلن	مطوی مكشوف	فاعلان	مطوی موقوف
	فعلولان	مخبون موقوف	فعلن	مخبون اصلم	

﴿ فعولن ذده الی عدد فرع تولد الی مشدر ﴾

فعول	مقبوض	فعول	مقصور	فعل	محذوف
فعُلن	اِثْلَم	فعل	اِثْم	فع	اِثْر

اشبو فروغاندن فاعلیان فعلیان فعْلان فعْلان فعول فعل قاع فع هر حالده
وفاعلان اکثریا مصراع آخر لرنده کلور و قصور فروعات صور موضوعه اوزره
اصلنه تبعاً مصارعك هر محلنده مستعملدر.

﴿ فصل ثانی ﴾

شعر (کلام موزون مقفی بالقصد) عباره سیله تعریف اولنور یعنی قصداً وزن
و قافیه لی اولان کلامه شعر دینور (بعضیلر عباره یه (و تمخیل) دخی علاوه
ایتملدر) وزن کلام ایسه افاعیل و فروعات مشروحہ سنک فصل رابعده
کوستریلان قاعده و ترتیب اوزره ایراد و تکرار یله اولغله مثلاً مفاعیلن مفاعیلن
فعولن بروزن و بوکا تطبیق اولنان کلام کلام موزون اولور مثلاً (افندم سن
کل عالم بهاسین)

افاعیل و فروعات صور مرثیه اوزره برافادهده ایکیدن نهایت درت دفعه یه قیدر
تکرر ایدر و اولقदार تکرر ینسه (مصراع) وایکی مصراعده (بیت) دینلشدر
مصراع و ابیات جعلیدر و ذکر اولنان افاعیل اصلیه اون طقوز صورتده قرائت
و ایراد اولنه رق هر برینه (بحر) نامی و برلشدر بحر و بحر جمعیدر.
و بحر شعرك اسامیسی بونلردر طویل مدید بسیط کامل وافر هزج رجز
رمل منسرح مضارع مقتضب مجتث سریع جدید قریب خفیف مشاگل
مقارب متدارك

حضرت جامی قدس سره السامی طویل مدید بسیط کامل وافر بحر لرنده
شعراى عجم از شعر سولمككه بونلرك لسان عربی یه و جدید قریب مشاگل

بحر لرینکده لسان فارسی به مخصوص اولدیغنی وقصور اون بر بحرك مشترك الاستعمال
بولندیغنی بیان پیور مشر در .

ایمدی بحر طریلك وزنی (فعولن مفاعیلن) درکه بریتده درت کره تکرار لنور .

(بیت)

فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن
چه کویم نکارینا که بامن چها کردی قرارم زدل بردی ز صبرم جدا کردی

(بیت ترکی)

سکا بن کرفتارم کرم ایله دلدارم سنکدر بتون وارم بنی اوزمه خنکار
وبحر مدیدک وزنی فاعلاتن فاعلن اولوب بریتده کذا درت دفعه تکرار لنور .

(بیت)

فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن
یـوفا یار آکهی یاد غمخواری بکن عاشق بیچاره را چاره کاری بکن

(بیت ترکی)

ای نکار یوفا عاشقه ایتمه جفا وصلنی ایله روا دردیمه ایله دوا
وبحر بسیطک وزنی بریتده درت دفعه مستفعلن فاعلن در .

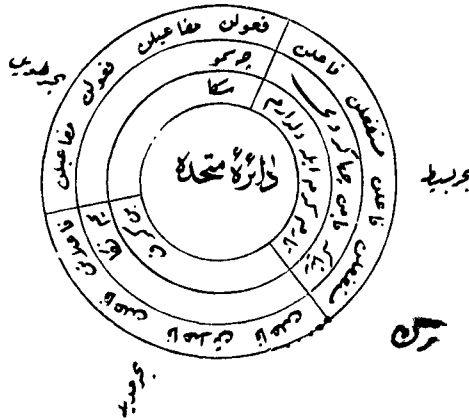
(بیت)

مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن
چون خار و خس روز و شب افتاده ام در رهت باشد که بر حال من افتد نظر نا کهت
اشـبو اوج بحر بش ویدی حرفلی ایکی جزؤ اوزرینه مبنی اولمسندن ناشی
هر برینک وزنندن دیگر ایکسینک وزنی چیقاریلور اشته

فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن

لن مفاعی لن فعو لن مفاعی لن فعو دیو قرائت اولنسه فاعلاتن فاعلن فاعلاتن
فاعلن اولو عیلن فعو لن مفاعیلن فعولن مفاعیلن فاعلاتن اولندقدده مستفعلن
فاعلن چیقار . و کذا فاعلاتن فاعلن تن فاعلن فاعلا دیو مستفعلن
فاعلن ظهور ایدر . علن فا علاتن فا دیه او قونجه فعولن مفاعیلن حاصل
اولور . مستفعلن فاعلن دخی بویه در . علن فا علن مستف فعولن مفاعیلن
اولور . فاعلن مس تفعلن فاعلاتن فاعلن حاصل اولور .

بنابراین باوایح بحر بر دائرهیه وضع اولنوب دائره متحدہ دینلشدر و دروننده کی
فارسی و ترکی مصراعلر صور ثلثه اوزره اوقونه بیلور .

و بحر کاملک اجزاسی بر پینده سکر دفعه متفاعلن در بو مثل اولره مثنی الاجزا دینور
متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن
بصنوبر قد دلکشش لکرای صبا کذری کنی

متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن
بهوای جا نخرین من دل خسته را خبری کنی

و بونک الی جز ثلثی سی ده اولور .

چه کند شمن چو جدا شود شمن از صنم بر بوت پرست یوسف ابرو
متفاعلن متفاعلن متفاعلن

متفاعلن متفاعلن متفاعلن
مکر آنکه رو زو شبان نشسته بو دیم

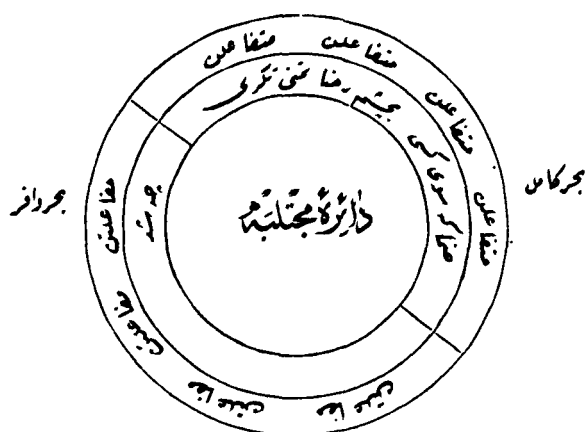
بحر و افرك اجزاسی و وزنی بر پینده سکر کره مفاعلتن تکراریدر .

چه شد صفا که سوی کسی بچشم رضا نمی نکری
مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن

زرسم جفا نمی کذری طریق وفا نمی سپری
مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن

بویتدخی مسدس الاجزا نوعیدر .

مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن
 خوش آن سحری که آه شیم کند اثری ز راه وفا بسوی منت فتد کذری
 و بوا یکی بحرك وز نلری پروتد مجموع و بر فاصله صفرا دن ویدی حرفدن مرتب
 اوله رقی بری دیگرندن اخراج اولنه یلیدی کیچون برداره به وضع اولنه رقی اسمی
 دائره مجتلبه در.

بود آرده اولان مصرع بحر و افرك علتن لفظندن باشلانسه بحر کامل و کامل
 علتن لفظندن بدأ اولنسه وافر چیقار.

و بحر هزجك اجزاسی و وزنی سکز کره مفاعیلن در.

بتی دارم که کردکل ز سنبیل سایان دارد بهار عارضش خطی بخون ارغوان دارد

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

زهی ذاتک نهانی اول نهاندن ماسوا پیدا بحار صنعکه امواج پیدا قعر ناپیدا

و بحر رجزك وزن اصلیمی مستفعیلن جزؤنك سکز کره تکرار یله در.

آن کیست کز روی کرم بامن وفاداری کند برجای بدکاری چومن یکدم نکو کاری کند

مستفعیلن مستفعیلن مستفعیلن مستفعیلن مستفعیلن مستفعیلن مستفعیلن مستفعیلن

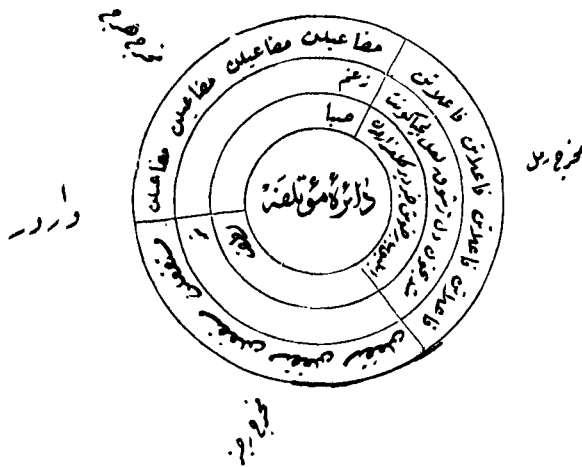
و بحر رملك وزن اصلیمی فاعلاتن جزؤنك سکز دفعه تکرار اولنمی یله در.

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

اشبو اوچ بحرك وز نلری ایکی سبب خفیف و پروتد مجموعدن مرتب و مسبع الحروف

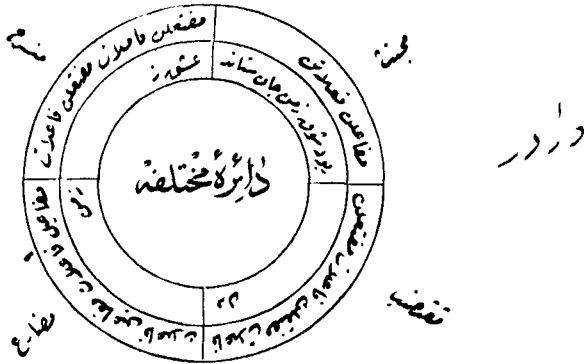
اوله رقی یکدیگرندن اخراج اوله بیلکله بونلرده بر دائره داخلنده اولوب اسمنه

دائرة مؤتلفه دینلور.

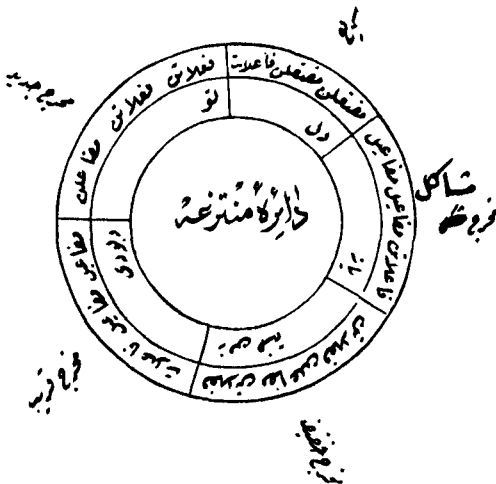

درون دأروده اولان مصرع بحور ثلثه مذکورہ نك كال اثلا فندن ناشی زغم دن
 بدأ اولنه رق (زغم ترشد بخون دل زشوق لعل میكونت) دیو قرائت ایدلسه بحر
 هز جدن و یا خود ترافظندن باشلانہ رق (ترشد بخون دل زشوق لعل میكونت زغم)
 اوقنورسه بحر رجزدن و یا خود شد لفظندن بدأ ایله (شد بخون دل زشوق لعل
 میكونت زغم تر) قرائت ایدیلورسه بحر رملدن اولمش اولور و ترکی مصراع دخی
 صبادن باشلانوب (صبا لطف ایلوب بر خوش خبر ویر کلهذارمدن) اوقنوسه
 کذلک بحر هز جدن و لطفدن بدأ ایدرک (لطف ایلوب بر خوش خبر ویر کلهذارمدن
 صبا) دینورسه بحر رجزدن و (ایلوب بر خوش خبر ویر کلهذارمدن صبا لطف)
 اوقنور ايسه بحر رملدن اولور و منسرخ و مضارع و مقتضب و مجتث و سریع
 و جدید و قریب و خفیف و مشاکل بحرلر نك بنالی مسبع الحروف و مختلف الارکان
 اجزا اوزرینه مبنی اولوب منسرخك اجزاسی بر بیتده درت کره مستفعلن
 مفعولات و مضارعك وزنی بر بیتده درت کره مفاعیلن فاعلاتن و مقتضبك
 درت کره مفعولات مستفعلن و مجتثك درت کره مستفعلن فاعلاتن و سریعك
 وزنی بر بیتده ایکی کره مستفعلن مستفعلن مفعولات و جدیدك بر بیتده ایکی کره
 فاعلاتن فاعلاتن مستفعلن و قریبك بر بیتده ایکی کره مفاعیلن مفاعیلن فاعلاتن
 و خفیکك بر بیتده ایکی کره فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن و بحر مشاکلك بر بیتده
 ایکی کره فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن در و بو طقوز بحرک ذکر اولنسان وزن

اصلی لرندن شعر سولنمسی عندالشعرا مقبول طبع اولدیغنه مبنی بونلرک اجزای
مزا حفلیته اعتباراً ثمن اولان بحر منسرحک اجزاسی مطوی و مضارعک مکفوف
و مقتضبک ده مطوی و مجشک مخبون ایدیلوب و بونلر مسبع الحروف سکز جزؤلی
اولدقلرندن بردآر هیه وضع اولنوب دائره مختلفه دینلشدیر .

اشبو دائره ده اولان عشق زمن دل ربود شوق (زمن جان ستاند مصرعی بو صورتده
اوقنورسه منسرحدن وزمن دن باشلانوب زمن دل ربود شوق زمن جان ستاند
عشق) قرائت اولنسه مضارع دن و دل لفظندن بدأ ایله (دل ربود شوق زمن جان
ستاند عشق زمن) دینلسه مقتضبدن و ربود کله سندن (ربود شوق زمن جان ستاند
عشق زمن دل) اوقنورسه بحر مجشندن اولور و مذکور طقوز بحردن سریع جدید
قریب خفیف مشاکل بو بش بحرک دخی مسدس اولدقلرندن اجزای مزا حفلی
اعتباریله بردآر هیه وضعیله دائره منترعه اطلاق اولنلشدیر .

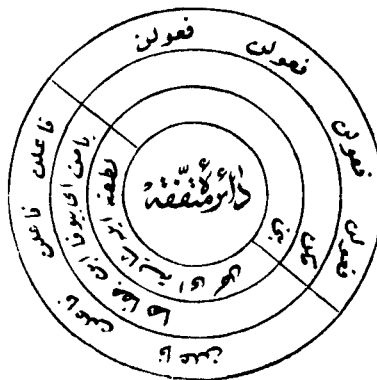

اشبو دائره اولان مصراع دخی بحور خسه نك هر برندن اوقونه بلوركه (دل
تور بودی زمن خسته باز) بحر سریعدن و (تور بودی زمن خسته باز دل) اوقونسه
جدیددن و (ربودی زمن خسته باز دل تو) اوقونورسه قریبدن و (زمن خسته
باز دل تور بودی) خفیفدن و (باز دل تور بودی زمن خسته) قرائت اولنورسه
بحر مشاكlden اولور و بحر متقاربك وزنی بر یئته سكر دفعه فعولن در .

جهان ایچره هر فتنه كه اوله حادث . اكاسرو قدس كدر البته باعث
فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن
ومتدارك بحری بر یئته فاعلن نك سكر دفعه تكرریله اولور .

ای بت نوادا اولشم مبتلا عاشق بن سكا التفات ایت بكا
فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن

و بو ایکی بحرك اجزاسی مثن و حروفی خجاسی و بر و تد مجموعله بر سبب خفیفدن
مركب اولدیغندن بر دائره یه وضع اولنوب دائره متفقه دینلمشدر .

اشبو دائره درونده اولان مصراع (مكن بامن ای بیوفا این جفاها) دیو قرائت
ایدلسه بحر متقاربدن و (بامن ای بیوفا این جفاها مكن) اوقونسه بحر متداركدن
اولور و ترکی مصراع دخی بونك کبیر ایمدی بالاده بیسان اولندیغی اوزره
کثیر الوقوع اولان بش جزؤ اصلی اعتبار یله عجم و ترك شعراسی عندنده دوائر
شعر درت دائره دن عبارتدر و بو یئته مندر جدر .

دائرة شعر عجم مؤتلفه مختلفه ثالث آن منترعه رابع آن متفقه

مذکور درت دائرة اولان اون درت بحرك كوناكون ایسات مزاحفی فصل
رابعده بیان اولنور .

- فصل ثالث -

عروضه یعنی اوزان شعره موافق اولیان کلام شعر اطلاقندن مبرا اولدیغندن
بوفصلده دخی تطبیقاتک صورت اجراسنه دائر معلومات نافعہ بیان اولنور .
معلوم اوله که کلامک عروضه تطبیقیچون جزؤلندیلمسی لازم کلکله اکا تقطیع
دینور و تقطیعانده نفس حرکه یه نظر اولنوب احوالنه باقلز یعنی متحرکه متحرک
وساکنه ساکن تقطیع اولنور مثلاً افندم سن کل عالم بهاسین . مصراعی تقطیع
اولندوقده افندم سن مفاعیلن کل عالم مفاعیلن بهاسین فعولن دیو تقطیع اولنور
یعنی فصل مفاعیلن ده ابتدا بروند مجموع و صکره ایکی سبب خفیف و ارایسه
افندم سن جزئیده اولصورته قونوب افن و تد مجموع دم سن ایکی سبب خفیف عد
اولنمشدر و تقطیع کلکله او قونوشنه کوره اجرا اولنوب یاز یلشنه نظر اولنور
بوجهتله بعض حروف و حرکه تقطیعده ایکی نوع اولوب بری تلفظده اولهرق
کتابتده بولنماز و دیکری کتابتده بولنوب تلفظه کلز ایمدی تلفظه کلوب کتابتده
اولیانلر بوجه آتی اشعار ایدیلور .

بونلردن برنجیسی حروف مشدده و همزه نك اشباعندن حاصل اولان الف درکه
ایکیشرحرف مقامنده اولدیغندن تقطیعده اوله یازیلور (ای قدتو آفت جهانی)
مصراعی تقطیع اولندوقده ای قدد مفعول ت آفتی مفاعیلن جهانی فعولن دیو
تقطیع اولنور (لقد ریت جرواً طول دهری) (فلأصار کلباً عض رجلی)
بویتنک تقطیعی بویه در .

لقدر بی مفاعیلن تجرون طو مفاعیلن لدهری فعولن فلما صا مفاعیلن رکبنه عض مفاعیلن ضر جلی فعولن .

وایکنجیسی مضاف ویا موصوف اولان لفظلرک احر حرفیدرکه اگر بر سبب خفیف مقابلنده بولنور ایسه تقطیعده بر یا حرفی ایله برابر یازیلور ذکر اولنان مصراعده اولان تو آفت جهانی کبی که تا مفاعیلن لفظنک لن سبب خفیفی مقابلنده اولدیغندن تقطیعده بر یا حرفی ظهور ایدر ای قدرد مفعول تا آفتی مفاعیلن جهانی فعولن ده اولدیغنی کبی .

واو چنجیسی اخری هاء رسمیه لفظلرک دیگر لفظه مضاف ویا صفت ویا خود نکره ایدلدیکی حالده همزه تحتنده ظهور ایدن ی حرفیدرکه اثنای تقطیعده کندوسی اگر بر حرف مقامنده ایسه بر یا وایکی حرف مقابلنده ایسه ایکی یا حرفی یازیلور مثلاً (غره خون خواره عیاره زدره سر کشته بیچاره) یتنده اولان همزه لر کبی که بوییت بحر رمل اوزره تقطیع اولندقدغه غزه بی خون فاعلاتن خاره بی بی فاعلاتن یاره بی فاعلن زدره بی سر فاعلاتن کشته بی بی فاعلاتن چاره بی فاعلن اولور ویا خود بوییت بحر سریع اوزره تقطیع اولنسه بر یا مقابلنده اولان هاء رسمیه همزه به شمال اولور که غره بی مفعولن خاره بی مفعولن یاره بی فاعلن زدره سر مفعولن کشته بی مفعولن چاره بی فاعلن دیوتقطیع اولنور و بویله لفظلر اخر یتنده اولنجه همزه لر بی همه حال ایکی حرف مقابلنده در و اخری و او مضمومه ویا خود الف مدوده لو اولان الفاظک اضافت و صفت و نکره حاللرینک تقطیعی دخی ذکر اولنان هاء رسمی اوزرنده کی همزه نک تقطیعی حالی کبیدر مثلاً (آرزوی ازوای چاه غبغب ایتدی دل) مصراعنده کی ارزو وازنو لفظلرینک اوکنده بولنان یار حین تقطیعده ارزو بی فاعلاتن ازوای فاعلاتن چاه غبغب فاعلاتن ایتدی دل فاعلن دیو ایکیشر یا یازیلور .

ودردنجیسی تنویندرکه تقطیعده نون یازیلور (کونام ما زیاد بعداً چه میری) مصراعی کونام مفعول مازید فاعلاتن بعدن چه مفاعیلن میری فاعلن دیو بعداً لفظنک تنوینی نون یازیلور تقطیع اولنور . و بوجه تله اجزای اصلی شعرده اولان نونلر تنویندن طولانی یازلمشدر مثلاً استفعال باندن اسم فاعل صیغه سی اولان مستعمل لفظنک تنوینی سو یلندیکی کبی نون یازیلوب مستعمل اولمشدر و سائر لر دخی بوکا قیاسدر و تلفظده اولیوب کتابنده بولنان حرفلر چند نوع اولوب برنجیسی لسان عربیده لام تعریف تعبیر اولنان ال حرفیدرکه ت ت د

ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ن بو اون اوچ حرفك اولنه داخل اولور
ایسه همه حال تقطیعدن ساقط اولور و باقی اون بش حرفك اولنده بولنور ایسه
لامی تقطیعده محسوب اولور و الی هر حالده تقطیعدن ساقطدر . مثلاً

(بیت)

یاخلی بال قدبلت بالبلبال بال بالنوا زلزلتی والعقل بالزال زال

تقطیع یاخلی بل فاعلاتن بال قدبل فاعلاتن بلت بل بل فاعلاتن بال بال فاعلاتن
بنوازل فاعلاتن زلزلتی ول فاعلاتن عقل بزل فاعلاتن زال زال فاعلاتن
وایکنجیسی اوائل الفاظده اولوب اثنای قراءتده حرکه سی ماقبلنه نقل اولسان
متحرک القدرکه تقطیعده کلز مثلاً (خرابی من ازان ترکس نجاری پرس)
مصراعنک تقطیع ی خرابی مفاعن منازر فاعلاتن کسی خا مفاعن ری پرس
فعلان اولورکه ازک الی ماقبلنده اولان نونه قحکه کی او قونمغله تقطعیده طی
اولنور .

و بو بیتده اولان (ایسه) و (اکر) و (استانبولک) الفری دخی بو قیلنددر
واکرک الی خطده دخی یوقدر .

(نیچون دیمز شعرا حافظا که شیرازک (وار ایسه کر بزم استانبولنده حافظی وار)
حال تقطیع ی بویه در .

نیچون دیمز مفاعن شعرا فاعلاتن فظا که شی مفاعن رازک فعلن واریسکر
مفاعن بزمستان فاعلاتن بلنده حا مفاعن فظی وار فعلان و بو بیتده اولان
(کاید) لفظنده کی الف بو قیلندن ایسه ده حسب الوزن هاء رسمیه نک خذفیه اصلی
که ایدر دن مخفف اولدیفنی بیان ایچون یازوده الف ابقا اولنور و تقطیعده کیدر
یازیلور .

(همیان طبعی بوشمی قالور حافظک کاید)^۱ بازار دلده نقد سخن اشکاره کار)

و بو بیتده کی انتخاب لفظنک الی دخی او قیلدن عد اولنهرق تقطیعدن دوشر مثلاً

(سواد نامه موی سیاه چون طی شد) (بیاض کم نشود کر صد انتخاب رود)

بیتده مصراع ثابده اولان انتخابک القیدرکه تقطیع ی بویه در بیاض کم مفاعن
نشودکر فاعلاتن صد انتخاب مفاعن برود فعلن و بو مصراع مفتعلن اوزره تقطیع
اولنجه عالمده کی (ع) (اوست در عالم شه صاحب ظفر) دخی الف مذکور

قیلندن اولوب ماقبلنده کی حرفی مد ایدر طرزده قرائت اولمغله تقطیعده الف ایله افهام اولنور اوست درا مفتعلن لم شه صا مفتعلن حب ظفر فاعلن واو چنجیمی واو یا الفدن صکره کلان نون سا کنه درکه اگر میان بیتده اولور ایسه تقطیعدن ساقطدر واکر اخر بیتده بولنور ایسه افاعیلک سا کنه محسوب اولور واکر مابعدنده الف اولور ایسه اوالف ایله برابر اوقونه رق تقطیعده داخل اولور مثلا (چون فشاندی زلف مشکین مشک چین آمد برون) مصراعی تقطیع اولنجیه چو فشادی فاعلاتن زلف مشکین فاعلاتن مشک چینا فاعلاتن مدبرون فاعلان دیو فشاندی مشکین لفظلرینک نونلری دوشر و بونک ایچون انفاً یازیلان خرابی من اذان الخ مصراعنده کی ازانک نونی دخی تقطیعدن دوشمشدر و برون لفظنک نونی ابقا قلنور چونکه فاعلانده علان مقابلنده در وچین لفظنک نونی اوکنده الف اولدیغندن اکا علاوه اولنه رق تقطیع اولنور.

ودردنجیمی و او اشمادمرکه خواب خور لفظلرنده اولدیغی کی هر حالده و بو و اوک اوکنده اولان القده بعضا تقطیعدن ساقط اولوب اعتبار اولمز و و او عاطفه ایله لسان فارسیده اسماء اعداددن ایکی معناسنه اولان (دو) وسن معناسنه اولان (تو) کبی افظلرده محضا ضمه بی مشعر بولنان و اولرک ماقبلنده کی حرف اگر افاعیلک برمتحرکی مقابلنده ایسه تقطیعدن ساقط اولورلر مثلا و او اشمام ایله اشبو ایکی و او بمصراعده مندرجدر (خواب و خورم زلف دوتای تو برد) بونک تقطعی بویه در خاب خرم مفتعلن زلف دوتا مفتعلن بی تبرد فاعلان بوراده و خورک و او اشماملری و ایکنجینک الفی دخی بالایجاب تقطیعدن دوشمشدر و فقط اشبو خواب و خور لفظلری بحر رملدن بر مصراعده بولنسه اولوقت فاعلاتن جزؤنه مقابل اوله رق یالکز و اولری ساقط اولوب ایکنجی الف ابقا قلنور و بو ایکی لفظک اره سنده کی و او عاطفه نك ماقبلنده بولنان با بوراده مفتعلنک تاسی مقابلنده اولدیغی جهتله بانک ضمه سی کی اوقوندیغندن و دو لفظیده بونده مفتعلنک و تو لفظیده فاعلانک عینلری قارشو لغنده بولندیغندن تقطیعدن بو و اولر ساقط اولمشدر واکر ذکر اولنان ایکی و اوک ماقبلنده بولنان حرف افاعیلک بر سبب خفیف مقابلنده ایسه احوالده اشبو ایکی و او سبب خفیفک ساکنی عد اولنه رق تقطیعده کلور . مثلا

(ای قبای پادشاهی راست بر بالای تو) (زینت تاج و نکیں از کوهر و الای تو)
بیتده تاج نکیں اره سنده اولان و او عاطفه فاعلاتنک فاسی و تو فاعلن نک لنی

مقامنده واقع اولدیغندن تقطیعده باقیدر بو صورتله ای قبا ی فاعلاتن پادشاهی فاعلاتن راس بر با فاعلاتن لای تو فاعلن زینتی تا فاعلاتن جونکینز فاعلاتن کوهری وا فاعلاتن لای تو فاعلن اولور وینه ذکر اولسان وا عاطفه آخری الف ممدوده لو کله دنصکره کتوریلور وبالضروره بر سبب خفیف مقابلنده ایراد ایدیلور ایسه اولوقت تقطیعده ایکی وا یازیلور . مثلا (ای سخا وجود تو حیرت فزای حاتمست) مصراعنده ای سخا و فاعلاتن جودتو حی فاعلاتن رتقزایی فاعلاتن حاتمست فاعلان دیو تقطیع اولنور ولسان ترکیده ضمه بی بیان ایدن واولر دخی بو قبیلندیر و بولسانده ضمه ایکی نوعدر نوع اول ضمه ثقیله درکه بوده ایکی دورلودر بری ضمه ثقیله مقبوضه در چوق طوق واولری کی و دیگر کی ضمه ثقیله مبسوطه در طوز بوز مثللو ونوع ثانی ضمه خفیفه در و بودخی ایکی چشیددر بری ضمه خفیفه مقبوضه در کور . کور کی واته کی ضمه خفیفه مبسوطه در کوف پوف مثللو و بودرت قسمک هر بری ممدود دخی اوله ییلور هله مصراع آخرنده اولور ایسه اکثریا ممدود اولور ایدی ضمه بی مین مذ کوردرت قسم واولر مقبوض اولدقاری یعنی قیصه سویلندکری حالده تقطیعده ساقط اولور واکر بر الف اوکنده ویا خود ماقبلنده کی حرفی تمید ایده رک بر سبب خفیف مقابلنده بولنورلر ایسه تقطیعده محسوب اولورلر . مثلا تقطیعدن ساقط اولدقاری حاله حافظ استانبولینک بوا یکی بیتنک مصراع ثانیلری مثالدر ودرت قسم دخی موجوددر .

(امید نامه خاطرده برقاش یاتور) (اوجنبش ایله کوکل شمیدی بی تلاش یاتور)

(نهانخانه اندیشه ده نهفته ولی) (خیال یأس دینور فکدر نخراش یاتور)

واشبو مصراع ثانیلر بو وجهله تقطیع اولنورلر اوجنبشی مفاعلن لکنکی شم فاعلاتن دبی تلامفاعلن شیتز فعلن خیالیا مفاعلن سدنرفک فاعلاتن ردنخرا مفاعلن شیتز فعلن .

وبشنجیسی گفته شکفته که چه کی آخرنده هاء رسمی اولان لفظدرکه اگر ماقبلنده کی حرف ایله برابر بر متحرک مقابلنده بولنور ایسه تقطیعده ساقط اولور واکر او حرف ایله برابر بر سبب خفیف فارشولغنده کتوریلور ایسه تقطیعده محسوبدر . مثلا

(مشکین خط تو که تازه رسته) (برکل ز بنفشه دسته بسته)

بیتنک تقطیعنده مشکینخ مفعول طتوکتا مفاعلن زرسته فاعلن برکل ز مفعول بنفشدس مفاعلن تبسته فاعلن دیو اعتبار اولنور .

والتنجیسی بر ساکنند نصکره واقع اولان حرفدرکه مست دست یاربارکی اکر میان
 بیتده اولور ایسه بعضاً متحرک اولهرق تقطیعده کلور و بعضاً تقطیعدن ساقط اولور
 واکر آخر بیتده بولنور ایسه افاعیلک ساکننه محسوبدر . مثلاً (زان نرکس
 مست شد دلم باده پرست) مصرعی زانرک مفعول سمست شد مفاعیلن دلم باده
 مفاعیل پرست فعول دیوتقطیع اولنورکه بونده مستک تاسی مفاعیلنک عینی مقابلنده
 اولدیغندن متحرک و پرستک تاسی فعولنک لامی قارشولغنده بولندیغندن ساکندر
 و بو مصراع دخی مثال اولور (یاردارد باز زین ییمار عار) تقطیعی یاردارد
 فاعلاتن باززی بی فاعلاتن مارعار فاعلان و تقطیعدن سقوطی دخی بوندن
 اکلاشیلور

(دقیق شناس زمان اول قارشمه حکمته هیچ) (خیرکار جهانی قدر بیار یوغورر)

تقطیعی دقی شناسنا مفاعیلن س زمانل فاعلاتن قرشم حک مفاعیلن متهیج فاعلان
 الی آخره بویهدرکه بونده دقیق مفا مقابلنده بولندیغندن ایکنجی ساکنی اولان
 قاف تقطیعدن دوشیریلور و بو مصراع دخی مثال اولور (یار یورکم دل جکریم
 کورکه نلر وار) تقطیعی یارکم مفتعلن دل جکریم مفتعلن کوکنر مفتعلن وارفاق
 بو صورتله درکه یارکور لفظری مف مقابلنده بولقد قلندن ساکن اولان رالی
 تقطیعدن ساقطدر

والتنجیسی ایکی ساکنند نصکره واقع اولان حرفدرکه سوخت ریخت داشت لفظلرینک
 تاسی کی اکر میان بیتده اولور ایسه بعضاً تقطیعده ماقبلیله برابر متحرک اولور
 و بعضاً تقطیعدن دوشر مثلاً (سوخت دل زاشتیاق) مصرعی سوخت دل
 مفتعلن زشتیاق فاعلان دیوتقطیع اولنهرق سوختک تاسی مفتعلنک متحرک
 عیننه مقابل اولشدر و تقطیعدن دشمنه مثال (سوخت دلم زاشتیاق) مصرعی
 اولورکه سوخت دلم مفتعلن زشتیاق فاعلان دیوتقطیع ایدیلور واکر بویه اوج
 ساکن آخر مصراعده اولور ایسه همه حال تقطیعده ساقط اولور زیرا اوزان
 عروضده اوج ساکن حرفک هیچ بروجله جعی جائز اوله مز . مثلاً

بنده راباتو دوستداری خوجست کرچه توبنده رانداری دوست

بیتنک تقطیعی بندرابا فاعلاتن تدوسدا مفاعیلن ری مست فاعلان کرچ توبن
 فاعلاتن دراندا مفاعیلن ری دوس فاعلان دیو اولوب دوستک تاسی معتبر

دکدر و بومصر اعده اولان کار دوداشت و بکذارد لفظلر ينك تقطیلری دخی
 دخی بویه در (کارد برداشت کارا و بکذارد) تقطیعی کار بردا فاعلاتن ش کارا و
 مفاعلن بکذار فعلان اولور و بومصر اع دخی مثالدر (چو کشتا سبرا دادلهراسب
 تخت) تقطیعی چکشتا فعولن سرادا فعولن دلهر فاعولن س تخت فعول
 دیو کشتاسب و لهراسبک بالری تقطیعه ساقط اولمیشدر .

و سکرنجیمی کندوسندن صکره بر متحرک اولان حرف یادر که بعضا ماقبليله برابر
 وزنک بر متحرکی مقابلنده کله رک تلفظ اولمیشدی جهنله تقطیعدن دوشر مثلا
 (رفتی از چشم و بردی از دل هوش) مصراعنک تقطیعی رفت از چشم فاعلاتن
 مبردا مفاعلن دل هوش فعلان اولور که رفتی بردی نک یازی ماقبلنده کی تا و دال
 حرفلریله برابر فاعلاتن و مفاعلنک عینلری مقابلنده بولندیغندن اثنای تقطیعه
 معتبر دکدر و بومصر اع دخی مثال اولور (قنغی کلشن کلبنی سر و خراما نکجه در)
 مصراعی تقطیع اولمیشده قنغی لفظنک یاسی دوشر چونکه غین ایله برابر
 فاعلاتنک متحرک عینی مقابلنده در قنغ کلشن فاعلاتن کلبنی سر فاعلاتن وی خراما
 فاعلاتن نکجه در فاعلن بوسورنده اولور و بعضا مذکور یا حرفی ماقبليله
 برابر وزنک بر متحرک و بر ساکنی مقابلنده کلوب تقطیعه داخل اولور و ذکر اولنان
 مصراعده کلبنی لفظی مثال اولور که بونده نون ایله یا فاعلاتنک لاسی قارشولغنده
 بولندیغندن اثنای تقطیعه تحریر اولنور و بردخی خاطرده بولنه که ضرورت
 وزن شعراجه بر نوع معذورییت اولدیغندن بونک ایچون کلام شعرده بوبرقاجشی
 تجویز اولمیشدر . وصلی قطع . قطعی وصل . مخفی تشدید . مشددی تخفیف .
 مدی قصر . قصری مد . ساکنی تحریک . متحرکی اسکان . فقط بونلره احتیاج مس
 ایدنجه اوقدر لطافت اوله مزایمدی بومحله قدر شعرک اساسی و اصولی و دواثر
 و بحوری بیان و قواعد تقطیعی دخی اتیان اولندیغندن بوندنصکره دخی برقاج
 اصطلاح ایله هر بحرک ابیات مزاحفی ذکر و عیان قلنور .

❧ فصل رابع ❧

رهین خاطر رزین اوله که دوائر اربعه شعده اولان بحور معلومه دن هر برینک
 از احیف اجزاسنک بر صورت موضوعه ده وقوعبولان تکرر لری جهتیه هر بر
 بحرک معلوم المقدار ایات مزاحفی اولدیغندن بو فصلده دخی انلر بیان اولنه جقدر
 فقط اندن اول شو بر قاج اصطلاح دخی معلوم اوله که اصطلاح شعرا ده برینتک
 مصراع اولنک برنجی جزونه صدر و صکره کی جزونه عروض دینور و مصراع
 ثانینک جزو اولنه ابتدا و جزو اخرینه ضرب تعیر اولنور و صدر ایله عروض
 و ابتدا ایله ضرب میانده اولان جزو له حشو اطلاق ایدیلور و بوحشو مسدس
 و یا مثن اولان بیتده اولور که مسدس بر مصراعنده بر جزو و مثنک بر مصراعنده
 ایکی جزو حشو بولنور مثلاً (مژده ای دل که مسیحا نفسی می آید) که زانفاس
 خوشش بوی کسی می آید (بیتک تقطیعنده مژده ای دل فاعلاتن بوجزو صدر در
 کمسیحا فعاتن نفسی می فعاتن بوا یکی جزو حشودر آید فعلن بوجزو
 عروضدر کزانفا فعاتن بوده ابتدادر س خشش بو فعاتن ی کسی می فعاتن
 بونر کذلک خشودر آید فعلن بودخی ضربدر و صدرو ابتدا و حشولرنده زحاف
 واقع اولیان بیته بیت سالم دینور عروض و ضربنده زحاف اولوب اولماسنه
 باقلز و جزو اصلی یه ده جزو سالم دینیلور و اصل دائرة سی اجزاسندن
 بر مصرعه بر جزو نقصان اولان بیته مجزو تعیر اولنور که وزن اصلیمی مثن
 الاجزا ایسه مجزو اولنجه مسدس اولور و مسدس ایسه مربع اولور وینه دائرة
 اصلیمی اجزاسندن نصفی نقصان اولان بیته مشطور دینور که مثن الاجزا
 اولان وزن اصلیدن مشطور اولدیغی حالده مربع الاجزا اولور .

ایمدی دوائر اربعه نك برنجیسی اولان دائرة مؤتلفه دن بحراول بولنان بحر هزجک
 اجزای اصلیسنک و فروعاتنک نه وجهله تکرر ایلدیکی وایاتی بوجه زیریان
 اولنور و بونرک سهولته کلاشلمی ایچون هر صحیفه اوج ستون اوزره ترتیب اولنوب
 برنجیسنده از احیفک اجزای بیتک نره لرنده بولندیغی ذکر اولنور و ایکنجیسنده
 عبارته بیت تسطیر و اوچنجیسنده اوزان از بار و تحریر قلمشدر و عبارته بیتک
 زیرنده اولان، اشبو اشارت تقطیع اولنه جق محملری کوسترمک ایچوندر خفی
 اولیه که دوائر اربعه ده اولان اوندرت بحرک هر برینک ایسات مزاحفی هر تقدیر

بروجه آتی اشعار قلنمش ایسه ده بونلردن کرک فارسی و کرک ترکیده مستعمل و کثیر الوقوع اولان بالمله اشعار طبع و لسانه آسان کلدیکی جهته هزج و رجز و رمل و مضارع و مجتث و خفیف کبی بر قاج بحرک بر ایکی ایسات مزاحفندن عبارتدر بوجهته لسان ترکی اوزره بوله بیلدیکمز ایسات مصنف مشارالیهک ایسات فارسیه سی تحتنه ترقیم قلنمشدر و بحر هزجک یکریمی یدی نوع ایسات مزاحفی واردرکه اشته بونلردر .

﴿ بحر هزج از دائرة مؤتلفه ﴾

احوال ایات	ایات سالم الاجزأ بحر هزج	اوزان
سالم	چورویت هر، کرم نقشی، بخاطر در، نمی آید مراخودجن، تودر خاطر، کسی دیگر، نمی آید	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
بودخی	* صباغیا، ردن پنهان، غم دلدا، ره اظهارایت خبر سزیا، رمی حال، خراب مدن، خبردارایت	کذلک سابع الاستمره
بحزو	بکابی ای، غزال مشکبوی من چراهر کر، نمی ایی، بسوی من	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
بودخی	خرام ایتدیکه، قدسمر، و رفتارک اولور اندا، مکه عالم، کرفتارک	کذلک تاد الاستمره
مشطور	بقصد سروکل اندامی خوشا وقتی که بخرامی	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
بودخی	سکا ای غنیمه زیبا نه کیسک یاره شوراعلا	کذلک

ترتیب	احوال ایات	ایات مثنی الاجزا	اوزان
صدر و ابتدا و حشو جزو لری	ترا لعل شکر ریز و مرا چشم کهر بار	مفاعیل مفاعیل مفاعیل مفاعیل	
مکفوف عروض و ضرب	ترا خنده بود خوی و مرا کر به بود کار	کذلک	
جزو لری مقصور در			
صدر و ابتدا و حشو مقصور	مرا نیست چو آنخت که بایار نشینم	مفاعیل مفاعیل مفاعیل مفاعیل	
عروض و ضرب جزو لری	درویش و جگر چاک و دلفکار نشینم	کذلک	
محدوف در			

احوال ابیات	ابیات مثنی الاجز	اوزان
صدر و ابتدا وحشو ثانیل سالم وحشو اولار محذوف وعروض و ضرب مقصور در	من آن مدهوش عشقم که از خویشم خبر نیست مراتشد دل از دست دگر پروای سرنیست	مفاعیلن فاعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذلک
صدر و ابتدا وحشو ثانیل مکفوف وحشو اول ایله عروض و ضرب محذوف در	برخ ماه تمامی بقصد سرور وانی بلبراحت و روحی بچشم آفت جانی	مفاعیل فاعیلن مفاعیل فاعیلن مفاعیل فاعیلن مفاعیل فاعیلن
صدر و ابتدا وحشو ثانیل اخر ب وحشو اولار و عروض و ضرب سالمدر بودخی	من دوست ترا دارم ای دوست از جانم شمع شب تاریکم کنج دل و برانم اول غزه یغما کر من کانک ایدوب لشکر اوردی دل نالانی قوپدی ینه و او یلا	مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن کذلک
صدر و ابتدا اخر ب حشور مکفوف عروض و ضرب سالمدر	دردا که علاج دل بیمار نفر مودی یکباره برین جان گرفتار نبخشودی	مفعول مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذلک هزج خفیه
صدر و ابتدا وحشو ثانیل مقبوض وحشو اول مکفوف و عروض و ضرب مقصور در	مرانم توای دوست زخاتمان بر او در مرافراقت ای ماه زجان فغان بر او در	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذلک
صدر و ابتدا اخر ب وحشو جزوئی مکفوف و عروض و ضرب مقصور در	هر صبح خروشی زدل تنک بر آریم فریاد زمرغان شب آهنگ بر آریم	مفعول مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفعول مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذلک
صدر و ابتدا اخر ب وحشور مکفوف و عروض و ضرب محذوف کذلک	ظن اینه او یار صورت ته سیرت احباب هشمدی نفاقانه در انسیب احباب آسوده دلا حالی دل زار چه دانی خونخواری عشاق جگر خوار چه دانی	مفعول مفاعیلن مفاعیلن فاعیلن مفعول مفاعیلن مفاعیلن فاعیلن مفعول مفاعیلن مفاعیلن فاعیلن مفعول مفاعیلن مفاعیلن فاعیلن
صدر و ابتدا اخر ب وحشور مکفوف عروض و ضرب محبوب	هر کیمکه غم دلبر ایله زار دکلدر لطف و کرم عشقه سزاوار دکلدر خلوت که افلا کده روح القدس درگاه عرفنا کده روح القدس	مفعول مفاعیلن مفاعیلن فعل » »

بد احوال نجات می در هیچ اونیفرم
زرد در خانه است و نیز است

احوال آیات	آیات مزاحف سدس الاجزاء بحر هج	اوزان
صدر و ابتدا و حشور سالم و عروض و ضرب مقصور بودخی	دلم پیرانه سر با خرده سالیست که باغ حسنرا نازک نهالیست کور و ب حال دلم اول چشم میگون نگاه لطیفی ایله قلیدی ممنون چنین افتاده دور از جان خویشم چه گونه زنده ام حیران خویشم خرامک سیر ایدوب صحن چنده نهال قلدکه اولدم فککنده نم کاست ازان ماه دل افروز دلم سوخت ازان شمع جهانسوز	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذلک مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذلک مفاعیل مفاعیل مفاعیل بودخی
صدر و ابتدا و حشور مکفوف عروض و ضرب مقصودر	نکو روی نکو خوی نکاری جز آیین جفا جوی نداری از لعل تو یک بوسه طلب کردم از چشم تو صد تیغ بلا خوردم	مفاعیل مفاعیل فعولن بودخی مفعول مفاعیل مفاعیلن مفعول مفاعیل مفاعیلن
صدر و ابتدا و حشور و حشو مکفوف عروض و ضرب سالدرد	مهریکه مرا هست ترانیست صبریکه ترا هست مرانیست تا باز کرفتی نظر از من کسی نیست جگر خوار تر از من	مفعول مفاعیل مفاعیل بودخی مفعول مفاعیل فعولن کذلک
حشور مقبوض عروض و ضرب سالم	ای دوست که حال من نمی پرسی نیکوست که حال من نمی پرسی هر چند تو شاه و ما کداییم دامن مفشان که مبتلاییم	مفعول مفاعیلن مفاعیلن کذلک مفعول مفاعیلن مفاعیلن مفعول مفاعیلن مفاعیلن کذلک
عروض و ضرب مقصوردر بودخی	یادیمه کلوب فراق جانان قان طولدی یند دو چشم کریان اشکم چو عقیق ازان فشانم کز لعل تو میدهد نشانم	مفعول مفاعیلن فعولن مفعول مفاعیلن فعولن کذلک دار
عروض و ضرب محذوفدر بودخی	بر دلبر پیو فایه دوشدم در لوستم و جفایه دوشدم	کذلک دار

مجدد

احوال آیات	آیات مزاحف سدس الاجزاء بحر هج	اوزان
صدر و ابتدا اخرم حشور اشتر عروض و ضرب سالدر	خرسندم از رخت بیداری خوشنودم از لبث بکفتاری	مفعول فاعلن مفاعیلن کذلک
عروض و ضرب مقصور در	صد بادم پیش اگر کشی زار بر خیزم تا کشی دگر بار	مفعول فاعلن مفاعیل کذلک
عروض و ضرب محذوف در	از لعلت خط سبز سر زرد در جام آتشی دگر زد	مفعول فاعلن فعولن بودخی
احوال آیات	آیات مزاحف مربع اجزاء بحر هج	اوزان
صدر و ابتدا مکفوف عروض و ضرب مقصور در عروض و ضرب محذوف در	بیا ای بت بدخوی بیار آن می کلبوی ز کف تیغ جفاده ز لب کام مراده	مفاعیل مفاعیل کذلک مفاعیل فعولن
صدر و ابتدا اخرب عروض و ضرب سالدر بودخی	ای غنجه خندان کو و ان شوخ سخندان کو ای دلبر مهپاره رحم ایت دل پیاره	مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن کذلک

و اشبو بحر هزجك مثنی الاجزا اوله رق دلکش و مقبول اوزانندن ایکشر بیت
اولقی اوزره بر اصول موضوعه ده یکر می درت نوع مصراع وزنی ده واردر که
ایکی قسم اولوب بر قسمده اولان مصراعلرک اولکی جزؤلری مفعولن اولدیغندن
اول قسمه اخرم و دیگرینک اولکی جزؤلری مفعول بولندیغنه مبنی اکا اخرب
تسمیه اولنور و اشبو قسملرک هر ایکی بیتنه رباعی و یا خود ترانه اطلاق اولنوب
اول و ثانی و رابع مصراعلرینک قافیه سی بر سیاقده اولسی لازمدر و اهل
عروض ذکر اولنان ایکی قسمک اجزالرندن ایکی شجره ترتیب ایدرک شجره اخرم
و اخرب نامنی ویر مشلدرر اشاعیده کوستریلور و ذکر اولنان رباعیات لسان
ترکیده دخی مستحسن و مقبولدر .

(رباعی اول از شجرهٔ اخرم)

مفعولن مفعولن مفعولن مفعول فعل	میضاهم تاریم ای طرفه نیکار هر ساعت در پای توجان بهرشار	بومصر اعده ایکی اخرم بر اخرب براهتم بونده بر اخرم و اخرب و مکفوف واهتم وارد
مفعولن مفعولن مفعولن مفعول فعل	کی بارم بی لعلت از دیده کهر کی باشد خندهٔ مرا یش تو بار	بوند ایکی اخرم بر اخرب بر محبوب بونده بعد الاخرم بر اشتر و مکفوف و یش اهتم وارد

(رباعی ثانی از اخرم)

مفعولن مفعولن مفعولن مفعول فاع	در کشتن اشک افشان میکشتم دوش از کل آمد بوی تور قم از هوش	بومصر اعده اوچ اخرم بر اذل بعد الاخرم بر اخرب بر سالم بنه اذل
مفعولن مفعولن مفعولن مفعول فاع	چون کفتم با کل ز جالت سخنی مرغان کردند سوی من یک یک کوش	بر اخرب بر مکفوف بر محبوب بونده بر اشتر بر سالم و یش بر اذل وارد

(رباعی ثالث از شجرهٔ اخرم)

مفعولن مفعولن مفعولن مفعول فع	گاهی دارد زلفت در هم مارا گاهی بخشد لعل تو مرهم مارا	اوچ جزوئی اخرم بری ابتر اخرم و سالم و ابتر
مفعولن مفعولن مفعولن مفعول فع	من دانستم چو رست خط کرد رخت کاخر سوز درخ تو از غم مارا	بر اشتر و مکفوف و محبوب وارد بر اشتر و سالم و ابتر

(رباعی اول از اخرب)

مفعول مفاعیلن مفعولن فاع	چون قد تو بخر آمد ای سیم اندام صد دلشده خاک ره شود در هر کام	بعد الاخرم بر سالم بر اخرب بر اذل وارد بر مقبوض بر سالم بر اذل
مفعول مفاعیلن مفعولن فاع	از جعد تو کر آرد یک شمه شمال از عاشق شوریده رباید آرام	بر سالم بر اخرب و براهتم بر مکفوف و بر سالم بر اذل

(رباعی ثانی از اخرب)

مفعول مفاعیلن مفعولن فاع	بر خاک رهت هر دم رخ میسایم زان روشنی بصر همی افزایم	بو قار و کنک عینی و فقط اخرب را بتر و مصراع ثالثه بر مقبوض و بر مکفوف و براهتم وار
مفعول مفاعیلن مفعول فاع	باشد که ز در در آبی از کوهر اشک محنت کده خویش همی آرایم	

(رباعی ثالث از شجرهٔ اخرب)

مفعول مفاعیلن مفعول فعل	بیمار توام جانا حالم بنکر	بعد الاخرم برسلم و اخرب و محبوب
مفعول مفاعیلن مفاعیل فعل	چون بهر تو جان دهم بخاکم بگذر	بر مقبوض بر مکفوف بر »
مفعول مفاعیل مفاعیل فعل	خو هی شوی آگاه ز حادل ریش	بر مکفوف و اهتم »
مفعول مفاعیل مفاعیل فعل	بین چهرهٔ من غرقه بخوناب جگر	بر مکفوف و محبوبدر »

و بواجزاده اصول موضوعه اولدرکه چونکه شجرهٔ اخربك هر مصراعده جزؤ اولری مفعولن اولور جزؤ ثانیهسی دخی یا مفعولن و یاخود فاعلن و یاخود مفعول کلور و اگر جزؤ نانی مفعولن اولور ایسه جزؤ ثالث مفعولن و یاخود مفعول اولور و اگر جزؤ ثالث مفعول اولور ایسه جزؤ رابع فعل و یاخود فعل کلور و اگر جزؤ ثانی فاعلن اولور ایسه جزؤ ثالث مفاعیلن و یاخود مفاعیل اولور و اگر جزؤ ثالث مفاعیلن کلسه جزؤ رابع فعل و یاخود فعل کلور و اگر جزؤ ثالث مفاعیلن اولسه دردنجیسی فاع و یاخود فع کتوریلور و اگر جزؤ ثانیه مفعول بولنسه جزؤ ثالث مفاعیل و یاخود مفاعیلن کلور و اگر جزؤ ثالث مفاعیل اولور ایسه دردنجیسی فعل و یاخود فعل کتوریلور و اگر جزؤ ثالث مفاعیلن کلسه جزؤ رابع فاع و یاخود فع اولور و شجرهٔ اخربك هر مصراعده اولکی جزؤ لری مفعول اولوب جزؤ ثانیهسی دخی یا مفاعیلن و یا مفاعیل و یاخود مفاعیلن کلور و اگر مفاعیلن اولور ایسه جزؤ ثالث مفعول و یاخود مفعولن اولور و اگر مفعول اولور ایسه دردنجیسی فعل و یاخود فعل کتوریلور و یاخود جزؤ ثالث مفعولن ایسه جزؤ رابع فاع و یاخود فع اولور و مفاعیلن اولور و اگر جزؤ ثانی مفاعیلن کتورلسه جزؤ ثالث مفاعیلن و یاخود مفاعیل اولور و مفاعیلن اولور ایسه جزؤ رابع فاع و یاخود فع کلور و اگر جزؤ ثالث مفاعیلن ایسه دردنجیسی فعل و یاخود فعل کلور .

(بحر رجز از دأره مؤتلفه)

دأره مؤتلفه نك ايكنجى بحرى اولان بحر رجزك اون التى نوع اياتى واردركه
بروجه زير درج و تسطير قلنور

احوال ايات	ايات بحر رجز	اوزان رجز
صالم	اى زندكافى بخش من لعل شكر گفتار تو در آرزوى مردمم از حسرت ديدار تو	مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن
مجزو	اى هر كرم، نارفته از، پيش نظر روزي بچشم، مرحت، سويم نكر	مستفعلن مستفعلن مستفعلن بودخى
مشطور	عاشق شدم بر دلبرى سكين دلى سمين برى	مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن
كذا	بر بنجم بلبل سكا مفتون جهان اى كل سكا	» »
پويك عروض و شربى مقطوعه عروض و شربى زحان بر شى عد اولند يغندن پوكا سالم دنى دييله يولور	رحى بكن اى نازنين يكبارى بر عاشق دختى بيمارى	مستفعلن مستفعلن مفعولن »

احوال ايات	ايات مزاحف ثمن الاجزا بحر رجز	اوزان مزاحف رجز
مطوى الاجزا	تا تو چو آينه دلا با همه يکرو نكنى ديده جان آينه از رخ نيكو نكنى	مفععلن مفععلن مفععلن مفععلن كذلك
مدر وابتدا و حشو تايلر مطوى و حشو اولر ايله عروض و شرب محبوس ندر بودخى بوله در	اى ز تو كوه كوه غم بردل مبتلاى من نيست مراد خاطر جز غم و جز بلاى من خسر و خرچ سر بلند سجده بر تيار اولور بادشه محبتك ناز ايديجك كدالرى	مفععلن مفاععلن مفععلن مفاععلن كذا »
مدر وابتدا و حشو تايلر عربون و حشو اولر و عروض و شرب مطويعر	فغان كنان هر حسرى بكوى نو ميكنم چو نيست ره سوى تو ام بيا مودر ميكنم	مفاععلن مفععلن مفاععلن مفععلن كذا
حشو تايلر محبوس ندر	در درم اچاره مكن كه من بدر دنو خوشم كر بكنى ورنكنى ز حكم تو سر نكنم	مفععلن مفععلن مفاععلن مفععلن »
حشو اولر عربون عروض و شرب مقطوعه	سرو نخوتك كه او نيست برين رعناى ماه نگويمت كه مهنيت برين زيباى	مفععلن مفاععلن مفععلن مفعولن كذا

بودی	واری عجیب سنک کی بویه کوزل عالمده بویه ادا و سرو قد محالدر آمده	کذا
صدر و ابتدا و مصرع تأینک حشونانوسی مخبون قصور اجزا مطوبدر	چه خوش بود کرشکی سوی غربی کدزی زروی یاری نفسی بحال زارش نکری	مفاعیلن مفعیلن مفعیلن مفاعیلن مفعیلن مفعیلن
مخبون	بسویم ارکذرکنی زهی عجب زهی عجب برویم ار نظر کنی زهی طرب زهی طرب	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذا

احوال ابیات	ابیات مزاحف مسدس الاجزاء رجز	اوزان رجز
مطوی	نیست مرا جز تو نکار د کری می نکنی هیچ بکارم نظری	مفعیلن مفعیلن مفعیلن »
عروض و ضرب مقطوعدر	این دل من هست بدرد ارزانی تا نکند بار دگر نادانی	مفعیلن مفعیلن مفعولن »
مخبوند	کنونکه کردداز بهار خوش هوا فزون شود بهردل اندرون هوا	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن »
مطوی و مخبون	کر برهد دل من از هـ وای تو کود کری که دل دهم بجای تو	مفعیلن مفاعیلن مفاعیلن کذا

احوال ابیات	ابیات مربع الاجزاء رجز	اوزان
مرفل	چندانکه گفتدغم باطیبیان درمان نکردند مسکین غریبان	مستفعلاتن مستفعلاتن مستفعلاتن مستفعلاتن
بودی	برنوجوانه دل مبتلادر کاری همیشه جور و جفادر	کذلک
مطوی	ای لب تو مرهم من وی غم تو ماتم من	مفعیلن مفعیلن مفعیلن مفعیلن

دائرة مؤلفه نك او چنجی بحری اولان بحر رمل بیان اولنورکه اوندرت نوع

ایاتی وارد

ان نيام سماح مسرور عالی

احوال ابیات	ابیات	اوزان رمل
سالم	هر کسی در پای کل دامن کشان پاکلعداری من نشسته در نظر خاری و در دل خار خاری	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن

کذلک	عشق بر اسرار در کنم و خفا ممکن دکلدر شانه شایان نقل ماجرا ممکن دکلدر	بودخی
بجزو	شوخ چشمی تیر خشمی تندخوی از همه خوبان فزونی در نکویی	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن
مسطور	چشم آن دارم که گاهی افکنی سویم نکاهی	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن
کذلک	مائلم بر دلربایه ناز ایدر بن مبتلایه	»
احوال ابیات	ابیات مزاحف ثمن الاجزاء رمل	اوزان
عروض ضروب مقصودر	روز ما را ساخت چون شب تیره آن ماه از فراق چند سوزیم از فراق آه از فراق آه از فراق قیل صبا کو کلم بریشان اولدیغن جانانه عرض صورت حاکم بوویران ملک ایت سلطانہ عرض	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان »
عرض و ضربی محدوفدر	کر برانی قیمت یکتار موی خویش را کی دهی بر باد لعل مشک بوی خویش را نقد عقل و فکر من هب یار سیم برده در شونده بر دل و اردی قالمش او دخی دلبرده در	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن »
مخبون	بچه کار آیدم آن دل که نه در کار نو آید کل در آن دیده هزاران که نه بر خارتو آید	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن »
بودخی	او کو کل که سنک عشقک او دینه یا نمیه بر کن نقدر قدری وارا آنک که سنی آنجه بر کن	»
عرض و ضرب مخبون مقصودر	نازینی و ترا نیست سر اهل نیاز نظری کن ز سر ناز دلم را بنواز	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان
بودخی فقط ضربی مقطوع مسبقدر	ای غبار قدمک عرش برین باشنه تاج شرف ذاتکه ادنای مراتب معراج	کذلک » » فاعلان
صدرو ابتدا سلام عروض مخبون محدوف ضرب مقطوعدر	جرم خورشید چو از حوت در آید بحمل اشتب روز کند ادهم شب را ارحل	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلان » » » فاعلان
بودخی فقط عروض و ضرب مخبون محدوف	آفتابه باقه مم خاطر مه یار کلور ماهه نقصان ایر را اول کجه که دلدار کلور	کذلک فاعلان

فاعلان فعلات فاعلان	پسرا و نازنینا بکر شمه کاه کاهی	مدر وابتدا وحشوثانیر مکول وحشو اولر وعروض و ضرب سالد
فاعلان فعلات فاعلان	اگر اتفاقات افتد بفتاد کان نکاهی	
» » » فاعلیان	نه بیان حاله جرأت نه فغانه طاقم وار	کذلک فقط عروض
» » » فاعلیان	نه رجای وصله غیرت نه فراقه قدر غم وار	و ضرب مسبخ
اوزان	ابیات مزاحف مسدس الاجزاء بحر رمل	احوال ابیات
فاعلان فاعلان فاعلان	باز بوی کل مراد یوانه کرد	عروض و ضربی
فاعلان فاعلان فاعلان	باز از عظم صبا بیگانه کرد	مقصودر
کذلک	عاشقه بتز بلادر اشتیاق	بودخی
	درد در محضاد وادر اشتیاق	
فاعلان فاعلان فاعلان	مانده ام از یار دور وزنده ام	عروض و ضربی
فاعلان فاعلان فاعلان	زین کنه تازنده ام شرمنده ام	مخدوفدر
کذا	وصف رویک یاسمن یا کلیدر	»
	خط شیر نکک سیه سنبلیدر	
فاعلان فاعلان فاعلان	آن چه رخسار و چه زلف و چه لبست	سالم و مخبون
	و آن چه خط خوش و خال عجبست	و مخبون مقصودر
» » » فعلن	رخلرک نازه کل خند اندر	عروض و ضرب
» » » »	لبلرک درد دله در ماند	مقطوعدر
فاعلان فاعلان فاعلان	ای ز سر تا بقدم جان کسی	سالم و مخبون
فاعلان فاعلان فاعلان	جان کشم پیش تو جانان کسی	و مخبون مخدوف
کذلک	ای سر شکم نه چوق آفدک بو کیجه	بودخی
فاعلان » » »	بنی عمانه بر آفدک بو کیجه	
فاعلان فاعلان	دل من هیچ نیر زد	مربع مخبون
کذا	بتو کر عشق نور زد	

اوزان منسرح	بحر منسرح از دائرة مختلفه که وزن اصلی مستفعلن مفعولات مستفعلن مفعولات ابیات مثنی الاجزاء	احوال
مفععلن فاعلات مفععلن فاعلان	غارث عشرت رسیدر خت دل از ما ببرد	مدر وابتدا وحشولر مطوی عروض و ضرب مطوی موقوف
»	فتنه بکین سر کشید شهنه بخون بی فشرد	
کذلک	کندی ظلام عدم ایردی صباح جدید	بودخی
	میرک عشقک ینه اولدی ججایی پدید	

مقتعلن فاعلات مقتعلن فاعلن »	نوش لی در رسید هوش ببرد از حسن جد خداوند راست اذهب عنا الحزن	کذلك فقط عروض وضرب مطوی مکشوف
مقتعلن فاعلات مقتعلن فاع »	خلقه زلفش کشود باد سحرگاه اشرق شمس الضحی بنور محیا	عروض و ضرب مجد و عدر
مقتعلن فاعلات مقتعلن فع »	آنچه تو داری بحسن ماه ندارد جاه و جلال تو پادشاه ندارد	عروض و ضربی سخور در
مقتعلن فاعلات مفعولن فاعلن مقتعلن فاعلن » »	خیز ببستان خرام گامد ایام کل مرغ چن زدنوای نوش از جام کل	حشو تا نیل مقطوع در
مقتعلن فاعلات مفعولن فع »	تا بسلا مت بحله آمد سلمی حله شد از خرمی چو جنت مأوی	مطوی و مقطوع و عروض و ضربی مخورد در
مفاعلن فاعلن مفاعلن فاعلن »	مراسم چون گذر بطرف بوستان فتد ز شوق آن کعدار ز دیده باران فتد	مخبون و مطوی مکشوف در

احوال ابیات	ابیات مزاحف مسدس اجزاء بحر منسرح	اوزان
مطوی	باد صبا کو مرو بسوی چن بوی تو باید مرانه بوی سمن	مقتعلن فاعلات مقتعلن »
عروض و ضربی مقطوع در	ار تو مرا داغهاست پنهانی داغ نوراحت فراست تادانی	مقتعلن فاعلات مفعولن »
احوال ابیات	ابیات مزاحف مربع الاجزاء منسرح	اوزان
مطوی و مطوی موقوف	فصل کاست ای نکار بادۀ کلکون پیسار	مقتعلن فاعلان »
مطوی و مطوی مکشوف	ای مه سوز افکنم بن سنک افکنده کم	مقتعلن فاعلن »
مطوی و مخبون موقوف	دلبر من بجار رفت وزیر من چر رفت	مقتعلن فاعولان »

دائرة مختلفه دن بحر مضارع بیان اولنور که وزن اصلیمی مفاعیلن فاعلاتن اولوب
اون ایکی نوع ابیات مزاحفی وارد

مفاعیل فاعلات مفاعیل فاعلان کذلك	خوشا موسم بهار که بر طرف جویبار نهد یار کعدار بکف جام خوشکوار	مفعول ابتدا و حشوتانیلر مکشوف و عروض و ضرب مقصود در
-------------------------------------	--	---

مفاعیل فاعلن مفاعیل فاعلن کذلک فاعلان	چوساغر بکف نهد صلا ی طرب دهد دل بیدلان ره دز اندوه روز کار	مکفوف و محذوف و ضربی مقصود در
مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن » کذلک	ا بر بهار کریان وین چشم خون نشان هم بلبل بباغ نالان عاشق بصد فغان هم	ا اخر ب و سالم بودخی
مفعول فاعلاتن مفعول فاعلیان مفعول فاعلاتن مفعول فاعلیان کذلک	اول غمزه لر دمادم قائمزه کیر لر شهر دلی یی قر لر اهل دلی قیر لر	عروض و ضربی مسبغ بودخی
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان کذا	ای لعل نوش خندت کام شکر دهانان سر دهانت بیرون از فهم نکته دانان	عروض و ضربی مقصود در بودخی
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان کذا	آه ای سپهر غدار وی طالع ستم کار رحم ایتمک بوزاره هر دمده قیلدک آزار	عروض و ضربی مقصود در بودخی
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان کذا	ای غمزه زن که تیر جفا در کان تست آهسته زن که دست دعا در عنان تست	عروض و ضربی مقصود در بودخی
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان کذلک	کلدی خروش و جوشه یینه دلده آب عشق ابتدی اساس صبر و شکبی خراب عشق	حشو و اولر مکفوف عروض و ضرب محذوف بودخی
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان کذلک	کیر مکه نیست پرشش آزاد کان فنت کم زانکه باری آکهی می باشد از منت	حشو و اولر مکفوف عروض و ضرب محذوف بودخی
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان کذلک	ای دل جفا ی اولدی سنک استراحتک ای دیده قنده قالدی سنک خواب و راحتک	حشو و ثانیه اخر بدر اخر ب و مکفوف و سالم
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان کذلک	ای آرزوی جانم جانم فدای تو باز آ که جان فشانم بر خاک پای تو	حشو و ثانیه اخر بدر اخر ب و مکفوف و سالم
مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلان کذلک	ای خنچر مظفر تو پشت ملک عالم وی کوهر مطهر توروی نسل آدم	حشو و ثانیه اخر بدر اخر ب و مکفوف و سالم

اوزان	ابیات مسدس الاجزاء مضارع	احوال ابیات
مفاعیل فاعلات مفاعیل بودخی	بنامه یزای نکار پری روی شکر لفظ لاله چهره سمن بوی	مکفوف و عروض و ضربی مقصود در
..... فاعولن کذا	خوشا جلوه جلال تو دیدن خوشا میوه وصال تو چیدن	عروض و ضرب محذوف در
مفعول فاعلات مفاعیل »	ای کرده کرد ماه زشب خرمن کریان ز حسرت تو چو باران من	اخر ب و مکفوف و عروض و ضربی سالم

عروض و ضرب محدوفدر	ای خون من گرفته بکردن تا چند ازین مجادله کردن	مفعول فاعلات فعولن »
-----------------------	--	-------------------------

دائرة مختلفه نك او چنجی بحری مقتضب ذكر اولنور كه التی نوع ابیات مزاحفی
واردر واصل اجزاسی ایکی کره مفعولات مسقتعلن در

احوال ابیات	ابیات مزاحف مثنی الاجزاء بحر مقتضب	اوزان مقتضب
مطوی صدرو ابتدا و خوشنابیل مطوی وحشو اول و عروض و ضرب مقطوعدر	بگذرای نسیم صبا صدم بطرف چن نکستی یسار ازان کلهزار غنجه دهن وقت را غنیت دان آنقدر که بتوانی حاصل از حیات ای جان یکدمست نادانی	فاعلات مفتعلن فاعلات مفتعلن بودخی فاعلات مفعولن فاعلات مفعولن بودخی
احوال ابیات	ابیات مزاحف مربع الاجزاء بحر مقتضب	اوزان مقتضب
مطوی عروض و ضرب مقطوعدر مفعولات دن مفاعیل مخبرون عروض و ضرب مطوبدر مطوی و سالم	نیست چون تو سر و چن کلهزار و غنجه دهن ای نکار سیمین بر در اسیر خود بنکر رخت هوش من یرد لبت خون من بخورد کر شراب کلکون بود بی لب توام خون بود	فاعلات مفتعلن » فاعلات مفعولن » مفاعیل مفتعلن کذا فاعلات مستعلن

دائرة مختلفه نك دردنجی بحری اولان بحر مجتث بیان اولنور که سه کز نوع ابیات
مزاحفی اولور واصل اجزاسی ایکی کره مستعلن فاعلاتن در

احوال ابیات	ابیات مزاحف مثنی الاجزاء بحر مجتث	اوزان مجتث
مخبون مخبون و مقصور عروض و ضرب مقطوع مقصوردر عروض و ضرب مخبون محدوفدر	زدور نیست میسر نظر بروی تو مارا چه دولست تعالی الله از قد تو قبارا از ان که می که دل من بسوی یار منست زهی دراز که شبهای انتظار منست غلام ترکس مست تو تا جدار اند خراب باده لعل تو هوشیار اند تو هجو صبحی و من شمع حلوت سحر تبسمی کن و جان بین که چون همی سپرم	مفاعیل فاعلاتن مفاعیل فاعلاتن بودخی مفاعیل فاعلاتن مفاعیل فاعلاتن » فاعلاتن بودخی مفاعیل فاعلاتن مفاعیل فاعلاتن بودخی

کذا	وجود زارمه قیدم غم نهان ایدرک اولوری چاره عجب دردی بیان ایدرک	کذا
عروض و ضربی	برفت عقل دل و دین و ماند جان تنها چو آن غریب که ماند ز کار و آن تنها	مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فعلن مفاعیلن فعلاتن مفاعیلن فعلن
بودخی	سعادت ازلی قابل زوال اولمز کونش یر اوستنه دوشمکه پامال اولمز	کذا
صدر و ابتدا و حشو ثانیل مخبون و حشو اوللر مشعت و عروض مقطوع مسبح و ضرب مخبون مقصور در	بر من امد خورشید نیکوان شبگیر بقد چو سرو بلند و برخ چو بدر منیر	مفاعیلن مفعولن مفاعیلن فعلان مفاعیلن مفعولن مفاعیلن فعلان
بودخی و فقط عروض و ضربی محجوف در	اگر کشایی تاری ز سنبل تر همیشه آید باد صبا معطر	مفاعیلن مفعولن مفاعیلن فع کذا

احوال ابیات	ابیات مزاحف مربع الاجزاء مجتث	اوزان مجتث
مخبون	مرا که روی تو باید زمهر و مه چه کشاید	مفاعیلن فعلاتن کذا
مخبون و مقصور	دلم بتو هست شاد ترا ز من نیست یاد	مفاعیلن فاعلان بودخی

دوائر شعرك او پنججیسی اولان دائرة منترعه ده برنجی بحر بولنان بحر سر یع بیان
اولنور که الی نوع وزنی وارد در اصلی مستعملن مستعملن مفعولات در

احوال ابیات	ابیات مزاحف مسدس الاجزاء بحر سر یع	اوزان سر یع
مطوی و عروض و ضربی مطوی موقوف در	دل چه کند سیر و تماشای باغ تا بتوام از همه دارم فراغ	مفتعلن مفتعلن فاعلان »
بودخی	شعله لنوب درد و غم اضطراب ایتدی کوکل ملکینی یکسر خراب	کذا
عروض و ضربی مطوی مکشوف	رخ بنا ای قر خانکی تا نکشد عقل بدیوانکی	مفتعلن مفتعلن فاعلن کذا
بودخی	زوح مصور مه خورشید فر بویله کوزل کورمدی چشم بشر	»
مطوی و مقطوع و عروض و ضربی مطوی موقوف در	هست کلید در کنج قدیم بسم الله الرحمن الرحیم	مفتعلن مفتعلن فاعلان مفعولن مفعولن فاعلان

مطوی واصلم	کربکشی ورنکشی مارا نیست غم ارسربکشی یارا	مقتعلن مقتعلن فعلن »
مخبون و مطوی مکشوف	نکار من بکار من درنکار زجرم بی شمار من درکذر	مفاعلن مفاعلن فاعلن »
سالم و عروض و ضرب مخبون اصلم	از عشق تو من در جهان سمرم خون شد ازین درد نهان چکرم	مستفعلن مستفعلن فعلن بودخی

دائرة منتزعه نك ايكنجی بحری جدید ذكر اولنور که اصلی فاعلاتن فاعلاتن
مستفعلن اولوب بریت مزاحفی وارد و بوکا بحر غریب دخی دینور

مخبون	ملکا تیغ تو هر بد سکارا بخور دهمجو غضنفر شکارا	فاعلاتن فاعلاتن مفاعلن کذا
-------	---	-------------------------------

وینه دائرة مذکوره نك اوچنجی بحری قریب بیان اولنور که اوچ نوع یتتی وارد
و اصلی مفاعیلن فاعلاتن در

احوال ایات	ایات مسدس الاجزاء بحر قریب	اوزان قریب
مکفوف و عروض و ضربی مقصور در	فغان زان سرزلقین تابدار فرو هشته زیاقوت آبدار	مفاعیل مفاعیل فاعلان کذالك
اخر ب و مکفوف و سالم	تاملك جهانر امدار باشد فرمانده اوشهر یار باشد	مفعول مفاعیل فاعلاتن بودخی
اخر ب و مکفوف مقصود در	کو آصف جم کو بیابین بر تخت سلیمان رانشین	مفعول مفاعیل فاعلان بودخی

دائرة مذکوره ده در دنجی بحر خفیف بیان اولنور که طقوز نوع ایساتی وارد
اصلی فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن در

صدر و ابتدا سالم حشور و عروض و ضرب مخبوندر	سبرها نود مید و یار نیامد تازه شد باغ و آن نکار نیامد	فاعلاتن مفاعلن فاعلاتن »
سالم و مخبون	نوبهار آمد و حریف شرابم بتاشای نوبهار نیامد	بودخی فاعلاتن مفاعلن فاعلاتن
عروض و ضرب مقطو و عدر	مهر بکشای لعل میکوزا مست کن عاشقان مجنوزا	فاعلاتن مفاعلن فعلن کذا
کذا	نکهک کبردی قانه بی پروا عاقبت قیدی جانه بی پروا	فعلان » فاعلاتن »

فاعلاتن مفاعیلن فعلان کذا	پیش تو جانمی توانم کرد وز تو خود و انمی توانم کرد	عروض و ضربی مقطوع مسبندر
فاعلاتن مفاعیلن فعلان کذا	ماهر و یا بخون من مشتاب کشتن عاشقان که دید صواب	مخبون مقصور در
فاعلاتن مفاعیلن فعلان فاعلاتن مفاعیلن فعلان	بنی یا قدی فراق عارض یار وقتا ربنا عذاب النار	مخبون و عروض مخبون مقصود در و ضربی مقطوع مسبندر
فاعلاتن مفاعیلن فعلان کذا	هر شب از شوق جامه پاره کنم عاشقم عاشقم چه چاره کنم	مخبون مقطوع در
»	اولدم از جان و دل فکنده سکا عاشقم ای نکار بنده سکا	کذلک
فاعلاتن مفاعیلن مفعولن بودخی	وقت کل شده و ای کلشن درام ذوق جام شراب روشن درام	سالم و مخبون و مشعث
ایضاً	عشق اصل کان ایمش بن بیلدم ماسوا قبل و قال ایمش او کردندم	کذلک
فاعلاتن مفاعیلن فاع کذلک	غمزه چون تیرو طره قیراب چشم پر خواب وز انب پرتاب	سالم و مخبون و محجوف مسبغ

کی نام شاعر ماهر بو بحردن مثنی اوزره دخی غزل سو بیلشد که اولکی بیتی بودر

فاعلاتن مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فاعلاتن »	کر کنند باری مرا بغم عشق آن صنم بتواند زدود زین دل غمخوار زنگ غم	سالم و مخبون
--	---	--------------

و دائرة مذکورده بشنخی بحر مشاکل اتیان ایدیلور که اوج نوع ابیات
مزاحفی وارد و اصل اجزاسی فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن در

احوال ابیات	ابیات مزاحف بحر مشاکل	اوزان مشاکل
مکفوف و مقصور	ای نکار سیه چشم سیه موی سر و قدنکو کوی نکوروی	فاعلات مفاعیل مفاعیل کذا
بو دخی و فقط	روز کار خزانست باد سردوزانست	فاعلات مفاعیل کذا
مربع الاجزادر	سر و لاله جبینی ماه خانه نشینی	فاعلات مفعولن »

دائرة متفقه ده کی ایکی بحرك اولکسی اولان بحر متقارب ذکر اولنورکه اصلیه
برابر اون بر نوع وزنی وارد

احوال ابیات	ابیات مثنی الاجزاء بحر متقارب	اوزان متقارب
سالم	زهی ابرویت قبله پاك دینان بنساز توخوش خاطر نازنینان	فعولن فعولن فعولن بودخی
عروض و ضربی مقصودر	دلن برد وحق و فانی نداشت دلش راغم آشنایی نداشت	فعولن فعولن فعولن فعول کذا
عروض و ضربی محدوفدر	زهی رویت از برك کل تازه تر چده سروی که داری کل تازه بر	فعولن فعولن فعولن فعل کذاک
مثله	کوکل بر بتک زار و نالانیدر که عشق اهل هب مست و حیرانیدر	»
صدر و ابتدا ابله حشونایلر ائلمدر	آشوب جانی شوخ جهانی بی اعتقادی نامهر بانی	فعلن فعلن فعلن فعلن کذا
بودخی	بر اینجه بلسین پک بی بدلسین وصفه محلسین غایت کوزلسین	ایضاً بو وزن مستفعلاتنه بکزر
اثرم	غمزده را دل ننوازی دلشده را چاره نسازی	فعل فعلن فعل فعلن کذا
اثرم و سالم و مقصور بر اثرم ابله بر سالم مفتعلان کبی اولور بناء علیه بهر رجزده بیت شکسته نامشدر	ای شب زلفت غایله سای وی مه رویت غایله بوش	فعل فعلن فعل فعلن بودخی
سالم و محدوفدر	نکار بن من جفا میکند بت چین من خطا میکنند	فعولن فعل فعلن فعلن کذاک
مقبوض و ائلم	کرم بخوانی ورم برانی دل حزین را بجای جانی	فعول فعلن فعول فعلن بودخی

و خواجه عصمت الله بخاری بو وزنک بر مصرعه مثنیدن دخی شعر سويلشدر که
بودر

زهی دو چشمت بخون مردم کشاده تیر و کشیده خنجر رخ چوماهت صباح دولت خط سیاهت شب معنبر	فعول فعلن درت کره بودخی
---	----------------------------

احوال	مسدس الاجزاء	اوزان متقارب
مجزوء	زدرد جدایی جنانم که از زندگانی بجانم	فعولن فعولن فعولن کذلک
سالم و محذوف	چوزلفت فشاند صبا دل من بیفتد زجا	فعولن فعولن فعل کذلک

ودائرۀ مذکورہ نك ایکنجی بحری اولان بحر متدارك بیان اولنور که التی نوع وزنی اولور و بوبجره رکض الخلیل وصوت الناقوس دخی دینور

احوال ابیات	ابیات مثنی الاجزاء	اوزان متدارك
سالم	ای تقی بسته از تیره شب برقر	فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن
کذلک	طوطی خطت افکنده بر برشکر ای بت نوادا اولشم مبتلا	فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن »
مخبون محذوف	عاشقم بن سکا التفات ایت بکا صنما بنما رخ و جان بربا	فاعلن فاعلن فعلن فعلن کذا
مقطوع	که ترا بود این به ازان که مرا تاکی مارا درغم داری	فاعلن فاعلن فعلن فعلن کذا
سالم و عروض وضربی مربوع	تاکی آری مارا خواری سنبل سیه بر شمن مزین لشکر حبش بر سمن مزین	فاعلن فعل فاعلن فعل کذا

احوال ابیات	مسدس الاجزاء متدارك	اوزان
مخبون محذوف در	کذرم همه بر درتست چه کنم دل من برتست	فاعلن فعلن فعلن فعلن کذلک
مقطوع در	هردم آیم سویت باشد بنیم رویت	فاعلن فعلن فعلن فعلن فاعلن فعلن فعلن

ایمدی بوحله قدر علم عروض تعریف و بیان اولدیغیندن بوندنصرکه دخی قافیه
شعر اشعار و درمیان قلنور.

❧ فصل سادس ❧

معلوم اوله که اجزای شعرك او اخیرینی بر صورتله یکدیگره ربط ایتمکه قافیه اطلاق اولنوب بو ایسه حرف رویدن عبارتدر و بوکا قافیه تسمیه سی ایساتک قفا سنده و نهایتنده اولدیغندن ناشیدر دینشدر و روی لفظی روادن مشتق اولوب روا دوه اوزرنده کی یوکی باغلدقلری ایبه تعبیر اولنمسنه مبنی **ك**لام منظومی بری برینه باغلیان حرفه دخی روی تسمیه اولنمشدرد . ایمدی قافیه نك اساسی حرف رویدر و بو حرف نفس کلمه دن اوله رق آخر مصراع ده معین بر محله ده بولنه رق هر بر بیتده تکراریدر و بو حرف سز شعر صحیح اولماز و بو حرف روی به سکنز قدر دیگر حروف تبعیت ایدوب دردی رویدن اولدر و دردی صکره در و مقدم اولنر بونلدر (تأسیس دخیل ردف قید) و تأسیس اکا دینور که رویدن بر حرف یوقاروده الف اوله و (دخیل) روی ایله الف تأسیس بیننده اولان حرفه دینور و (ردف) اولدر که حرف روینك ماقبلی حرف علت اوله که واو یا القدر و (قید) اکا دینور که روینك ماقبلی ساکن اوله و حرف رویدن مؤخر اولنر (وصل خروج مزید ناثره) درکه رویدن صکره کلان برنجی حرفه وصل و ایکنجی حرفه خروج و اوچنجی به مزید و دردنجی به ناثره دینور . و بو حروفات بوقطعه ده مندر جدر .

(قطعه)

قافیه در اصل يك حرفست هشت آراتبع
چار پیش و چار پس آن نقطه اینها داثره

حرف تأسیس و دخیل و ردف و قید آنکه روی
بعد ازان وصل و خر و جست و مزید و ناثره

و بو حروفده الی عدد حرکه اعتبار اولنور و بونلر (رس اشباع حدو توجیه مجری نفاذ) درکه الف تأسیسدن اول اولان حرفك حرکه سنه (رس) و دخیلك حرکه سنه (اشباع) و ردف و قیدك حرکه لرینه (حدو) و ردف و قیدك غیری انلرك برنده اولان حرف مجردك حرکه سنه (توجیه) و متحرك حرف روینك حرکه سنه (مجری)

ورویدن صکره اولان حروف اربعه نك حرکاته (نفاذ) اطلاق اولنور والف
تأسیس و دخیل حرفلری ایله رس و اشباع حرکه لر ی مؤسسسه تعبیر اولان قافییه
مخصوصه صدرکه بوقافییه بین العرب معتبر و کثیر الوقوع در و بین الجیم معتبر اولدیغندن
عافل مقبل کبی الفاضلی بعضاً ممتزجاً استعمال ایدرلر (وابتدا قافییه ایکی نوع
اولوب برینه (اصلی) و دیگرینه (معمولی) تعبیر اولنور و قافییه اصلیه راست
ماست لفظلری کبی که بوراده اولکی طوغری معناسنه و ایکنجی بغورت معناسنه در
و قافییه معمولیه کداست بکاست الفاضلی مثلودرکه بونلرده (است) نفس کله دن
دکدر بوجهته برشهرده ایکی نوع قافییه نك جمعی جائز اوله مز یعنی برشعرك اخی
راست ماست کاست کبی الفاظ کیدر ایکن هواست رواست مثلوا لفظلر
کتور یله مز ائندی مؤسسسه یه و یریلان ایکی حرف و ایکی حرکه دن کیویه
قالان الی حرف و درت حرکه اوزرینه اوله رق قافییه عجم و ترك شعراسی نزدنه
اوج نوعدر اولکیسنه مجرده و ایکنجییه مردفه و اوچنجییه مقیده تسمیه اولنور
(و مجرده) اکادینورکه حرف روینك ماقبلی حرف علتدن و حرف ساکنندن عاری
اوله و حرکه توجیه بونو عده در .

(مثلا)

سنسین اول سرتایا بیغمبرانه تاج سر جله فرمانبرك انس و ملائك بحرور
بیتنده سر بر لفظلرینك رالری رویدر و سین ایله بانك فتحه لر ی توجیه در و بو بیتده
قافییه بر حرف و بر حرکه دن عبارتدر
(و مردفه) اولدرکه روینك ماقبلی حرف علت اوله بوجهته بو نوع اوج قسمدر
برنجییه مردفه بالف دینور (و بو بیت مثالدر) .

نه بنده قالدی تحمل نه دلده صبره مجال اوشاه حسنه ایسه عرضحال امر محال
بونده مجال و محال لفظلرینك لاملری روی و الفلری ردف و جیم و حانك حرکه لر ی
حدودر . و ایکنجیسنه مردفه بو اودینور .

(مثلا)

ای که نبود بحسن روی تو حور باد چشم بد از جمال تو دور
بیتنده حور و دور لفظلرینك رالری روی و واولری ردف و حاودالك ضمه حرکه سی
حدودر . اوچنجیسنه مردفه بیاتسمیه قلنور .

کلدی قربان اولدیغم شمدی مبارک وقت عید دیدنه بددن اوله نوماه رخسارک بعید
 بیتنده دالار روی یار ردف عینلرک حرکه لری حذودر و بونلرده قافیه ایکی حرف
 برحرکه در و بوقافیه مردفده ردف ایله روینک میانه بعضاً برحرف دهاکلورکه
 اکاردف زائد دیرلر وردف اصلینک حرکه سی تحتندهدر مثلا مردفه بالقده اولمی
 چون دل غم عشق روی اوداشت درجان همه تخم مهر اوکاشت

بیتنده اولدیغی کبی بونده تار روی شینلر ردف زائد الفلر ردف اصلیدر و دال ایله
 کافک حرکه لری حذودر و (مردفه بواو) ده اولمی دوخت سوخت کبی لفظلرده
 بولنمسیدرکه بونلرده تار روی خالر ردف زائد واولر ردف اصلی دال و سینک
 ضمه لری حذودرو (مردفه بیاده) بولنمی دخی ریخت انکیخت کبی لفظلردرکه
 بونلرده ردف زائد خاخر فلر بدر و (قافیه مقیده) اکادینورکه روینک ماقبلی ساکن
 اولوب کرک اشبو ساکنک کندوسی و کرک ماقبلی حرف علتدن عاری اوله .

(مثلا)

ای وحید ارشوی زعالم فرد نبود در زمانه مثل تو مرد

بیتنده اولدیغی کبی که بونده دالار روی و رالرقید وفا و میمک حرکه لری حذودر
 و بورادن اشاغیده رویدن صکره کلان حروفات بیان اولنور (قافیه به حرف
 وصل تبعیتی) حرف و صلاک قافیه مجرده به تبعیتی بویتدن معلوم اولور .

ای حبیب کبریا و دو جهانک رحتی شبهه سز ذاتکله بولدی کون و امکان رفعتی
 بونده رحتی رفعتی نک تاروی رویدر و حرکه لری مجر بدر و یالری و صلدر و میم ایله
 عینک فتحه لری توجیهدر و بوبله رو بدنصکره دیگر حروف کلدیکی حالده حرف
 روی دائماً متحرک اوله جغندن او حالده حرکه سنه بروجه مذکور (مجری) دینور
 (حرف و صلاک مردفه بالقه تبعیتی) بویتنده اولدیغی کبیدر .

سنبل می ندر یلسهم اوکیسوی سیاهی بر شمه ده ایکدردی دل زهده کلاهی
 بونده سیاهی کلاهی نک یالری وصل و هاری روی و حرکه سی مجری و الفلر ردف
 و یا ولامک حرکه لری حذودر (حرف و صلاک مردفه بواوه تبعیتی) بودخی بویتنده
 اولدیغی کبیدر .

کرچه از آتش دل چون خمی در جوشم مهر برب زده خون میخورم و خاموشم
 بونده میل وصل و شینلر روی و حرکه لری مجری و واولر ردف و جیم و میم
 ضمه لری حذودر (حرف وصلک مردفه بیایه اتباعی) بودخی بویتدن مستبان
 اولور .

(بیت)

ای عقده کشای رشنه تدبیرم هر طاعة عفوك سبب تقصیرم

بونده میل وصل و رالر روی و حرکه سی مجری و یالر ردف و ماقبلی حرکه سی
 حذودر ایملدی بو مردف باوصلک اقسام ثلثه سنده اوچ حرف ایکی حرکه
 واردر (حرف وصلک قافیه مقیده به تبعیتی) دخی مردی کردی کبی الفاظدن
 اکلاشیلور

قافیه به حرف خروج اتباعی مثلاً مجرده به اتباعی بویتده مذکوردر .

براقدی خاکه حسنک آفتاب عالم آرای کورتوردی یریوزندن معجز لعلک مسیحایی
 بونده آرای مسیحایی لفظلر ینک ایکنجی یاری خروج و برنجیسی وصل والفقر
 روی و راوحانک حرکه سی توجبه در (مردفه به خروج اتباعی) بونک دخی مردفه
 باوای بویتدن مستبان اولور .

جام لبریز محبتدر دل پر خونمز خون دلدر بزم حسرتده می کلکونمز

بونده زالر خروج و میل وصل و نونلر روی و نونلر حرکه سی مجری و واولر
 ردف و ماقبلی حرکه سی حذو و میملرک حرکه لری نفاذدر و مردفه بالف و مردفه
 بیادخی بونک کبیدر (حرف خروجک مقیده به تبعیتی) بودخی بویتدن معلوم اولور .
 فرقه اولدی مبدل عشرت و آهنگمز بزمز پرد و غمدر آه و زاری چنکمز
 بونده کافلر روی و نونلر حرف قید اولوب هاوجیم فحکه لری حذو و میلر وصل
 و زالر خروجدر (قافیه به حرف مز یدک تبعیتی) بودخی قافیه مجرده ده بویتده
 اولدینگی کبی .

چو بر سروسهی برک کاستش چومن هر سو هزاران بلباستش

حرف مزید شینلر و حرف خروج تالر و حرف وصل سینلر و روی لاملردر و کاف
 و بانک حرکه سی توجیه و لاملرک حرکه سی مجریدر (مز یدک مردفه به تبعیتی)

بونك دخی برقمی بویتدن معلوم اولور و دیگر ایکی قسمی ده اکا قیاس ایله اکلاشیلور .

صاچك اندیشه سی تحریك زنجیر جنونمدر جنونم دفعنه ذكر لب لعلك فسونمدر بونده نونلر روی و میملر وصل و دالار خروج و رالر دخی مزیددر و قافیة مقیده ده اولسی دخی روینك ماقبلنده حرف علنك غیری ساكن حرف اولسیله اولور . و بونلردن مردفه ایله مقیده ده قافیه بش حرف و مجرد ده درت حرف ایله هر برنده اوج حرکه در قافیه (نأره نك اتباعی) بودخی قافیة مجرد ده کلیدر سنبلدر مثاللرنده اولدیغی کبیدر و مردفك قسم اولنه اتباعی بویتدن اشکار اولور .

بیلم اوکلتمك لی تصویر جانمیدر نوخط لعلی عیسی مجز بیانمیدر بونده نونلر روی اولوب اخرنده کی رالر نأره در و مردفك دیگر قسمی دخی بوکاکز (قافیه ردیف اتباعی) معلوم اوله که قافیه نك اقسام ثلثه سنه کرک رویدن و کرک روی به تبعیت ایدن حروف اربعة مذکور ده دن صکره کلان لفظلره ردیف اطلاق اولنور و بونی قافیه نك هر درلوسنده ایات ایله بیان اتمك موجب تطویل اولوب لزومسز بولندیغندن صرف نظر اولنوب بر قاج بیت ایله اکتفا اولمشدر مثلاً قافیة مجردیه بعد ازوی بر ردیفك تبعیتی بویتدن استظهار اولنور .

اولدی عالم شادسندن بن اسیر غم هنوز عالم ایدی ترک غم بنده غم عالم هنوز بونده میملر روی اولوب هنوز لفظلری ردیفدر و (قافیة مجرد ده) اولسی بوندن استنباط اولنور .

(بیت)

مقوس قاشلر کیم و سمه ایله رنك طوتمشلر قیلر در که قانلر دوکک ایله ژنك طوتمشلر بونده کافر روی و نونلر قید اولوب طوتمشلر لفظلری ده ردیفدر و قافیة مجردیه بعدالوصل و الخروج ایکی ردیفك تبعیتی دخی بویتدن اکلاشیلور .

کرزدست زلف مشکینت خطایی رفت رفت ورز هندوی شمار ما جفایی رفت رفت بونده الفلر روی و یای اول وصل و یای ثانی خروج اولوب ایکی رفت کله لریده ردیفدر وینه قافیة مجردیه بعد الخروج اوج ردیفك کلسی بویتدن استکشاف اولنور .

شیوهٔ حسنی دلبرده قودی جلوئه عشق عاشق جور و جفاردده قودی جلوئه عشق
 بونده دلبر و جفار رازی روی و دالار وصل و هار خروج اولوب قودی و جلوئه
 و عشق لفظلری ردیفلر در قافیهٔ مردفه بالفه درت عدد ردیفک اتباعی بویتدن
 معلوم اولور .

ایام بهار اولدی اچلدی کل امید پژمرده لک عار اولدی اچلدی کل امید
 بویتده بهار و عار رازی حرف روی و الفلری ردف اولوب اولدی و اچلدی
 وکل و امید لفظلری دخی بر ردیفدر (قافیهٔ شایکان) معلوم اوله که بر نوع قافیه
 ده و اردر که اکا شایکان تسمیه ایدرر و اکا دیرلر که محل قافیه ده معنای جمعی
 افاده ایدن الفاظ اوله و بو بر قاج درلودر بریسی شایکان بالف و نوندر که شعرک
 اخرنده الف و نون ایله جمعلمش الفاظ بولنه مثلاً بویتده اولدیغی کبی .

دریغاروز عیش و وصل یاران دریغ صحت زیبا نکاران
 بونده راز روی و الف و نون شایکاندر و بریسی دخی شایکان مغایه درکه آخر
 شعرده نون و دال ایله جمعلمش الفاظ اوله بویتده اولدیغی کبی .
 کسان کزماه روی دوست دورند عجب دارم که در دوری صبورند

بونده راز روی و نون و دال شایکاندر و یوایی بیتلرده قافیه درت حرف ایکی
 حرکه در و بریسی شایکان مخاطبه درکه آخر شعریا و دال ایله جمعلمش الفاظدن
 معمول اوله . (مثلاً)

درچن باسروسمین برچید بهر چشم بد دعا بروی دمید
 بوچید دمید لفظلری امر حاضر صیغه سیدر و بونده میلر روی و یا و دال شایکاندر
 و بونده قافیه اوچ حرف و ایکی حرکه در و بریسی دخی شایکان متکلم درکه آخر
 شعرده یا و میم ایله جمعلمش الفاظ اوله بودخی بویتدن اکلا شیلور .

چودا ئم بادهٔ عشق تونوشیم سزد کر خلعت وصل تو پوشیم
 بویتده شینلر روی و یا و میم شایکاندر و بونده قافیه درت حرف ایله ایکی حرکه در .

(تنبیه)

بر شعرک برنجی یتنک ایکی مصرعنک و قصور ایباتنک دخی یالکز مصرع ثانیلرنک

اواخری ادات جعلی الفاظدن مرکب اوله رق شایگان اوله جق یرده آرده اول قافیه ده ادات جعسز بر لفظ کتور لسه اول شعر معیوب عد اولنور مثلا دلبران سمیران کی لفظلر آره سنده سایبان آسمان مثللو بر ایکی لفظ کتور لمسی و برند کسترند کی لفظلرک آره سنه چند قند مثللو لفظلر کلسی کی و دمی د رمید آرمید کی کله لر کلور ایکن امید مدید کی الفساظ و قوعی و دیدیم شنیدیم مثللو لفظلر آره سنده ندیم سدیم کی لفظلر ایراد اولنسی که بوصورتلر تحت عیوبده در لکن اگر بونک کی شیلر مطلعده واقع اولور سه یعنی مصرعک بر ینک اخری دلبران و دیگر ینک سایبان اولور سه قصور ایات نصل اولور سه اولسون باقلز چونکه بوحالده قافیه نک اقسام ثلثه سندن برینه منسوب اولور و برده بر شعرک قافیه سی مصادر فارسیه دن مرتب اولسه یعنی اکر مصدر دالینک اقسام خسه سندن بر یله مثلا دیدن شنیدن آرمیدن کی مصدر دالی یایی ایله و یاخود مصدر تائینک اقسام اربعه سندن هر قنخی قسمیله مثلا کفته سفته آشفته کی مصدر تائی فائی اشتقاقندن ابتدا اولنش ایسه آخر شعره قدر اول حالده کتمیلدر و بونلرک قسملری دیکشور یعنی کفتن و سفتن اهرلرنده شستن کسستن کی مصدرلر کتوریلور و یاخود ختن کی اول قافیه ده دیگر لفظ ایراد اولنور ایسه بودخی تحت عیوبده در و فعللرده و اسملرده دخی مصدرلرده اولانک عینی در مثلا بر شعر آموخت اندوخت افروخت کی مصدر تائی خائینک فعل ماضی صیغه سندن و یاخود ثمن و سمن و چمن مثللو اسملردن بدأ اولنش ایسه نهایت قدر بوصورتنده کتمیلدر و شعرای بنام حضراتندن بعضیلری بواصولی مصادر عربیه ده دخی اجرا التشلر مثلا ابتدادن سلامت کرامت کی کله لر ایله باشلامشلر ایسه نهایت شعره قدرانی التزام اتمشلردر و خواجه حافظ شیرازی علیه رجه الباری حضرتلری بواصوله اکثری رعایت ایلدیکی کی حرف وصل علاوه سیله بوغزلنده دخی التزام پیورمشلردر.

(غزل)

ای قصهٔ بهشت زکویت حکایتی	شرح جمال حور زرویت روایتی
انفاس عیسی از لب لعلات لطیفهٔ	و آب حضر زنوش دهانت کنایتی
هر پاره از دل من از غصهٔ قصهٔ	هر سطری از خصال تواز رحمت آیتی
کی عطر سبای مجلس روحانیان شدی	کل را اکر نه بوی تو کردی رعایتی
در آرزوی خاک ره یار سوختیم	یاد آوری صبا که نکردی جایتی

در آتش از خیال رخت دست میدهد ساقی بیا که نیست زدورخ شکایتی
 بوی دل کباب من آفاق را گرفت وین سوزاندرون بکندهم سرایتی
 ای دل بهره دانش و عمرت زدست رفت صدمایه داشتی و نکردی کفایتی
 وافی مراد حافظ ازین درس غصه چیست از تو کمر شمه و ز خسرو عنایتی

مصادر عربیه التزام اولند بغنی حالده ایجاب ایدن توافق حروف و حرکات
 مشار الیهک بوغزلنه دقت ایله معلوم اولور یعنی مذکور حکایت روایت کنایت
 مصدر لری ازه سنده عدالت دلالت کبی مصدر لر اصلا ایراد اولنه مز و دیگر نوعن
 اولان مصادر و بالجمله کله دخی بوکافیاسدر و مصادر عربیه نک التزام اولنم سنده
 بشقه لطافت وارد و شعر و قافیه نک دیگر عیوبی اشاعیده ذکر و تفصیل اولنور.

❦ فصل سادس ❦

بو فصل دخی بعض اصطلاحات شعریه بیاننده در معلوم اوله که کلام منظومک
 صورت ترتیب و عددینه کوره اصطلاح اولمش بعض کلمات اولوب اسامی
 و تعریفات بوجه زیر درج و تزییر قلنور.

(مطلع) برقاج بیتلی بر شعرك اولکی بیتنه اطلاق اولنور.

(مقطع) برقاج بیتلی بر شعرك الك صکره کی بیتنه دینور و شاعر نامنی اکثر یا
 مقطعه ذکر ایدر.

(قصیده) مناجات و یا نعتی شامل اوله رق اون اون اینکی بیتدن متجاوز

اولان شعره تسمیه و مطلعنک مصراع اولی دخی مقفی اوله رق انشاد اولنور.

(غزل) عشق و می و محبوه متعلق اوله رق بش و بشدن زیاده اولان ایاته

دینیلور و بونک دخی مطلعنک مصراع اولی مصراع ثانیه قافیه سنده اوله رق
 انشاد ایدیلور.

(مثنوی) ایکی مصرعی برقافیه ده اوله رق بی عدد ایساته تعبیر اولنور نکم

حضرت مولانا جلال الدین رومینک تألیف کرده لری اولان کتاب مندرجاتی کبی.

(قطعه) مطلعك مصرع اولی مصرع ثانی قافیه سنده اولیه رق یکی بدن
طقوزه قدر اولان ایاندر.

(مرثیه) وفات ایدنک تحسرس و تقجع وانک فضلنه وسائر اوصافنه دائر اولان
شعره دیرلر.

(سوکنده نامه) دروننده قسم و یمین ایدیلان شعردر.

(جائزه) شعرايه ایراد وانشاد ایلدیکی شعرى مقابلنده هدیه اوله رق ویریلان
شیء دینورکه بوزمانلرده معدوم حکمنده در.

(بیت القصیده) برشعرده الک اول ذهنه کلان بیته وقصیده نك زیاده کوزل
اولان بیته اطلاق اولنور.

(نعت) وصف پیغمبر و آل و اولاد کرام حقنده انشاد اولنان شعره تسمیه قلدنور.
(مدحیه) عرض خلوصه دائر (هجویه) ذم و قدحی شامل شعره تعبیر
ایدیلور.

(نظیره) برشعرك مألنه مناسب وزن و قافیه سی اوزره انشاد اولنان بشقه
برشعره دینور.

(نسیب) حسب حاله دائر شعره (تشبیه) سوزشلی غزله اطلاق اولنور.

(نقرات) بر قاج دفعه تکرر ایدن مصرع و یا بیته دیرلر.

و شعرك المقبولی درونی لغات غیر مستعمله و زواید الفاظ و حشویات غیر مناسبه دن
عاری اولوب قرائتی آسان و استماعی دلکشا اولانیدر.

(نثر) افاعیل و تفاعیل اوزره موزون اولمیان کلامه دینورکه اوج قسمدر برینه

نثر مرجز و دیگر بینه نثر مسجع و اوچنجیسنه نثر عادی تعبیر اولنور و نثر مرجز

اول کلامه دینورکه انده وزن اولوب قافیه اولیه و نثر مسجع اولدرکه انده فقط

قافیه اولوب وزن اولیه و نثر عادی نه وزن و نه ده قافیه اولمیان کلامه تسمیه قلدنور.

و شعر نثرک خلافتده درکه کند و سنده قصداً هم وزن و همده قافیه اولان کلامدر

و معنیدار اولمیان شعر و نثر قالب بیجان کبدر و صنایع شعریه شعرك و نثرک

زینتیدر و کلام منشورك الک مقبولی مسجع اولانیدر و بوده اندن عبارتدرکه کلامک

هر بر فقره و شقنک اخرنده اولان الفاظ بر حرف و بر حرفه ده و یکدیگره صفت

واضافت ایدیلان کلمات دخی بو مثللو مقفی اوله لکن مسجع ایچون ایراد اولنان

الفاظک بین البغا و الفصحا مستعمل اولسی لازمدر و شعرکې بونکده درونی الفاظ

غیر مستعمله و بارده دن عاری و زواید الفاظ و حشویات غیر مناسبه دن سالم اولمیلدر

و کلام مشوره ده اصل ارا نیلان کتابت در بوا یسه اولدجه صرف ونحو بر ازده معانی علم نندن تحصیل ایلد کدن و الفاظک املاسنی یعنی یاز یلشنی او کرنوب بلله دکن صکره بیلدیکی زبانتک و علی الخصوص لسان ترکیک شیوه سی اوزره عقلی ایردیکی قدر ربط ایدوب پایه بیلدیکی عبارته بی کند و سندن دهها زیاده بیلنه ارا نه ایدرک تصحیح و اولنان تصحیح دقت و اعتنا ایدمک ایله حاصل اوله جنی و باش شرطی ایسه لسانک شیوه سی اوزره کلامی بر برینه کوزله ربط و املا ی صحیح ایله تحریر ایتک اولوب بوضره رنکین و معنیدار الفاظ ایله ایجابنه کوره مسجع کلمات ایراد اولنسی دخی موجب تزیینی اوله رق الزمدر و املا کلامی طوغری یعنی مشهور و مناسب یاز یلشی اوزره یازمق دیمک اولوب بوده صحیح الاملا کتب و غزته اوقوبه رق الفاظنی بر طاشه یازو حک ایدرجه سنه ذهنده حفظ ایتک ایله حاصل اولوب الفاظ لسان ترکیده مشهور الاملا کلماتدن بشقه (اصل املا ی صحیح) بر لفظک معنای آخره دلالتدن قورتاریله جق صورتده یازلمسنه دقت ایلکدر مثلاً یایمق معناسنه اولان (ایتک) ایله لسان عرییده خبر معناسنه کلان (امک) لفظلری اکثریا اثنای تکلمده بر صورتده در یعنی (اتمک) سویلنور بونلرک معنالی بری مدلولارینه تخصیص ایچون خبر معناسنه اولانی کاف حرفی ایله (امک) یازمق و یایمق معناسنه بولنان فعل ماضی حالنه تطبیقاً بر (ی) حرفی علاوه سیله (ایتک) تحریری مشهور و متواتر اولمشر ایدمی الفاظ لسان ترکیه بی حین تحریرده بومثلاً تدقیقات ایله دوشینه رک و بویه معنای آخره دلالتدن وارسته اوله جق و قرائی آسان بر صورتده یازمق مستحسندر لکن بعض الفاظک صورت تحریری معنای آخره دلالت شبهه سندن قورتاریله ماز اول زمان اولفظک معنای لازمی قرینه ذهنیه ایله استحصال قلنور زیرا سالف الذکر یایمق معناسنه اولان ایتک لفظی هر نقدر تادن اول بر (ی) حرفی علاوه اولنه رق تحریر اولنقده بولنش ایسه ده بولفظ دفع ایتک معناسنه دخی کلوز و خبر معناسنه اولان امک لفظی زرع معناسنده مستعملدر وهله مذکور (ایتک) لفظی فعل ماضی صیغه سی صورتده و مجرد حالده (ایتدی) یازلمسی اوج معنایی شامل اولوب بری یایمق و دیگرکی دفع ایتک و اوچنجیسی الفک فحی و یانک کسری ایله سویلک معنای لیدر تکیم بعض اسکی و حکایه به دأر کتب ترکیه ده بواوچنجی معنایک چوق مستعملدر فقط یایمق معناسی مراد اولنجه اکثریا بر لفظ عربی و یا فارسی اضافه سیله ذکر و تحریر اولنقده در (اجرا ایتک بیان ایتدی چراغ ایتک) کبی ایدمی اومثلاً

الفاظك معنای مرادیلرینی اكلامق انجق بولندبغی موقعك ايجاب واقتضاسنه
كوره قرينه ايله در

(ربط كلام) بودخی كتابتك شرط اعظمندن اوله رق املا بی او كرنكدن صكره
الزم اولان بر شیدر چونكه برنسنه هر نقدر مسجع كلات وصحیح الاملا الفاظ ايله
بازلسه صورت افاده ده ربط اولينجه اصلا استفاده اولمز زیرا (ربطسنز كلام
چیویسنز خانه و دیکیشسنز جامه یه بکزر) و ربط كلام سوزی بری برینه باغلامقدن
عبارتدر بوده ضمائر افعالی مدلوللرینه ربط وتخصیص وادات تعلیل وسؤالسنز
شیوه لسان اوزره كلامی افاده وتحریر ایلکدرکه بر كلامده زهیه ونه ایچون
ونیه وندن طولایی کی سؤلر کویا مخاطبدن وارد اولور کی كلامی بیان ایتمکله
وافعال واسمائك ضمائرینی یکدیگره باغلامغله اولور مثلاً (بن صباح فلان ماده
ایچون استانبوله کیده حکم) عباره سنده (کیده حکم) فعل متکلمنک بوراده
مظهر اولان (بن) ضمیری (استانبوله) و (فلان ماده ایچون) و (صباح)
کلمه لرندن هر برینه مربوط اولوب کویا مخاطبدن زهیه ونیچون ونه وقت
سؤللری وارد اولمش کی کلمات مذکوره جواب مقامنده بولنمشدر
بو جهته هر نوع كلام ومحركاتی بو صورتله $\llcorner$ کوزلجه ربط ایتك الزمدر
ومعلوم اوله که کتابت ترکیه ده كلامی بر برینه ربطایدن بو بونلره مشابه الفاظدر
ایتك مصدرندن ایدن ایتدیرن ایتدیریلان ایدیلان ایدوب ایتدیردوب ایتدیرروب
ایدیلوب ایدرك ایتدیرهرك (اولمق) مصدرندن اولان اولنان اولوب
اولنوب اوله رق بونلر کی لفظلر ايله اکثراً كلام تمید اولنور بونك ایچون بونلره
(اادات تطویل) دنیله بیلور اولدیغندن اولندیغندن اوله جغندن بونلر کی
الفاظ دخی كلامی آز وچوق تطویل ایدر و بونلره اادات تعلیلیه تسمیه سی
جائزدر چونكه اکثراً (اولدیغچون اولندیغچون) معناری مقامنده ایراد
اولنور وبعضا اادات قطع دخی اوله بیلور (اولمغله بولنغله) بویه لفظلر دخی
اکثراً (اولدیغندن بولندیغندن) مثللو الفاظك ذکر وتحریرندن صكره كلوب
كلامی برنوع قطع ایدر و اکثراً بونلردن صكره سوزه حکم ویریلور (اولدیغی
جهته بولندیغنه مبنی اولدیغنه نظراً) مثللو الفاظ مرکبه دخی مدار تطویل
كلامدر ایمدی کتابته هوس ایدن کیسه بومذکوراتی بلله دكدن وتطبیقاتی
ا کلا دكدن صكره ارباب الندن چیغش مسوداته نصب نظر دقت واهتمام ایدوب
ا کاکوره تحزیره سعی ایتك لازم ومناسبدر

و خط رقه ده سطرک استقامتی برازیو قارو کو تورمک و سطرک آلت حرفلرینی اولدقجه بر حذاده بولندرمق و اگر سطرک اخرنده بر مقدار بر آچیق قالوبده آلت طرفنده کی لفظ صیغز ایسه الک صکره کی حرفلری ممکن ایسه بر مقدار اوزونجه یازوب سطری طولدرمق و اگر اوراده های رسمیلی بر لفظ قالبور ایسه عادی بر (ه) حرفی یازوب اوراسنی قیامق و اگر سطر اخرنده صفت و موصوفلو و یا خود مضاف و مضاف الیهلو ترکیب بولندیغی حالده صفتی موصوفدن و مضاف الیهی مضافدن آیروب بر یسنی اشاعیکی سطره المافه ممکن مرتبه دقت ایتک دخی لازمه دندر.

(قافیه نك عیوبی)

معلوم اوله که شعرك قافیه محلنده بر قاج شیئك وقوعی معیوب اولدیغندن و شاعر ایچون انلری دخی بئلك ایجاب ایده جکندن ضبطنده سهولت اولقی اوزره عدد تحتنده اوله رق بیان ایدلشددر.

و بونلرك برنجیسنه اقوا دینورکه قافیه یرنده حذو و یا خود توجیه حرکه لری مختلف ایکی لفظك جمع اولنمسیدر و حذو ك اختلافی طوسی و فردوسی کبی لفظلردر که برینك حذوی ضمه و دیگرینك فتحه در و توجیهك اختلافی خبر و جبر مثللو الفاظدر که اولکننده حرکه توجیه فتحه ایکنجیسنده کسره در.

و عیوبك ایکنجیسنه اکفا تعبیر اولنورکه حرف روینك اختلافدر بوده افتتاح و اشتباه کبی الفاظدر و اوچنجیسنه سناد اطلاق ایدیلورکه ردفك اختلافدر بودخی آشوب و آسیب کبی بری و او و دیگری یاردقلی الفاظك محل قافیه ده جعیدر و بونلر یعنی توجیهك اختلافی ایله اکفا و سناد عیوبك الک فاحشلرندندر و در دنجیسنه (ابطاء) تسمیه اولنورکه ردیفك و حرف روی ایله بوکامتصل حرفلرك ماقبلنده کی حروفك مختلف اولمسیدر و ایکی درلو اولوب برینه ابطاء جلی و دیگرینه ابطاء خفی تعبیر اولنور و ابطاء جلی مثلا بر بیتك مصراع اولی قافیه سنده بالاتر و مصراع ثانسی نهایتنده آبادتر کبی و ابطاء خفی کذلک بر قافیه ده سیراب و دیگر قافیه ده سیلاب مثللو کلمات ایراد ایدلمسیدر و تاب و باز کبی لفظلر که بر چوق معناری واردر بونلرکده یعنی آفتاب و بیج و تاب و پرتاب مثللو الفاظك بو صورتله یکدیگرینه قافیه مقامنده کتورلمسیده بو قبیلدندر فقط ابطاء خفینك منظومه طویلده عندالضروره اوچ دفعه یه قدر وقوعی تحت جوازده در

وعیوبك بشنجیسی لسان تركیده اولان ضمهٔ ار بعده نك وفتحه وكسره معلومه ايله مجبوله نك محل قافیه ده مختلفاً واقع اولمسیدر مثلاً بولق مصدرندن امر حاضر صیغه سی اولان (بول) و بولك مصدرندن (بول) لفظلر نك ضمه لری بری ضمهٔ ثقیلهٔ مدوده و دیگرى ضمهٔ ثقیلهٔ مقبوضه اولدیغندن و مثلاً (كوزل) و (بل) لفظلر نك فتحه لری قیل و فیل لفظلر نك كسره لری بری برندن فرقلى بولندیغندن بونلرك دخی محل قافیه ده جمعی پك جائز اوله مز و بو حرکات فصل ثالثه مفصلاً بیان اولنمشدر.

وعیوبك التنجیسنه مناقضه دیرلرکه بریتك برمصراعنك معناسى دیگر مصراعنك معناسنه مخالف اولمسیدر ویدنجیسنه تضمین دینورکه بریتك تمامیت معناسى دیگر بیتك معناسنه محتاج اولمسیدر و بوتضمین صنایع شعریه دن برینك دخی نامى اولورکه محلنده ذکر اولنور و سکنجیسی مدی قصر و یاخود قصرى مد ایلکدرکه هر نقدر فصل ثالثه بعضاً حسب الضروره وقوعى جائز اولدیغى ذکر اولندی ايسه ده اول حالده اولفظك تکلمى ثقیل و یاخود دیگر مناسبتنر معنایه شمولى اولدیغى صورته اودخی معبودر و طغوزنجیسنه تخلیص تعبیر اولنورکه شعرى ثقیل و نامقبول بحر و وزندن سولیکدر و الفاظ مستکره و غیر مستعمله و استعارات بارده استعمال ایتك و قصیده و غزل کبی اشعاره نیست و نباشد و اولماز مثللو و یا سائر کلمات غیر مناسبه و ثقیله ايله باشلامق و الفاظه مناسبتنر صفتلر کتورمك و مراد و مطلوبى صورت ثقیله و معانى غیر مقبوله ايله بیان و طلب ایتك دخی عیوبندرد قافیه ده اویدرمق ایچون برلفظك حرفنى تبدیل و یاخود حذف و تحریف ایتك و بر شعرده بعضاً اول شعرك وزنك خارجنده دیگر وزنلو افاعیل کتورمك دخی نزد شعرا ده عیوبدن عد اولنور و دیگر بر قاج عیوب دخی محللرنده ذکر اولنمشدر ایمدى شاعر اولان بو عیوبى یلوب شعرینى انلردن وقایه ایتك الزمدر و بوندنصکره صنایع شعریه بیان اولنور.

﴿ فصل سابع ﴾

شاهد کثیر الفوائد شعرك بر طاقم تزیینات و آرایشی اولوب صنایع تعبیر اولندیغندن
بو فصلده دخی انلر بیان ایدیلور و بالسهوله ضبط و حفظی ایچون عدد تخنده
ذکر اولنش وزد شعراده الک مقبوللری اتیان قلمشدر .

معلوم اوله که صنایع شعریه ایکی نوعدر بری صنایع معنویه و دیگر صناع لفظیه در
و صنایع معنویه اوتوز درلو اولوب برنجیسنه صنعت طباق و تضاد دینور که
ینلرنده تضاد و تنافی صورتیله تقابل اولان ایکیشر معنارک بریت و یا مصراعده
جمع اولنمسیدر و بو کیفیت یا ایکی اسم ایله و یا ایکی فعل ایله و یا خود ایکی حرف
ایله اولور و بعضاً ایکیشر اسم و فعل ایله و یا خود ایکیشر اسم و فعل و حرف ایله
و بعضی دخی بولردن هر برینک عددینه کوره بولور و ایکی اسم ایله اولسی شعرای
مقدمیدن عنصرینک سلطان مسعود حقنده اولان اشبو بیتندن اکلاشیلور .

چون کاه سست باشد در پیش باد سخت در پیش حلهء سبکش لشکر کران
اشبو صنعت بویته سست ایله سخت و سبک ایله کران لفظلرینک معناریدر که هر
ایکیسی یکدیگرینه ضددور و روحی بغدادینک اشبو قطعه سی دخی مثال اولور .

خوش گوشه ذوق ایدی صفا اهلنه عالم بر حال ایله سورسیدی اگر عمرینی آدم
صحت صوکی درد اولسه وصلت صوکی هجران نوش آخری نیش اولسه سور آخری ماتم
بونده مراد مصرع ثانیدر که صحت ایله درد وصلت ایله هجران و نوش ایله نیش
و سور ایله ماتم هر ایکیمی بر برینه مخالفدر و ایکی فعل ایله اولان ینه عنصرینک
بویتندن مستبان اولور .

بخواند مرآزاکه خوانی سعادت براند مرآزاکه از پیش رانی
بونده تضاد خواند ایله راند و خوانی ایله رانی فعللریدر و ایکی حرف ایله اولان
دخی ینه شاعر مومی الیهک بویتنده واردر .

فلک بی ثباتست و تو باثباتی جهان بی عوارست و تو با عواری

بونده تضاد بی ایله با حرفلیدر و ایکیشر اسم و فعل ایله کلان مختاری غزنوینک بویتندن بیلنور .

ازکتم عدم چون بوجود آمده جودت نعمت بوجود آمد و محنت بعدم شد بونده تضاد مصراع ثانیده نعمت ایله محنت و وجود ایله عدم اسملری و آمد ایله شد فعللیدر و بوسنعت اشبو آیت کریمه ده دخی موجوددر (فلیضحکوا قليلاً ولییکوا کثیراً) و ایکیشر اسم و فعل و حرف ایله اولان بویتندن منفهم اولور

بصدرنج آدمم بر آستانت ولی بی هیچ راحت بازرقم

بویتنده تضاد بصدرده کی با ایله مصراع ثانیده کی بی حرفلری و رنج ایله راحت اسملری و آدمم رقوم فعللیدر و صنایع معنویه نك بریده مقابله ایسه ده صنعت تضاده مشابهنی و اندن معدود بولندیغندن بوراده ذکر اولنور و بونك اوجر اسم ایله کلمسی خاقانینك بویتندن مستفاد اولور

بدا سلطانیا کورا بود رنج دلاشوبی خوشا درویشیا کورا بود کنج تناسانی بوراده مقابله بد ایله خوش و سلطانی ایله درویشی و دلاشوبی ایله تناسانیدر که ایکی مصراع ضد اوله رق بری برینك مقابله سنده در و اوچر فعل برر اسم ایله کلمسی دخی اشبو آیت کریمه ده مندرجدر (فاما من اعطی و اتقی و صدق بالحسنی فسنیسره لیسری و اما من بخل و استغنی و کذب بالحسنی فسنیسره للعسری) و بوسنعتک هر درلوسنده ترتیبه رعایت لازمدر و صنایع معنویه نك ایکنجیسی مراعات النظیردر که یکدیگره مناسب ضد اولیه رق برقاچ معنائک بر محمله جعنه دینور و بوکا تناسب و توفیق و اشلاف و تلفیق دخی تعبیر ایدر و جناب سلمانك اشبویتی مثال اولور .

یار کندم کون و سنبل موی و خرمن سوزمن جو بچو بر باد خواهد داد چون کا هم ذکر و روحی بغدادینك دخی بویتی مثالدر .

ینه کوزل قاشدی ای روحی کن اول آفابدر کویا

و (تشابه اطراف) صنعتی دخی بو قسمده داخل عد اولنور و اکا دینور که آخر کلامک اول کلامه معناً مناسب اولسیدر و بو آیت کریمه دن اکلاشیلور (لاتبرکه

الابصار وهويدرك الابصار وهواللطيف الخبير) يعنى لاندركه الابصاره مناسب اوله رق خبير ايراد يورلمشدر و صنايع معنويه نك اوچنجيسى ايهام دركه توريه دخى ديرلر وايكى قسمدر برينه ايهام تضاد و ديكرينه ايهام تناسب دينور و ايهام تضاد اولدركه معنای لغويلرى برى برينه ضد اولان ايكي لفظك بريث ويا مصراعده جعيله برينسك على طريق التشبيه مراد اولنسان معنای لازميسى ديكرينك معنای حقيقيسنه ضد ومقابل اوليه مثلاً :

(بيت)

تامهر عارضى تو زشب سايان کشيد روزم سيه شداز غم وشادى زمن برید
بويته شب وروز لفظلريدركه بونلر معنای حقيقيه لرى جهتيه هر نقدر يكدیكرينه ضد ايسه ده شب لفظينك بوراده معنای لازميسى خط معشوق اولغله روزه ضد ومخالف دكلدر و ايهام تناسب دخى ايكي درلودر برى مجرد وبرى مشحدر ومجرد اکا دينوركه ايكي معنای اولان بر لفظك معنای قرينه مناسب ياننده معنا اوليه مثلاً سلمانك بويته اولديغى کي .

ای ززاری عاشقان بیزار عاشقان چوکند بیزاری

آخر مصراعده اولان بیزاری ناله سزلك معناسنه اولوب معنای قريبي يوقدر ومرشح اولدركه ايكي معنالو اولان بر لفظك هم معنای قرينه وهم معنای بعدينه مناسب جوارنده معنال اوله و بودخى شاعر مشار اليك بويته واردر .

خیال عارضت آبت ازان در دیده میگرد

درخت قامت سروس ازان در بر نمی آید

بونده ذکر اولنان صنعت ترشح بر لفظنده دركه بوراده معنای بعیدی کنار و قوجاق اولوب بومعنا سرو قامت مناسب ومعنای قريبي ميوه اولغله بودخى درخته مطابق ومناسب اولور وسرو قامت ايله درخت لفظلرى دخى درون يتهده موجوددر و بوكا اشبو آيت كريمه دخى مثالدر (الشمس والقمر بحسبان والنجم والشجر يسجدان) نجمدن مراد الله اعلم بوراده ساقى اولميان اولنر اولوب بو معنا شجره مناسب ايسه ده يلدز معناسنه دخى کلدیکنندن بودخى شمس وقره مناسب وموافق اولور .

و در دنجیسی ارصا در که افاده و بیان اولنان بر معنائک حکمی تقویه ضمنده اکا
مناسب دیگر بر معنا کنور لمسیدر نکیم جلال عضد الدینک اشبو بیتلرنده اولدیغی
کبی .

(قطعه)

مدعی در عشق او کر طعنه زد بر من چه باک
طالبان دوسترا از طعنه دشمن چه باک

کر جلال از کنج وصلش یافت مقصودی چه شد
خوشه چینی خوشه کر برد از خر من چه باک

و مراد بیت ثانینک مصراع ثانیسیدر و عنصرینک حرف رویسی لام اولان
قصیده سنده کی بویت دخی مثال اولور .

خادم او باش تاملردان ترا خدمت کنند سائل او باش تاشاهان کنند از تو سؤال
و بشنجیسی مشاکله در که بوقطعه نک مصراع ثانیلرندن اکلا شیلور .

شدم بنزد مغنی بگفت کای مهمان نوابسازم ویا کیرمت مقام حجاز
بگفتش که برای من امشب ای مطرب مقام آتشدان کیر وقلیه زنی ساز

نوابسازم یا کیرمت مقام حجاز سؤالنه مقام آتشدان کیر وقلیه زنی ساز کلامبله
جواب ویرلشدر یعنی سائلک افاده سنه مناسب دیگر تعبیرات ایله اعطای جواب
اولمشدر بو صورت برلفظک بر عبارتده زیاده جه تکریر ذکر می مذموم اولدیغینده
ایما ایدر و فقط او تکرر بعضاً بالضروره ایکی اوج دفعه به قدر جائزدر .
والتنجیسی مزاجه در واکا دینور که بر بیت ویا مصراعده شرط وجزا مترتب
اوله خواجه حافظ شیرازی علیه رجه البارینک بر غزلی ابتدای اولان اشبو
بیتنده اولدیغی کبی .

اگر بر خیزد از دستم که بادلدار بنشینم زجام بخت می نوشم زباغ وصل کل چینم
مصراع اول شرط و ثانی جزادر و روحی بغدادینک اشبو بیت دخی مثال اولور .

کفر زلف یار ایله اولوردی بیانی درست زاهدک اولسیدی کر قلبنده ایمانی درست
فقط بونک مصراع اولی جزا و ثانیسی شرطدر یعنی تقدم و تأخر وارددر .

ویدنجیسی رجوع درکه ابتدا ذکر اولنان شیدن برنکته دن ایچون پشیمان اولوب
آنی ابطال الکه دینور تکیم خاقانی شروانینک اشبو قطعه سنده اولدیغی کی .

کفتم که آفتاب کفی سهوم اوفناد سهم توسهو بردل دانا پرافکنند
خود پیشت آفتاب چومن هست سائی کش لرزه شرم وقت تقاضا پرافکنند

مراد مصراع اولدرکه شاعر ممدوحنه آفتاب کفی دیدکدن صکره سهوم اوفناد دیو
سوزندن رجوع المشردر

وسکزنجیسی لف ونشردر واکا دینورکه برقاج شی برمصراعده ذکر اولنوب
دیگرنده ده هر برینک صفت وحالری ایراد اولنه وویاعلی التفصیل ویاخود علی
الاجمال اولور وعلی التفصیل اولان ایکی قسمدر بری مرتب و دیگری غیر مرتب در
و مرتب اولدرکه ذکر اولنان شیلرک صفت وحالری یا ابتدا نشر اولنوب صکره
لف اولنور ویاخود او بکه لف اولنه رق صکره نشر اولنور واولکی بوشالدن
اکلاشیلورکه عنصری دیمشدر .

(بیت)

حکیم را وستاننده را و دشمن را سخن گزار شد وحق گزار و تیره گزار

حکیم سخن گزار وستاننده به حق گزار و دشمنه تیره گزار صفتری کوسترلمش یعنی
مصراع اولده حکیم ستاننده و دشمن لفظری جمع ایدلمش و مصراع ثانیده هر برینک
صفاتی صره سیله ایراد اولنمشردر
وایکنجیسی ده بو بیتدن اکلاشیلورکه بودخی عنصرینکدر

موی و رخسار و غزه و لب او شب و روز آمده است و درد و شفا

و غیر مرتب اولدرکه نشر لف ترتیبی اوزره اولیه مثلا

(قطعه)

ای چهره و کاکل سیاهت تاریک شبی و آفتابی
وی طره و عارض چوماهت کلبرک طری و مشک نابی

یعنی چهره مصراع اولده برنجی جزؤ اولدیغی حالده صفتی اولان افتابی مصراع
ثانینک ایکنجی جزؤنده کتورلمش و کاکل سیاهک صفتی جزؤ اولده ایراد ایدلمشر .

ایکنجی بیتده بویله در ولف ونشرك علی الاجال اولانی دخی اشبو آیت کریمه دن مستفاد اولور (وقالوا لن يدخل الجنة الا من كان هوداً او نصاراً) یعنی قالو ایله لف اولنوب مؤخرأ نشر اولنمشدرکه آبرو آبرو اولسه وقالو الیهود ۰۰۰ من کان هوداً وقالو النصارا ۰۰۰ من کان نصاراً اولسی لازم کلور و بو نوعدہ ترتیب وعدم ترتیب متصور دکدر .

وطقوزنجیسی جعدرکه بر قاج معنایی بر حکمده ذکر و ایراد الیله دینور جناب سلمانک بویتنده اولدیغی کبی .

خوشست وقت کل وارغوان و سبره ولیک

ازان چه فائده ماراچو وقت ماخوش نیست

و بو بیت دخی مثال اولور .

حسن و لطف ترابنده شد مهرومه خط و خال تراشک چین خاک ره

یعنی حسن و لطف ایله مهرومه و خط و خال ایله مشک چین بر حکمده بیان اولنمشدر و اوننجیسی تفریق درکه بر جنسدن اولان شیلرک میاننی تفریق ایتمکه تعبیر اولنور انوری نام شاعرک اشبو شعرنده اولدیغی کبی .

(قطعه)

بناشناسی تشبیه خواستم کردن سر انامل اورا بابر در نیسان
خرد قلم بستد از انامل بشکست چه کفت کفت زهی غیبت و زهی بهتان
بابر نیسان آخرچه نسبتست اورا کزین همیشه کهر بارد و ازان باران
باضطرار بود بذل این و آن دشوار باختیار بود جود این و آن آسان

واون برنجیسی تقسیم درکه ابتدا ذکر اولنان بر قاج معنائک مؤخرأ علی التعین بر صورت و صفت ایله تقسیم اولنمشدر و بو صنعت علی التعین قیدی ایله لف ونشردن خارج عد اولنور و مختاری غرنوینک بو بیتندن اکلاشیلور .

بمن نمود لب و چشم و زلف آن دلبر یکی عقیق و دوم عهر و سوم عهر

واون ایکنجیسی جمع مع التفریق درکه بر قاج شیئی بر معنایه ادخال ایلد کدنصرکه انری بر جهته تفریق الیکدر .

من وتویم نکارا چومه بصورت و شکل چوشد تمام تراماند و چوکاست مرا

یعنی مصراع اولده جمع و ثانیده تفریق اولمشدر .

واون اوچنجیسی جمع مع التقسیم درکه بر قاج شیلری بر معناده جمع ایلدکدنصکره
انلری بر وجهله تقسیم ایتمکه تعبیر اولنور وایکی درلو اولوب بری اولدرکه
ابتدا جمع و صکره تقسیم اولنه و دیگرکی او بجه تقسیم و مؤخرأ جمع اولمشدر
و عنصرینک مغاره حقنده سویلدیکی اشبو بیتلری اولکی قسمه مثال اولور .

(قطعه)

زمینش روده و سخت و درشت و اغبر بود همین صفتهار طول و عرض اومضه
چوروی ناخن روده چوروی سندان سخت چوروی ازه درشت و چوروی به اغبر
وایکنجی قسم دخی بویتلردن یلنور .

(نظم)

توسودی ولی را روز عطا توسودی عدورا بصیف و غا

نه سودی زمهر و نه سودی زکین ولی کرد طبع تواین اقتضا

واون دردنجیسی جمع مع التفریق و التقسیم درکه بر قاج نسنه نك بر معنا و حکمه
جمعندنصکره انلری مناسب صورتلره تفریق ایلوب بعده بعض جهتله علی التعین
تقسیم ایتمکه دینور نسکیم عنصرینک بویتلرنده اولدیغی کبی .

(قطعه)

ابر طوفان نوح دانستی ابر طوفان خواجه نیز بدان

آب ازان ابر بر زمین بارید زر ازین ابر بر جهان باران

سبب آن بدعذابرا که گذشت سبب رحمت آمد این طوفان

یعنی بیت اولده جمع و ثانیده تفریق و ثالثده تقسیم المشدر و بودخی بو صنعتله مثالدر .

(قطعه)

هر دو آوردیم در بهر نثار شه ولیک در تست از بحر عمان درمن از بحر جان

در تو پیداست اندر آستین و دست تو درمن پنهان درون سینه وزیر زبان

(٦٥)

بونده مصرع اولده جمع و ثانیده تفریق اولنوب ایکنجی بیتده تقسیم ایدلشد
وروحی بغدادینک بو بیتده تفریق و تقسیم واردر .

بو عالم فایده نه میرونه کدایز اعلالره اعلالنورز پست ایله پستز
واون بشنجیسی تجریددرکه شاعر کندی نفسنی دیگر شخص مقامنده طوتوب اکا
خطاب ایدر سلمانک بو بیتده کی خطابی کبی .

(بیت)

بدور چشم اوسلمان مکن دعویٰ مستوری
من از روز ازل مستم که میگوید که مستورم

وخواجه عماد دخی بویتده بیورر .

زکنج خانه تاریک رخ متاب عماد وطن چومردمک دیده درسیاهی کن
بونلرده حرف ندا محذوفدر وادات ندا ایله اولان دخی فضولینک بویتده
اولدیغی کبی .

ای فضولی ایلدی هر درده درمان اول طیب
بر بنم زخمدر انجق بولیان درمان هنوز

واون التجیسی مبالغه درکه برنسنه نك فوق الغایه مدح و یاخود ذم اولنمسنندن
عبارتدر و اوج قسم اولوب بری تبلیغ و بری اغراق و دیگر غلو نامرله مسمادر
و تبلیغ اولدرکه مدح و یاخود ذم اولنان شیء عقلاً و عاده ممکن اوله و اغراق اکا
دینورکه مدعا فقط عقلاً ممکن اوله عنصرینک سلطان محمودک مدحی حقنده اولان
بویتده اولدیغی کبی .

نشانه سازد سوافر تیر پیشن را درو نشاند پیکان تیر های دکر
و غلو اولدرکه مدعانه عقلاً و نه عاده تحت امکانده اوله بودخی عنصرینک
بویتی کبی .

پیدا شود عدو ولی را زدست او در مغز کان آهن و در کیر کان زر
و بویت دخی بو قیلدنر .

آتسه چرخه کند رفتنی دوشور شیر چرخي خاکه همان

و غلو ايکي درلو اولوب بونک بری مقبول و ديکری مذمومدر و مقبول اولانيسده
ايکي قسم اوزره در و قسم اول اولدرکه عبارده مدعاک صحته يقين کتورلمسنه
دلالت ايدر معنا بولنه مثلا بو آيت کریمده اولان یکاد لفظی کبی (یکاد زیتهابضی
اولولم تمسسه نار) و بو بیتده اولان نزدیک لفظی مثالی .

زنور عارض آن ماهروی نزدیکست که همچوروزمنور شودشب دیجور
ونظیر دیگر عنصرینک بویتنده بفزاید لفظی بولنمی کبی .

کر نوررخ و بوی دوزلفش بفزاید این ماه سما کردد و آن عنبر سارا
و قسم ثانیده مدح و یا قدح اولنان مدعاک حسن تخیلی متضمن اولمیدر . مثلا

(بیت)

برانکه تیر کشیده ست شاه چله کند زباد چله بسو فاززه بیرد تیر
وانورینک دخی بویتی مثال اولور .

جهان نوردی که امروزش ار برانکیزی بعالمیت رساند که اندرا و فرداست
واون بدنجیمی مذهب کلامی درکه مطلوب و مدعاک طریق اهل کلام اوزره بر
دلیل ایراد اولنمسیله اثبات ایدلمسنه تعبیر اولنور مثلا عنصرینک مدوحی اولان
سلطان محمودک مدحی و دولتشک دوای حقنده اشبو شعرنده اولدیغی کبی .

همیشه دولت او پایدار خواهد بود برین هزار دلیست و صد هزار اثر
یکی دلیل ترا بس حدیث ابراهیم که خوانده ز کتاب و شنیده بخبر
بوقت کودکی تنهای دیرا بشکست نهاد بر کتف آن بت بزرگ تبر
چو سوی بتکده بایست رفت وقت آمد برفت زود بتارا شکسته دید آزر
بگفت کای پسر این نامور خدایا زرا چنین که کرد که از چشمشان نکرد حذر
جواب داد ابراهیم و گفت آن بت کرد تبر گرفته است اینک بسوی او بشکر
جواب داد که این فعل او چه کونه بود که اونه جارحه دارنده نیز سمع و بصر
برفق گفت ابراهیم کای پدر چونی که تو بدست خود اورا نه کاشتی بشکر
همی برون ز خدایش چرا نماز کنی کزو نه نفع پدید آید و نه نیز ضرر

بحکم آنکه بتی چند را خلیل خدا شکست و حجت توحید گفت پیش پدر
 خدای دولت اسلام را که ملت اوست بکرد باقی باحشر بی فساد و غیر
 بسند دهند خداوند خسروان کرده ست هزار بشکده ویران و زو سترده صور
 بس این دلیل که در خاندان او دولت بماند خواهد از امروز تا که محشر

بوندن استشهاد اولسان صکره کی درت بیتدر و بو علی طریق التثیل اولوب بوکا
 فقها قیاس اطلاق ایدر لر و انور ینک اشبو ایکی بیتی دخی بو صنعته مثال اولور .

اگر محول حال جهانیان نه قضاست چرا مجاری احوال برخلاف هواست
 بلی قضاست بهر ینک و بد عنان کش خلق بدان دلیل که تدبیر های جله خطاست

بونده مطلوب قیاس خلف اوزره اثبات اولنمشدر که لازمک ابطالیله مطلوبک
 اثبات اولنمسیدر و تقریری بو صورت ایله در یعنی محول حال جهانیان غیر قضاست
 بودی که نقیض مطلوبدر مجاری احوال برخلاف هوا بودی دیمکدر که آنک لازمیدر .
 و صنایع معنویه دن اون سکنجی حسن التعلیل در واکا دینور که بر شیئه لطافتی
 اعتبار ایله حقیق اولمیه رق علت مناسبه ایله بر صفت کتور مکدر و ایکی نوعدر
 زیرا اول صفت یا ثابت و یا غیر ثابت اولور و ثابت اولور ایسه مراد آنک علتی
 بیاندر و بوده ایکی قسمدر اول اولدر که آنک علتی ظاهر اولیوب یالکز عادتده
 اوله هر نقدر واقعه علتدن خالی دکل ایسه ده شکیم عنصر ینک بویتنده
 اولدینگی کی .

زهر آنکه بماند بفعل مرکب او زاختران فلک تیز رو ترست قر

و قسم ثانی اولدر که آنک علتی ظاهر اوله شکیم انور ینک بویتتی مائی کی .

نه از موجست قلز مرا شبانروزی تب ولرزه

ز طبع اوست تا خون میکند کافی و در یابی

و ایکنجی نوع اولان غیر ثابت دخی ایکی قسمدر زیرا بوندن مراد آنی اثباتدر
 یا ممکن اولور و یا خود غیر ممکن اولور و قسم اوله مثال بو بیتدر .

تو آفتابی ازان هر که در تومینکرد ز تاب روی تو چشمش پر آب میگردد

و قسم ثانی به مثال دخی انور ینک بویتتی اولور .

(۶۸)

بارها از شرم رایت آسمان خورشید را
زیر سیلاب عرق در بحر طوفان یافته
و اون طقوز نجی تنسیق الصفات در که مطلوبه مناسب بر قاج صفتی بر محله ذکر
و ایراد ایتمکه دینور .

سخن شناس و معانی فرا و دانش دوست جهان کشا و مبارز کش ورهی پرور
و یکر منجی تأکید المدح بما يشبه الذم در که کلامی ذم و قدحه یقین اراده بیان ایدر که
مطلوبی مدح الملکدر . مثلاً

(بیت)

خجسته زلف ترا هیچ خرویه نتوان یافت جز آنکه هست پریشان و تیره و دلگیر
و بویتده مثالدر .

فضایل تو فزونست از فضائل خلق مگر که جود تو کارا شمار نتوان کرد
و جناب و حید الدینک دخی بویتی مثال اولور .

سرو تو باشد صنما سیر لیک بود بر سر سروت قر

و یکر می بر نجی تأکید الذم بما يشبه المدح در که ذم ایچون اولان مرادینی مدح
صورتنده بیان الملکه دینور . مثلاً

(بیت)

بهیج کس ندهد هیچ چیز در همه عمر مگر کسی را کآید بخد متش دشنام
و یکر می ایکنجی استدراک در که سوزک ابتداسنی هجوه مشابه سوبلیوب مؤخرأ
مدح الملکه دینور تکیم مختارینک محبوبی جال الدین حقنده سوبلیدیکی بویتی کی .

بسیار بما لیدم و نهادم بر دامن و پاش رخ و جبین را

و یکر می او چنجی تجاهل العارف در که معلوم اولان شیئی نامعلوم صورتنده
کوستر مکه یعنی برنسنه بی یلوب بر نکته دن ایچون بیلامز لکه تعبیر اولنور
تکیم انورینک بویتی اوبله در .

اینک می ینم به بیدار بست یارب یا بخواب

خویشتن را در چنین راحت پس از چندین عذاب

وهمام نام شاعرک دخی بوییتی مثالدر .

این منم در صحبت جانان که جان می پرورم
 کربخوا بش دیدمی هرگز نبودی باورم
 دیده می مالم که نقش دوستست این یاخیال
 صورتش چندانکه می بینم در وحیران ترم

و بوییت ده نظیره اولور .

تو مهر و مپی و خورو پری و یا ملکی و یا بشری
 که خیره شود ز نور رخت بکاه نظر بتا بصرم

و یکریمی دردنجی تعجب در که برش-یئک و قوعنده بر نکته دن طولایی تحیر ایتکه
 دینور نکیم عنصرینک بوییتی کبی .

اگر منم زدودیده در آب غرقه شده چراست ساعد سیمین تو چوماهی شیم
 و یکریمی بشنجی قول بالوجب در که علی طریق الکنایه ذکر و ایراد اولسان
 موصوف اوزرینه اثبات حکم ایلکه اطلاق اولنور و ایکی قسم اولوب قسم اول
 بو آیت کریمه دن اکلاشیلور (لئن رجعنا الی المدینه لیخرجن الاعز منها الاذل
 ولله العزة و لرسوله وللؤمنین) و قسم ثانی دخی بوییتدن معلوم اولور .

چشم ترا هر که دید گفت مکر خسته است کفتم خسته ست لیک تیر مزه بردلم
 و صنایع معنویه نک یکریمی التجیسی حسن طلب در که مراد اولنان نسنه بی نزاکت
 ایله طلب و بیان ایتکه دینور . مثلاً

(بیت)

من نیارم بوسه جستن از لبست کرتو بخششی آن بودعین کرم
 و یکریمی بدنجیسی تقلیب در که مرادینی ابتدا دیگر صورتده کوسستروب مؤخرأ
 ایضاح ایلکه دینور و سلمانک بوییتی مثال اولور .

من ز چشم خود ملولم کاشکی برخاستی از رهت کردی و بنشستی بجای چشم من
 و مولانا کمال الدین خجندینک بوییتی ده بو صنعتی حائزدر .

سری که داشتم انداختم پیای تو حیف که نیستم سر دیگر برای پای دکر

یعنی مصراع اول قرائت اولنجه شاعر مشار الیه محبوبه فدا ایتدیکی باشنه آجیور
ظن اولنور ایسه ده مصراع ثانی قرائت اولنبدیغی حالده مرادینک نه اولدیغی
میدانه چیقار.

ویکرمی سکزنجیسی سؤال وجواب درکه خسرو دلهینک بویتندن اکلاشیلور .
کفتم تویی جان درتم تاهست جان روشنم کفتی آری آن منم کر آن تویی پس جان بجا
وروحی بغدادینک بویتی ده مثال اولور .

برکجه یوز سورسم اولمازی دیدم اول سینه یه
ناز ایله دیدی باقلز کچمه ده آینه یه

ویکرمی طقوزنجی تشبیه درکه یدی درلودر واولکی به تشبیه مطلق وصریح
دینورکه برشیء برشینه بعینه بکرتمکدر بومصرعه اولدیغی کی .

آمد بهار دفتر کل شد ورق ورق

وایکنجی به تشبیه مشروط تعبیر اولنورکه برسنه بی برسنه یه برشرط ایله تشبیه
ایلمکدر و اوچنجیه تشبیه کنایه اطلاق ایدیلورکه مشبه به ذکر اولنمیوب یالکز
مشبه ذکر اولنمیدر . مثلاً

(بیت)

کل و سروت قرار دل بر بود سنبلیت بر سمن بنفشه کشود

یعنی کل ایله محبوبک یکاغندن و سرو ایله بویتندن و سنبلیت ایله زلفندن و سمن ایله
بناکوشندن کنایه اولنمیدر .
و دردنجی به تشبیه تسویه تسمیه قلمورکه ایکی شیئک صفتلرینی ذکر ایدوب بری
برینه بکرتمکدر . مثلاً

(قطعه)

قدح پرکی احبابی ایدوب همدم راز حین حاجتده ال اوزره طور ابنای زمان
بادهء کام ایله سرکرم نشاط اولدیغی دم جام خالی کجی ایلر ته پاده غلطان
خنه چرخه دوساغر اوله لی مهر ایله ماه بویله در قاعدهء دائرة بزم جهان
و بویتده مثال اولور .

هم چو عیشم جواب او تلخست لیک لعلش چو چشم من دربار

یعنی شاعر کندو عیشی تلخ اولمده محبوبک جوابنه و آنک لعلنی دربار اولمده
کندی چشمه تشبیه اتمشدر و بشنجی به تشبیه عکس دینور که ایکی شیئی عکسینه
یکدیگرینه مشابه قلمشدر . مثلاً

(بیت)

شده شام چو صبح ازان مهر و روز من شب شده ازان خم مو

والتنجی به تشبیه اضممار دیرلر که مرادینی بر شیئه تشبیه ایدر کی کوستر مکدر نسکیم
وحیدالدین بویتنده دیمشدر .

کر آن طره است مشک بما چون ندا دبوی و رآن چهره است ماه چرادر کشید روی
ویدنجی به تشبیه تفضیل نامی ویرلمشدر که برنسنه بی بر نسنه به بعدالتشبهیه مشبه
مشبه به اوزرینه تفضیل اولتمشدر .

و او توزنجی استعاره در که بر معنایی بالمناسبه علی طریق التشبیه دیگر معنا ایله ذکر
ایتمکه دینور که مشبه ایله مشبه به مایینده علاقه تشبیه اولوب ادات تشبیه بیان
اولنماسیدر مثلاً بویتنده اولدینگی کی .

نه دهد دامن زلفت دل بیچاره زدست که بیای غم عشق توفتاده است چو مست
یعنی زلفک دامنی و دلاک دستی و غمک ایانی اولمیوب دامن و دست و پای بالتشبهیه
حاریه ذکر و ایراد اولتمشدر و استعاره نک بر قاج قسمی و ارایسه ده تفصیلی کتابلرندن
اکلاشیلور .

و او توزنجی معمار که بطریق الرمز و الایما کندو سنده استخراج اسم دلالت
و اشارت بولسان کلامه دینور و ایکی نوعدر بر نوعی اولدر که آنک حلی مسئله
علیه به متوقف اولیه و نوع ثانی اول معمارک حلی مسئله علیه به توقف ایده و نوع
اول بویتندن اکلاشیلور که بونده امین اسمی ستر اولتمشدر .

عشق او در میان جان میدان نام او در میان آن میدان

یعنی بویتنده میان لفظنه اشارت اولنور که الی ابتدایه کتورلدیکی حالده امین
اولور و کمال الدین عضدک دخی اشبو قطعه سی بو نوعدن اولوب اخرنده زین
اسمی کزلمشدر .

پیشوای زمانه زین الدین سرور اهل روز کاری تو
آسمان را غلام میخوانی چرخ را بنده می شماری تو
در جهان آن یکنانه امروز که دومین در زمین نداری تو

بونده معما او چنجی بیتک مصراع نانیسنده در یعنی دیور که (زمینده ایکنجی بی
طومه) زمینک ایکنجی حرفی میم اولمغله انی قالدربجه زین اولور ونوع ثانی
بو بیتدن بیلنور که اللطیف اسم شریفی مستورد در .

حال و نقد او طلب در دل کران اندکی باشد ترا کنج نمان

ذکر اولنان اسم حال لفظندن و آنک نقدندن چبقار حال لفظنک نقدی یعنی جل
کبر حسابجه عددی او توز طقوز در که لظدی مکر یعنی ل او توز ط طقوز (در) لفظی که
عریده فی دیمکر اشبو فی قلب اولنجه یف اولور لطایله برابر کتور دلده لطیف
اولور لفظ حالدن اندک کنج نمان اولنجه یعنی اسم قرینه سیله ح دوشبجه ال قالوب
اللطیف حاصل اولور و معما اساساً درت نوعدر و اعمال تسهیلی افعال تحصیلی اعمال
تکمیلی اعمال تزییلی در و بونلک هر بریسنک دخی برقاچر قسملری اولوب لکن
جمله سنک درج و بیانی تطویل فصلی مؤدی اوله جفندن و بوسنعته دائر اولان
کتابلردن دخی مطلوب اکلا سیله جفی کبی توفیق الهی رفیق اولدیغی حالده
بوندن صکره یالکز بوسنعت ایچون دیگر بر رساله ترتیب و نشر اولنسی منوی ضمیر
بولند یفندن بوراده بو قدر جق ذکر یله اکثفا قلمشدر .

و او توز ایکنجیسی لغزدر که بر شیک او صافی ذکر ایدرک آنی مستور بیان ایتمکه
دینور و معمانک نوع اولنه مشابه اوله رق حلی مسئله علیه منوط دکلدر و معمان
فرقی بوکا سهؤال طریقله بدأ اولنمقدر و لسان ترکیده بیلجه دینور و کمال الدین
اسماعیلک آفتاب حقهده اولان بونظمی مثال کتور لمشدر .

چیست آن جرم منور ماه و سال اندر شتاب	شهواری پردل و فیروز جنک کامیاب
ملکت اورا زحد نیروز آید زوال	دولت اورا زخیل شام باشد انقلاب
گاه اندر دلو چون یوسف بود اورا مقام	که ز بطن الخوت چون یونس بود اورا مأب
روز باتیغ آشکارا میکند قطع الطریق	شب چو در دلقب زن زیر زمین اندر حجاب
پیکر او چون سپر لیک آن سپر شمشیر زن	هیئت او چشمه لیک آن چشمه اندر التهاب
طرفه قرصی کو بود مهر دهان روزه دار	بوالعجب مهری که می سوزد جهانیر ایتاب
بر سر عالم همی لرزد ز مهر دل ولی	باوی از تیزی نه خنجر باشدش دایم خطاب

بر یاض صبح شکش همچو زبر کاغذست در سواد شب شعاعش همچو تیغ اندر قراب
 سال و مه دامن بکسترده ست کوه ره نشین تا کند از فیض چو دش خرده زرا کتساب
 نیست بروی اعتماد از بی نشانی زانکه او هر سرماه آورد از ماه نو پادر رکاب
 میکند در آمد و شد عمر مارا پایمال می رود از رفقت او زندگانی در شتاب
 دیده بی آب دارد پر زمیل آتشین وین عجب کزدیدن او دیده ها کردد پر آب
 دشمن خوابست همچون بخت خواجه زان تیغ خلق را بیرون کند هر بامداد از چشم خواب
 آنکه بوسد بامداد آن آستان خواجه کیست روشنست آن آفتابست آفتابست آفتاب

فقط بوقصیده نک نهایتند مراد آفتاب اولدیغی کوسترلمش ایسه ده اکثریا تصریح
 ایتزلر چونکه معما کبی لغز دخی ذهنی امتحان ایچوندر وحیدالدینک بو بیتندنه
 آسمان مراد اولنور .

بکو تاچه پیرست آنکه باشد قدش چنبر ککش عور بینی که مرصع قبادر بر
 واشبو ترکی بیت دخی بوز اوزرینه لغزدر .

بر معظم قلعه کوردم حبس اولمش آنده آب کلدی زرین طوب ایله فتح ایتدی آنی آفتاب
 و اوتوز او چنجیسی ارسال المثل و مثلین درکه شعر و کلامده مثل ایراد اولنمقدر
 و بونلرک بریتند اولسی لازم کور نکتیم .

نظر ازان نکئی بحال من که کدا قرین شه نشود که از کجا بکجا

یعنی کدا قرین شه نشود مثال اوله رق کتورلمش و از کجا بکجا ایله دخی تأکید
 اولنمقدر و روحی بغدادینک اشبو دو بیتی دخی بویله در .

ویرسه جانه عجمی اولعل ناب صفا غمی اولنره دائم ویرر شراب صفا
 دم وصالده خوشدر رخ مشاهده سی علی الصباح ویرر سیر ایدنجه آب صفا

بونلرده مصراع ثانیلر مثال ایراد ایدلشددر و بویتهده بو صورتله در

آلدانوب دوشدم اوسروک قامت بالاسنه هر متاعک کرچه آلدانمز دوشن اعلاسنه

و ارسال المثلین دخی وحیدالدینک بویتندن اکلاشیلور .

بالبت چه می طلبم باده نزد جان چه بود بارخت چه مه نکریم بنده پیش خان که بود

یعنی باده نزد جان چه بود و بنده پیش خان که بود شقیری مثل اوله رق اتیان اولنمقدر .

واوتوز دردنجیسی حشودرکه برنوعنه ملیح و دیکرینه متوسط و بریسندده قبیح
تعبیر اولنور وحشو ملیح بوییدن معلوم اولور .

نهال سروقدت را که باد تازه وتر کینه بنده آزدکشت سروچن

یعنی بوراده (باد تازه وتر) دما سیدرکه آنسزدخی معنا تمامدر لکن مطلوبه مناسب
دما اولدیغیچون ملیحدر وحشو متوسطه بوییت مثالدر .

زروز روشن رویت منور آمده جان شبان تیره ززلقت مدام مشک افشان

یعنی بوراده (روشن) و (تیره) لفظری حشو متوسطدرکه بولفظرکده اولوب
اولماسی مساویدر بومحله قدر صنایع وتحسینات معنویه بیان اولنوب بوندنصره
صنایع وتحسینات لفظیه ذکر واشعار قلنور .

فصل ثامن

معلوم اوله که صنایع لفظیه دن بوکتابده یکرمی بر عددی ذکر اولنوب اولکیسی
تجنیسدرکه ایکی لفظک صورت کتابتی یعنی یازیلشی یکدیگرینه مشابه ومتجانس
اولمسیدر وبوکیفیت یدی نوع اوزرینه بیان اولنشدر و برنجیسی تجنیس تام تعبیر
اولنادرکه یازیلشلی بربرینه مطابقی ومعناری مخالف ایکی لفظک بر محله
ذکر ایدلسیدر .

(مثلا)

بنادر چین هرتاری بود زلف ترا صد چین که سازد برکل سوری زسنبل زلف تو پرچین

بویتده تجنیس تام (چین) لفظریدرکه یازیلشلی بر صورتده ومعناری مخالفدر .
وروحی بغدادینک بویتده (یاره) لفظریده بویهدر .

یار استین اولور نیجه بر یاره آشنا بیک یاره برکه تا اوله بر یاره آشنا

و ایکنجیسنه تجنیس محرف اطلاق اولنورکه عدد حروفده متفق و صورت
حرکهده مختلف ایکی لفظک ذکر اولنمسیدر ابن یمینک بو بیتنده اولان درد درد
لفظلری کبی که اولکی دالک فتحی و ایکنجی ضمی ایله درد .

ساقیا درمان ندار خشک ریش روزکار باده درده تافرو ریزم بروی درد درد
و اوچنجیسنه تجنیس ترکیب دینورکه بو بیتنده اولان غم خواری و غمخواری
کله لیدر یعنی بریسی مرکبدر .

زغم خواری کشم در عشق آن دلبر که آن غمخواری از شادی بود بهتر
و اگر تجنیس ترکیب الفاضلی یازیلشده بر برینه مشابه ایسه (تجنیس تشابه)
و اگر متفرق ایسه (تجنیس مفروق) تعبیر اولنور و بو رباعیده اولان ترسایی
لفظلرندن ایکیسیده اکلاشیلور .

ای بت بحق مسیحا اگر تو ترسایی باید که نبرد ما تویی ترس آیی
چشم ترما با آستین خشک کنی تا بر لب خشک مانو ترسایی
و در دنجیسنه تجنیس ناقص تسمیه قلنورکه ایکی کلمدن بریسنک عدد حروفده
نقصانیت اولمسیدر و بو کیفیت یالفظک اولنده اولور عنصرینک بو بیتنده کی
(آسوده) و (سوده) لفظلری کبی .

نشد آسوده رأی تو ز عطا سوده شد دست خازن و وزان

و یا خود لفظک وسطنده اولور تنکیم بو بیتنده اولان سحر و سر لفظلری کبی .
کشت پدید از افق روشنی آفتاب تا تو نه برداشتی وقت سحر سر ز خواب
و یا خود آخر لفظده بولنورکه وحید الدینک بو بیتنده اولان خامه نام و نامه نام
کبی .

چه مکتوبش نویسم چو باشد خامه ام خام مکر آن سرو کلرخ برد از نامه ام نام
و خاقانینک نعت سید الانام علیه السلام حضرتلری حقنده اولان اشبو بیتنده سوره
و سور و سماع و سماع لفظلریده بو صنعتدندر .

که ولادتش ارواح خوانده سوره سور ستاره بسته ستاره سماع کرده سماع
بو نوعه تجنیس مطرف دخی دیرلر و اگر بویله ایکی لفظک عدد حروفده آخر لیرینک

بر بردن زیاده لکی بر حرفدن زیاده اولور ایسه اکا (تجنیس مذیل) ویا (زائد)
تعبیر اولنورکه بویته عنا و عنادل لفظلیدر.

موسم کل صوت عنادل شنو تادل تو باز رهد ازعنا

و بشنجیسی (تجنیس مکرر) درکه بر برینی متعاقب ایکی لفظدن بر برینک اولی
دیگرندن برایکی حرف زیاده اوله مثلا بویته (بیکار کار) و (آزار زار) لفظلیدر

تراچون کینه و بیکار کارست دل مجروح ازان آزار زارست

و بویته لده کی بیدار دار و هشیار یار لفظلیده بویله در.

ساقیا جامی بده آن ماهره بیهوش کن مطربامارا با آواز حزین بیدار دار
برکف آن مه بیابی جام کلکون به ازانک خوش نباشد ماچنین مست و چنان هشیار یار

والتجنیسه تجنیس خط تسمیه اولنورکه نقطه ایله بر بردن فرق اولنان ایکی لفظک
بر محله اجتماعیدر مثلا جناب سلمانک بویته اولان مشکین و مسکین لفظلری کبی.

سودای زلف مشکین دارد دل شکسته دیوانه کشت مسکین می بایدش سلاسل

و بدنجیسی تجنیس مضارع نامیله معروفدرکه تکلمده بری برینه متقارب اولان
بر حرف ایله اختلافو ایکی متجانس لفظک ذکر اولنمیدر و باختلاف یا الفاظک
اولنده اولور تکیم عنصرینک بویته کی باده و ماده لفظلری کبی.

بخورد باده روبسه ماده نهراسد ز شیر زر درجنک

ویا خود وسط الفاظده بولنور جلال الدین بلخی حضرتلرینک بویته اولان حزن
و حسن لفظلری کبی که (ز) و (س) حرفلرینک بوراده تلفظلری بری برینه
قریبدر.

قهقهه شادان عشقش کرده مجلس پرشکر بوآخرن شادان شده یا بو الحسن نا کوفته

ویا خود آخر لفظده اولور مثلا بویته (جهاد وجهات) لفظلرنده (د) ایله
(ت) نك تلفظلری بر برینه متقاربدر.

هر طرف روز جهاد از بس که خسرو خون برینخت

می نماید همچو دریای محیط از خون جهات

واگر ذکر اولنان حروفک تلفظلری یکدیگرینه قریب دکل ایسه اکا تجنیس لاحق

تعبیر اولنور وایکی درلو اولوب برینه تجنیس لاحق صحیح دینور که مذکور حرفلک حرف صحیح اولسیدر بوده یا اولده اولور بخشنده رخشنده لفظلرنده کی (ب) و (ر) کی ویاخود وسطده اولور قلم قسم کله لرنده کی (ل) ایله (س) کی ویاخود آخر الفاظده بولنور که حامی و حامل لفظلرنده اولان (ی) ایله (ل) مثللو وایکنجی درلوسنه تجنیس لاحق معلل اطلاق اولنور که مذکور محملارده اولان حروفک حرف علتدن اولسیدر و بو تجنیس صنعتی کلام منشورده دخی مستعمل و مقبولدر.

و صنایع لفظیه نك ایکنجیسی سجع در که بریتك مصراع اولنده بولنان کلماتك وزن و مقدار حروف و سائرجه مصراع ثانینك کلماته موافق اولسیدر و کلام منشورده دخی هر فاصله نك بوصورته بولنسیدر و بوصنعتك برنوعنه (سجع متوازن) دیرلر که بریتك بر مصراعی دیگر مصراعنك حاوی اولدیغی الفاظك وزن و عدد حروفی مقدارنجه اوله . مثلا

ای دلت بسختی بسته سنك خاره وی دلم بشوقت کشته پاره پاره

و برنوعنه دخی سجع متوازی دینور که بویندن اکلاشیلور .

(بیت)

جوزا بخدمتت کر بسته آمد اعدا زهیبتت جگر خسته باشد

وا کره ایکی فاصله ویا مصراعك کلماتی وزن و عدد حروف و قافیه جه بری برینه مطابق اولور ایسه اکا (ترصیع) اطلاق اولنور و وحیدالدینك بوییتی مثالدر .

رخ رنگین او هر جا سحر باشد کل رعنا لب شیرین او بر ما سحر باشد مل حرا
و بویه مرصع بیتك اولکی مصراعنده قافیه آرانماسی دخی جائز و بلکه اکثر مرصع اشعار بویه در عنصرینك بوییتی کی .

رضای او ز سعادت دلالتیست بزرک هوای او ز جلالت علامتیست مبین
و مختاری غزنوینك دخی بوییتی مثالدر .

از رزم در اخبار جمیمی دکر افزود وز بزم بدیدار نعیمی دکر آورد
و خاقانینك بوقطعه سیده بو طریق اوزره در .

ای ز سر یر زرت کنبد مائل حقیر وی ز سر یر درت پاسخ سائل نعم
 رشح نوال ت فزون از عرق ابرو بحر شرح جلالت برون از ورق کیف و کم
 واکر بویله مرصع بیتک الفاظنده تجنیس دخی بولنور ایسه اکا (ترصیع بانجنیس)
 تعبیر اولنور وحید الدینک بوییتی کبی .

دلم را کرم بازاری از انم کرم بازاری دلم را کرم بازاری از انم کرم بازاری
 واکر ایکی مصرعک الفاظی یالکز عدد حروفده یکدیگرینه مشابه اولور ایسه
 اکامثله تعبیر اولنور عماد الدینک بوییتی کبی .

زکوی سلامت گرفته کناره زملک فراغت ندیده نشانی
 و همونام شاعرک بوییتی دخی مثالدر .

برمه رویت طره مشکین برکل سوری عنبر سارا
 واکر بریت مثنک ربع اولی ثانیهی و ربع ثالثی رابعی ایله مقفی اولور ایسه اکا تشطیر
 اطلاق اولنور بوییتده اولدیغی کبی .

درجنک بکرو فر ترکان توقادر تر از رستم خصم افکن وز صفدر روین تن
 و سجعک برنوعنه دخی مطرف دینور و وحید الدینک بوییتده اولان رنک ونیرنک
 لفظلرندن اکلاشیلورکه تجنیس مذیلک عکسی دیمکدر .

از روی من عاشق دل داده رود رنک چون چشم توساز دفسون حیل و نیرنک
 و صنایع لفظیه نک اوچنجیسی اشتقاق درکه اساساً برلغتن مشتق ایکی لفظک
 بر محله ذکر اولمسنه دینور تکیم عنصرینک بوییتده اولان محیط و محاط و معیل
 و عیال لفظری کبی .

رأیش محیط کشت وجهان سرتسر محاط دستش معیل کشت وجهان سرتسر عیال
 و بوییتده نظیر و نظر و زمین زمان لفظلریده مثالدر .

نظیرت درنکو بی نظر نادیده ماهی زمین رادر زمانت بود قدری و جاهی
 واکر اساساً برلغتن مشتق دکل ایسه اکا مشابه اشتقاق تعبیر ایدرلر عنصرینک
 بوییتده اولان یمین و میون و امین و امان و ایمان لفظلری مثللو .

یمین دولت کایام ازو شود میمون امین ملت کایمان ازو شود بامان

وصنایع لفظیه نك دردنجیسی مقلوب دركه درت نوع اولوب برینه مقلوب بعض
وايكنجیسنه مقلوب كل واوچنجیسنه مقلوب مجنح ودردنجیسنه مقلوب مستوی
اطلاق اولنور ومقلوب بعض بویته اولان آمد وآدم وکال وکلام لفظلرندن
اکلاشیلور یعنی (آمد) لفظنك میمی دالدن صكره كتورلسه (آدم) وکالك الفی
ایله میمی برلكده لامدن اول ابراد اولنسه کلام اولور لجناب وحیدالدین .

ازعشق رخت آمد آدم بجهان شیدا زان رو بکمال آمد پیوسته کلام ما
وبویته اولان شعر وعرش لفظلری دخی بوکا قیاسدر .

اگر بشهر کسی را ترقی بی بودی بعرض برشد می من زردبان سخن
ومقلوب كل بویتنده معلوم اولوركه رازوزار لفظلری بربرلینه تماميله قلب اولنور .
هر نفس زار بکرید قلم از غصه اکر حرفی از رازدل خویش نویسم بقلم
وخاقانینك بویتنده اولان اقبال ولابقا لفظلریده بوصنعتی حائزدر

بقای نیست هیچ اقبال راچند آمو دستی
خوداینك لابقا مقلوب اقبالست برخوانش

ومقلوب مجنح دخی یکدیگرینك تماماً مقلوبی اولان ایکی لفظك بریسنی مصراع
اولنده ویدیکرینی مصراع اخرنده ذکر ایتکدر مثلاً کاخ ایله خاک لفظلرینك بوراده
صورت ذکر کی .

کاخ وکلزار بود جای تودوش این زمان شد مقام توکل وخاك
ومقلوب مستوی بریتك ویا مصراعك ویاخود نصف مصراعك آخرندن اولنه
طوغری اوقنوب ینه اوکلام حاصل اولسنه دینور مثلاً وحیدالدینك بویتی که
هر مصراعی آخرندن اوقونسه عینی حاصل اولور .

ناسم دائم دهد می آدم سان نادان باشد ممد شاب نادان
وعبدالفتاح نیشابورینك بویتی دخی مثال كتوریلور که مراد (همان درد نامه) در .
چونویسم از درد رمزی بخامه زهر سو برآید همان درد نامه

وصنایع لفظیه نك بشنجیسی موقوفدر كه بر لفظ ایكی پارچه ایدیلهر ك نصفی مصرع
اول آخرنده و نصف دیگرى مصرع ثانى اولنده ذكر اولنور و هر پارچه نك معناسى
اولسى لازمدر نكیم جناب عبدالرحن جامى قدس سره بوقطعه سنده بیورر و مراد
ایكنجی و او چنجی بیتلردر .

دى فرستاد قطعه سـوى من نكته دانى ز زمـره فضـلا
كرده لفظى سه چار از ان بدونیم تا كند عاجز از جواب مرا
كفتم اندر جواب آن كای مف خر خلق خدا وقاضى حا
جت اصحاب و متصف بفضى لت بسیار خواهمت بدعا

یعنى او چنجی بیتك مصرع اولنك آخرنده (مفخر) لفظنك نصف اولنى و مصرع
ثانى اولنده دیگر نصفى و (حاجت) لفظنك بر نصفى مصرع ثانى آخرنده و دیگر
نصفى بیت رابعك مصرع اولى ابتدا سنده و (فضیلت) ككه سنك بر نصفى بیت
رابعك مصرع اولى آخرنده و دیگر نصفى مصرع ثانى اولنده ایراد ایلشدر
و بوالفاظك بویه حالت و قفلریله معنا هجوى متضمن و حالت و صللریله مدحی
مبین اولور و مشار الیهك اشبور رابعیسنك مصرع اخرنده دخی بوصورتله (اعدا)
و (معذور) و (محبوس) لفظلری تذكار اولنشدر .

ای شادی عید بكام دل اع دایم شده محبوس درین غمكده مع
ذورم براهل دل كه آزادی مخ بوسیست برسم عید از تو طمع

وصنایع لفظیه نك التنجیسی اعناتدر كه قافیه مجردده حرف ردفدن اول بر حرف
التزام ایدوب آخر شعره قدر یور و تمكه تعبیر اولنور و ایكى نوع اولوب نوع اوله
بوغزل مشالدر و بوصنعتنه لزوم مالایزم دخی اطلاق ایدیلور لجناب خواجه
حافظ شیرازى .

حسن جمال توجهان جله گرفت طول و عرض
شمس فلك خجل شده از رخ خوب و ماه ارض

دیدن حسن و خوبیت بر همه خلق واجبست
رؤیت روت بلکه بر جله ملائكت فرض

از رخ تست مقتبس خور ز چارم آسمان
همچو زمین هفتمین مانده بزیر بار قرض

جان که فدای او نشد مرده جاودان بماند
تن که اسیر او نشد لایق اوست قطع و برض
بوسه بخاکپای اودست بکاهد ترا
قصه شوق حافظ آباد رساندت بعرض

ونوع ثانی به دخی مختاری غزنوینک بوقطعه سی مثالدر .

ای مهتری که ازخرد و اعتقاد تست برفرق دانش افسر و در دست دین سوار
تدبیر تو برون برد از کار ها خلل آیین تو جدا کند از رسمها عوار
اهل قلم پیاده نمودند درهنر آن دم که خامه کشت برانکشت تو سوار
از مدح تست فائده مکرمت بدید وز نام تست قاعده دولت استوار

وصنایع لفظیه نك یدنجیسی لزوم در که هر بیتده بر کله بی التزام ایتمکه دیر لرنتکیم عمیقی
نام شاعرک مور ایله موی لفظلرینی بوشعرنده التزام ایلدیکی کبی .

اگر موری سخن گوید و کر مویی روان دارد
من آن مور سخن گویم من آن مویم که جان دارد

تم چون سایه مویست و دل چون دیده موران
زهجر غالیه مویی که چون موران میان دارد

اگر بار مور ویا مویی شبان روزی شوم همره
نه مور از من خبر یابد نه موی از من نشان دارد

بچشم مور درکنجم بس از زاری و بس سستی
اگر خواهد مرا موری بچشم اندر نهان دارد

من آن مورم که از زاری مرا مویی بیوشاند
من آن مویم که از سستی کم از موری روان دارد

وصنایع لفظیه نك سکرنجیسی متلون در که بر قاج وزندن او قونمق نمکن اولان شعره
تسمیه ایدیلور تنکیم شیخ عطارک بونظمی کبی .

عشق تو در جان من ای جان من آتشی زد در دل بریان من
دردل بریان من آتش مزین درنکر آخر بتف جان من

و صنایع لفظیه نك طقوزنجیسی نظیره دركه برشعرك وزن وقافیه سنجیه وآنده اولان
مطلوبه ودها مناسب بر معنا تخیل ایدرك بشقه برشعر انشادینه دینور وایکی نوع
اولوب نوع اوله بور باعبلر مثالدر .

(ازسوی معشوق)

ای باکل کلزار حسنم حیران وی دریم عشق بیـکـر انم نالان
حالت چه عجیبست که دیوانه مثل بشکیب باندوه و مکن بس افغان

(نظیره بر طریق جواب ازسوی عاشق)

دربست که در حسن تو کشتم حیران در لجه عشق تو فسادم نالان
هیچم نشد از لطف تو کـام حاصل چون صبر نماید کار من شد افغان
و بو غزلر دخی مثال اولور .

امید میکنم از خاکپایت ای جانان در این نیاز مرا با کرم کنی شایان
ز بوستان جالت کلی دو بهر زکات ز روی لطف بمن مستحق کنی ارزان
که تابسی که اسیر محبتم کـردی رواست آنچه کنی نا امید و در حرمان
با رزوی و صالت شبی بروز آرم بانتظار جالت کـذر کنم از جان
بوی و در درخت مست بوده این شکری ز نور روی تو چون آفتاب هم حیران

(نظیره سی)

ز تاب شمع جمال تو ای شه خوبان بسوخت چون پروانه جسم و جان جهان
شهید خنجر نازت هزار اهل نیاز خراب چشم سیه مست کافرت مستان
بتیر غمزه ات آندم که دل هدف کردم براه عشق تو جانا کـذشتم از سر جان
دمی بخانه چشم قدم بنه از لطف بخاک پای تو تاجان خود کنم قربان

باین کمال لطافت کرم کنی چه شود
کلی ز کشن حسنت بحامی حیران

و نوع ثانی دخی بو رباعیلر دن مستفاد اولور .

کلر ایدیم نشسته بر طرف چن پیراهن خود چاک زده تادامن
کفتم صنما جامه وصلت که درید باد سحر از میان برخاست که من

(نظیره)

دی بلبکی دیدم در آن بچمن می‌کرد بسی عربده ها با سوسن
میگفت نقاب از رخ یارم که کشاد باد سحر از میان بر خاست که من

اشـبو دردنجی مصراعك لطافتند ناشی دها درلو مناسب معنا بوله‌رق بعض
شعرا تنظیر ایلمشردر .

وصنایع لفظیه نك اونجیسی ذوالقافیتین در که ایکی قافیه اوزره انشاد اولنان شعره
دینور نكیم ابن شرفشاهك بوقطعه‌سی کبی .

زهی زروی چوماه تو آفتاب منور زبوی سنبل موی تو مشك ناب معطر
ز رشك نور جبین تو میرود شه انجم ز شام تابکه صبح در نقاب مستر
یعنی بونظم هم قافیه مردفه وهم مجرد بی حاویدر وین القافیتین ردیف کتورمك
دخی جائردر .

وصنایع لفظیه نك اون برنجیسی تکرار در که اولکی بیتده مکرر ذکر اولنان لفظلرك
بیت ثانیده بر صورتله ایراد ایدلسنه تعبیر اولنور نكیم عنصرینك بو شعرنده
اولان کره وشکن لفظلرینك ذکر اولنشی کبی .

همیشه سر زلف آن سیم تن کره بر کره یاشکن بر شکن
پیچید همی چون من از عشق او کره بر بنفشه شکن بر سمن

وتکرار ك بر نوعی دخی لفظ قافیه نك ایکی دفعه ذکر اولنفسیدر مثلا جلال الدین
بلخی حضرتلرینك بونظمنده اولدیغی کبی .

بس که بدوست میروی باز چه خورده بکو مست و خراب میروی خانه بخانه کو بکو
با که خریف بوده بوسه ز که ربوده زلف کرا کشوده خلقه بخلقه موبو

وحافظ استانبولینك بو غزلیده بوقیلدندبر . و بوکا تجنیس مکرر دخی دینه پیلور .

راضی اولنجیه فرقتی اختیاره یار عشاق ایدرمی نالش حسرتشعاره عار
آویزه اولمغه طولاشور تار کا کله دل بیلیور اوله جفن اول مشکباره بار
جانم کوزنده صاقلر ایکن شکل کل رخن شمدی خطیله کوستر اول غصه خواره خار

یوق بشته ذوقله هوسم بزم عشرته جانانه‌نك لبسده می خوشکواره وار
ضیق اولدی بیت خاطره صیغمز خیال کام اولمز کوکلتده فکر مسرتمداره دار
همیان طبعی بوشمی قالور حافظك کایدر بازار دلدده نقد سخن آشکاره کار
وصنایع لفظیه‌نك اون ایکنجیسی تسمیطدر وایکی نوع اولوب نوع اول مثن
الاجزا بر بیتك هرایکی جزؤنی بر فاصله اعتبار ایدرك اوچ فاصله سنك قافیه سنی
بر صورتده و فاصله اخیری کندی قافیه سی اوزره انشاد ایلکدر و بوکا مسجع
دخی تعبیر اولنور و خاقانینك بونظمی مثالدر .

آن جام جان پرورد کوو آن شاهد رخ زرد کو
آن عیسیٰ هر درد کو تر یاک بیمار آمده

می عاشق آسا زرد به همرنك اهل درد به
جام صفا پرورد به تلخ شکر بار آمده
ریحان روح از بوی می جانرا فتوح از روی می
بزم صبح از خوی می فردوس کردار آمده

می آفتاب زر فشان جام بلورش آسمان
مشرق کف ساقیش دان مغرب لب یار آمده

واکثر یا بو صنعتی ایکنجی بیتدن اعتبار ایدرلر مثلاً خواجه حافظ شیرازی
بوغزلی کی .

آن کیست کز روی کرم بامن وفاداری کند
بر جای بدکاری چومن یکدم نکوکاری کند

اول بیانك چنك ونی آرد بدل پیغام دی
وآنکه بیک پیانه می بامن وفاداری کند
دلبرکه جان فرسود از و کام دلم نکشود ازو
نومید توان بود ازو باشدکه دلداری کند

کفتم کره نکشوده ام زان طره تامن بوده ام
گفتامنش فرموده ام تابا تو طراری کند

پشمینه پوش تندخو از عشق نشنیده است بو
از مستیش رمزی بکو تاترك هشیاری کند

چون من کدای بی نشان مشکل بودیاری چنان
سلطان بجای عیش نهان بارند بازاری کند

زان طرهٔ پر پیچ و خم سهلست اگر بینم ستم
از بندو زنجیرش چه غم آن کس که عیاری کند

شد لشکر غم بعداد از بخت میخواهم مدد

ما فخر دین عبدالصمد باشد که غم خواری کند

با چشم بر نیرنگ او حافظ مکن آهنگ او

کان طرهٔ شبرنگ او بسیار مکاری کند

و جناب عبدالرحمن جامی قدس سره السامینک دخی بوغزلی مسطدر .

از خار خار عشق تو درسینه دارم خارها

هر دم شکفته بر رخ زان خارها گلزارها

تاسوی باغ آری کذر سر و صنو بر را نکر

عمری پی نظاره سر بر کرده از دیوارها

از بس فغان و شیونم چنکیست خم کشته تنم

اشک آمده تادامنم از هر مژه چون تارها

حاجی بیابان کرده طی صوفی بمسجد پرده پی

آنجا که باشد نقل و می بیکاریست این کارها

تو داده بار هر خسی من مرده از غیرت بسی

یکبار میرد هر کسی بیچاره جامی بارها

و نوع ثانی برقاج در لو اولوب برنجیسی ایکی بیت برشعرك اوج مصراعنی برقافیه ده

و درد نجیسی کنندی قافیه سنده انشاد و یاخود بومصراعنی هر قطعه ده تکرار

ایلمکدر وایکیشر بیتدن یدی قطعه یه قدر تمید اولنور و بوکا مربع دخی اطلاق

ایدیلور مثلاً جناب و اصف

افندم بر کل عالم بهاسین نهال عشوه سین رنگین اداسین

جهانده مثلی نادر مهلقاسین کوزلسین نازنینسین دلرباسین

رخ آلکده مشکین خال هندو ازلمش خرده عنبری ندر بو

بو حسن و آنله ای قد دجو میان مجلسه رونق فزاسین

بولا ابال ایله ای قد بالا جهانی ایلدک لبریز سودا

کوزلسین شوخسین دلبرسین اما ولیکن موجد رسم جفاسین

خرام ایتدکجه سن ای سرورفتار اولور اندامکه عالم کرفتار

بوکیسوی پریشان ایله هر بار سرعشاقه پوسکلی بلاسین

بقول واصفای شوخ ستم خو نظیر اولز سکا برورد خوشبو
 که سن آینه عالمده هر سو هزاران رنگ ابله جلوه نماسین
 ومصرع رابعك هر قطعه ده عیناً تکرری دخی ینہ واصفك بو نظمندن
 اکلاشیلور .

سوز اولز هیچ سکا ای کل نہال ناز پرورده
 چکیدم سینه مه برشب سنی محقیجه بر یرده
 صاریدم آه افندم اولدن حسنك خط آورده
 چیقار ذوقی آنکده انجق ای مهر و بو کونلرده
 هله خط عذارم طور براز کلسون دیوب یاتمه
 وصالك خطنه تعلیق ایدوب عشاقی الداتمه
 زمان وصلتی کهنه بهار ایامنه آتمه
 چیقار ذوقی آنکده انجق ای مهر و بو کونلرده
 بویله بن سنی صارمز سم ای سروسرافرازم
 تحملدن قالب دنیایه افشا ایلرم رازم
 ایکی اوج سالدن صکره بنم وصلت نمه لازم
 چیقار ذوقی آنکده انجق ای مهر و بو کونلرده
 کذشته دلبرالره کوزلدر کرچه کیم الفت
 اون اوج اون درت یاشنده ماهروده بشقه در حالت
 بو چاغنده میانك صارمه ده وارد در صفاغایت
 چیقار ذوقی آنکده انجق ای مهر و بو کونلرده
 جهانده وارمی سومز بوسمه نوخط تازه بی آیا
 خط آور دلربایه باییلور واصف بیله حتی
 خطك کلکله ذوق وصالك انکار ایتیر اما
 چیقار ذوقی آنکده انجق ای مهر و بو کونلرده

و بویله مکرر مصراعه (فقرات) تعبیر ایدرلو و تسبیط نوع ثانینك ایکنجی درلوسی
 بشر مصراعدن بر شعرك درت مصراعنی بر قافیه و بشنجی مصراعنی کندو
 قافیه سنده ایراد ایلک و یا خود بو مصراعی عیناً تکرار ایتکدر و بو کائنات دینور
 تکیم ازهری نام شاعرک بو نظم کی .

مژده کل می برد باد صبا سوی چن بر عروس باغ می پوشند بگلگون پیرهن
آمد ایام طرب بگذشت دوران حزن بانکار سیمت در پای سرو و نارون

بر خلاف دور کیتی ساغرمی نوش کن

کوهر افشان شد بر اطراف جهان دست سحاب وز زمره سر برون زد غنچه چون یاقوت ناب
تا توانی رو کنون چون لاله شو جام شراب ورنه باری هر شبی در پای گل مست و خراب
باسراخی تا سحر که دست در آغوش کن

شعرا بعض رنگین و معنیدار اولان شعرك هر بیتك اولنه اوبيتك مأل و معناسنی
بر صورتله توضیح و تفصیل مقصديه اوچر عدد مناسب مصراع انشاد و علاوه
ایدرك اول بیتي دردنجی و بشنجی مصراع محالرنده ذكر ایدرلر و اول مصراعلرك
قافیه سی مذکور بیتك مصراع اولی قافیه سنده اولور و بو کیفیته تخمیس اطلاق
اولنور مثلا بوشعرك دردنجی و بشنجی مصراعلری اولان بیتلر مرحوم علی رضا
پاشانك اولوب بغدادی فوزی افندی تخمیس المشرده .

ساقیا دوشتم غم دوران پر آلامه بن جور ناساز فلکده رنج بی آرامه بن
اولزم دلداده صهای خیار انجمه بن دور لعلکده باش اکم باده کفامه بن
سایه پیرمغانده منت ایتم جامه بن

یوغیدی سرده خیال خال و خط غوغاری لوح دلده قیل و قال و کیسوان معناری
بیلز ایدم دام سودایه دوشن رسواری عنبر زلفك کتوردی باشمه سوداری
یوقسه زدن دوش اولوردم بو خیال خامه بن

کرچه مفتون اولدی چوقلر حیلله مندر زلفنه هپ خطادن کیردی چینی دلپسند زلفنه
کوردیکم خالی دکلدی لیک بند زلفنه خالی کوردیم اسیر اولدم کند زلفنه
دانه ایچون کندیمی صالدم دوشوردم دامه بن

هر کس ایله امتزاج مدت دیرینه دن ساده اولمق حالنی اوکر نمشم آینه دن
فارغ ایتدم قلبی هر چند نقش کینه دن اولدم خالی نکین آسا خراش سینه دن
بردم اول کوندن که دوشدم آرزوی نامه بن

مصلحتدر بعض اعدایه مواشات ائلك عفوی عادت ایلدوب ترك معادات ائلك
هر کسك جریميله الویرمز مكافات ائلك خلقله لازمدر اولدجه مماشات ائلك
کر بکا اویمز سه ایام او یارم ایامه بن

الی آخره

ونوع ثانیك اوچنجی درلوسی التیشمر مصراعدن عبارت یاپیلان برشعرك بش
مصراعی بر قافیه ده والتنجی مصراعی کندی قافیه سنده ویاخود درت مصراعی
مقفی اوله رق بشنجی والتنجی مصراعلی هر قطعه ده یاعینا تکرار ایدیلور ویاخود
بشقه مقفی بریت کتور یلور و بوکا مسدس تعبیر اولنور و اولکی قسمه عماد کرمانینک
بونظمی مثال اولور و قسم ثانی دیوانلردن اکلاشیلور.

ای طبع تور تافته از روی وفاروی در چیده زما دامن و پیچیده زماروی
کر بکسلی از دوست بدشمن نثاروی خوبان ننمایند بهربی سرو پاروی
منما تو چو خورشیدی بسطمان و کداروی کان روی نشاید که بپیکانه نمایی
ای درد دل شوریده من مهر توسا کن در آتش سودای توام ظاهر و باطن
نی صبر بود از رخ زیبای تو ممکن نی بر سر کوی تو توان شد متوطن
مادولت وصل تونداریم ولیکن
المنه لله که همسایه مایی

ونوع ثانیك دردنجی درلوسی یدیشمر مصراعدن و بشنجیسی سکرر مصراعدن
انشاد اولنان شعر در و عبد الفتاح نیشابورینک بونظمندن اکلاشیلور و بوکا
مثنی دینور.

خیل شب چون بر سپاه شاه خاور میزدند بارگاه روشن بر صحن احضر میزدند
دراغی از پریشان سبرخ چادر میزدند یا برین نسلی تنق آب معصفر میزدند
یالب طلسم زهر جدر ابحون در میزدند شب مکر از اختران بر چرخ آذر میزدند
یانه بر قرطاس نیلی نقطه زرمیزدند منشیان نعت سلطان دو کیتی مصطفی
ای مکان بالای نه قصر معلا یافته زیر پای این چرخ حضرا را چو غبر یافته
وی برون از شش جهت چون عقل کل جایافته جبرئیل اندر حوالی توره نا یافته
قالب منزل فراز از عرش اعلا یافته قلب پاکت قرب ذات حق تعالی یافته
ای که نور خویش را اصل اشیا یافته
وصف مهر عارض خود را شنیده و الضحی

وصنایع لفظیهك اون اوچنجیسی مستزاد در که برشعرك هر مصراعدن صکره
اول مصراعك جزؤ اولی ایله جزؤ آخری قدر ایکی جزؤلی بر نصف مصراع
علاوه اولمنسه دینور و بونک قافیه سی عین غزل کبیردر مثلا لجناب پرتو پاشا

حسرتله بوشب کاه اویو دم کاه اویاندم هب اول مهی آندم
اکلجه ایدوب خواب و خیالک اویالاندم تاصبحه طیاندنم
قان آغلدم ایجدکجه می بزم فراقی بی منت ساقی
پیمانه کبی کاه طولوب کاه بوشاندنم هررنکه بویاندم الی آخره

و صنایع لفظیه نک اون دردنجیسی مقطع درکه یکدیگره اتصالی اولمیان حروفدن
مرکب شعره دننور. مثلا

زر آوردم از روی زردم دوارا وی از درد دردم دوا داد دردم
 وصنایع لفظیه نك اون بشنجیسی موصل دركه كافه حروفك یكدیكره اتصالی ممكن
 اولان بنته درلر. مثلا

ت

بویتهك قطعی حالی بویله در .
 شبش تن بینه بلب سست بست پی شب نشینت بیدش نشست و بویته الی
 عدد حروف تکرار ایتشدرکه بونلدر (ب ت س ش ن ی) و بوتکی مصرع
 دخی بوصنعتی حائزدر .

فلک کزینک شکر کد کد کد کد

و بومصراعك حالت قطعي بويله در فلاك ملكنه كلمشي سنك كبي ملك سيميا
 بومصراعه دخي اون حرف واردركه بونلدر (ف ل ك م ي ن ه ش س ا)
 وصنايع لفظيه نك اون التجيسي رقطادر كه بر حرفي نقطه لو وديكر حرفي نقطه سز
 اولان شعر در . مثلا

من از عزم شرم چـ و جان میکنم نمی گیری ای میر خوبان ایام
و صنایع لفظیه نك اون یدنجیسی خیفادر بر لفظی نقطه لو و دیگر لفظی نقطه سز
اولان شعره تعبیر اولنور . مثلا

دلافیض اکر پیشت آمد زبخت به پیشی رسد نغزی کار سخت
وصنایع لفظیه نك اون سکزنجیسی بی نقطدرکه کافئه حروفی نقطه سز اولان شعره
اطلاق اولنور. مثلا

سرآرم همه عمر در مہر دم اکہ راح روح رسد در الم

حافظ استانبولی

دلده ڪلڪ آسام ڪورسہ سرمو لال اولور ڪر سرورہ دائرہ اولسہ عالمہ دلال اولور

اول کره لر حل اولور سه کاکل سحرده

ساده رولر سر هوا و سرسم و کمال اولور

سر مهره محرم هم کار درده همدم

هر سحرگاه آه سردم کرم وصله دال اولور

راسم وهم اولسه کوکله اکر کر دملال

ساحه همه سراسر عکس مالا مال اولور

صدمه دهره کوکس کر مکده محکم دل کرک

کوردم سطح امله واصل آمال اولور

حافظا اهل کمال آسا ادا وار کلکده

طالع درد دل اکلار طور له مال اولور

وصنایع لفظیه نك اون طقوزنجیسی منقوطدرکه کافه حروفی نقطه لو اولان

شعره تسمیه اولنور . مثلاً

نقش جبینت بخشی زجنت فیض چنینت بخشی بشفتت

ویکرمنجیسی ترجمه درکه بر معنایی بر لسانه عینیه نقل ایتکه دینور مثلاً بواج

بیت عربی بی ابن یمن قافیه سیله برابر لسان فارسی به تحویل ایشدر .

اعز الناس نفساً من تراه بعز النفس عن ذل السؤال

ویقنع بالكفاف ولا یبالی بفضل فات عن جاه و مال

فکم دقت ورقت واسترقت فضول العیش احناق الرجال

آنکس بود عزیز تر اندر جهان که او نفس عزیز را ند هذخواری و سؤال

قانع شود بوجه معاش و نباشدش باک از کی رسد بفزونی جاه و مال

ای بس که بنده میکند آزاد مرد را فضل معاش می شکند کردن رجال

وصنایع لفظیه نك یکرمی برنجیسی جزالت درکه کلامده قوی حروفی الفاظ

استعماله دینور اولفظلری ایشیدن سائر الفاظدن فرق ایدر مثلاً انورینک بو نظمی

کبی که مراد بیت ثانیدر .

مست شبان بودم و افتاده بی خبر دی دروناق خویش که دلبر بکوفت در

چون اصطکاک فرع هوا از طریق صوت داد از ره صماخ دماغ مرا خبر

و شعرده ردیف ایراد ایتکی دخی صنایعدن عد ایدوب او یله شعره مردفه تعبیر

ایتمشدر مثلاً شیخ عراقی قدس سره نك بو نظمی کبی .

ای جلالت فرش عزت جاودان انداخته کوی در میدان وحدت کامران انداخته
خود همه هستی شده باقی برای روی تو نام هستی که برین و که بران انداخته
و کلامه بر نکته همچون حشو که تو ر مکّه دخی اعتراض تعبیر اولن شد در مثلاً انورینک
بوقطعه سی کبی .

خدای عزوجل زمن چنین داند که هر که نام خداوند بر زبان دارد
چو از دراچه کوش اندر آردم بدماغ دلم بدست نیاز از دماغ بستاند
عنصرینک بویتیده مثال در که دعا وارد .
روز جوانی که پاینده بادت چو پیر جهان دیده اندر وقاری
عمادک بویتیده مثال در که تنبیه وارد .

بحق صحبت دیرینه و این قسم توندانی که در غم توندارم تمنعی ز جوانی
واثنای کلامه حرکت سنک تبدیلی و یا خود ساکنی تحریک و متحرکنی اسکان ایله
معناسی مدح ایسه هجو و هجو ایسه مدح اولان الفاظ استعمالی دخی صنایعدن
عد ایدرک متزلزل تعبیر و نقطه سنک اسقاط و یا خود نقطه وضعیله معناسنک هجو
و یا مدحه شمولی اولان الفاظ ایراد ایدلسنه دخی مصحف اطلاق ایتش لدر
و انورینک بویتی لطیف و آبدار اولغله سلاست وارد .

واهب روح از پی طفل وجودش قابل ارواح کرد قالب طین را
غوطه توان داد روز عرض ضمیرش در عرق آفتاب چرخ برین را

واکر بر ماده او ماده به مناسب الفاظه بیان اولنور ایسه اکا براعت الاستهلال تعبیر
اولنور و بو صنعت عند الادبا غایت مقبولدر و اکر برینک بر مصراعی بر لسان
و دیگری آخر لسان ایله انشاد اولنور ایسه اکا ملع تسمیه قلنور . مثلاً

ملك دلی ضبط ایلدی نو خط ایله اولشاه العبد و مایملکه کان لولاه
و صنایع شعریه نك یکر می ایکنجیسی تاریخدر که منصب و یا سال تبریکی و یا بر حادّه
بیانی و یا سائر بر ماده همچون انشاد اولنان شعرك مقطع بیت و یا مصراعنده
جل کبیر حسا ایله تاریخی بیان ایتکدر و اوچ نوع اوزره اولوب برینه تام
و ایکنجیسنه مهمل و دیگرینه مجوهر تعبیر اولنور ایدمی اکر بر بیت و یا مصراع
و یا ترکیب کافّه حروفی تاریخ مطلوبه دلالت ایدر ایسه اکا تاریخ نام اطلاق اولنور

مثلاً قران عظیمہ اولان « بلدة طيبة » لفظ شریفی حروفنک حاصل جعی سکر بوز الی یدی اولورکه شهر استانبولک فتح اولندیغی تاریخدر .
 واکر یالکر نقطه سز حروفنک یکون جعی ایستنبیلان تاریخی ایما ایلر ایسه اکا تاریخ مهمل دینور واکر یالکر نقطه لو حروفنک مجموع حسابدن مراد ایدیلان تاریخ نمایان اولور ایسه اکا تاریخ مجوهر ویا جوهر وکهر نامی وریلور لکن مخرج تاریخدن اول قنغی نوع اوزره استخراج اولندیغی بر صورت مناسبه ایله بیان ایتمک لازمندندر

﴿ جلوس هایون هنگامده تنظیم وعرض وتقدیم حضور عالی ﴾
 ﴿ قلنان قصیده تاریخیه برای مثال ازبار ودرمیان اولنور ﴾

ینه اهل عالم اوزره اولدی لطف حق پدید	جد لله بولدی جله مؤنن فیض جدید
طوغدی خورشید سعادت ازسرنو عالمه	طولدی انوار مسرت ایتدی هر کس رسم عید
چونکه تخت عالی عثمانی به یکدی بوکون	عدل واحسان وکرمله مشتهر ذات فرید
بارک الله بارک الله ای شهنشاه جهان	ویردی ذاتک جله به نوراحت وشوق وامید
سنسین اول شاه کزیده رحمة للمسلین	سنسین اول حامی دولت مظهر لطف مجید
وقت فوز ونصرت عثمانیان عهدک سنک	کور مزارتق کیمسه اندوه الم اولدی بعید
ایلسون الله کال فرو شوکتله همان	مستدام تحت دولت عمرینی قیلسون مزید
عرض تبریک وثنایله دیدی شکری قولک	بر بیتله تام وکوهر ایکی تاریخ مفید
۱۲۹۳ مژده کیم عبد الحمید خان اولدی سلطان عالمه	
۱۲۹۳ جالس دیهم عالی حضرت سلطان حمید	

﴿ سال جدید ایچون بالتنظیم عرض وتقدیم حضور عالی شهنشاهی ﴾
 ﴿ قانوب تبلیغ محظوظیت سنیه یه اراده سنیه شرفصادر بیورلمش ﴾
 ﴿ اولان قطعات تاریخیه دخی مثال اوله رق بروجه زیر درج وتزبیر ﴾
 ﴿ قلنمشدر ﴾

(تاریخ کوهر)

فخر اورنک جلالت ذوالحشم سلطان حمید کوهر کان خلافت پرکرم سلطان حمید
 ذات دبشانی بوملک وملته احسان حق روح دولت قره العین ام سلطان حمید

(۹۳)

سایه عدلنده عالم مظهر امن و سرور قیلمدی هر بر ملکئی مثل ارم سلطان جید
ایلسون الله سر بر شوکتنده مستدام صحن صحنه اوله ثابتقدم سلطان جید
بنده سی شکرى کهر تاریخله تبریک ایدر سال عاشق سال فیض و پر نعم سلطان جید

۱۳۰۲

(تاریخ تام)

شاه جهان مظهر فتح قریب حامی دین لطف خدای مجیب
حضرت سلطان جید الخصال زیور دیهم عدالت نجیب
باعث دیومیت کائنات دولت عالی اوبی ظن و ریت
ذات همایون او باد و لاش تاکه محشر بود اورنک زیب
نیر اجلال فروزنده باد جلّه بدخواه و عدویش غریب
سال نوش اسعد و فرخنده تر روز و شبش فوز و سلامت عقیب
شکرى این آیت شده تاریخ سال نصر من الله و فتح قریب

۱۳۰۲

(دیگر تاریخ مجوهر)

شاهنشاه عالم مه اقلیم هنر سلطان جید خان معارف پرور
حامی عدالت شرف جلّه ملوک الطاف و عنایاتنه مبذول اثر
نصرتله فتوحاتی محقق کورینور چون نصر من الله بونی تبشیر ایدر
دائم ایدہ حق تحت همایوننده ابتدا بکجه توالی همه آن شمس و قر
ترصیعه سبوز اشکرى تاریخ سلیم شاهم یکی سالک اوله بر سال ظفر

۱۳۰۲

و جل حسابی که ابجد حسابی دخی دینور درت درلو اولوب برینه جل
کبر و دیگرینه اکبر و او چنچیسنه صغیر و در دنجیسنه اصغر تعبیر ایدیلور و جل
کبر و جله در .

(۱)	(ب)	(ج)	(د)	(ه)	(و)	(ز)	(ح)	(ط)
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
(ی)	(ک)	(ل)	(م)	(ن)	(س)	(ع)	(ف)	(ص)
۱۰	۲۰	۳۰	۴۰	۵۰	۶۰	۷۰	۸۰	۹۰
(ق)	(ر)	(ش)	(ت)	(ث)	(خ)	(ذ)	(ض)	(ظ)
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰	۶۰۰	۷۰۰	۸۰۰	۹۰۰
(غ)								

$$۵۹۹۵ = ۱۰۰۰$$

هر بر حرف تحتند محرر عددلره دلالت ايدر و جل اكبر حروفك صورت تلفظنى
يعنى اسمنى حساب الملكدر مثلاً الف حساب اولنهرق $111 = 80 + 30 + 1$
عدد عد اولنور .

ا	ب	ج	د	هـ	و	ز	ح	ط	ي	ك	ل
الف	با	جيم	دال	ها	واو	زا	حا	طا	يا	كاف	لام
۱۱۱	۳	۵۳	۳۵	۶	۱۳	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۰۱	۷۱
م	ن	س	ع	ف	ص	ق	ر	ش			
ميم	نون	سين	عين	فا	صاد	قاف	را	شين			
۹۰	۱۰۶	۱۲۰	۱۳۰	۸۱	۹۵	۱۸۱	۲۰۱	۳۶۰			
ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ					
تا	ثا	خا	ذا	ضاد	ظا	غين					
۴۰۱	۵۰۱	۶۰۱	۷۰۱	۸۰۵	۹۰۱	۱۰۶۰					

و جل اكبرك بر درلوسى ده واردركه حروفك ايجد كبير ايله حاز اولديغى
عددك لغت عربى حروفنى حساب الملكدر امثلاً (۱) كه برعده دلالت ايدر
بوكا عربى لسانده احد دينور حساب اينجه $13 = 4 + 8 + 1$ اولور
بوصورنله ايجدك الفى ۱۳ عدد اعتبار اولنور .

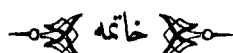
ا	ب	ج	د	هـ	و	ز	ح
احد	اثنين	ثلاثة	اربعه	خمسه	سته	سبعه	ثمانيه
۱۳	۶۱۱	۱۰۳۵	۲۷۸	۷۰۵	۴۶۵	۱۳۷	۶۰۶
ط	ي	ك	ل	م	ن	س	ع
تسعه	عشره	عشرين	ثلثين	اربعين	خمين	ستين	سبعين
۵۳۵	۵۷۵	۶۳۰	۱۰۹۰	۳۳۳	۷۶۰	۵۲۰	۱۹۲
ف	ص	ق	ر	ش	ت	ث	خ
ثمانين	تسعين	مائة	مائتين	ثلثمائة	اربعمائه	خمسمايه	ستمائه
۶۵۱	۵۹۰	۴۷	۵۰۲	۱۰۷۷	۳۲۰	۷۴۷	۵۱۲
ذ	ض	ظ	غ				
سبعمائه	ثمانيمائه	تسعمائه	الف				

و جل صغير كافه حروفك احاد مرتبه سنده اعتبار اولنمسيديركه جل كبيرك
صورتنده صفرك الفاسيله اكلاشيلور و جل اصغر دخی عشرات ومأت
عددلرينك اون ايكي به تقسيميله حاصل اولان كسور اول حروفك عددى عد اولنمقدرد
مثلاً ۲۰ عدددن ۱۲ تنزيل اولنجه قالان ۸ عدد (ك) حرفك عددى اوليور .

(ا)	(ب)	(ج)	(د)	(هـ)	(و)	(ز)	(ح)	(ط)
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
(ی)	(ک)	(ل)	(م)	(ن)	(س)	(ع)	(ف)	(ص)
۱۰	۸	۶	۴	۲	ساقط	۱۰	۸	۶
(ق)	(ر)	(ش)	(ت)	(ث)	(خ)	(ذ)	(ض)	(ظ)
۱۰	۸	۶	۴	۲	ساقط	۱۰	۸	۶
(غ)								
۱۰								

جل کبردن ماعداسی علم حروف وجفرده استعمال اولنوب بوراده ذکر اولنشی
انجق بیلانله معلومات اولق ایچوندر

وصنایع شعریه نیک یکر می اوچنجیسی مشاعره اولوب ایکی ویاخود برقاچ شاعرک
برمرام اوستنه بالبداهه وزنی وقافیه ومعناسی یکدیگره مناسب مصراع مصراع
ویایت بیت شعر سوئلرینه اطلاق اولنور مرویدر که ملوک مجمدن حسین
بایقرا برکون موسم صیفده لاجل التزیه سرایک باغچه لرینی تماشایه چیقار حین
کشت وکذارنده بولی حرم باغچه سنه اوغرار مکر برشاعره جاریه سی او ائشاده حوضه
کیروب اغتسال ایدر ایش پادشاهک طرفه تقرینی کورنجه قز عجله چیقوب
کوملکنی کیه رک دست بر سینده سیمین قیام ایلر ایلر سده ماده معبوده سی پیراهن
رقیقندن نمایان اولقده بولنمسیله شاه مشار الیه توقف ایدرک (چیست پنهان
زیر دامن تو ای سیمین بدن) مصراعیه حرف اندازلق قصد ایدر قز دخی
بلا توقف (نقش سم آهوی وحشی راست بر برک سنن) جوابی ویردکده پادشاه
تکرار (باز تشبیهی دکرکن تابکردم بر سرش) مصراعیه اعاده سؤال ایلر
جاریه ده (غنچه نورسته را ماند که اشکفته دهن) مصراع بلیغانه سیله عرض
جواب ایدنجه پادشاه داعیه وصلت ایلر (کر رودیک صبا اندر دهان تنک او)
مصراعیه استفسار کیفیت ایتسی اوزرینه قز دخی اجابت طلب وصلت ایدرک
(قطره قطره میچکد لعل بدخشان از دهن) مصراع دلفریبی زیب زبان شکر
بیان ایلدکده ساغر آرزوی طبع شاه سرشار اولوب جاریه مزبوره یی مستعد
دخول فراش زرین نقاش المشدرد

بعض فوائد بیانده در کتب صحیفه ده صیفه زیب ترقیم و اشعار اولدیی اوزره
سبب ایجاد کائنات شفیع زمره عصات جناب فخر عالم صلی الله تعالی علیه وسلم

افندمن حضرتلرینه خطاباً (و ما علمناه الشعر وما ينبغي له) آیت کریمه سنک شرفصدوری بعض آیات جلیله ایله احادیث شریفه نك موزونیتندن ناشی برطاقم کوردلان و معنیدن کفارک تفوه ایلدکاری وجهله قرآن عظیمی واحادیث شریفه بی شعر اسنادندن وقایه و محافظه ایچون اولوب زیراً شعر کلام موزون و مقفی بالقصد و تمخیل ترکیبی و قصد شرطی ایله معرف اولدیغی و قرآن عظیم ایله احادیث شریفه نك شرفسنوحنده ایسه برکونا قصد و تمخیل اولمیهرق بعض محللرینک موزونیتی انجق کمال لطافت و سلاست و فصاحتندن نشأت ایلدیکی جهتهله شعر تعریفنه داخل اولدیغی مستغنی تذکاردر و بونکله برابر اشبو حدیث شریفلر (ان من الشعر لحکمة) (وان الله کنوزاً مخفیه مفاتیحها السنة الشعرا) (ولسان الشعرا مفتاح الجنة) (وقلوب الشعرا خزینة الله) و فی روایة (خزائن الرحمن) و سائر احادیث نبویه فن شعرك نه درجه شرفلو و عالی قدر برعلم اولدیغی بیان و اخبار ایدوب سندالشعرا نام کتابده دخی کلام شعرك ابتدا مطلع منظومه نوع بنی آدم جناب ابوالبشر آدم علی نبینا وعلیه السلامدن شرفصادر اولدیغی بیانیله مرتبه شرف و علویتی لایقيله ذکر و درمیان اولنمسندن ناشی بوکتابده تکرارندن کف قلم اولنمشدر .

عروضک بصره علماسندن امام خلیل بن احمدک اختراعکرده سی اولدیغی مشهور اولوب سبب ایجادنده بیان اولنمشدرکه جناب فرمانفرمای انس و جان حضرت سلیمان علی نبینا وعلیه السلامک (رب هب لی ملکاً لا ینبغی لاحد من بعدی) آیت کریمه سی مفادینجه جناب حقندن واقع اولان تمثیلی کبی امام مشارالیه دخی کعبه معظمه نك پوشیده سنه یابشوب یارب ی بکا برعلم احسان ایتکه بندن مقدم کیسه یه ویرلماش و بندن صکروده هرکسه باعث استفاده اوله دیو ایلدیکی نیازک قرین قبولکاه جناب رب العالمین اولسی و قدیمکی ادعاسنه نظراً فن شعرك اولوقته قدر میرانی اوله مامسی جهتهله عروضک سکز اصلی و ازاحیفی قلبه الهام بیورلسی اوزرینه بصریه عودتله کویا برکوپ دروننه کیروب اوراده هر برینک ربط و ترکیبی ترتیب و بعده افاضل زمانه عرض و تسریب ایدرک مظهر ستایش دلفریب اولمشدر فقط بحر متدارک ایله جدیدک ترتیب و ترکیبی امام مشارالیه دن صکره و قوعبولمشدر و بوعله عروض تسمیه سنک سینده اختلاف اولنوب بعضیلر مکة مکرمه یه اولوقتلر عروض دینیلوب بوعلکده اوراده سانخ اولسی ملاسه سیله ذکر حال اراده محل قاعده سنجه او اسمله تلقیب اولندیغی و بعضیلر عروض لفظی

ناحیه مناسبه کلوب بوفن ایسه علوم سائر به نسبت و ارکان و متفرعاتنک محدودیتنه
 نظراً مقرر الحدود بر ناحیه به مشابه بولندیغندن ناشی ایدوکنی ادما و برطاقم علیا
 دخی بو علم میزان شعر اوله رق شعرک آکریسی طوغریسی کندوسنه عرض ایله
 تصحیح و انکله تنظیم و تصلیح اولنسی عروض تسمیه سنی ایجاب ایلدیکنی بیان
 و انبا الملش و صورت حاله باقلنجه در صواب مدعا بی بولردملشدر .

رباعینک ایجاد و اختراعی دخی دور عباسیه ده ملوک عجمدن یعقوب بن لیث صفارک
 چو جغه عطف اولوب شو و جهله حکایه قلنور که بو چو جق ارقداش لریله برابر بر کون
 چقوره براقه جوز اوینار و پدری دخی اول ائشاده بولری سیرادر ایکن اوغلنک
 آندیغی سکر جوزک بدیسی چقوره دوشوب بری طیشاروده قالور چو جق جوزلری
 آلوب بردها آتمش ایسه ده ینه بری طیشاروده طورالحاصل او چچی دفعه اوله رق
 بردها آتوب بونکده بردانه سی طیشاروده قالدیغی حالده مؤخرأ دونوب ایچنه
 کیردیکنی کورنجه حاصل اولان سرورندن (غلطان غلطان همی رود تاین کور)
 سوزینی سولطسی پدرینه غایت خوش و مقبول کلمکله بونک شعر نو عندن اولدیغنک
 تحقیق بیله تقطیعنی علماسنه امر ایدوب انلرده بحر هزجک متنوعاتندن بولوب بر
 مصراع ده با لانشاد بریت صورتده پادشاهه عرض و بیان و مؤخرأ صورت
 قرائتده لطافت کورملری ملاسه سیله بحر مذکور دن اکاماسب از احیف ترکیب
 و بریت ده اختراع و ترتیب و نهایت الی نوعه قدر توسیع و تنظیم ایدرک هر برینه
 ایکی بیت اولدیغیچون دوبیت و درت مصراع بولندیغیچون رباعی و قرائتی
 نشاط آور اولدیغندن طولانی ترانه نام لریله توسیمنی تنسیب الملشدر .

معلوم اولی انها اولدیغی اوزره انشاد شعر هر قدر طبیعت ذاتیه اولوب مثلا بر آدم
 تحصیل کافه علوم و فنون ایدرک مشار بالبنان اولسه بیله طبعنده میل و قابلیت
 اولدنجه حتی بر مصراع انشاد الطسی تحت امکانه اوله مز ایسه ده بر درجه به قدر
 باخص و صحن صباوتده دیوانلردن نظم و اشعار از برلیوب قرائتیه اشتغالک
 شعر سولطکه فائده و دخلی اوله جغی بو حدیث شریفک مفاد جلیلی دلاتبیه بدیهی
 و هویدادر (علما صبیانکم الشعر فانه ينطلق اللسان و یورث الشجاعه) چونکه
 اوله بر قابلیت کنجک قرائت نظم ابله مش و لبتی تقدیرده آینه طبعتی جلالدار
 اوله رق ایلروده شعر سولطکه کسب اقتدار ایده جکی درکار و سرمایه قابلیت پیدا
 ایلد کدنصکره شعرینک سقط و غلظدن عاری اولوب اولدیغنی بیلرک قواعدینه
 توفیقاً شعرینی حقیقه کلام موزون اطلاقه از هر جهت شایان بر صورتده انشاد

ایلمسی لازم مدد اولوب بو کتابده ایسه فن شرک کافه قواعد و اصولی ثابت
آچیق بر صورتده بیان و افهام ایلدیکی جهته بلا تعلیم دقلو بر مطالعه ايله
درک و تحصیل اولنه جفی آشکاردر و السلام علی من اتبع الهدی تمت الکتاب بمون
الله الملك الوهاب الذی

برزق من بشاء بغير حساب

(تاریخ)

طولدرلدی آب ناب شعرایله بالا هتتام	جد لله اولدی صهبای مکرم اختتام
همت اغماض اهل فضل مرجودر مدام	واقع اولدیه دروننده اکر کرد قصور
اشته صهبای مکرم لطف حق ايله تمام	ایلدی تبشیر تاریخ کهر ا مالنی

۱۳۰۲

مهرسز اولنر ساخته نظریله باقیلوب متجاسری مسئولدر

مَتَّ مَلِكِي سَا لَعَارَ اَوْ مَحْيِي سَهْ طَلَبِهْ لَرِ مَزَنِ اَيَلِيهِ : اَللّٰهُ بِسَمِئِهِ نُوْمَرُو

